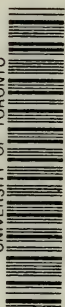

UNIVERSITY OF TORONTO

3 1761 0001832 3

1832

Pannonia Books
2 Spadina Road
Toronto 4, Canada

PH
3132
M3
köt. 32

1033334

MAGYAR REMEKIRÓK

A MAGYAR IRODALOM FŐMŰVEI

Sajtó alá rendezik

Alexander Bernát	Erődi Béla	Négyesy László
Angyal Dávid	Ferenczi Zoltán	Rákosi Jenő
Badics Ferencz	Fraknói Vilmos	Riedl Frigyes
Bánóczi József	Gyulai Pál	Széchy Károly
Baycr József	Heinrich Gusztáv	Széll Kálmán
Beöthy Zsolt	Koroda Pál	Váczy János
Berzeviczy Albert	Kossuth Ferencz	Vadnay Károly
Endrődi Sándor	Kozma Andor	Voinovich Géza
Erdélyi Pál	Lévay József	Zoltvány Irén

32. KÖTET

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND
MUNKÁIBÓL

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

1905

R. H. N. fec

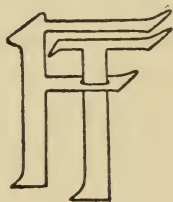
Kemény Zsigmond

Franklin-Társulat

BÁRÓ
KEMÉNY ZSIGMOND
MUNKÁIBÓL

Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta

GYULAI PÁL

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
magyar irod. intézet és könyvnyomda

1905

BÁRÓ KEMÉNY ZSIGMOND.

Báró Kemény Zsigmond mint regényíró, publicista, történelmi és irodalmi tanulmányok szerzője kiváló helyet foglal el irodalmunkban. E kötet utóbbi műveiből nyújt az olvasónak néhány darabot rövid életrajz és jellemzés kíséretében.

Szerzőnk 1814 június 1—26-ika közt született Alvinczen. Hat éves volt, midőn atyját elvesztette. Anyjára nehezedett az egész család gondja: két fiú- és egy leányé. Zsigmond volt az idősebb, a ki épen akkor kezdette meg elemi tanulmányait. A Kemény-nemzetségnek az az ága, melynek szülötte volt, eredetileg sem volt igen gazdag, de az idők folyamán mindinkább vesztette birtokait. Az anya nem adhatta meg fiának azt a nevelést, a melyet rangjok megkívánt, s nem tarthatott nekik nyelvmestereket. Zsigmond a maga erején tanult meg németül, francziául, angolul, olaszul, de egyik nyelven sem beszélt folyékonyan. Már korán mélyen hatott reá a rangja és helyzete közötti éles ellentét. A mint maga mondja egyik tanulmányában, vadóc, magába vonúlt, méla gyermek volt s egyszersmind makacs és indulatos is, a mit elfelejtett megemlíteni. Egész lelki erejét igénybe vette indulatának fegyelmezése, a mi már fiatal korában is sikerült neki; azon túl inkább csak belül emésztődött s ritkán tört ki szenvedélyesen.

A nagy-enyedi ev. ref. collegiumban végezte gymnasiumi, philosophiai és jogi tanulmányait. Egyik tanára, idősb Szász Károly, nagy rokonszenvvel viseltetett iránta s ő eszményül választotta a tudományban és irodalomban egyaránt kitűnt férhút. A collegium végeztével egy pár évet Maros-Kapudon, egyik ősi birtokán töltött, leginkább irodalmi kísérletekkel foglalkozva. A gazdasághoz nem volt kedve s azt egészen anyjára, majd öcsésére bízta. Jogi ismereteinek öregbítése s az ügyvédi szigorlat végett 1837-ben Maros-Vásárhelyre ment a királyi táblához. Folyamodott az elnökhöz, hogy az ügyvédi szigorlatot, melyre elkészült, egy év múlva tehesse le, de ezt nem engedték meg neki, mert ehhez két évi ügyvédi gyakorlat volt szükséges. Ezen megboszankodva, nem tette le a szigorlatot, hanem Bécsbe ment s az ottani egyetemen két évig különböző tudományokat hallgatott, még orvosi tudományokat is. A negyvenes évek elején hazájába térve, az *Erdélyi Hiradó* dolgozótársa lett s részt vett Kolozsmegye gyűléseiben. Hirlapi czikkei nem tettek elég hatást, mert nehézkesebbek és tartalmasabbak voltak, mint a milyenekhez a közönség szokva volt. Még kevesebb sikert aratott mint szónok. Idegesebb volt, mintsem elég nyugodtan és folyékonyan adhatta volna elő gondolatait. A nyilvános hely, a nagy gyülekezet mindig zavarba hozta, de magántársaságban vagy bizottsági ülésben néha rendkívüli hatással beszélt. Később ritkán szólalt fel a bizottsági ülésekben is, s bár kétszer volt képviselő, országos ülésekben soha.

Az írói pályára korán lépett. Szász Károly buzdítására már a collegiumban kezdett írni s 1837-ben az *Erdélyi Hiradó* melléklapjában, a *Nemzeti Társalkodóban* *A mohácsi*

veszedelem okairól című értekezés jelent meg tőle. Ugyanakkor fogott *Martinuzzi* című regénye írásához is, melyből az *Athenaeumban* mutatványokat közlött, de a melyet soha sem végzett be s melynek egy pár megírt kötete 1848-ban elkallódott Pusztá-Kamaráson. Jellemző, hogy Kemény első és utolsó műve, a *Zord idő*, a mohácsi vészszel és következményeivel foglalkozik. Egy pár barátja meg is kérdezte tőle a hatvanas években, hogy mi az oka ez előszeretetnek. Azt felelte, hogy nemzeti szerencsétlenségünkben több a tanulság és költészet, mint dicsőségünk napjaiban, s az a sejtelme van, hogy még zordabb idő is nehezülhet ránk, ha Ausztria tétovázó tehetetlensége, Magyarország heves vakmerősége tönkre teszik monarchiánkat, — egy új Mohács újra ketté szakítja hazánkat s egyik felét török helyett az orosz, másik felét Ausztria helyett Németország fogja birni. Kétségbeeső sejtelmében csak az vigasztalja, hogy ezt ő már nem éri meg.

1842 végén megvált az *Erdélyi Hiradótól* s egy politikai röpiratot bocsátot közre *A korteskedés és ellenszerei* címmel, melyben bírálat alá vette a korteskedés ellen ajánlott ellenszereket, különösen Wesselényi indítványát, a ki országos törvény helyett megyei, rendőri és büntető szabályokkal akarta fékezni a visszaéléseket. De nem e javaslat keltett figyelmet, hanem beható fejtegetései reformjaink vezéreszméiről, megyei rendszerünkről, az átmenetről a képviseleti rendszerre. Ekkor választották meg akadémiai tagnak s fordúlt feléje Széchenyi figyelme, a ki egy általa alapítandó nagy lap szerkesztésével kínálta meg. De Kemény nem érezvén magában elég erőt, hogy Széchenyi vezérlete alatt egy új pártot alakíthasson, nem

lépett ki pártjából s az Eötvös-töredékhez csatlakozott, mely már kitűzte a parlamenti központosítás és felelős kormányzás zászlaját. Eötvössel már azelőtt megismerkedett. Két regényt küldött hozzá, az *Élet és ábránd* címűt és *Gyulai Pál* két első kötetét. Amannak hőse Camoëns volt, a szerencsétlen portugál költő; ez soha sem jelent meg, s elégett Buda ostromakor Eötvös szállásán. Elienben *Gyulai Pált* Eötvös ajánlatára Hartleben nyomatni kezdte. Ez időtájt Kemény részint Maros-Kapudon tartózkodott, részint Zsibón mint Wesselényi vendége, regényének befejezésén dolgozva. Végre 1846 végén Pestre költözött s a *Pesti Hírlap* rendes dolgozó-társa lett, később pedig Csengery szerkesztőtársa. Eleinte oly kérdésekről írt, melyek a képviseleti rendszerre való átmenetet illették, minők a választó törvények, országgyűlési utasítások, évenkénti országgyűlés, gyűlési nyilvánosság, s egyszersmind Erdély iránt igyekezett érdekeltiséget fölkelteni, melynek jövőjét a Magyarországgal való egyesülésben látta. Azonban 1848 márcziusában és áprilisában átalakult a magyar alkotmány. Keményre mély hatást tett e nagy változás, öröméhez aggodalom járult, mert a törvénybe iktatott közös ügyek nem voltak szabatosan meghatározva s az örökös tartományokkal való kapcsolatot nem szabályozták intézmények. Meg volt győződve, hogy az 1848-iki törvények úgy, a mint hozattak, meg nem állhatnak, mert vagy Magyarország teljes függetlenségére: az elszakadásra vezetnek, vagy pedig a kapcsolatra nézve módosulást kell szenvedniök s a helyzet csak egy közbeeső állomás. De megnyugtadni igyekezett magát. Remélte, hogy az összeütközés nem következik be hamar s a kiegyenlítésre lesz még idő. Épen azért mint kép-

viselő és hírlapíró egész lélekkel támogatta az új kormányt s épen oly hévvel küzdött a bécsi, mint a pesti szélső irányok ellen. Ekkor írta a *Pesti Hírlap*ba egész december végéig azokat a nagyobb és kisebb czikkeket, melyek a kornak nemcsak legjobb, de legszebb művei közé is tartoznak. Debreczenbe is követte a kormányt, ott mint a békepárt egyik tagja vonta magára a figyelmet; követte Aradra is egész feloszlásáig és sokáig bújdosott Ugocsa- és Szatmármegyében.

Visszatérve Pestre, jelentette magát a hadi törvényszéknél s egyszersmind emlékiratot írt a debreczeni országgyűlésről, az április 14-iki végzés körülményeiről és átadta azt Kossalkó Jánosnak, egyik 1848 előtti ismerősének, a ki azelőtt a királyi táblánál szolgált, nagy konservatív volt, de kedvelte az irodalmat s örömet társalgott az írókkal. Kossalkónak a katonai kormányra is volt befolyása, nem egyszer kértek tőle felvilágosítást némely ügyről és személyekről a katonai törvényszéknél folyó perekben. Kemény remélte, hogy Kossalkó emlékirata alapján megmentheti befolyásával vagy enyhítheti sorsát képviselőtársainak, kivált azoknak, a kik a békepárthoz tartozva ellene voltak a trónvesztésnek s óhajtották a kiegyenlítést. Ez emlékirat sokáig lappangott, a míg Beksics Gusztáv a nyolczvanas évek elején kiadta, bár megcsönkítva, a mint maga is bevallja. Nem valódi történeti mű ez, de nem is akart az lenni, hanem pártírat, mely az úgynevezett békepárt méltánylatát kísérli meg; nem ferdíti ugyan a tényeket, de a csoportosítással és színezéssel a valónál nagyobb fontosságra emeli e párt törekvéseit. Hogy használt-e Kossalkó befolyása, nem tudjuk, de Haynau szeszélye 1850 elején megkegyelmezett sok

képviselőnek s köztők Kemény is visszanyerte szabadságát.

Ujra Pestre telepedett le s felvette írói tollát. Regényeket akart írni, de képtelen volt rá. A mult emlékei, a jelen keserősége, a jövő aggodalmai egészen kedélyére nehezültek. A haza és barátai sorsa, Széchenyi örültsége, Wesselényi és Bethlen János halála bánattal töltötték el. E három államférfiről jellemrajzi tanulmányokat írt, melyeknek háttérét a magyar és erdélyi közélet körvonalai alkotják 1791-től 1848-ig. Mintha a mult emlékeivel való foglalkozás megenyhíthette volna, újra a jelenhez és jövőhöz fordult és 1850-ben és 1851 végén két röpiratot bocsátott közre: *A forradalom után* és *Még egy szó a forradalom után* címűeket. Pártszenvedély nélkül itéli meg a multat, keserőségét elnyomva a jelent s az éles belátás biztosságával jelöli ki a dynastiának és a nemzetnek jövő irányát. Egyesülésre szólítja fel a pártokat egy nagy nemzeti párttá. Hirdeti, hogy a mint a nemzet közvéleménye eldobta az április 14-iki végzést, a dynastiának is félre kell tenni a márczius 4-iki alkotmányt s mindkettőnek visszatérni a Pragmatica Sanctio alapjára. De e művet nem e felhívás teszi becessé, melynek úgy sem lehetett következménye, hanem politikai életünknek 1825-től 1848-ig terjedő rajza, mely magában is valódi mestermű. Keményt lenézték fent, alant pedig gyanus szemmel tekintettek rá. E röpiratok szorosabbra fűzték Deákkal való barátságát, ki azelőtt is nagyra becsülte jellemét és tehetségét. Különben ez időben költői tollát sem pihentette. Egy regényt írt, a *Férj és nő* címűt, és számos beszélyt, melyek később összegyűjtve, három kötetben jelentek meg.

A *Pesti Napló*ba folyvást számos cikket írt. Abban az időben oly hirlapíró, a ki nem akarta megtagadni multját és elveit, nem igen foglalkozott belügyi politikával, csak külügygyel és társadalmi kérdésekkel. Kemény mindennél fontosabbnak tartotta az élet és irodalom szoros kapcsolatának, a nemzeti műveltség életbe vágó kérdéseinek fejtegetését. Minderről azelőtt keveset írtak; hirlapirodalom és közönség leginkább politikai kérdésekkel foglalkozott, s a politikai rendszabályoktól várt mindent. De a forradalom legyőzése karddal oldott meg minden politikai kérdést s ellenünk fordított minden politikai rendszabályt. Az újonnan alakult egységes osztrák állam megfosztotta nemzetiségünket minden állami segélyforrástól s annak biztosítására, fejlesztésére nem maradt más tér, mint a társadalmi és irodalmi. A társadalmi erőnek irányt adni, az irodalmi munkásság útjait, vezéreszméit kijelölni, a kor legfontosabb kérdésévé emelkedett s megvolt bizonyos politikai fontossága is, a mennyiben a szenvedőleges ellenállásnak némi cselekvő erőt is kölcsönzött.

Ily nemű cikkeit a *Pesti Napló*ba írta, leginkább 1853-ban, melynek szerkesztését 1855-ben át is vette s azt, egy pár évi megszakítással, 1869 decemberéig szerkesztette. Ekközben a regényírással sem hagyott fel. 1855-ben az *Őzvegy és leányát* írta, 1858-ban a *Rajongókat*, 1862-ben a *Zord időt*.

A *Pesti Napló* Kemény szerkesztése alatt nagy befolyással volt a magyar nemzet sorsára. A szenvedőleges ellenállás és várás politikájának senki sem volt oly kifejező képviselője, mint Deák, az államférfiú és Kemény, a lapszerkesztő. Deák távol tartotta magát mindentől, épen oly kevésbé igyekezett befolyást szerezni fenn az udvari

körökre, a kormányra, mint lenn pártot alakítani; tudta, hogy mindez haszontalan s még semminek sem jött el az ideje. Kemény sikertelen kísérlete után nem foglalkozott többé a belügyi politikával, csak külügyi, társadalmi és irodalmi kérdésekről írt. Nem nyilatkozott semmiről se jól, se rosszul, csak tudomásul vette és följegyezte a tényeket; de ügyelt, hogy semmi se jöjjön lapjába, a mi a régi pártokat vagy vallásfelekezeteket sértené, a nemzeti-égeket ingerelné. Erősíteni törekedett a nemzeti összetartás szellemét, hön ápolta az irodalom, tudomány és közintézetek érdekeit és buzdított a nemzetiséghez való hűsége. Közönyös türelme nem egyszer ingerelte fel a rendőrséget. Magyarországra nézve a legfontosabb rendeletek adattak ki, Kemény Franciaország belügyeit fejtegette; a kormány a birodalom népei áldozatkészségére hivatkozott, Kemény valami irodalmi kérdéstről kezdett értekezni; a burocracia ünnepélyeket rendezett, hogy megmutassa az uralkodónak a nép elégedettségét: Deák elutazott Pestről, Kemény *Pesti Naplója* pedig hallgatott. Az ő hallgatása gyakran ékes-szólás volt, a nemzet megértette, a kormány pedig érezte, hogy engedelmességet ugyan követelhet tőle, de szólásra nem kényszerítheti, legfeljebb boszanthatja, üldözheti, a mit meg is tett. Egy ízben három hónapra függesztette fel lapját, de Kemény türelmén semmi ki nem fogott.

Azonban végre szólania, nyilatkoznia kellett, 1860-ban kiadatott az októberi diploma. Kemény küzdött magával; tudta, hogy az októberi diploma el nem fogadható, mert tagadása a jogfolytonosságnak s a magyar alkotmánynak csak töredékeit nyújtja; de azt is tudta, hogy az 1848-iki törvényeknek módosíttatniok kell s azokat módosítás

nélkül még a legjobb esetben sem fogja elismerni a dynastia. Egy új, talán véres küzdelem küszöbén állunk. Lapja néhány napig hallgatott, végre megszólalt s kitűzte az 1848-iki törvények zászlóját, de óvatosan, ki nem zárva a kiegyenlítés lehetőségét. Ő mondotta ki legelőször a nagy szót, melytől visszahangzott az ország. A küzdelem megindult, először is a hírlapokban, s Kemény vívta első csatáit. Az országgyűlés megnyíltával még szorosabban csatlakozott Deákhhoz s a régi hévvel küzdött a bécsi jobb s a pesti baloldal ellen, mert bár más alakban, ismét megújultak 1848 eszméi és szenvedélyei. Taktikája és fejtegetései a közeledés, a kiegyezés fejleményeit folyvást érlelték egész a siker végstádiumáig.

Két nevezetes polemiája van e korszakból. Egyiket Zsedényi Ede ellen írta, a ki az októberi diplomát védte a Deák-párt ellen, a másik annak a nyílt levélnek bírálata, melyet Kossuth Deákhhoz intézett, megtámadva a kiegyezkedést. Mindkét polemiája teljes fényben tünteti fel őt. Fejtegetései nemcsak éleselműek s eszmékben gazdagok, de modora is nemes. Hiven felfogja ellenfelei álláspontját s akaratlanul sem érti félre őket, Gyakran erős gúnyja soha sem válik durvává. Kossuth elleni polemiája után még írt néhány szép cikket, de aztán örökre elnémult. Lassanként elgyengült, az agylágyulás tünetei mutatkoztak rajta. Már gyermekkorában feltűnt szórakozottsága, mely évek folytán mindinkább növekedett. Magányra, csendre volt szüksége, hogy összpontosítsa figyelmét. Ezért leginkább éjszaka dolgozott. Alkonyatkor feküdt le s éjfélkor kelt föl. Hogy ébren tartsa magát, erős kávét vagy theát ivott. A lázas tevékenység, a túlfeszített munkásság napjait rendszeren a kimerültség, munkátlanság és szóra-

kozás napjai váltották föl. Így élt évtizedeken át, a mi lassanként aláásta egészségét s szörnyű katasztrófát idézett elő. Mily szomorú látvány volt látni őt Pest utczáin vagy budai nyaralójában: ime a leggondolkozóbb fők egyike gondolat nélkül, ime egy szenvedélyes szív érzéketlenül, ime egy élő meghalva. Végre öcsce, báró Kemény János feljött Pestre s haza vitte őt Pusztakamarásra, hol 1875 december 22-én meghalt.

Kemény egyetlen irányregényt sem irt politikai célból, mégis regényei és politikai művei közt szoros kapcsolat van. Regényei tragikus regények, de a tragikumnak azon fajához fordul előszeretettel, mely a nemes szenvedélyek, mondhatni az erény tévedéseit veszi tárgyul. Mintegy hirdetni látszik, hogy a bűntől könnyebb megóvni magunkat, mint nemes érzéseink eszélytelen elragadtatásaitól; nem elég az erkölcs törvényeit meg nem szegni, még sok más jogos érdek van, melyek megsértve megboszulják magokat, s az emberi viszonyokon hatás és ellenhatás természeténél fogva vaskényszerűség uralkodik. Ez Kemény költészetének legjellemzőbb sajátága. Innen árad lelkesülése, búskomorsága, megnyugvása. Muzsája a Nemesis, félelemmel telve hallgatja s hirdeti sugalmait s döbbenve tárja fel a tragikum mysticismusát, mely szerint bűnhődésünk soha sincs arányban tévedéseinkkel, melyek nemcsak magunkat sodornak örvénybe, hanem mindazokat, kiket szeretünk, a kik ragaszkodtak hozzánk, sőt néha magát a hazát is, melyet meg akartunk menteni, mert, saját szavai szerint, «a bűnt az Isten megbocsáthatja, de a félreismert politikai érdekek kegyetlenek; természetökben fekszik a kérlelhetetlen bosszuállás.» A míg regényeiben a nemes szenvedélyek, mondhatni az erény tévedéseit

rajzolta, addig politikai műveiben legörömbösebb fejtegette a hazafiság túlzásait, a nemes törekvések tévtanait, a népszerű eszmék árnyoldalait vagy épen veszélyeit.

Essayjeiben is megtaláljuk e jellemző vonást. *A forradalom után* című művében a magyar közélet mesteri rajza 1825-től 1848-ig különösen kitűnő e tekintetben, de két híres essayjét is: a *Két Wesselényi és Gróf Széchenyi István* címűeket is tragikai levegő veszi körül. E művek ma is a legkiválóbb magyar essayk. Midőn Kemény 1850-ben ezeket írta, nem állott elég adat rendelkezésére. Így vannak bennök egyes tévedések, például az első Wesselényi házasságának rajza nem elég szabatos, Széchenyi jellemzésében hibás az a felfogás, hogy az 1848-iki forradalmat jósolta meg, holott ő egy másnemű forradalomra célzott, mely nem következett be. A műalkatban is van némi fogyatkozás, a mennyiben a részek nem elég arányosak, de mindezt mennyire feledtetik és kárpótolják a rajz plastikaisága és eleven színezete, a mélyreható lélektani fejtegetések s a háttér biztos körvonalai. Az *Erdély közéletét* megjelenésekor megtámadták, hogy nem teljes s különösen az 1834-iki kolozsvári országgyűlés rajzában némely tényeket mellőz. Kemény megfelelt erre; röviden kifejtette, hogy nem volt célja Erdély legközelebbi multjáról kézikönyvet készíteni se a tanintézetek növendékei, se a felnőtt férfiak számára. Célja az volt, hogy fel tüntesse Erdély politikai történetének szellemét, a változásokban az állandót, mely az eszméken és tényeken átszövi magát; ezért mellőznie kellett mindazt, a mi ezekkel nincs kapcsolatban, Valóban, Kemény essayiben mindenütt a lényeges pontokat emeli ki és részletezi kellő mértékben. Ezért nem lehet az ő essayit a rendszeres

történelem vagy életrajz szempontjából megítélni. E műformához annyira vonzódik, hogy emlékbeszédei is nem annyira szónoki művek, mint essayk. Irodalmi essayi és épen olyan jelesek, mint a politikaiak. A mit Arany *Toldijáról* írt, kiváló dolgozat. Toldy Ferencznek ez időtájt megjelent irodalomtörténeti felolvasása azt igyekezett bebizonyítani, hogy Toldi mythikus személy, mint a helléneknél Herakles, kire utóbb a keresztyén Miklós név ragadott. A róla szóló monda aztán a nép emlékezetében hol csonkult, hol bővült, sőt változott színezettel átalakult s hová-tovább újabb meg újabb korba tétetett át. Kemény ellene mondott e felfogásnak s a nélkül, hogy történelmi adatra hivatkoznék, magából a mondából mutatta ki, hogy Toldi élő személy volt, a mit a későbbi kutatások oklevelek alapján is bebizonyítottak. Aztán áttérve Arany művére azt fejtegette, hogy műalkata oly kiszámított s mégis mesterkélttség nélküli, oly takarékos s mégis teljes, hogy e tekintetben szépirodalmunk semmi más terméke azzal a versenyt ki nem állja. A jellemrajzban csak egy hibát fedez fel a mű végén. E megrovást a későbbi kritika igyekezett megczáfolni, de nem czáfolta meg. Egy másik tanulmánya, *Eszmék a regény és dráma körül* című, még kitünőbb dolgozat. Nem csekély hatással volt æsthetikai irodalmunkra. Kemény nemcsak ebben, hanem más cikkeiben is sokat foglalkozott a dráma és regény elméletével. A tragikum tisztult, valódi fogalmát ő állapította meg először irodalmunkban s példát is adott reá regényeiben, melyek tragikusabbak drámáinknál. A regény elméletét az *Élet és irodalom* című cikksorozatában fejtegette s folyvást kikelt azok ellen, a kik a dráma törvényeit akartják a regényre alkalmazni. Mint különös

tűneményt jegyzi meg, hogy az idők folyamán Aristotelesen kezdve sokan foglalkoztak a dráma elméletével s úgy megállapították, hogy alig van valami pótolni való. De a regény elméletének irodalma szegény, nemcsak nálunk, hanem az egész európai irodalomban, pedig az újabb kornak ez a legkedveltebb költői műfaja. Nálunk bizonyára leginkább ő volt hivatva, hogy a regény elméletét megírja, tekintve nagy olvasottságát, bonczoló tehetségét s azokat az élelmű gyakorlati tanácsokat, melyeket a regényíróknak ad. Azonban ily rendszeres munkára nem volt kedve vagy ideje. De a ki nálunk a regény elméletéről akar írni, nem mellőzheti Kemény e műveit.

Figyelmet érdemel Keménynek — mint essay- és hírlapírónak — stilusa és nyelve is. Egy pár újabb regényíró lenézi őt, mert nem úgy ír, mint ők, nem komázik a közönséggel és komoly elbeszélő marad. Némely mai hírlapíró szintén kevésre becsüli vezérczikkeit, mert tartalmasak. Nem találják meg bennök némely mai vezérczikkék kellemes ürességét vagy léhaságát. Annyi igaz, hogy Kemény egyetlenlen prózairó költői és nem költői műveiben egyaránt. Ennek egyik oka az is lehet, hogy a mit megírt, azon nem javított semmit. Kézirataiban alig van törlés, egyetlen lapot sem dolgozott át újra. Az eleven, élénk előadást nem egyszer bágyadt váltja fel, néha stílje rendkívüli szépségeket áraszt, aztán itt-ott oly gondatlanságot követ el, melyet a középszerű író is el szokott kerülni. Incisumokkal terhelt mondatai olykor nehézkessé teszik, máskor rövid mondatokban, gyorsan s nem kellem nélkül halad célja felé. Kedveli a hasonlatokat és sokat merít mythologiai, történelmi és természetrajzi gazdag ismeretei tárházából. Inkább az erő, mint a

kellem jellemzi stíljét. Ha tárgya erősebben felindítja, megárad kedélye s a hullámok magokkal ragadják; ha búskomorságba süllyed, mélyen érez s mindig megtalálja a kellő kifejezéseket; ha bonczol, dialectikája fényes és finom árnyalatokat találhatni nyelvében is.

Kemény nemcsak mint író, mint ember is nemeszen futotta meg pályáját. Jó barát, emberszerető szív és jótékony férfiú volt; mikor több jövedelemre tett szert, örömet segített írótársain s a kölcsönt soha sem kérte vissza. A fiatal írókat egész az engedékenyséig pártolta s befolyásával örömet szerzett nekik állást; nem bánta, ha néha társaik műveit lapjában a kellőnél több dicsérettel méltányolják, de hízolgéseiket mindig elutasította magától és semmit sem utált inkább, mint azt, hogy némely szerkesztő saját lapjában dicsérteti magát, vagy egész sereget gyűjt maga körül, a kik más lapokban folyvást dicsőségét zengedezik. Önzés és hiuság egyaránt távol volt tőle. A kiegyezés után, melynek küzdő úttörője s egyik eszközlője ő volt, nem fogadott el semmi nemű hivatalt, s rendjellel megkínálni sem merték. E tekintetben is követte Deákot, Csengeryvel, hajdani szerkesztő- s később dolgozó társával együtt. A kitüntetést és ünnepelést mindig elutasította magától. Kevés vagyont szerzett s még kevesebbet hagyott maga után. Évekig tolla után élt s midőn a *Pesti Napló* jövedelmezőbb lett, alig tett félre valamit. A hetvenes években egy villát vett a Városmajorban s több ezer forint értékű Athenæum-részvény birtokába jutott, melyet a *Pesti Napló* fél tulajdonjogáért fizettek neki s melynek kamataiból élt élete alkonyán. Míg beteges nem lett, örömet ebédelt politikai barátjai vagy ellenfelei társaságában. Ez utóbbiakkal mindig fen-

tartott bizonyos összeköttetést, sőt szivességet is tett értők, de soha sem elvei árán. A pártban Kemény tudta legjobban szándékjokat s épen oly jól ismerte erejüket, mint gyengéiket. Óvakodott attól, hogy valakit megsértessen, de maga nem volt sértékeny. Sokszor boszantották szórakozottsága miatt; Deák többször megtréfálta; az adomák és pletykák egész mondanaköre vette körül, melyet, ha elmondtak neki, ő maga nevetett legjobban, de ha olyat hallott, mi becsületben járó dolog volt, igen hajlandó volt a párbajra és segédekkel küldött az illetőhöz. Mindig békés kiegyenlítés lett a következmény. Nem volt egyetlen párbaja sem, de annál többször segédkezett az írói párbajokban. Politikai barátai és írotársai igen ragaszkodtak hozzá, különösen a Kisfaludy-Társaság tagjai, melynek veszélyben forgó vagyonát erélyével megmentette.

De betegsége és halála mintegy szétriesztotta egész környezetét. Temetésén Pusztá-Kamaráson nem jelentek meg barátjai, hiányoztak a küldöttségek, a lapok nem áradoztak a szokásos necrologokban; a főváros, melynek egyik országgyűlésen képviselője volt, nem emlékezett meg róla kegyelettel. Annyi utcáját keresztelte el jeles politikusok és írók neveire, a kiknek nem mindegyike volt jeles, de Keményről megfeledkezett. Csak egyetlen ember emlékezett meg róla, hajdani komornyikja, a kinek kölcsönt adott volt egy kis ház megvételére, a mely kisajátítatván, annyi nyereséget hozott a háziurnak, hogy nagyobb házat vehetett s ügyes ember lévén, abban a városrészben előljáró is lett. Ő pendítette meg, hogy illő volna a szegény báróról is megemlékezni. Ha Barcsay-utca van, miért ne lehetne Kemény Zsigmond-utca is. Ha Barcsay Ákos fejedelem volt, Kemény őse, Kemény János is az volt,

még különb Barcsaynál. Az ő fáradozásainak köszönhetni, hogy végre a város egy kicsiny, disztelen külvárosi utczáat Kemény Zsigmond-utczának keresztelt el. Ha Kemény mindezt tudhatná, egykedvűen felsohajtana: «Sic transit gloria mundi». De annak bizonyára örvendene, hogy regényei inkább olvastatnak, mint megjelenésökkor s újabb kiadásokat érnek. Később még inkább fognak olvasatni s Magyarország újabb történelmének írója kegyelettel fog megemlékezni a bajnokról, a kinek a kor dicsőségéből kevés jutott, de a ki egészen átérezte reményeit, aggodalmait, viselte gyászát, megharczolta küzdelmét s elesett a győzelem zászlója alatt.

Gyulai Pál.

KEMÉNY ZSIGMOND
TANULMÁNYAI

1851—1854

A KÉT WESSELÉNYI MIKLÓS.

A Szamos-völgyben, közel Magyarország határaihoz s körülvéve Erdély álomszerűen kies tájképeivel, egy büszke kastély uralkodik a vidék fölött. Széles homlokcsarnoka, a fedélzet csillogó kupjai, a messzevetett szárnybástyázatok, a domb, melyen az épület főrészei fekszenek, parancsoló és aristokratikus tekintet adnak e kastélynak, ámbár az utas, ha közel jó, észre fogja venni, hogy a váralaku fényes ház lassanként egy tág, de elosztásaiban kényelmetlen földesuri lakká változik, melynek alaprajza több fitogtatást mint czélszerűséget tanúsít.

Mennyi természetbáj, mennyi szeretet, mennyi iszony, mennyi férfibú és történeti gyász lebeg e kastély és széles parkja fölött, mely a szomszéd hegyek széléig nyúlik s míg lankáján a legnemesebb gyümölcsök érnek, tetőiről a vadvizek és záporosók a megszaggatott földrepedésekből ágyugolyót és tengercsigákat sodranak alá, a természeti és állami nagy küzdelek emlékeit.

Mert a földalakulási óriási harcokon kívül két magyar forradalom megrendítő jelenetei találkoznak azon udvaron, melynek kastélyát említettem, és a mögötte fekvő vidéken.

A magas hegyet, mely oldalról néz az úrilakra, Rákóczy-hegynek nevezik, minthogy az alatta elnyúló völgyben körülkerített és megvert magyar vezér e hegyre menekült, hol végig tekintve a tábor-romokon és halottakon, könnyes szemmel vett búcsút Erdélytől, melyet többé nem látott, s midőn a bércezl másik lankáján haladva, a szomszéd falu határára érkezett, szintén búcsút kelle vennie egy szeretett lénytől, s a

nép most is kegyelettel említi a kőasztalt, melynél Rákóczy és e nő rövid ebéd után elváltak egymástól, hogy többé ne találkozzanak.

Talán épen a szív-szaggató búcsu perczeiben, a Rákóczy-hegyről egy grotesk, egy féktelen szeszélyű igazságszolgáltatást lehetett látni, mely egyszersmind megfoghatatlan és népszerű volt.

Wesselényi, a szolnokmegyei főispán, ki a kuruczokkal vitézül harczolt, az ütközet után magát kipihenni házához térvén, tornácza előtt találta a *rónai* oláh papot. Ez hosszasan elbeszélé, hogy ő vezette a német sereg egy részét árutakon Rákóczy háta mögé, s a kuruczok megveretése egyedül ennek tulajdonítható.

A főispán előbb kételkedett, de végre az előadás részleteiből a tény igazságáról meggyőződött. Arcza komorrá lőn. Kezével jelt ad hajduinak, kik az oláh papot a kert egyik fájára fölakasztják.

A törpe, tömör épület, hol ily csodálatos biráskodás történt, most az általam említett kastély mellékházai közé tartozik, s olvasóim már észrevehették, hogy a tündérbáju és zord emlékü Zsibó regényes és vadon környékébe vezettem, hol a mult forradalom alatt Erdélyben majdnem először ütött ki a polgárháború, s hol a világosvári események hírére az utolsó magyar sereg, mely még a harczmezőn állott, és az utolsó magyar vezér, ki Aradon halálra ítéltetett, adták át a közelgő oroszoknak fegyvereiket.

Oh! Zsibó egy tartalomdús könyvhez hasonlít, melyben a szív legszendébb meséitől kezdve a bős indulatok vad történeteig és a honszeretet megszentelt álmáig, annyi vonzó s idegfeszítő jelenetekre találunk, mint a regényes iskola költeményeiben.

De a Wesselényiek közt, kik a zsibói uradalmat birták, a közelebb meghalt Miklós atyjának volt legviharosabb élte és lelkülete. Melléje az égtől őrangyalul vala rendelve egy zárdanövendék, Cserey Heléna, a szeretet, türelem és szenvedés neje, s ha Wesselényi Miklós — értem az apát — féktelen szive

által nem sodortatott oly örvénybe, honnan az ő óriás erejű karjaival sem lehetett volna kimenekülni, és ha neve Erdély évlapjain fényrel van körül sugározva, hajh! e fény Cserey Heléna könyeiből ragyogott föl, és a menekülés a vad szenvedélyek örvényéből egy megsemmisített nőélet önáldozásainak árán eszközöltetett.

Érzem, hogy észrevétlenül a tündérvidék emlékeinek varázshatalma alá estem, és Zsibón, mielőtt az ember történetíró lehetne, akaratlanul regényköltővé válik; mert nem lehet szólni Wesselényi Miklósról, a közelebb kimúlt nagy hazafiról, a nélkül, hogy apja ne említették, a még melegebb keblű, kinek élet-pályája minden irányban a regényes felé sietett, sőt néha a hihetetlen határszéléig tévedt.

És ha adatok volnának kezeim közt, az idősb Wesselényi Miklóst külön tárgyalnám; de miután mostani viszonyaink közt minden érintkezés Erdélylyel nevezetes akadályokra talál, az apa történeteiből csak annyit említhetek, mennyi a fiu jellemének, élményeinek és hibáinak ismeretére mintegy utmutatóul szolgál.

1.

Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben Galiczia egyik nagyobb városában a közfigyelmet egészen magára vonta egy fiatal kapitány, ki kellemes társalgási modorral vad szenvedélyeket, a szép és nemes iránti lelkesedéssel durvaságot, a XVIII-dik század bölcselő szellemével aristokratikus gőgöt kötött össze, s jellemében úgy fölolvasztotta az átmeneti korszak ellentéteit, hogy minden ismerősét a tisztelet és megbotráncozás, a szeretet és iszony ellentétei közt tartotta, s ki ma általa megbántva érezte magát, holnap megint ragaszkodott hozzá, ki ma előítéletein csodálkozott, holnap belátását bámulta.

E kapitány több csudálatos szeszélyek után fejébe vette, hogy a kerületi főispán által, ki gyermekkorában

fodrász volt, gördítesse fürtökbe és rizsporoztassa meg haját. Ily vállalat szelid uton nem sikerülhetvén, kedvetlen következtetéseket idézett elő, és Wesselényi, a lovas kapitány, a katonai szolgálattól bucsút volt kénytelen venni.

Ő a szebeni zárda védfalai közül elragadván egy növendéket, kit nőül vett, a zsibói magányba vonult. De e percz óta a csendes és álmodó vidéknek minden nyugalma megszűnt.

Szilaj lovak patkói verték föl a csendet. Vadászkürt harsog az erdőben. Fegyverzett cselédek jártak az udvaron föl s alá. A rozsdás családágyuk előhozattak. Katonai lábra tétetett az egész környezet. És a közép-idő aristokratikus s durva erkölcei Voltaire munkáival együtt — melyet a férj — és a bibliával — melyet a nő szeretett — bevitettek a zsibói őslakba.

Vendégek tódultak Zsibóra barátkozni a háziurral, kinek szeszélyei, bőkezősége, vadászebei és főként lovai naponként ismeretesebbekké lőnek.

Néhány év alatt Wesselényi ménésének híre túlterjedt a birodalom határain is, s minden lord, marquis és magát nagy urrá játszó turista, ha a Lajthán átjött, Erdélybe is elment, hogy a különcz magyar mágnással találkozassék, bámulatos lóidomítási ügyességéről mesét és valót hallhasson, vagy ha kalandori viszketeg bántotta, vele versenyezzen, s nagy öszveget koczkáztasson oly fogadásokra, melyek regényességök- vagy jelentékenységöknél fogva a magas körök és lóismerő világ figyelmét nagy mértékben fogják mozgásba hozni.

Zajos és zord volt a zsibói élet.

A háziasszonynak sok könnybe, a cselédeknek sok lőtásba, a vadászoknak egy-egy nyulserét-sebbe és puskaagy-ütésbe, a helység lakóinak pedig sok határkárba és — ha zúgtak — kék foltokba került.

Magok a vendégek is érezték, hogy midőn a zsibói uradalom körébe léptek, inkább vannak a véletlen kezében, mint azelőtt voltak. A túleröltetett vadászatokban, melyeknél oly kevés tekintet volt az időre, mint

a gyomorra és a kifáradásra, gyakran lettek betegek a gyöngék. De ez mit sem tett. Az egészségesek azért jól találták magokat a meggyújtott farakások előtt, ha erdei vigalom rekesztette be a napot, vagy a főterem gyors serlegei közt, ha egy lucullusi ebéd gyönyörei vétettek igénybe. S valóban, minden borbarát és gourmand a legkellemesebb érzések közt lelte magát addig, míg egy madártoll vagy nyulfark fölött a háziurral, — ki különben is a szesz italoktól irtózott, s csak vére által izgattatott — oly komoly természetű vita nem támadt, mely a becsületi kérdések terén vala eldöntendő. Ilyenkor ha Heléna hideg ébersége s lélektani tapintata észrevétlenül nem tudott más lendületet adni a szenvedélyeknek, Wesselényi, bár Horatiust könyv nélkül tudta és jól emlékezett, hogy a római költő szerint ily alkalomkor harczolni csak a thraxok szoktak, mégis jobbnak látta barbarok szokását, mint a nagy lantos tanácsát követni. De még itt sem végződtek «a véletlen istenének» szentelt nap bonyodalmai, mert ha az álom ideje vagy bágyadtság békebiróként nem lépett a lakomázó vagy a kandallók mellett pipázó körbe, Wesselényi nyugtalan szelleme, mely, mint a viharhadár a szélvész, a nagy izgalmat áhította, mindig lelt foglalkozást, mely őt kielégíté, de vendégeit nem annyira. Majd koczkáztató lovaglások, majd czéllövések, hol az ügyetlenség bűnnek tartatott, s néha díját is a helyszínén elvette, majd kényes politikai és vallásos polemiák kerültek szőnyegre, noha előre látható vala, hogy az elvháboruk, ha Heléna egy interimet, mely a kérdéseket függőben tartsa, vagy egy westphali békét, mely a közveszteségek után a rendet helyreállítsa, nem eszközölhet, rövid idő alatt a legnagyobb anarchiával fogják a zsidói társaságot fenyegetni.

A viharos élvezetek közt azonban semmi sem okozott kétértelműbb örömet, mint a nagy kocsizások.

A ki e mulatság alatt Wesselényinek kedvencze volt, számíthatott arra, hogy a sorssal éppen ellenkező viszonyban áll.

A lovak nagy idomítója, t. i. a lehetségest és kivihetőt egészen más szempontból vette föl, mint a többi halandók. Nála a kocsiigazítás több költségbe került, mint a szomszéd uraságoknál, s ha járatlan utakon, hol addig gyalog volt szokás menni, egy kerék eltört s mellékesen egy kar vagy egy láb kificzamodott, legyen az akár az övé, akár a másé, nem igen vette tekintetbe.

Legnagyobb öröme volt pedig, ha — miután neki érc-szíve volt — másnak arczán a rejtegetett félelem sáppadásait látta.

Minő vad kék rezgett át Wesselényi idegein, mihelyt nyugtalan és mesterséggel felizgatott lovaival kétségbe ejtő vad pontokra ért, hol azonban fogatának szabad mozgást engedhetett. Ekkor a lovak közé csapott és szélvészgyorsan vágatott tovább s mindig tovább. Midőn pedig a veszély növekedett, kidobta kezéből a gyeplőt. A szilaj négyes villámként rohant a meredek szélére vagy a Szamos mély partjaihoz. Még néhány lépés, még egy mozdulat, s mindennek vége. Az istenkéz sem segíthete többé. Ekkor Wesselényi éles hangja sivított át a lódobajon s a vendég kiabálásain. Lovai az ismert jelre rögtön megállottak, az erőködés miatt reszkető térdekkel. A tajték foszlányban omlott rólok, a gazda közönnyel szállott le, megsimogatni táltosait, melyek barátságosan vihogtak, mintha vele egyetértettek volna a bőszt tréfa keresztülvitelésben, és a vendég? . . . a félájult vendég, míg kénytelen volt a jó ötleten mosolygani, szilárdul eltökélé magában, hogy ha az ég és föld összeakadna is, ő a háziur kiváló szivességére többé érdemessé nem fog válni.

Igy teltek Zsibón a napok.

Csak Heléna, a nőhűség költői képe, az áldozó szeretet és eltitkolt aggályok martaléka, járt mindig vidám és nyugodt arczczal a háborgó jelenetek közt, egy virágszál a meghalt boldogság sirjára ültetve, egy szent kereszt a tűzhányó hegy tetején, mely a vész óráiban a gondviselésre s az ég nyílt szemeire emlé-

keztet, oltárkép a szenvedélyek keresztutain, melyet a művész keze azért teremtett, hogy a mélyen-csendes vonalak isten-erejével visszadöbbsentse a vad indulatokat, s ha kitörtek, könnyekbe olvaszsa föl.

Helénánál a szelidség nem lehetett ugyan mindig az, mi a legendák szerint a szent Agatha fátyola, melyet ha az igazhitű akkor lobogtat, midőn az Aetna kitör, rögtön megszűnik az omló lávaár; de legalább soha sem történt, hogy a fátyol tiszta színét beszenyyezék a földsarkok gőze s érintései. Mindig tudta védeni a nyugodt kéz az ereklét, melyet az égtől nyert ajándokul.

Wesselényi imádta és rettegte nejét, hódolt szellemének s fölváltva követé saját természetét. A düh és megbánás közt két egyenlő részre darabolta az életet. S ki tudná megmondani: szive volt-e nemesebb, vagy véralkata iszonyúabb?

Eddig még a Nemesis nem érte utol, hogy szenvedések által próbálhassa megtisztítani.

De ezen iskola sem maradt ki életpályájából; bár meg kell vallani, kevés sikerrel.

A zsibói kastélytól tudniillik egy rövid órai távolságra feküdt a gorbói kastély.

A két kastély régóta farkas-szemet nézett egymással.

Gorbón egy kisdud termetű, rendszerető s aulikus gróf lakott. Épen ellentéte a zsibói bárónak, ki köpczös férfi, zavargó szomszéd és szélső patriota volt.

E tulajdonok miatt a két ur a legrosszabb véleménynyel vala egymás iránt.

A neheztelésekből surlódások fejlődtek, s így történt aztán, hogy egy szép reggel fegyveres hírnök jelent meg trombitával kezében Gorbó kapui előtt, s a csodálkozó cselédeknek nagy ünnepélyességgel értésül adta, hogy bárója többé nem tűrhetvén a gróf sértegetéseit, ezennel hadat izen, s reméli, hogy Isten segítségével a gorbói várát ostrommal beveendi s a földdel egyenlővé teheti.

A gróf ismervén szomszédját, miután katonaságért

a hely távolsága miatt nem folyamodhatott, fölfegyverzéselégeit és párthiveit; a kastély védelmét pedig egy ott mulató nyugalmas kapitányra bízta.

Alig történtek illő intézkedések, már Wesselényi a családgyukkal, számos vadászaival, lovászaival, gazdasági hivatalnokaival és derék lőszerekkel ellátott hűbéreseivel közeledett.

A grófnak szép nejével együtt, kinek Bécsben nagy tekintélye volt, alig vala ideje az ostrom s kihirdetett hadbírótság elől elillanni.

A nyugalmas kapitány az ügynevezett *gorbói vár* becsületeért mindent megtett. Rendezte seregeit, ütközetre vitte, elől ment a harciba, de az ellenség ágyuival a vár szerény fegyverei nem vetélkedhettek.

Egy merész roham következésében a kapuk betörtetek. A kastély falain rések nyíltak, a nők kiabáltak és siránkoztak, a védereg demoralizáltatott, a félénkek a pinczékbe és házpadlásokra kezdtek vonulni, s jelen volt a perc, midőn a falu lángba boruland, a vár földdel egyenlővé tétetik, a nők zsákmányul esnek és minden ki fog prédáltatni.

Mit tehete a szegény kapitány? Békeköveteket küldött fejér lobogókkal a zsibói báróhoz, tisztességes capitulatio kieszközlése végett.

De Wesselényi föltétlen meghódolást kívánt.

Követelését teljesíteni kellett.

Az ostromló sereg egy része tehát zene szóval vonult az elfoglalt várba; más része a hadi foglyokat, a további intézkedésekig, Zsibóra kísérte, hol börtönbe zártak.

A gorbói fővezér leszámolás végett a nagy terembe vitetett. S itt gyanús komolysággal ültek az asztal mellett különböző férfiak, mint látszik, egy ítélőbírótság.

Kapitányunk maga előtt szemlélvén a végveszélyt, a báró nemeslelkűségére hivatkozott, mind a gorbói gróf birtokaira, mind saját személyére nézve. Heléna könnyei is megtették hatásukat.

Wesselényi haza bocsátá a hadi foglyokat, a fővezért megdicsérte vitézségeért és elhatározta a gorbói várban okozott károk teljes visszafizetését.

De már késő volt a kibékülés.

Mert a gorbói grófné egyenesen Bécsbe sietett, a gróf pedig a főhadiparancsnokságnál jelentést tett.

Katonai erő rendeltetett Wesselényi üldözésére, mit ő korán megtudván, a vadaskertbe vonult, mely széles erdővel vala kapcsolatban.

Hajtó-vadászatot intéztek ellene, de siker nélkül.

Néhány napig vad helyeken bolyongott. Utóbb ismerőseinél kezdett lappangani, végre Dátosra menekült egy közel rokonához.

Itt följelentetett.

Korán reggel volt, midőn hálósobája ajtaján kopogtatnak, mert — mint jelentetett — valakinek sürgetős beszéde van vele.

Ő nem gyanítván rosszat, hosszú reggeli öltözetében és egy karddal — melyet még éjjel sem szokott magától elhagyni, a küszöbön megáll, körülnéz, s minthogy senkit sem lát alatt, szobájának kőlépcsőjén leszáll az alsó terembe, mely inkább pitvar, mint valóságos előszoba volt.

Ekkor a pitvarajtónál fegyveres alakok mutatkoznak és egy tiszt belépván, «Őn foglyom» szól németül, míg katonái rögtön a pitvarba nyomulnak.

Wesselényi válasz helyett harczolni kezd, mindig visszavonulva, hogy szobájába érkezhessék, hol az asztalra valának letéve derék pisztolyai. De a lépcsőkön mindig hátrább vonulván, sarkával hosszú hálóköntösére tapodott, s hanyat esett.

A küzdés miatt dühbe jött katonák megragadták, az udvarra hurczolták, kezét hosszú kötélre fogták. Ekkor két lovas katona nyeregbe ült, s őt, a két ügető ló közt, gyalog és fővegtelenül hurczolá a közelebbi állomásig, hol szekérre tétetett.

Midőn Kolozsváron átmentek, Heléna már ott volt, s két gyermeke halottágyon, körüle papok, kik veszek-

vének, hogy a kimultak melyik vallás szertartásai szerint temetessenek el. A vegyes házasság kérdése hármas családgyász közt vitatott; noha Wesselényiné, a régi üldözések miatt elkésérítve, már a protestans hitre tért, s azon ábrándos buzgósággal csüggött új hitén, mint egész családja a rómain.

A világi és egyházi hatalom épen a legindulatosabb harczot folytatta a halottak fölött, s a különböző egyház papjai minden követ megmozdítottak diadalmuk kivívására, midőn a fogoly apa kérlelhetlenül tovább vitetett, hogy az idegen föld börtönajtai zárják el a világtól és a viharos cselekvényességtől, mely szenvedélyes szívének életeleme volt.

József császár szigoruan akarta büntetni az új Götz von Berlichingent, ki az ököljog régi világát Szolnok-megyében restaurálta.

A kuffsteini várban egy sötét börtönszobába hurczoltatott, mely a léget és világot csak a kisded ajtóablaktól nyerte.

S Wesselényi, ki a szenvedés poharát szintoly macacssággal kívánta fenéig üríteni, mint a szilaj örömekeket, még azon enyhítések is megveté, melyek a legszorosabb bánásmód mellett is előkerülnek.

Büszke lelke irtózott a kegy és könyörület alamizsnájától.

Sőt a sanyar végleteiben, az elhagyatás és magány iszonyaiban gyönyört s vad álmainak táplálékot keresett.

Börtönét kisépretni sem engedte.

A szobapadlaton mindig magasabbra emelkedő por egy rémítő naptárrá vált, a szenvedés időmutatójává. S hajh! e fővényóra hallgatott a napokról, csak a változatlan kínok hosszú havairól, éveiről adhatott jelt.

Egy történet még növelte a rendes szigort.

A börtönőr valami intézkedés miatt az ajtóhoz jön.

Wesselényi, ki épen az ajtóablak előtt állott, kérdi: «Mi ujság?»

Ez vállvonítva mondá: «Most hoztak várfogságba egy kutya magyart.»

Wesselényi kidugta karjait s mellen ragadván a börtönőrt, iszonyúan megrázta, s óriás erővel hátralökvén, az a lépcsőkön gyorsan legördült.

Hogy ily visszatörlésnek következményei ki nem maradtak, természetes volt, s a rabnak nem vala többé oka panaszkodni azon gyér kimélet miatt, mely minden börtönőr szívét — ha megkérgesedett is — néha napján meg szokta hatni.

Míg Kuffsteinben az egymáshoz hasonló napok így huzódtak el, s egyik év a másik után beköszöntött állandó unalmaival és ürességével, — mely a szenvedéseknél nyomóbb, mert a lélek erejét, melyet a sors ereje meg nem törhet, mint az árboczt a szű, lassan emésztí, míg Wesselényi tétlen rabéletét a fásultság nyoszolyája felé vonszolta, hol a kedély élőhalottként nyugszik a dermedés vánkosain, hogy többnyire az örültség karjai közt ébredjen föl: addig Zsibón az elhagyott gyöngé nő férfierőt nyert a csapások által, zsarnokilag kezdett parancsolni a némbéri gyöngeségeknek, arczáról visszatiltá a fájdalom küljeleit, szívébe zárt minden kint, s nem egy újkori Penelopét találunk benne, ki a mit nappal könnyek közt sző, éjjel szétbontja; de egy ó-testamentumi nőt, egy magas jeleneget a sioni fényképek közül, kiket a hit elég erősekké tön, hogy egy tervbe szőjék föl szívök vágyának, lelkek gondolatainak fonalszárait.

Megmenteni Wesselényit, és a visszatérőnek úgy adni *át mindent*, a hogy az *hagyott mindent*: ez vala a nőkedély legszellemibb költészetének gyönyörű, de nehéz föladata.

S Heléna teljesíté.

A férj szobáiban a régi helyen maradt a legkisebb tárgy.

A zsibói gazdaság a terhesebbek közé tartozott, mely a tapasztalt mezei gazda és számító házi úr munkásságát igényelte; és Wesselényinének, midőn

férje fogságba esett, kevés ismerete volt e tárgyak körül, s helyzetét keserű gúny nélkül, kicsinységekben is önállónak alig lehetett volna mondani.

A legcsekélyebb dolgokat is most kellett tehát megtanulnia, most volt életében először magára utasítva; de erélye győzött az akadályokon. Még a földművelés is az ő személyes és közvetlen felügyelése alatt folytattatott, s az uradalom jövedelmei rövid idő alatt a régiek valának, míg adóssága — s ez az egyetlen változás — naponként apadt.

Sokkal több fáradságba került a világhírű ménes föntartása. Azonban Heléna olvasott, tanult, gyakorlati ismereteket szerzett, férje hagyományos eljárásait a lőtartás és idomítás körül pontosan végrehajtatá, a régi cselédek tekintélye s kegyei által kettőzött szorgalomra buzdította, minden mozgásba hozatott, és az egész környék kénytelen lőn elismerni, hogy Zsibón a gazdaság ez ágában sem történt semmi hanyatlás.

Volt Wesselényi kedvelt ménei közt egy arabvér, melyhez kiválólag ragaszkodott, s melynek neve nem volt ugyan keleti — mert Philosophnak hívták — de annyi keleti hév és értelmesség jellemezte, mint az arab emirek leghíresebb lovait, melyek Mahomed hét ménei közül vették származásukat s a néphit szerint gazdájok minden gondolatait előre érzik.

Wesselényiné nem engedte, hogy Philosophra, melyen férje leginkább szeretett lovagolni, valaki ráüljön, s maga a mén is oly szilaj volt az idegenek irányában, hogy kétséges vala: ha tűrni fogna-e valakit hátán? Négy évig volt az arabvér nyergeletlenül: mert eddig tartott Wesselényi fogsága, s mert ily hosszúság alatt sem sikerült Helénának a kuffsteini börtön lakatait fölnyittatni: ámbár esdeklései, ügyessége s ártatlan ravaszságai által még férje ellenségeinek is barátságát rendre megnyerte; ámbár minden udvari befolyást ismerni tanult, s főként a szívesebben kihallgatott nők útján a birodalom hatalmasabb embereinek közbenjárását is folytonosan igénybe vehette.

Végre ütött a szabadulás órája.

A távollevőt gyors lovai ragadták ősi kastélya felé. A mint közelített, föléledt lelke a régi idők változatlan képein. Minden tárgy: a rétek, a mezők, a gazdaság szelleme, a szigorú rend, az épületek alakjai kedélyét azzal látszottak hitegetni, hogy a szenvedés évei csak álmok valának; mert különben az idő miként vonulhatott volna el Zsibó fölött nyomok nélkül, nyomai nélkül a pusztulás- és elhagyatásnak?

Wesselényi az udvarba érkezvén, egyenesen az istállóhoz sietett. Midőn Philosoph a közelgőnek hangját hallá, hegyezni kezdé füleit, megfordítá nyakát, s előnyujtva szikár csontos fejét, a belépőt nyerítésével üdvözlötte. Ez örömtől lepetve, sietett kedvelt állatjához, s végigsimitva kezét a dagadó erű nyakon s a széles és zárt csipőjű háton, megnyergelé Philosophot, s a másnak oly szilaj mén vasalli engedelmességgel és diadal-göggel ragadta a régvárt háziurat, a mindenfelől összetódult falusi nép, az ünnepi ruhába öltözött cselédek és a leáldozó nap sugárözönében fürdő fák sorai közt a szabadba, a hegyek oldalaira, a kedvelt vadas kerthez, s mindenüvé, honnan Heléna gondjai által elégülés és gyönyör áradhatott a hazatértnek keblébe.

Nem kívánok annak vizsgálatába elegyedni, s nincs is elég ismeretem eldöntésére: hogy a nemesebb állatok a tartós visszaemlékezésen kívül birnak-e annyi felfogással, mely majdnem értelemnek, s oly állandó hűséggel és szeretettel ápolóik iránt, mely majdnem kedélynek neveztetetik? Mikor fog ama lánczolat, mely a legtunyább és a legbárgyubb érző lénytől kezdve az emberig mindent egy kapcsolatba szorít, és az ösztöntől a lélekig, a tárgyak megkülönböztetésétől az önismerésig alig elválasztható fokozaton halad mindig magasabbra, s a titkos erők hierarchiáját alkotja; mikor fog az anyag világán, a mérleg, a bonczkés és vegytani eszközök hatalmán kívül eső természet föl-fedeztetni és átvizsgáltatni, hogy — mint a mahome-

dán mesékben Salamon király a madarak nyelvét ismerte — az új kor büszke tudósai a lélektan mellé sorozhassák az ösztöntant is? Én e legnehezebb kérdéshez csak úgy vethetek hozzá, mint a vak a színek árnyalataihoz. De míg nincs valaki, ki önelégüléssel állíthassa magáról, hogy ő ismeri e titkokat, legyen szabad nem mosolyganom azok költészetén vagy sejtelmén, kik mint a perzsa és beduin, megindulás nélkül alig tekinthetnek azon büszke s engedelmes ménre, mely csak nekik hódol, mely gondolataikat kitalálja, akarataikat értelmes pontossággal végrehajtja, és a közveszélyekben az ihletés bűverejével tudja a szabaduláshoz eszközöket föllelni.

De tárgyamtól eltérvén, talán egy állatbarát beteges érzelgéseibe merültem, mi nincs helyén, kivált oly korokban, midőn az emberbarátok érzelgése is kezdenek kimenni divatból.

Pedig csak egy jellemvonást akarék közleni a hazatért rab életéből.

Folytatom a félbeszakított rajzot.

Wesselényi legelső ismerősével, melylyel — a vele megérkező nőt kocsijában hagyva — Zsibón találkozott, tudniillik Philosophfal, benyargalván a vidéket, hosszas élvezet után, végtére megint az udvaron találta magát.

Ekkor leszállott a nyeregről s a ló sörényére borulván, megcsókolta azt, s míg szeméből sűrű könnyek omlottak, mély illetődéssel kiáltott föl: Philosoph! *te sorsommal kibékéltettél.*

Az ércszív meghajlott egy állat hűsége előtt!

*

A zajos élet megint elkezdődött a tévedésekkel együtt.

A nyugtalan vérmérsék folytatta uralkodását.

Wesselényi a régi maradt.

Se nemes indulatát, se vad természetét, se a nyugalmas percekben kitünőleg kellemes társalgási mo-

dorát nem hagyá a börtön szenvedéseitől és magányától megtöretni.

Vadászott, veszekedett, lovagolt, szerette és keseríté nejét.

Ezalatt nagy változások előjelei mutatkoztak Európában.

XVI-dik Lajos a királyságot már alig tudta összetartani.

II-dik József nagyszerű, de sikertelen reformjaiba belefáradt.

Monarchiánk különböző részeiben, s főként Magyarországon tetőpontra hágott az elégtelenség.

A függés, a régi törvények nevében, több megyéken megtagadtatott.

Erdély ege is borongani kezdett.

A kormány majd minden hivatalnokban titkos ellenséget, majd minden nemes emberben elégtellen polgárt szemlélt.

A reményekre gerjedt oláh köznép lázadása, azon kezektől, melyeknek pártfogása felől hitették el az izgatók, szigoruan büntettetett.

A közjövödelmek apadtak.

Senki sem bizott a jövőben.

S végre maga az új korszak kezdeményezője, a lángeszű uralkodó, kórágán s megtört szívvel vonta vissza, kettőn kívül, a magyar korona országaira vonatkozó minden rendeletét.

József császár kimúlt.

A közoklevelek egy része, a cataster előkészületei, a népösszeírás, a földmérési adatok zajongó megyegyűléseken, és azon kívül nagy ünnepélyességgel megégettettek.

Összeomlott a tündér-vár.

Tíz év virasztásai egy lobbanással füstbe repültek.

Ekkor a ritkaságok tárába szánt szent koronának ládái ismét megnyitattak.

Leopold fölkenetett, a koronát fejére, a palástot vállára tette, a dombra lovagolt, hogy a világ négy

része felé vágjon kardjával, s éljenzések közt tegyen esküt az ősi alkotmányra.

Megint minden a régi.

És Erdélyországban is több évtizedek óta kinyitott az első országgyűlés, a francia forradalom hatásai és a százados intézmények melletti ragaszkodás nyomaival a vélemények- és kedélyekben.

Wesselényi megjelent az 1791-diki országgyűlésen.

Elkezdődtek a tanácskozmányok oly emberek összege által, kik közül egyiknek sem volt parlamenti tapasztalata, sőt sejtelve is a pártok vezetése és a szőnyegre vont kérdések tapintatos kezelése iránt.

De hamar tanultak, s a 91-diki országgyűlés Erdély évlapjain kitűnő helyet foglalt, az ért ész, a szónoklat és hazafiság tekintetéből.

Wesselényi a legkülönösebb körülmény által vonta magára mindjárt az első napokban a közfigyelmet.

A kinyitás ünnepélyességei után tudniillik csakhamar egy fiatal, alig husz éves irnok lépett a tanácskozó terembe, nyalábbal hóna alatt és figyelő arczczal. A vita már elkezdődött s nem minden érdek nélkül szövődött valami közjogi tárgyon mindig tovább. Hogy a haza atyjai a szőnyegen levő kérdés által egészen igénybe vétettek, abból gyanítható, mert csak későn kezdék észrevenni, hogy a belépett irnok — ki az alatt tárczáját fölbontotta s helyet foglalt — ólommal kezében néz és jegyezget.

A kíváncsiak előnyújtják nyakaikat, hogy felvilágosítást szerezhessenek. A félénkek arcza sáppadt lőn; a heves vérmérsékűek pedig agyarkodó állást foglalva, a jelen volt kormánytagoktól magyarázatot látszottak követelni e különös eset iránt.

Minden zavarban volt.

Csak az irnok folytatta munkáját egyenlő szorgalommal, vagy nem sejtván, vagy nem rettegván a közfigyelmet, melyet támasztott.

Ily meg sem szakított jegyezgetés a zivatar kitörését előidézte.

Micsoda kém jött ide? ki bátorkodik leírni beszédeinket, hogy a szót a házból kivigye? ezen interpellációk kezdék egymást felváltani, s már a megszeppent Nopcsa Elek — ki később udvari kanczellár lőn — összegyűjté iratait, hogy távozzék.

Ekkor fölállott Wesselényi, a még csak különczségeiről ismert férfi, és gyönyörű szűzszónoklatát tartá a nyilvánosság mellett.*

Észméi győztek. Dörgő hangja megrázta a kedélyeket. Tapssal fogadtaték, mert ragyogó, bár néha túlhő előadási modora kivételt tőn azon száraz és törvénytudói értekezések alól, melyek már lábra kezdének kapni. Példája másokat is buzdított és az 1791-diki országgyűlés fényesebb volt minden utódainál, egészen az 1834-dik évben tartottig.

Wesselényi a nyilvánosság szükségéről a még gyakorlatlan többséget felvilágosítván, Nopcsa a teremben maradt és háborítás nélkül folytatta vállalatát. Naplója, melyet Zsibón láttam, az egyedüli forrás, honnan az 1791-diki szónokok szelleméről részletes ismeretet lehet meríteni, és nagy veszteség a történetíróra s parlamenti irodalomra nézve, hogy ezen kitűnő ügyességgel szerkesztett munka a legérdekesebb tárgyak szönyegre vitele előtt, általam ismeretlen okok miatt, félbeszakadt.

Pedig 1791 határozott Erdély közjoga fölött.

Mária Terézia nem szerette az alkotmányokat; József gyűlölte a régi jogot. S így az elsőnek szelid absolutismusa, a másodiknak meleg, de csak elméleti szabadságszeretete, azon pontra juttaták Erdélyt, hogy midőn a *tettleges* új rendszerb^ő. — melyet nem tanult — kilépett, a *historiai* régi alkotmányt, melyet

* Fia, szintén Miklós, majdnem félszázaddal utóbb a nyilvánosság védelmezéseért volt kénytelen Erdélyt odahagyni, hol személye többé nem volt bátorságban. De ekkor már nem az országgyűlés, hanem a kormány gátolta a beszédek följegyzését és közzétételét.

elfelejtett, nem tudta sem elég kitartással védni, sem elég ügyességgel tovább fejteni.

Igaz, hogy minden viszonyok összedulva és egymáson heverték, mert előbb a törvényküli szokások és folytonos visszaélések, később a törvényhelyetti felsőrendelések, VI-dik Károly és Mária Terézia kora után a Józsefé, annyira megváltoztattak mindent: hogy a Leopold kötlevele, mely a nemzeti fejedelmek alatt kifejlett alkotmány maradványait a mostani uralkodóház védpaizsa alá helyeztette, többé egy pontot sem mutathatott föl, melynek ellenkezője ne volna gyakorlatban.

1791 tehát alkotásra hivatott meg a romok közt.

1791-nek kellett a visszaélésekből *azokat* eltörölni, melyeken a hatalom önként túladni kívánt, és a régi törvényekből *azokat* visszahozni, melyek komoly akadályokat nem gördíthetnek a bécsi kormány elébe.

1791-nek kellett magát alkotmányos évnék színléni, hogy a törvényesség felügyelete alatt tábláztassanak be a kényuralom követelései.

Ez vala a felső akarat és a még erősebb viszonyok akarata.

S Erdély oly kis tartomány volt, hogy egy birodalmi absolutistikus kormány mellett, az alkotmányos belélet kifejlesztése és új törvények általi támogatása, költői ábrándnál több alig lehetett.

1834 megértette ez eszmét; 1791 még nem fogta föl tisztán. Csak itt áll hátrább az első Wesselényi Miklós kora a második Wesselényi Miklós korától.

Az 1791-diki országgyűlés tehát közjogi törvények szerkesztéséhez kezdett s az ország régi szabadságait új vizsgálat alá vetette.

Nagyban üzeték az alkotmányozás.

A szónoklat védte a jogokat. Megdönté. Eltemetette. Sajnálta, midőn azok szőnyegre jöttek, sejtván, hogy áldozatoltárra vitetnek; később a tarka kötelet kezébe ragadta, s az áldozatot virágokkal hinté be, míg a bárd elébe vonszolá.

Mit tehetett?

A nagy többség vágyott kilépni a tiz évi sikertelen kísérletek által hátrahagyott zavarból; mint a csolnakból az, ki egy széles tenger minden zivatarait a csodák kegyelméből átélte és az emberi természetnél fogva megutálta.

Az 1791-ki országgyűlés rövid idő alatt a megyéket, a törvényhozást és a kormány széket újra rendezte, a történeti jogok és a Leopolddali kötlevél alapján; de a legerősebb ékkövek kivétele s az egész épület térszínének megkeskenyítése mellett.

Midőn ily lényeges kérdések oldatának meg vagy metszettek ketté, természetes volt, hogy a pártoknak nemcsak létezni, magokat eszmék és modor által jellemzeni, de egymással hevesen csatázni is kellett.

S az 1791-diki pártok elég szenvedélyességgel küzdöttek a tárgyak felett; azonban sokkal kevesebb épével az egyének irányában, mint a hogy napjainkban divatozott. Mert Bánffy György kormányzósága alatt az arisztokratia tekintélye csekélyebb volt ugyan, mint a Bruckenthal korában, midőn a főhivatalok néhány család közt oly óvatossággal osztatának ki, hogy egyik se kapjon többet vagy kevesebbet, mint a másik: de másfelől kétségtelen, hogy a burokratiai rendszer Bánffy alatt erősödött meg, és még nem hozta magát ellentétbe a nagyobb családok érdekeivel, mint később történt. Ily körülmények közt önként érthető, hogy a tekintélyek létezése mérséklé a szenvedélyek kitörését, s annyi oka volt egy szónoknak az indulatok közt is a modorban óvatosnak lenni, hogy a rakoncátlanságok ritkán, a személyes bántalom esetei alig fordulhattak elő.

Csak Wesselényi nyilatkozatai birtak a közelebbi évek parlamenti vitáinak élességével; csak tőle rettegtek azon magas helyzetűek, kik ha utaztak, a megyetisztek által szolgáltatták magokat, s ha otthon valának, a hízogók csoportozata — mint érczfal — által voltak minden kellemetlen érintkezésektől különválasztva.

Wesselényi volt az aulikus párt ostora.

Ő volt a patriotáknak — vagy hogy a mostani neveket használjam — az ellenzéknek legbátrabb előharcosa, ki a megrohanást mindig merte kockáztatni, az ostromban ki nem fáradt, a visszavonulásról tudni sem akart.

Most midőn hatvan év távolsága választ el Wesselényi ragyogó föllépéseitől, a többség alig emlékszik az ő nevére; a kevesek pedig, kik a történelem embereit számon tartani szokták, a dicsőség fénysugaraiból, mely halántékait környezé, ítélvén, az ellenzék vezetőjének és a többieken egy egész fővel felül álló egyéniségnek hiszik őt.

Pedig Wesselényi soha valódi vezérszerepet nem vitt.

Erre szenvedélyei, vakmerősége és gyermekies gascognadai miatt teljesen alkalmatlan volt.

Túry vala a párt élén.

S az ellenzék kétségkívül igen ritkán, vagy ha tette, igen rossz sikerrel indult el Wesselényi politikáján.

De ha az forog kérdésben: hogy ki volt 1791-nek legkitünőbb szónoka? ekkor senki Wesselényitől az elsőség babérjait megtagadni nem fogja.

Dörgő hangja uralkodott a zajon. Arczának parancsoló és villámló tekintete megdöbbenté a bátrt is. Támadásai érvvel, gyors fordulatokkal, a fölolvadt sziv nemes ömledezésével, és a rajongásig fokozott meggyőződés varázsával hatottak. Ingerlékeny kedélyénél fogva Wesselényi gyakran sodortatott a pathosztól, mely nála részint csinált, részint belső hév volt, az indulatos előadásig, s onnan a dühöngésig, melynek hatalmában már többé nem voltak a kifejezések, de az eszmék logikai kapcsolata mindig. Az embernek bámulni kellett e különös jellemén, mely néha a gondolatok kerekeinek rendes forgása közt támadt surlások miatt, oly féktelen hévbe sodorta magát, mintha mérges skorpiók fulánkai által szurkáltatott volna, hogy őrzöngésbe hozassék: s mindamellet e hév, e zabolátlan kedély daczára is, nem fordult elő eset, midőn

a megtámadott, a parlamenti csaták közt felbőszített és többé semmi határt, semmi kíméletet nem ismerő Wesselényi ne vezette volna előadását a szoros logika zsinórvonalain végig. Az ő logikája mint kiolthatlan Pharos világított a szenvedélyek éjjelén és a megtámadások tajtékzó hullámain, még a legkisebb habra is csillámot vetvén. Az ő logikája, mint a Salamandra a tűzben, az indulatok olvasztó kohóiban is, melyekben a jellem aranya már elvesztette szilárdságát, bántatlanul maradt.

Az élet terén ez nem történt nála mindig így; de a rostrumon örökké.

Keressünk-e Wesselényinél politikai rendszert, tanokat, státusbölcsest?

Mi volt ő?

Nehéz határozottan megmondani.

Leginkább arisztokrata és felvilágosodott férfi.

Aristokrata nem úgy, hogy a kormányzási formák bevezetésökben állottak volna szembe előtt, mint annak, ki a kritika lépcsőin emelkedik föl a szemlélet oly magasságára, honnan a tanok hatását a közjólét mezején, mint egy folyam ágozatait a sík rónán, végig kísérelheti.

Ő inkább vala arisztokrata megszokásból, izlésből és ősi példák szerint. A szabadságot szerette fölvilágosodott ragaszkodásával az átmeneti korszakok azon kétes embereinek, kik már *elvileg* meg tudják különböztetni a szabadságot a szabadostól, de *cselekvényileg* még nem; s kik szívesen elolvassák a franczia encyclopædistákat, elmennek a szabad kőművesek páholyába, és hiszik, hogy nagy változások történhetnek a világon, azonban, mint Herodes nem tudta a sok csecsemő közül a Messiást kitalálni, ők sem sejtik, hogy a megszületett eszmék közül — melyek előttök a porban játszanak — melyik van hivatva az emberiséget rendeltetése felé vezetni, a meggyőződés szelid Jordán-vize, vagy az erőszakolás vérkeresztsége által.

Wesselényi továbbá tetőtől-talpig magyar volt.

A nyelvmivelésre sok gondot fordított. De ha a honunkban lakó népiségek egymáshoz viszonyát és e viszony veszélyeit egész terjedelmében nem értette, az inkább korának, mely az örökös jobbágyság eltörlésére is József császártól volt kényszerítve, mint neki felróható, ki Erdélynek csupán kitünő férfia volt, nem pedig apostola.

E megjegyzésekkel nincs semmi levonva Wesselényi országgyűlési érdemeiből: mert 1791-ben nem lehetett az ügyvezérektől oly bevégezett miveltséget követelni, minő most sem volt nálunk, mint tapasztalhattuk.

Wesselényi főként sérelmi szónok vala, nem pedig organizáló államférfi.

A ki beszédeit áttekinti, látni fogja, hogy e mezőn dicsőség pályadíja fölött a később kor ünnepelt hőseivel a versenyt kiállja.

Ő az állambölcseiséget többnyire az ó-világ történelmének mintaképeiből vonta le.

A görög és római nagy írók, a klasszikus kor hőseinek és országlárainak tettei gyakran valának beszédében vagy a kiindulási pontok, vagy a lelkesítő, a képzelődést hevítő szerek. Néha hatni akart általok, más-kor felvilágosítani.

Szónoklata e sajátságok által hasonlított a nemzeti fejedelmek alatt fénylő férfiaknak, egy Kendinek, Kovászolszkynek és Gesztinek modorához, azon különbséggel, hogy ezek az ó-testamentomi példákat is szerették elmélkedéseikbe szőni; de hasonlít a francia forradalom tribunjainak is beszédeihez, kik a Trasybulok és Brutusok hazájából hurczolták át a szabadság eszményképeit a nemzeti gyűlésbe, a Tuillériák kertjébe és a municipalitás termébe, a clubbokba és az utcákra.

Wesselényi 1791-től fogva 1809-ig minden országgyűlésen szerepet játszott.

Tehetségével sokat hatott a tárgyak keresztülvitelére, és indulatoskodása által majdnem annyit a tanácskozások megzavarására.

Néhány jellemző példa fordul elő az utóbbi esetre.

Fölhozok egy párt az érdekesebbekből, mert rá és korára világot vetnek.

Az erdélyi gyűlésekben, ha a tanácskozások alatti rakoncátlan kifejezések miatt *jel kéretett* s az elnök a jelt megadta, az ajtók rögtön bezárattak, a közvádoló előállott, a gyűlés ítélőszékké alakult, a pör megindítatott, és senkinek távozni nem lehetett mindaddig, míg az ítélet ki nem mondatott és teljesedésbe nem véreték, vagy a pénzbürség lefizetése, vagy a rögtön fizetni nem tudó egyén elfogatása által. Ekkor aztán az ajtók föltárattak.

A szólásszabadság ezen biztosítéka annyira népszerű vala, hogy számos törvénysértések daczára az utolsó időkig épen maradt.

Ezt előre bocsátván, visszatérek Wesselényire.

Ő egy alkalommal hévvel és sértőleg támadta meg a kormánypártot.

Személyeskedései ingerültséget gerjesztettek.

Tombolás, láрма keletkezett.

Többen felszökeltek padjaikról és a ház méltóságának fentartásáért sorompóba léptek.

Jel kéretett Wesselényi ellen.

Az ajtó bezáratott.

Minden ki volt ragadtatva rendes vérmérsékéből.

Ekkor fölállott Túry. «Wesselényiben megtámadtasék-e a szólásszabadság?» kérdé felindult és átható hangon. «Ki védi meg utóbb e jogot? Ki fog biztosítva lenni e falak közt?»

Alta ruit cedrus, sylvae trepidate minores!

Elnémult Túry.

Hallgatás lőn.

Az ajtók mintegy magokban kinyíltak.

Kiki hódolt a szerencsés rövidségű szónoklatnak, mely egy felkiáltásban minden aggodalmat tolmácsolt, és a jól választott latin versnek, mely midőn a vád alatt levőnek parlamenti nagyságát kifejezte, egyszersmind azon körülménynél fogva is hatott,

mert a Wesselényi pecsétgyűrűjére egy czedrus van metszve.

Az országgyűlési jegyzőkönyv illető számában pedig a következő naiv megjegyzés vala olvasható: «A tanácskozás Wesselényi Miklós atyánkfiának indulatoskodása miatt félbeszakadt és holnapra halasztatik.»

Más alkalommal az ellenzék ünnepelt szónokának még a fentebbinél is botrányosabb összeütközése, de a melyből már nem Túry szónoklata, hanem saját lélekereje által és dicsőséggel menekült.

Ő tudniillik a kormány politikáját szokása szerint hevesen ostromolta.

Kifejezései nem voltak változatva, s modora, azon évek kiméletes, sőt gyakran szolgálai hangjához mérve, igen nyersnek látszott.

Az elnök tehát félbeszakítá és rendre inté, oly megjegyzés mellett: «hogy talán Szolnokmegye érdemes követe elfeledkezett a mult időkről, melyek alatt távol kellett lennie».

E célzás a kuffsteini börtönre szertelen hatást tön Wesselényire, ki a ház távollevőbb padjairól a sebzett oroszlán dühével felpattanván, kardjára csapott s félrehárítva kezével az előtte állókat, korlátlan haraggal sietett az elnöki szék felé.

A megdöbbenet országgyűlési tagok közül senki nem merte mérsékletre figyelmeztetni.

Kiki lesüté fejét, várva a történendőket.

Síri csend volt.

A mint fokenként növekvő dühvel közelített, az elnök ösztönszerű tartózkodásánál fogva a szék másik oldalára kezd vonulni, úgy hogy midőn Wesselényi hozzá érkezék, már csak az elnöki szék szélén ült, alig érintve azt.

Wesselényi megáll.

Küzd magával.

Kinyújtja balját s az elnök vállára tevén: «Értettem, mire célzott kegyelmességed — mondá fojtott hangon — értettem. Azonban jegyezze meg: engemet József császár szenvedni megtanított, de félni nem.»

A végszavakat oly menydörgő és mély hangon csapta az elnök fejéhez, hogy az elcsüggedt terhők alatt, míg a gyűlés fölvilanyoztaték s kitörő helyesléssel adott elégtételt a gyöngédtelenül megtámadott és magát rendkívüli szenvedélye mellett is, a végperczben mérséklenni tudó képviselőnek.

★

Az 1809-diki országgyűlés legtöbb kellemetlenséggel halmozta Wesselényit.

A szellem naponként szolgálbbá vált.

Erdély tíz évi alkotmányos élet alatt, míg országgyűlései gyakran tartattak, annyit hullatott el a különben is árnyék-alkotmányból, hogy ha még tíz évig rendesen lett volna országgyűlése, a végsőnek alig maradhat vala egyéb teendője, mint egy határozattal bezárni a terem ajtóját, s miután többé tanácskozásokra szükség nincs, mint a római színésznek, midőn a komédia bevégeztetett, a közönség előtt elkiáltani magát: «plaudite!»

E túlmérséklett gondolkozási modor miatt nem szerethették a haza atyjai 1809-ben Wesselényit, ámbár 1791-ben éig emelték.

De a törvényhozás irányának ily átalakulásán kívül, Wesselényi népszerűségének csökkentésére, gyógyíthatlan hibája, a szenvedélyesség, szintén sokat folyt be. S természetes volt, hogy végtére boszantani kívánták őt azok, kik általa gyakran fölingereltettek.

Erre hamar nyílt alkalom,

A Leopolddali kötlevél szerint tudniillik a főhivatalok közt vala a nemzeti hadak tábornoka, ki — mint az egész kormánytanács — az országgyűléstől volt választandó.

E tábornoki méltóság mindig csak az alapjogok közt maradt, és senki által nem plántáltatott át az életbe, hogy bár egy óráig díszleljen.

De az 1789-ki forradalom után támadt és gyorsan változó európai háboruk a nemesi fölkelés újraalakítá-

sára vonván az ország figyelmét, könnyen megfogható volt, hogy a törvényhozók a nemzeti hadak tábornokáról is a sérelmek hosszú lajstromában megemlékeztek, s ámbár egy hadügyministerre — mert ilyforma szerep vala a Leopolddali kötlevél keletkezésekor a nemzeti hadak generálisának szánva — a karoknak és rendeknek akkor nem nagy szükségök volt, mégis e hivatalra is a választás folytonosan sürgettetett.

1809-ben pedig napi kérdéssé vált.

Nem kell mondanom, mert olvasóim bizonyosan a nélkül is kitalálták, hogy a daliás, a magát fitogató centauroknál is ügyesebben lovagló, a katonai ismeretek elemeiben jártas, és a hadseregben hosszasabb ideig szolgált Wesselényi Miklós rendkívül megtiszteltetettnek érzé magát, ha a haza bizodalma nemzeti tábornokká jelöli ki.

S kétségkívüli, hogy ha a fényes hivatal *sine cura*-ként létesül, Wesselényit illette e díszes megkülönböztetés; ha pedig — mint némelyek hitték — a nemzeti hadak tábornokából, a nemzeti fölkelés vezénylője nőtte volna ki magát, még akkor is, minden hibái mellett, Wesselényi ily hivatalban valószínűleg több szolgálatot tehete a hazának, mint az oly versenytársak, kiknek hibái kevesebbek ugyan, de honszerelmők és buzgóságuk is kisebb.

Ő érezve természetes előnyeit, midőn látta, hogy mellőztetik, nyíltan járt kijelöltetése után.

Hiusága vagy önérzete megmutatá tehát az Achilles-sarkot, melyen halálosan vala sebezhető.

Ellenségei fölolvasták az ivet, jól czéloztak; a nyilvesző talált, a seb sajgott.

Wesselényi gyöngeségei, melyek a tábornokságra alkalmatlanná teszik, még nyilvános helyen is előhozattak.

Ő elég szavazatot nem kapott.

S visszautasított a hazától, midőn először kért szolgálatiért díjt.

A büszke lélek, mely már azért megalázva hitte

magát, hogy óhajtása ki nem találta, elsötétült a nyit mellőztetés miatt.

A zsibói magányban mindig komorabbá vált.

S bizalmatlanság fészkelte keblébe, a többi gyöngeségek mellé.

1809-ben elvégződött Wesselényi politikai pályája, s néhány hónappal a közrehatás megszűnése után kialult élete is.

Ő a magyar színészet és irodalom előmozdítója, az első magyar színháznak — a kolozsvárinak — egyik alapítója, igazgatója és csaknem egyedüli főtartó szelleme lévén, gyakori érintkezésbe jött a két haza tekintélyesebb íróival, s még nagyobb tiszteletben állott a tudomány, mint a politika fáklyavívői előtt.

A gondolkodó emberek szelid és visszavonult köz-társasága lefegyverzé a szilaj szellemet, s mint a királyi oroszán és a rengetegek büszkébb jellemű vadai, midőn ingerülve is vannak, nem bántják a játszó gyermeket, szintugy Wesselényi kiméletes vala a tudomány körében, szelid az ismeretek terjesztésével foglalkozó egyének iránt, és meleg barátja a költőknek. Ezek bámulták ragyogó és nagy tulajdonait. Hazafiságát az égis emelték, és a világ szeme elől gondosan befedték gyarlóságait, mint az első patriarcháét a hű gyermekek.

Halálának híre megrázta a két országot s a legszebb fájdalomhangokat szakasztá ki a költők kebléből.

Berzsenyi e gyönyörű és jellemző verssel örökíté meg az elhunyt emlékét:

Leomlom én is szent porodon, nemes!
A jókkal együtt könnyeket áldozom,
S hamvedredet bús cziprusággal
Illeti Melpomeném zokogva.

Nem ugy jelentél meg te hazád egén,
Mint egy szökösfény, mely mosolyog s kivész,
Mint egy szívárvány, tarka párák
Köicsönözött ragyogásaikkal.

Te, mint az orkán, s mint az olympi láng,
 Megráztad a gőztorlatok alpeszít;
 Villám-szavad megszégyeníté
 A gonoszok s czúdarok dagályát.

A jók csodáltak, mint az egész javát
 Titkon segítő mennyei tűneményt,
 Neved, dicsőült Wesselényi,
 Rettenetes vala és imádott.

Ritkán talál itt enyhelyet a derék.
 A virtusz útját szörnyetegek lesik :
 Pályája küzdés; ámde végre
 Talpa alá szegi a chimærárt.

Mint hajdan a szép Aethra jeles fia,
 Megbirtad ifjú karral az éktelen
 Márványt; atyáid pallosával
 Győzelelem vezetett az égbe.

Tekints le hozzánk hős eleid közül!
 Lebegj körülünk. légy szeretett hazád
 Védlelke, s oh add vissza fényes
 Díszeidet deli magzatodban!

II.

A miért a költő esdekelt, megtörtént.

E kérés: «Oh! add vissza fényes

Díszeidet deli magzatodban!» teljesült.

Wesselényi Miklós, az elhunyt fia, atyjának ragyogó tulajdonait öröklötte.

De hibáit is.

Midőn azonban az ifjabb Wesselényit az idősb erényeinek, fényes lelkihitelességeinek és gyarlóságának örökösül kell tekintenem, szükséges, hogy előre kijelöljem a határokat, melyek közt e szavakat értelmezni kívánom.

Az öreg Wesselényiben talán eredetibb s elevenebb volt az ész; de a fiában szélesebb, alaposabb és gyümölcsözőbb kifejtést nyert. Az csupán szónok vala, ez államférfi is.

Az apa hiusága s fitogtatási vágya szintén átment a

fiúba; de ennél a hiuság majdnem a becsszomj számításával, kitartásával és nélkülözni tudásával párosult, a fitogtatási vágy pedig oly nemes formában tűnt föl, hogy szögletességeinek nagy részét, a nevetségességet pedig egészen elvesztette.

Az ifjabb Wesselényit — mint az idősbet — óriás szenvedélyek marczongolták. Indulatossága hamar támadt, terjedett és nagy erővel feszítette keblét. De az érczkebel érczakarátja vissza tudta fojtani a neheztelest, a haragot és a dühöt egyaránt. Szenvedélyei többnyire csak akkor törtek ki, ha nem kívánt uralkodni rajtok, szándékból vagy önzésből.

Ő zsarnokságra hajló véralkatu levén — itt a zsarnokságon nem kegyetlenséget értek — szeretett parancsolni, szeretett az egyenlők közt is fő lenni, szeretete akarátját és akarata teljességbe vételét: e követelő modor, e leigázása a körülötte levő idegen sajátságoknak, legtermészetesebb kapcsolatánál fogva az érdekeknek, gyakran vezette jó szíve mellett is gyöngédtelenségre, önmérséklése daczára is indulatoskodásra: de azt állítani teljességgel nem lehet, hogy ő — ha kívánta — kedélyének viharait ne tudta volna fékezni.

Wesselényi kétségkívül gyakran engedett heves jellemének szabad tért; de ellenben atyjával az igen ritkán történt, hogy a heves jellem az eszély tanácsaiban fékezőre találjon.

Ez óriás különbség.

Az öreg Wesselényi tudván gyöngeségét, forró vérének mérséklésére külső eszközökhöz folyamodott. Így például otthon az állványra több tiszta ing volt téve, és néhány üveg jeges víz. Midőn indulata gyorsan hágott a felső fokokra, letépte ruháit, itta a hideg vizet, öntöztette fejét, s gyorsan cserélte változóit. E mechanikus csillapítás, bár czélszerű lehetett, gyarló pótszere volt az akarat törhetlen és diadalmas erejének, mely az ifjabb Wesselényinél az embert sokszor bámulatra ragadta. Kik vele ismeretesek valánk, láttuk őt néha oly indulatban, hogy térdei reszkettek, míg

arcza változatlan maradt, és hangján a legkisebb rezgés sem árulta el a belső küzdelmeket.

Berzsenyi Wesselényit mint 18 éves ifjút látta először. Hihetőleg e találkozás benyomása után nem sokkal írta róla következő gyönyörű és jellemző sorokat:

«Mint az egekbe merült Aetnának az alja virányos
S a tetején örökös tűzörvény s ætheri fagy küzd:
Arczaidat terülő tavaszod szép hajnala festi,
Jég fedi homlokodat s láng csap ki komoly szemeidből.
Erdély! menyköveid forrnak bent, esküszöm, áldozz!»

A nagy költő hasonlítása tökéletesen igaz.

Wesselényi keblében mint az Aetnában forrt a láng; de külsője tudott hideg lenni, mint a tűzhányó hegy tetejét hó takarja.

★

Minthogy nem szándékom életrajzot adni, de szintén nincs kedvem egy szónokban és államférfiban a szónoki és államférfiúi tulajdont vegytanilag különválasztani, hogy csupán abstractiókat közöljek: ez okból olvasóim most az életrajz, majd a kritika vidékein fognak vándorolni; most a kigyózó völgyben, hol lépésenként kell a tért és kilátást nyerni, járdalunk; majd fölmászunk a magas pontokra, honnan a hegyek és völgyek alakulásait, egy széles láthatár gazdag panorámáját lehet áttekinteni. Mert igyekeztem, hogy a szónokra az élet történeteivel vessenek világot, az államférfiu terveit magyarázzák ki a férfinak állása a társadalomban: és viszont a politikai becsszomj és hatásvágy, a honszeretet és a pártöznés nyujtsák az ariadnei fonalat a magánélet történeteinek tájékozására.

Munkám tehát, mint eddig, úgy ezentúl is az élet és a politikai jellemrajz közt fog állani.

E megjegyzés után visszatérek Wesselényi Miklóshoz.

★

A komoly, a gondolkodó, oly rendkívül erős alkatu gyermek még nem vala hat éves, midőn atyjával az

udvaron sétált. Épen egy szilaj mént hoztak ki a lovaszok és a házi úr felé vezették. A horkoló és hányakodó mént, a mint közelített, a gyermek növekedő gyönyörrel nézte. Ezt az apa észrevevén, mosolyogva mondá: nem ülnél-e föl rá? Miklós hallgatott. Az öreg feléje fordítá éles szemeit és ismét kérdé: no s nem ülsz föl? Nem, válaszolt a gyerek. Miért? Mert félek. A Wesselényieknek nem szabad félni, menydörgé az apa, s feldobta gyereket a szilaj ménre, megcsapván ezt ostorával. A zaklatott állat elrohant. Heléna, ki történetesen a tornáczon volt, sikoltva szaladt szobájába, s a kerevet váncosai közé mélyeszté fejét, hogy zokogását elfojthassa és lélekerőt gyűjthessen a halál-hír meghallására; mert egyetlen még élő gyermekének vesztét bizonyosnak hitte. Telt az idő mindig egyenlő kínok közt. Az anya helyzetéből mozdulni sem mert; szívét a félelem iszonya úgy összeszorította. Egyszerre pajzán szava hangzik a gyermeknek, ki a szobába berobogva, nevetés közt beszéli el az új életet nyert anyának, hogy a mén igen rosszul viselte magát; de ő mégis a hátán maradt, és addig lovagolt, míg csak az kifáradt.

Ehhez hasonló jelenetek nem levén Zsibón szokatlanok, természetes volt, hogy a fiu a testi ügyesség különböző nemeiben gyorsan haladott előre és organismusát korán szoktatta az idő viszontagságaitól kezdve, minden alkalmatlanságok eltűrésére. Hamar lőn edzetté s neki törődötté.

A spártai növelésen kívül, melynek szigora közé sokféle kényeztetés és elnézés vegyült, a többbit, tudniillik a szellemi idomítást, egy értelmes tanár, Pataky vette át, ki miután a gyermeknek tanítója volt, az ifjunak utmutatójává, a férfinak barátjává vált, s mint a szellemi viszonyoknál fogva a család tagja, a családi kriptába temetteték el az apa mellé; a nem rég kimult fiunak is végakarata vala, hogy hamvai az apa és nevelő közt nyugodjanak.

Miklós serdülő korában sokkal többet ígért, sokkal

szébb reményekre jogosítá a hazafit és a tudomány emberét, mint a mennyit férfi évei, minden fényes eredmények mellett, teljesítettek.

Ő, mint gyermek csoda, mint ifju hasonlíthatlan, mint férfi csak kitűnő volt.

Midőn Kazinczy hosszas börtön után az irodalomnak visszaadatott s újra kezdé reformatori nagy pályáját, a szolgai szelleműek féltek vele közel érintkezésbe jőni, mert a mindennapi lények sokadalma megbélyegzettnek tartá azt, ki czímere volt korának. Ily években látogatá meg az öreg Wesselényit, ki a tőle távollakó vezérirót, mint egy érkező fejedelmet, ünnepi örömmel fogadta.

Kazinczy szeretett naplót vinni, s gondosan följegyzett mindent, mi vele történt vagy rá vonatkozott.

Az erdélyi híres szónokkal folytatott társalgásait is, kivel hét éves fia mindig egyedül volt, leírta.

Fölhozza, hogy egész éjszaka beszélgettek. A gyermek Wesselényi pedig szintén az asztal előtt ült. Nagy figyelemmel hallgatta a komoly társalgást, míg ujjai-val a viaszgyertya csepegéseiből lovakat alakított. A hol a beszéd ránézve érdekesebbé vált, közbeszólott, kérdéseket és észrevételeket tett, mindezt egy férfi komolyságával.

Hárman tehát társalgás közt üdvezlék a hajnal-szürkületet.

Kazinczy e gyermeknek különös viseletétől és érettségétől meglepetve, prófétai lelkesedéssel kiáltott föl: meglátja a két haza, hogy mekkora portentum fog Wesselényi Miklósból válni!

Széphalom költője soha nem szünő figyelemmel kísérte a zsibói kis daliát, ki midőn mások még testi és szellemi tulajdonaiknak mívelését alig kezdték meg, már kitűnőleg lovagolt, vívott, lőtt és uszott, s ki a testgyakorlati ügyességgel a tudományok iránt hajlamot párosítván, a vele egykorukat szorgalomban fölülhaladta, ismeretekben túlszárnyalta.

S Kazinczy különben is a dicsérést inkább szeret-

vén, mint a korholást, elemében volt, ha Wesselényire fordítá szemét és a dús zsendülésnek példátlan nyomaikat vette észre kedvenczén. E rokonszenvnek köszönhetjük, hogy midőn a tizenkét éves ifju egy csapat fölkelő nemességen, melynek kapitánya volt, Nagy-Károlyban, a nádor jelenlétében szemlét tartott, a költő a hadgyakorlatok pontosságától, a gyermekvezér festvényi öltözetétől, deli modorától és páratlan ügyességétől elragadtatván, hozzá egy igen kecses verset intézett, melynek lehetetlen legalább kezdetét nem közlenem.

«Még a prætexta lebdes válladon,
Ambróziát önt fürtös üstököd,
S gyöngéd orczádon s e kis száj körül
Rózsák virítanak, mint az Ámoréin,
Legszebb, legbájosb Ámor önmagad.
S ime a gynæceum csöndes rejtekéből
Kiszökve már a vérmezőre futsz,
Hogy ott azok közt léphess fel, kik az
Ádáz halálnak mennek ellenébe.
Gyermek, mi ez? S te azt hiszed talán,
Hogy itt az a harcz veszi kezdetét,
A mellyet egykorúid, a tavasz
Virággal elborított hantjain,
Örömré gyúladozva indítanak?
Te azt hiszed talán, hogy itt elég lesz
Szög csődörödnék hátán a szerint
Rengetni a földet, mint midőn az ifjabb
Cæsárt és Armidort, nemők fő diszeit,
A hippodromban addig fékezed,
Mig a kelő port a tajték eloltja,
Mely a kifáradt ló inán lefoly?
Oh! élj korodhoz illő kényeidnek!
A mely dologra kelnek társaid,
Az férfilelket kíván, férfi kart.»

A nemesi fölkelés, mint tudjuk, komoly eredményre nem vezetett; de bármint fordult volna a koczka, kétségtelen, hogy a gyermek-kapitány azok közé tartozott, kik semmi körülmény közt nevökre és a hazára szennyet nem vonhatnak.

Miklós a politikai láthatáron 1818-ban tűnt először föl, midőn már huszonegy évet számolt.

Ekkor ő közgyűlésről közgyűlésre utazott, hogy minden megyében, hol szavazata volt, izgasson azon összeírások és urbéri rendeletek ellen, melyek az országgyűlés mellőzésével és így törvénytelen uton szándékoltattak életbe léptetni.

A kormány terve végtére a nemesség ellenszenvén s az eljárási modor jogtalansága miatt megbukott. Az urbéri munkálatok a levéltárakba szorultak.

Nyert az alkotmányosság, vesztett a nép.

Az emberbarát és jó honfi szíve vérzett a választásért, melyet a mostoha korszak elébe üzött, midőn föl-szólítá, hogy vagy a haza alkotmányán vagy a tömeg érdekein ejtsen oly sebet, mely végtére is meg fog boszultatni az események hatalmánál fogva.

Ha 1818-ban urbért nyert — bár törvénytelen úton — a nép, úgy 1848-ban, minden tévedések mellett, kevesebb vér omlik Erdély völgyein és hegy-szorosaiban; mert az érdekek kiegyenlítése harmincz év óta folyamatban lettek volna.

De más részről, csodálkozunk-e: ha a törvénytapo-dásra senki szívesen nem nyújt kezét, s legkevéssbé az ifjú, ki tapasztalatai által nincs még oda kényszerítve, hogy örökös kialkuváshoz szokjék, s ne azt remélje, hogy a jót eszközölheti, hanem hogy a házára nézve hasznosan vegyítheti politikájába: a törvényest, mely czélszerű, és a czélszerűt, ha szintén nem is volna szigoruan törvényes.

Lehet, hogy 1818-ban Wesselényi, ha a férfi kor higgadtságával bír, nem gátolja Majláthot jogszerűtlen jótékony munkálkodásaiban; de hogy az a huszonegy éves ifju több kegyelettel viseltetett az alkotmány iránt, mintsem azt bármí kecségtetések árán megsérteni tudja, ez oly természetes, hogy az ellenzője okvetlenül gyanusnak fogna látszani minden előtt, ki a fiatal évek eszményiségét ismeri.

Erdélyre 1811 óta komor és tevékeny idők borultak.

Lassanként elkopott az ősi intézmények gépe.

És megszűntek mozogni.

A kerekek akadoztak.

A törvényhozás terme bezáratott.

A hivatalszobák lettek állammá.

Kitűnt, hogy legnevetesegebb igény egy kicsiny és szakadozott országnak, hol a népiségek s kiváltságok érdekei majd semmi találkozási pontba össze nem folynak, független kormányzásról és szabadságról álmodni csak azért, mert a papir-törvények a tanácsosok felelősségétől kezdve az országgyűlés széles jogköréig mindenről gondoskodtak.

Huszonhárom évig nem volt országgyűlés.

1830-ig — kivéven az urbéri episódot — a megyegyűlésekre kíváncsiságból többnyire csak a gazdasági tiszték, s az unatkozó szomszéd kisbirtokosok jártak. A hivatalnokok, kik választás alá már nem jöttek, igazítottak el minden tárgyat. A mivelt és vagyonos osztály átallá csekélységekkel foglalkozni, s a kormányzó fényes estélyein, a vidám társas körökben és a nők toilette-asztalai mellett feledé dicsőségvágyát, kinevette a pedantokat, kik kötelességről, az ábrándozókat, kik hazáról, és a májkórosokat, kik közerkölcsről és polgári erényről beszéltek.

Wesselényi maga is érezte a kor mákonyszerű hatását.

Ő még fényesebb testi mint szellemi tulajdonokkal bírván, úgy látszik, hogy pezsgőbb éveiben kárpótlást vélt találni hiuságára vagy becsszomjára nézve, ha legdelibb lovaglónak, legügyesebb vívónak és czéllövőnek tartatik, ha merészsége, kalandjai, óriás ereje, a nagy vadászatok s a nővilág kedélyében okozott forradalmakkal a figyelmet magára vonja.

Hogy unatkozásai közt a tudományoknak is áldozott, s hogy adóssággal terhelt jószágait rendezni meg nem szűnt: ez mutatja, miként a divat és a puha kor daczára is keblében több ércz, több nemes anyag volt, mint ifju barátainak nagyobb részénél.

De a magyarországi felső vidékeken 1823-ban támadt mozgalmak véggyűrűzetei Erdély határszéleig is elhullámozván, természetes vala, hogy a másoknál aránylag éberebb szellemű Wesselényire hatást gyakoroltak. Ujra a hazai törvényekre vetette szemeit. Egy akkor tekintélyben álló jogtudóst vitt Zsibóra. Azzal és a szomszéd megyékben lakó befolyásosabb egyénekkel összejövedeleket tartott, melyeknek célja a társas időtöltéseken kívül, a haza állapota s érdekei feletti eszmecserék voltak.

A fiatal dandyknak eszményképe levén a frivolitásokban is kitűnő Wesselényi, csakhamar a komolyabb hangulat kezdett tőle a vendégekre átszállani.

Lassanként divatba jött az élvezetet foglalkozásokkal vegyíteni és a napi örömek közt a haza elhagyottságára is gondolni.

Ily előzmények után találkozott Wesselényi egy gazdag és főrangu katonatisztel, ki nagyobb szerencsével vadászott, mint ő, hasonló szép paripákon lovagolt, és a testgyakorlat sok nemében versenyzett vele, megközelítve vagy felülhaladva őt.

E katonatiszt még több elpazarlott év s még több szétfecsérlett szellemi erő tudalmának súlyát hordá lelkén.

Érdemjelek valának mellére tűzve. Táborozásokban vett részt. Alakja a világcsatákról készített füstvényekben, Kraft művészi ecsetje által diszelg, mint egyénisége által felöltő jelenet. Idegen udvarok kegyeivel volt elhalmozva. Beutazta Európát s Kelet egy részét. Ismerte a különböző nemzetek szokásait, erkölceit. De tapasztalásaiból elégtelenséget és szakadozottságot hozott haza, a nélkül, hogy a gazdagok szerencsétlensége, az élvundor és a sybaritismus nemesise, az unatkozás, megtörték volna erélyét.

E katonatiszt nagy vagyona, magas családviszonyai, elismertetést nyert személyes tulajdonai és a szerencse kegyeinek daczára nem volt boldog. Élcei fölvidámíták a körüle levőket, de egy zilált kedély színét hor-

dák magukon. Ironiája s humora hasonlítlanok valának; de néha látszék, hogy azok oly nyilvesszők, melyeknek élére a méregcseppet az önmagávali elégületlenség hullatta.

Mint a helvét, ha idegen földre távozik, az öröm karjai közt is szívének rejtekében bút táplál, mert hazája bérceit elhagyta: úgy érezte a honfájdalmat e magyar katonatiszt, Debreczenben, a magyar nép közepett is, azért, mert hitte, hogy hazáját elhagyta, midőn tehetségeinek egész összegével nem szolgálá.

Wesselényinek találkozása a Debreczenben állomásozó gróf Széchenyi Istvánnal mindkettőjük életpályájára határozott befolyással volt.

Barátokká lettek.

Rendszerebben üzék tanulmányaikat.

A fiatal körnek, mely körülöttök mozgott, szívébe csepegtették a hazaszeretetet, a magyar nemzetiség becsülését és a munkássági vágyat.

A felsőházi szabadelvű pártnak magva e baráti szövetezésekből támadt.

Széchenyi látván, hogy Wesselényinek ragyogó talentuma mellett is kevés világismerete van, rávette, hogy vele Angliába és Franciaországba utazzék, s mivel a megkezdett új gazdasági rendszer miatt Zsibó még eléggé jövedelmező nem volt, pénzét ifju barátjának rendelkezése alá bocsátotta.

Legkellemesebb szaka Wesselényi életének — melyről midőn Széchenyit Kossuth miatt gyűlölni tanulta, szintoly elragadtatással beszélt, mint barátságuk délpontján — ez utazás volt.

Széchenyinek a magasabb körökben, a talentumoknál, a művészeknél, az ipar és vállalatok tekintélyeinél, s mindenek fölött a rókavadászaton s lóversenyen híres angol vidéki nemességnél sok ismeretsége lévén, Wesselényit egyszerre oly világba ragadta, mely az ő szenvedélyeinek minden oldalról megfelelt, s hová neki magára bejutni alig vagy csak későre lehetett volna.

Ezen kívül Széchenyiben sem hiányzott a hajlam,

testi ügyességeivel, edzett természetével, stoicismusával és a nélkülözésekkel, melyeket ki tud állani, némi ostentatiót űzni.

Wesselényi elemében volt, mert barátja oly emberre talált, ki a legszeszélyesebb vállalatokra is kész, s ki egy helota vagy négerrab sanyaru életét akkora készséggel hordozta, mint Heliogabal és Sardanapal dőzsöléseit.

Versenyezhettek tehát együtt, s főként a fárasztóbb és öntagadást igénylő tervek kivitelében leltek győnyört.

Franciaország déli vidékeit gyalog utazták be, naponként nagy távolságokat tűztek ki. Csak kenyeret és tejet volt szabad enniök, mindkettőt igen csekély s meghatározott mennyiségben. Mert föladatuk volt a fáradtság és éhség eltűrésében egymást legyőzni. Az eredmény vala: hogy Széchenyi gyalogolni, Wesselényi koplalni tudott jobban.

Barátságuk növekedett e versenyzések által, melyeket a tudomány és ismeretek mezején hasonló küzdelmek váltottak föl.

Mert mindketten elhatározták hazájokba visszatérésökkel megkezdeni a reformatori szerepet és életüket kizárólag a nemzet felébresztésére, fejlesztésére, emelésére fordítani, a társas körök, a közélet és az irodalom utján.

Reményök volt örökké egy pályán haladhatni, nekik volt e reményök, kik politikai nézetekben lényegileg különböztek, s kik alig tíz évvel utóbb kétkedni kezdenek épen abban, mi kétség fölött állott, tudniillik egymásnak jószándékában és honszerelmében.

Hihető, hogy még akkor, midőn mindketten politikai mult nélkül s csak a haza felvirágzásáért öszpontosítandó munkásságuk nagy szándékával folytatták a tapasztalásgyűjtés «vándoréveit», hihető, hogy az előkészületek korszakában alig sejdítették ama távolságot, mely az elvben egyezőket a részletek és az alkalmazás által gyakran élesebb meghasonlásba hozza, mint a

szembetett vélemények képviselői szoktak egymás irányában állani. Különben vagy Széchenyinek vagy Wesselényinek sok áldozatra kellett késznek lennie, s valamelyik — ha komolyan hitték a politikai pálya közöségét — már előre eltökélte egyéniségét megtagadni. Másként az együttthaladás sikerülése majdnem a csodával határos lett volna.

De ámbár szép álomnál egyéb alig volt e terv, a két álmadozó örök hálával tartozik a végzetnek, hogy sokáig csalódásokban hagyá élni, mert barátságuk éve alatt kölcsönösen nagy változást idéztek elő egyéniségekben, kifejtették tehetségeiket, ismereteik láthatárát szélesítették, és a közéletrehatás eszközeivel testvérileg ellátták egymást, kiki megosztván azt, a mie volt, hogy viszont gazdagíttassék a másik fél szerzeményei által.

Később, miután t. i. Széchenyi Wesselényivel ellenségeskedésbe jött, a különböző pártok hálátlanságot vetettek mindkettő szemére. Wesselényi tette Széchenyit nagy hazafivá, míg a Széchenyi ismerősei adatokat hoztak föl annak bebizonyítására, hogy Wesselényit a falusi betyárból civilizált férfivá egyedül a Széchenyi barátsága avatta föl.

Ily végletben igazság nem lehet.

Senki sem oly elfogult, legalább most, midőn szenvedélyeink kihültek, hogy a két politikai jellem közül az egyiknek eredetiségét és hivatását a másiknak kedvéért kétségbe vonja.

De az mindig különösnek marad, hogy határozott fogalmat akármiről inkább lehet szerezni, mint a hatásról, melyet e férfiak egymásra gyakoroltak.

Ők magok is — bár őszinteségeket kétség alá vonni nem lehetett — ellenkezőleg adák elő régi viszonyaikat.

Ugy látszik, ismeretségek első éveiben illúzióban éltek vagy saját maguk vagy egymás iránt.

Széchenyi nekem többször beszélte el Wesselényivel szövetségét, utazásait, közremunkálását és meghasonlását.

Az ő eredeti modora szerint előadva e viszony, egy

kevéssé önösnek tűnik föl, s több számítással mint vonzalommal járt.

«Én, — mondá a többek közt — nagy szemöldü, barnás sárga színü, komor kinézésü ember vagyok. Élczeim találhatnak, s az eszméim közé vegyített satyrikus ötletek által sértve érezhetik magokat néha azok is, kiket bántani távolról sem volt szándékom. Én az asztal mellett ki tudom főzni egy bonyodalmas terv részleteit, de midőn rögtönzésre kerül a dolog, nem mindig találom föl magamat. Már ezekből is kisül, hogy vezetőnek való nem vagyok. Tőlem sokan idegenednének el, s akadnának tán olyak is, kik miattam magától az ügytől vonulnának félre. De ha egy párt fejének alkalmas volnék is; kolomposnak, vezérszónoknak, a magyarnál, mint keleti fajnál, mely a külsőségeken kap leginkább, mostanság csak oly ember való, ki széles, köpczös természetü, erős mint a bika, dörgő hangja megrezgetteti az ablakokat, elég dagálylyal tud beszélni, s oly tekintélyes külsejü, hogy a ki messze vidékről eljő és szemébe néz, akaratlanul kénytelen fölkiáltani: ez ám a hatalmas, a méltóságos, a királyi tekintetü magyar. Bennem e tulajdonok nincsenek meg. Hosszasan tanakodtam: ki lehetne körülményeink közt arra alkalmas, hogy a kolomppal előlindulhasson? Végre Wesselényire akadtam. Látni való, hogy ő nagy mértékben van e tulajdonokkal fölruházva, és én reméltem, hogy mi meg fogjuk érteni egymást, reméltem, hogy ő, ki szép eszét sokáig hevertette pariagon, az utazás, tapasztalás és tanulmányok által lerázván magáról, a mi betyáros s közszerü, a hazának óriás szolgálatot tehet; reméltem, hogy éppen azon tulajdonoknak fog fényes képviselője lenni, melyek bennem hiányzanak. Csalódtam! pedig mit nem tehattünk volna, ha egymást megértjük? De Wesselényi hiusága után indult. Tapsok által részegítette le magát. A faltörő politikába szerelmes. Mindig a víz ellenében uszik. Mindig csak szítja a gőzkatlant, a nélkül, hogy a ventilt alkalmazni akarná a gépre. Ő inkább vágyik ragyogni, mint használni.»

Lényegileg így nyilatkozott Széchenyi Wesselényi felől, miből következtetni lehetett, hogy itjabb barátját ezerek közül választotta, mint reformatori terveinek eszközét, de a túlzás, melyre nagy hajlam fekvék Wesselényi jellemében, végtére lehetetlenné tette azon viszony folytatását, mely, mintegy drámai szerep, a történelem számára előre volt elkészítve.

Hogy Széchenyinek ily utógondolatai lehettek, az ő számító természetéből önként következett; de viszont természetes, mikép Wesselényi szellemi tulajdonai igen alábecsültettek általa, midőn hitte, hogy ennek nem voltak szintén saját céljai, melyeket a barátság megkötése- és folytatásakor számítás alá vett.

Én egy alkalomkor Wesselényitől is hallám a Széchenyivel való szövetség taglalását.

S ő lényegileg másként fogta föl egymáshoz helyzetöket.

Előadásának minden részleteire jól emlékezem, csak egyes szavaira nem.

«Széchenyi — mondá ő — fiatal korát a salonokban, a hadmezőn és utazásokban tölté. Rendkívül kellemes társalgási modora, de kevés ismerete volt. A bécsi franczia követ, ki vele Metternich herczeg valamelyik estélyén sokáig beszélgetett, a hozzájok közel álló miniszternek Széchenyi távozásakor ezt sugta: *én érette szerelmes lettem a tudatlanságba!* Később az európai béke meg levén kötve, Széchenyi ritkán mulatott ezredénél, s idejét többnyire vándorlásban tölté. Hogy világtapasztalatokat szerzett, természetes vala. Azonban a gazdasági és államgazdasági rhapsodistikus ismereteken kívül, csak a szépirodalomban volt jártas. Az igaz, hogy æsthetikai ítélete finom és kimívelt volt. Soha sem találtam emberre, ki, ha e mezőre ment át a beszélgetés, több élvezetet és több felvilágosítást tudott volna nekem nyújtani. De a politikáról Széchenyi keveset gondolkodott. Hite nem volt a magyar nemzet jövődjében, s a hazai nyelvet, midőn vele megismerkedtem, csak tördelte. Egyedül én tudom:

mennyi fáradságba került őt rábírní, hogy az ország sorsa felőli sötét nézeteiről lemondjon. Midőn munkásságra, együtthatásra ösztönöztem, sóhajtvá mondá: jobb föl nem ébreszteni az alvó magyart, hogy ne érezze a vonaglás fájdalmait, ne hordja az elkorcsodás büntudatát s csendesen muljék ki, a végperczig nem gyanítva, hogy az ő osztályrésze a szemfedél és koporsó! Nehéz elhatározni: apathia vagy könnyelműség volt-e e sivár nézet alapja? Menteni akarta-e magát gondatlan életeért egy sötét eszmével, vagy azért volt gondatlan, mert a mit mondott, komolyan hitte? Sejdíteni is alig lehet. De az kétségtelen, hogy még utra indulásunkkor nem vetkezte le különczségét, s ritkán szeretett a magyar ügyekről beszélni. Én neki sok kellemes órákkal vagyok adós. Ő tanított meg a többek közt angolul, s mondhatom, praktikusabb nyelvmestert kívánni sem lehet. Byron Manfrédját, midőn majd semmi nyelvtani előismeretem nem volt, kezembe adta, s míg e gyönyörű műven átmentünk, eszméinek annyi kincseit közlé velem, annyi elragadtatással szólt e nagy költő ragyogó sajátságairól, annyi titkos szépségeit leplezte föl a britt lángésznek, hogy az æsthetikai gyönyörökért, melyekkel megajándékozott, szívesen elengedem a három unalmas napot, melyet a «nagy pusztaságon» a carthausiak kolostorában töltünk, mikor ő szüntelen bőjtölt, imádkozék, kétségbeesett, és apja vakbuzgóságával csókolta a feszületet. Az én protestans scepticismusom föllázadott e csudálatos jeleneten; de legyen neki Manfredért megbocsátva. Egyébiránt valamin é a gazdaság, az ipar s főként a lótarás és növelés körül szereztem tőle ismereteket; valamint a szépirodalomban mesterem volt: úgy talán büszkeség nélkül mondhatom el, hogy a hazaszeretet lángját én tápláltam keblében, s hogy az ország állapotáról több felvilágosítást nyújtottam neki, mint a mennyit tőle nyertem.»

Wesselényi nyilatkozata a főkérdésre nézve — mint olvasóim láthatják — nincs összhangzásban a Széche-

nyíével, ki Wesselényiben politikai tanítványt keresett; míg ez a házára vonatkozó tárgyakban Széchenyit képzelte az ő befolyása alá helyezettnek.

Gondolom, mindkettő tévedésben volt, s valamint a gyémántot csak gyémánt által lehet pallérozni, szint-
ugy ők kölcsönösen s majdnem egyenlően hatottak egymásra a politikai pálya előkészületei körül.

Egyik sem vala a másiknak teremtménye.

És én csupán illedelmi bóknaak tekintem, hogy Wesselényi, midőn később Széchenyi eljárásait hibáztatta, magánleveleiben, melyeket hozzá intézett, őt mindig «mesterének», magát pedig «tanítványnak» nevezte. Ámbár még az utolsó időkben is, midőn neheztelésök a legmagasabb fokra hágott, és a zsibói vak Széchenyit szellemileg vaknak vagy még rosszabbnak képzelte, olvastam Wesselényitől oly levelet a *Kelet népe* halhatatlan írójához, melyben az aggodalmak és vádak közt e hizelgő sor is előfordul: «büszke vagyok, hogy tégedet mesteremnek nevezhetlek.»

Reméltem, miként ez életrajzi részlet nem leend minden érdek nélkül, olyakra nézve, kik ismerni akarják a forradalom előtti évek fő embereit, azon korszakét, mely már a szigoruan és részrehajlatlanul bíráló történelemhez tartozik egyéneivel és törekvéseivel együtt. Különben is a szobákból már a köztermekbe kell lépnünk, hol az emberek valamint testökön, úgy gondolataikon és kedélyökön is ünnepiesebb öltözetet hordanak.

★

E század harmadik tizedének kezdete nagy fényt árasztott a felsőházra.

Két hatalmas egyéniség foglalta el a politikai láthatárt s körülragyogá pályájának dicsőségével.

Az egyiknek neve, mint államférfiué, hibái és gyönge-
ségei mellett is, az egymást fölváltó nemzedékek által emlegettetni fog: mert, bármit mondjanak a csüggedezők, a magyar nem halt meg. Az előítéletek és

pártszenvedélyek pedig, melyek egykor kiabálták: *kö-
vezzük meg őt, minthogy hamis próféta!* oh! e szenvedé-
lyek, melyek eredetökben a legnemesebb buzgóság
félreértéseiből támadtak, a komor való által már szét
vannak oszlatva, s most sok, egykor kárhoztató ajak
öszhangzik azon nyilatkozatban, hogy e férfin, hogy
Széchenyi István vala, ki ügyeink mélyébe és jövőnk
szürkületei közé legélesebb szemmel nézett.

Széchenyi nem félhet az enyészettől. Neve, emléke
csak tisztulhat, bemocskoltatni többé nem fog.

A másik nem oly tartós, de korára nagyszerűen ható
név a Wesselényié, a felsőházi ellenzék vezérszónokáé,
ki az 1830. és 1831-ki országgyűlési vitatkozások alatt
kevesektől megközelítve, senkitől utól nem érve, a par-
lamentáris ékesszólás és népszerűség oly magas fokára
emelkedett, hová azelőtt talán senki sem.

Mindjárt első fellépésekor, mely, ha emlékezetem
nem csal, a nyelv ügyében történt, rendkívüli figyelmet
vont magára. Tekintélye meg lőn alapítva. Hire villám-
gyorsan terjedt szét a két hazában. Nézetei valának a
politikai divat szabályozói. Az ifjuság utána igyekezett
magát képezni. És Kossuthig, ki őt népszerűségben
végre messze hátrahagyta, nem vala szónokunk, ki
annyi tapsban részesült volna; ámbár időnként tűntek
föl egyének, kik nála művészből előadásuak, és viszont
egyének, kik mélyebb belátásuak voltak. Nincs miért
itt az egyik tekintetből Kölcseyt és Szemerét, a másik-
ból Deákot és Széchenyit említenem.

Ha Wesselényinek 1830- és 1831-diki beszédeit
későbbi szónoklataival összehasonlítjuk, helyekre talá-
lunk, hol ő sokkal inkább ragyog, mint utóbb. A nyelv
ügyében, a vallás körüli kérdésekben, az előleges sérel-
mek tárgyában s a lengyel forradalom apotheosisára
tartott beszédeiben — melyek félig készítették, félig
rögtönzöttek valának — több tűz, több elevenség és
szócsillám van, mint az 1833-diki magyarországi s
az 1834-diki erdélyi országgyűlésen mondottakban.

Ő, mint szónok, rögtön emelkedett a tetőpontra,

hol egyes visszalépések daczára is fenn tudta ugyan tartani magát, de a forma tisztasága, az eszmék szabatsága, az előadási modor elegantiája körül semmi új hódításokat nem tett.

Ha azonban beszédeit politikai érettség tekintetéből vizsgáljuk, örvendetesebb eredményekre fogunk találni.

Mert parlamentáris szűz- és első szónoklataiban, vagy a hatásszomj vagy az eszmék tisztátalansága miatt, oly helyek fordulnak elő, sőt néha az egész tárgyaláson oly felfogás uralkodik, melyet meg lehet engedni az utczai rögtönzőnek, ki egy asztalról, egy deszkaállványról vagy hordóról haranguirozza a népet, de az országgyűlési nagy pártok tekintélyeinél megróvás nélkül hagyni nem szabad.

Példákat idézek.

Midőn az ujonczozásról és katonai kihágásokról két különböző alkalommal szónoklatokat tartott, lelkesedésre ragadó előadásának villámaait az állandó katonaság ellen intézte, s mondhatni, hogy többnyire e tengely körül forgottak okoskodásai. De nem tudja-e mindenki s nem tudta-e ő is a többiekkel egyaránt, hogy szép verseket lehet ugyan az arkadiai boldogság éveiről írni, melyekben az ágyugolyó a ritkaságok tárában fog mutogatni, azonban míg internationalis viszonyok léteznek, míg nagyhatalmasságokról, második és harmadik rangú államokról, míg az európai súlyegyenről, míg az államok kölcsönös féltékenységről, terjeszkedési vágyáról s ezer ily dologról szó leend: addig egy államnak sem fog eszébe jutni, hogy az állandó katonaságot a szónokok kedvéért megsemmisítse. Ha az angol és francia nagy pártoknak vezérei akár a katonaaajánlásnál, akár a seregben mutakozó kicsapongási hajlam miatt ostromolnák a kormányt, nem jöhetne elő eset, hogy ily térre vigyék a megtámadást, mert senki sem igyekeznék oly nézeteket terjeszteni, melyeknek életbeléptetésére kormány és kormánypárt nem akadna. Wesselényi az állami eszély

s ellenzéki taktika ily rudimentáit sem látszott figyelemre méltatni.

Ő, továbbá a vallási sérelmekben az 1830-ki országgyűlés alatt a magas papság reakciója ellen a «Jupiter tonans» fellegrázó szerepét nagy sikerrel játszta, és a lelkiismeret szabadságának érdemekkel halmozott bajnokává lőn. Ez kétségtelen. De mit mondjon az ember, midőn legfényesebb beszédének kiindulási pontját azon világnézetben találja föl: hogy a kámzsa hozott legnagyobb átkot az emberiségre, a hitesszmékkal való ámitások sülyesztették a népeket a szolgaság járma alá, s addig az országok boldogok nem leendenek, míg a papság mint kaszta fog létezni? Kérdje-e, hogy a párt, melynek vezérszónoka így nyilatkozik, szándékozik-e, ha majd kormányra lép, intézkedéseket tenni a hierarchia megszüntetésére, s kiterjeszti-e a papi kaszta eltörlésére vonatkozó reformjait egy quacker imádkozási rendszernek létesítéséig? Valóban a lelkiismeret szabadsága annyi oldalról védhető, hogy az európai parlamentek szónokai közül kevésnek jutott volna eszébe a vallásos sérelmeket ily távolról összeszedett okoskodásokkal támadni meg.

Még kiáltóbb példa arra, hogy Wesselényinek, midőn szónoklati erejének tetőpontjára emelkedett, államférfui tapintata s eléggé kiforrott politikai nézetei nem voltak, a lengyel kérdés. — Ő t. i. egy szép és magasztos hangú beszédben Kosciuszko hazájának véráztatott mezejére vezette a hallgatóságot, s midőn a szerencsétlenség számára a részvét és köszönet gyöngycseppeit igénybe vette, az ausztriai kormányt a semlegesség sánczaiból kilépni és a lengyel forradalomnak segítőjévé válni azon okból sürgette: mert a *lelkes lengyel nemzet, ámbár az orosz czár által érdekei kíméllettek, ámbár anyagi jólétben naponként előre haladott, ámbár alkotmánya volt, ámbár a Romanov-ház kegyeiben felöllőleg részesült*, mégis fegyvert ragadott, minthogy *függetlenségét* előbbre becsülte a mulékony világi jólétnél; ily nemes lelkesedés tehát jutalmat érdemel.

Olvassa el akárki nagy szónokunknak a lengyel ügyben tartott különben gyönyörű beszédét, s látni fogja, hogy az osztrák interventio sürgetése ez okoskodásra van építve.

De volt-e a világon uralkodóház és kormány, mely ily regényes indokból a forradalomnak pártolására seregeket küldjön?

A lengyel kérdés felett Európa minden parlamenteiben hatalmas szónoklatok tartatának ez időben. Ezeknek egy része szépség tekintetéből bizonyosan a Wesselényiénél hátrább állott. Azonban alig hihető, hogy oly ügy, mely mellett a legfontosabb állami érdekek hoztak föl, valahol azért ajánltatott volna a kormány figyelmébe, mert a forradalom annál inkább pártolandó, minél kevésbbé van a körülményektől indokolva.

Wesselényi későbbi éveiben hasonló hibákat nem követett el. S én óvakodtam volna egy hajdan bálványozott név tévedéseit érinteni, ha tanulságosabbnak nem hinném, a politikai jellemeket fejlődéseikben kísérni, mint kifejelettségek délpontjáról fölmutatni.

Az 1832-dik évben kezdődött hosszú országgyűlés, mely a nép érdekeire vonatkozó reformok sorát megnyitotta, a követek tábláján eleinte nem talált egyéniségre, ki az ellenzék vezérletét átvehesse. — Nagy Pál hanyatlani kezdett hatásban és közhitelben. Majdnem gyanusnak tartatott. Ragályi daczból a kormánypárthoz szegődött. Kölcsey művészi és bámult szónok volt, gyermekkedélylyel, szent akarattal, tapasztalás nélkül. Ő versek helyett a követségi évek alatt ékes beszédek készített az irodalom számára. Deák Ferencz még nem választatott meg, s csak megyéjében vala ismeretes. Bernáth, az idősb Pázmándy és a többi másodrangu tekintélyek, kétségtelen érdemök mellett, sem talentumaikkal a koreszmék színvonalán felül, sem befolyásukkal egymás fölött nem állottak.

Ily körülmények közt azon szokatlan jelenet került elő, hogy egy felsőházi tag volt a két táblán létező ellenzéki elem vezére. Wesselényi vezette a baráti

conferentiákból, melyekben a tekintélyesebb képviselők vettek részt, a követi kart; a felsőházban pedig szónoklatának erejével annyira túlszárnyalta többi vetélytársait, hogy ott az ellenzéket, egy töredékecskét kivéve, melynek Széchenyi volt egyedüli talentuma, nemcsak vezénylette, de a szó szoros értelmében, dictatori hatalommal kormányozá.

Alsóházi befolyása által az urbérnek a többi rendszeres munkálatok fölötti elsőségét vívta ki.

E kérdés határozott az országgyűlés szelleme felől s tette lehetségessé a nép és aristokratia közti bizodalmatlanság lerontását. Mert ha az urbér helyett a kereskedelmi munkálat vétetett volna előbb föl, azon okból, melyért sürgették, hogy tudniillik a mit a földesuri viszonyok szabályzása által veszíteni fog a nemesség, nyerve vissza a vámok eltörlésén: látható, hogy az akkori körülmények és előitéletek közt, az első kérdés megoldható nem lévén, a második elmarad.

Wesselényi idézte föl a *részek ügyét* is, mely különben az erdélyi unió kérdésétől soha külön nem választatott volna. A szónoklatok, melyek e tárgyban hatást gerjesztettek, az általa gyűjtett félig igaz, félig hamis és gyakran rosztul magyarázott adatokkal voltak fölczifrázva; sőt Kölcseynek az *Athenaeumban* közlött híres cikke is, a feldolgozáson kívül, a Wesselényi szellemi tulajdonának mondható.

Az 1833-diki országgyűlés még az első stádiumokban vala, midőn Széchenyi meggyőződén, hogy valamint Wesselényivel oly értelemben mint óhajtotta, egy pályán soha sem haladhat, szintugy az ellenzék eljárásától is nagy korlátok választják el: helyesebbnek tartotta inkább visszavonulni, mint szakadást eszközölni oly pártban, melynek elveit magáéinak vallá; de parlamenti taktikáját követni saját egyéniségének fölláldozása nélkül nem tudta. Örömmel ragadta tehát meg a mutatkozó alkalmat, s mint királyi biztos ment az aldunai vidékekre, hogy a vaskapui munkálatokat, melyek az elemeken nyert diadalainak és az anyagi haladás tartományaiban szer-

zett hódításainak kitűnő tropheumai közé tartoznak, személyesen vezethesse.

Mig a siker embere Pozsonytól messze távozott, az elvek szónokát is haza hívták Erdély viszonyai.

Wesselényi Kolozsvárra sietett, hol minden a legnagyobb zavarban volt.

Helyét egy magasabb politikai talentum, Deák Ferencz foglalta el.

★

Tekintsünk az erdélyi mozgalmakra, kerülvén minden részletet.

II-dik Leopold trónralépte után húsz évig — mint az idősb Wesselényi Miklós életrajzában említve volt — néha hirdettetének országgyűlések, melyek az ősi alkotmányos törvényeket magyarázták és kiegészítették oly törvényekkel, melyekben minden pont kevesebb biztosítékot nyújtott, kevesebb határozottsággal szólt, mint a régi törvény.

1811-től egy századnegyed alatt nem gyűltek össze a karok és rendek.

Ezen hosszú korszak jelleme volt, kivenni az 1791 óta hozott törvényeknek erejét, szokások, felső rendek s jegyzőkönyvi magyarázatok által.

Végtere a kétféle, tudniillik az országgyűlési és azon kívüli eljárás eredménye volt, hogy a bürokratián kívül más állami hatalom nem létezett Erdélyben.

A dolgoknak ily kifejlődése, az egyének hibáin kívül, a viszonyok természetében feküdt.

A pártok szenvedélyei azonban mindent csak az egyének hanyagságának vagy bűneinek tulajdonítottak, mi egyébiránt más országok történeteiben és hasonló körülmények közt elő szokott kerülni, s a harcz, mely később a szabadelvűeknek a conservatívek elleni küzdelmévé változott, egyes személyek népszerűtlenné tételével kezdődék: de már 1830 körül politikai szint vett föl magára, s bár tárgyainál fogva kizárólag a sérelmi téren folyt, eszméi által az újabb kor pártmozgalmaival naponként szorosabb rokonságba jött.

Ez természetes vala, mert a megpendített erdélyi sérelmek még szorosabban vonatkoztak az államhatalmak jogkörére, mint a Magyarországon szőnyegen levők.

Erdély alkotmánya tudniillik a három nemzet és négy bevett vallás jogegyenlőségén és a hivatalokban osztózásán kívül, abban különbözött a Magyarországtól, hogy Magyarországon a megyerendszer erős volt és minden megyei tisztviselő szabad választás által foglalta el hivatalhelyét, míg Erdélyben a megyei hivatalokra csak kijelölés történt a megye részéről, de a megerősítési jog a fejedelmet illette. Az igaz, hogy kárpótlásul e megszorításért, az erdélyiek felmutathatták még azon jogot, miszerint a kormányzéseknek *elvileg felelős tagjait* az országgyűlés választotta fejedelmi megerősítés mellett.

Ezek voltak közjogunk sarkkövei a betűk értelme szerint.

De az évenként tartatni rendelt országgyűlések 1811 óta megszűntek, miből következett, hogy a kormányzéseknek csak egy tagja vala, ki a rendek által választatván, törvényesen ült helyén.

Továbbá a megyegyűlésekből az idők nyomasztó befolyása közt kifogyván minden erély, utójárá a tisztujítások divatból kikoptak, s a kormány által nevezett vagy helyettesített hivatalnokok folytatták, állandólag és bürokratiai függésben a feisőségtől, a közlekedést és a megye kormányzását.

Tettleg tehát a választási elem szétpárolgott.

Az alkotmányos élet a hagyományok közé tartozott, benne senki sem akart hinni, mindaddig míg a vagyonosabb és tekintélyesebb családok magokat, miután a közügyekre hatást elvesztették, a hivatali állásokból is csaknem egészen kiszorítva látták.

Ily hátratételek többeknél párosulva hazaszeretettel, némelyeknél a hatalom polczán levők elleni gyűlölettel, nagy mértékben elősegítette az ellenzék alakulását s oly gyors terjedését, hogy igen rövid idő alatt a kormány, bár rendkívüli eszközökkel rendelkezett s majdnem mindenható volt, teljesen elhagyatva maradt.

A megyék és egyéb törvényhatóságok országgyűlést követeltek, hogy az alkotmányos élet folyama ujra megindíttassék.

A kormányszéket — mert tagjai választás nélkül vannak hivatalukban — törvénytelennek nyilatkoztatták ki, s az engedelmességet megtagadták egészen azon határpontig, hol különben az administratio fölakadna. Némely megye a kormányszék leveleire nem válaszolt; más a jegyzőkönyvnek fölterjesztését sem találta szükségesnek; a megyék többsége azonban elküldötte a kormányshoz a határozatokat, de csak mint egy postahivatalhoz az ő felsége színe elébe juttatás végett.

Hasonló keserűséggel folyt a megye hivatalnokai ellen a harcz. A választási jog visszaköveteltetett, s kik a helyettesítés útján nyertek állást, vagy kiléptek, vagy engedelmességre nem találtak, vagy a közvélemény ostromozása miatt erélyöket megtörve érezték.

A kormánypárt és kormány látván e szellem terjedését és összemérhetlen túlsúlyát: a követelések igazságát elvileg elismerte ugyan, de míg az országgyűlés kinyitathatnék, a létező hatalom és hatósági organumok iránt teljes engedelmességet kívánt.

Továbbá megvallá ugyan, hogy jogilag a kormánytanács tagjai csak választásnál fogva ülhetek volna székeikben; megvallá, hogy szintén jogilag a megyei tisztviselők sem köszönhetik helyzetöket egyedül felső kinevezésnek: de tagadá, mikép a választás modoráról — akár a megerősítés végett az egyes állomásokra fölküldendő egyének számát, akár magát az állomásokat tekintve — az írott törvények szavai világosak volnának.

A kormánypárt tehát sürgette, hogy a homályos törvények ujak által pótoltassanak az országgyűlésen, s a míg ez megtörténhetnék, hagyjanak föl a megyék a törvénymagyarázattal, mert erre nincs joguk.

Az ellenzék világosoknak tartván azon czikkeket, melyeken a választások kérdése megfordult, nem látta szükségesnek új törvényhozás vagy törvénymagyaráza-

tok által gyengíteni a haza szabadságát. A választások végrehajtásáért, nem pedig a *kétségtelen értelmű* szabályok vitatás alá vételeért sürgette az országgyűlés rögtön kinyitását.

Hogy ily jelszavai közt a pártküzdelmeknek nem lehetett rendezett közigazgatásra és a hivatali tekintély megóvására számítani: ez természetes.

Azonban valóságos zavargások még sem történtek, s az önfentartás ösztönénél fogva a megyékben többnyire el volt találva a határvonal, melynek körén belül nagy felakadások nélkül lehetett a jogokat is oltalmazni, az állami kapcsok kötelékeit is a szétszakadástól védeni.

Ily politika nem kevés ügyességet kívánt s még több betudással és erkölcsi felelősséggel járt.

Végre a kormány szokatlan módokhoz nyulni tartá szükségesnek.

Teljes polgári és katonai hatalommal küldeték a horvátországi bán Erdélybe. Az alkotmány fölfüggesztett. Megyei gyűlések csak engedelem mellett és egyszerre hirdettetének, akkor is kizárólag a választások kérdésében tett határozatok visszavonása végett.

Ez nem sikerült, vagy gyér kivétellel és a körülményeket elősoroló óvások mellett.

Wlassics, a bán, gyöngédséget sőt hajlamot mutatott az ellenzék iránt, s a miniszteriumhoz intézett irataiban az érdekekkel való kibékülést és az országgyűlés mielőbbi összehívását sürgette.

De mielőtt czélt érhetett volna, helyzetéről visszavonult, és Estei Ferdinand főhercegtől váltatott fel, ki rövid idő alatt az országgyűlést kihirdette.

Wesselényi e fontos pillanatok előtt már Erdélyben volt, s több megye közgyűlésein támadta meg a kormány eljárását.

Szónoklatai a Pozsonyban tartott legjelesebb beszédeivel diadalmasan versenyeztek. A tömeg Zilahról Székelyudvarhelyig és Enyedig, mindenütt hol megfordult, nagy elragadtatással hallgatta, kísérte szemeivel, részvételével, egész szellemével.

S mégis a napi tapsok és szokatlan lelkesedés daczára sem látszott szülőföldén teljesen otthonosnak.

Bámultatott, de tanácsai gyakran el nem fogadtattak.

Midőn beszélt, övé volt a gyűlés szelleme; midőn határozni kellett, mérsékeltebb árnyalatokhoz lebbent.

Mert az ellenzék hozzá szokott régi vezetőihez, egy Bethlen Jánoshoz, Kemény Déneshez, Szászhoz és Weérhez, kik évek óta küzdöttek, soha nem távozva helyeikről, osztozva a rózsát nem termő, a dicsőségben meddő, de szenvedésekben gazdag s nem egészen veszély nélküli pálya fáradalmaiban.

És meg kell vallani, hogy e férfiak, bár aránylag kisebb körben és csekélyebb eredményekért vívtak, mégis az ünnepelt szónok felett azon elsőségök volt, melyet a részletek és terrenum teljesebb ismerete nyujt.

Aztán Erdély szelleme mind a pártok vezényletére, mind a pártfőnökök modorára nézve lényegesen különbözött a magyarországitól.

Erdélyben a terület csekélyisége miatt nem volt nehéz a magyar és székely megyék minden mozgalmát, az alkotmányos törekvések minden sugárát egy gyűlpontba vonni. Kolozsvárról igazgattatott — kevés kivétellel — az ellenzék. A megyei föllépések határai ki voltak mérve. A kérdések tárgyalási modora előre megszabva. A rögtönzés és pártportyázatok esetei sokkal gyérebbek valának, s az összetartás szilárdabb alapokon és szigorubb fegyelmen nyugvók, mint Magyarországon. Ide járult, hogy Erdélyben alig létezett megye, melyben a fiatalság erkölcsi terrorismust gyakorolhata a kedélyekre nagy számával, hevével és rivalgásával.

Ezekből eléggé kimagyarázható, hogy Wesselényi, ki többnyire távol volt, a már rég megalapított irányok körül nagy változást hamar nem idézhetett elő.

Erdély Széchenyit csodálta. A *Hitel* szerzőjének modora, ki hogy czélt érjen, több kapukon kopogtatott,

és minden becsületes eszközöket megpróbált, egyezett is e kicsiny ország hagyományos politikájával és azon ravaszsággal, mely a nemzeti fejedelmek korában két nagyhatalmasság közt másfél századig lebegteté Erdélyt, a nélkül, hogy valamelyiknek karjába vetné.

Valamint a színészek, hol állandó temploma van Thaliának, egy szerep fölfogását több nemzedékeken át tudják hagyományként leszállítani, és Shakespeare hőseit a mint Garrick kiképezte, úgy adta vissza Kean az újabb korban: szintugy megtörténik, sőt még inkább, hogy az államférfiak és a nagyobb politika kezelői egy hagyományos modor zsinórján, mint járszalagon, vezetik embernyomokon keresztül vágyaikat, eszméiket és eljárásukat.

Nem mondom, hogy Erdélyben így történt; mert a politikai színpad kicsiny s néptelen lévén, aikalmatlan volt egy rendszer következetes folytatására.

Bethlen Gábor ravaszsága az 1834-diki pártifőnököknél Herkules-buzogány lett volna gyermekkezekben, melyet fölemelni és forgathatni maga az elkényesztetett hiuság sem remélhetett.

De annyi csakugyan bizonyos, hogy az ellenzék is, bár mennyire volt a szenvedélyek által elragadtatva, óvatosabb és tapogatóbb modort keresett vezéreinél, mint a magyarországi szabadelvűek.

Bölcseségből vagy a gyöngeség érzetéből, mi szintén bölcsesség, folyt-e ez? nem akarom vizsgálni.

Elég említenem, hogy a «szuronyszegezés» nem volt az erdélyiek kedvelt taktikája.

Wesselényi pedig a heves megrohanásokat kedvelte.

Az ő napja tehát az országgyűlés kinyitása előtt nem derült föl.

Az előkészületek alatt Bethlen János szelidebb modora győzött, a nélkül azonban, hogy a miatt éles surlódás támadt volna.

A kolozsvári utasítások mentek a megyékre ki, fogadtatának el többnyire pontról pontra.

Kilátás vala erélyes, de nem túlcsapongó határozatokra.

Wesselényit Udvarhelyszék választotta követté.

*

Ütött végtére a rég várt országgyűlés kezdetének órája.

A tagok megjelentek.

Az előleges tanácskozásokhoz hozzá kellett fogni. Annál is inkább, mert azon főhivatalnok, kit a kormány elnöknek tekintett, a törvények szigorú értelmében nem vala elnök; az pedig, kit ideiglenesen vagy kora miatt a rendek az elnöki székbe ültettek volna, a kormány által nem ismertethetett el.

Hogy ily kelepczéből a pártok kivergődhessenek, egyezkedésre volt szükség, mert a huszonhárom év óta várt országgyűlést senki sem óhajtotta mindjárt a megnyitáskor szétoszlatni.

Természetes vala tehát összegyűlni és a kiegyenlítés módjáról gondolkodni.

De ez is lehetetlen volt pártcsata nélkül.

Mert Erdély három nemzetből állott, mely egyenetlenül vala az országgyűlésen képviselve. A szászok a tagok számára nézve alig tették a magyarok negyed részét; a székelyek alig felét.

Kérdés vala tehát: minő gyűlésben történjék az elnöki ügy fölött az előleges vitatkozás.

Volt t. i. minden nemzetnek *nemzeti gyűlése*, s volt egy *közös nemzeti gyűlés*.

Az egyik az előleges tanácskozásban a *curiatum votum* eszméjét, a másik a számszerinti többségét foglalta magában.

A nemzetek külön tartandó gyűlései — miután az országos ülésben a szavazás személyi és nem curiai volt — nevetségesek valának, s legfőlebb arra vezethettek, hogy az előleges tanácskozományokban örökké egyéb állapotás hozassék, mint a mi az országos ülésekben elfogadtatik.

Az ellenzék tehát összes nemzeti gyűlést akart.

A kormánypártnak sem látszott ez ellenére lenni.

Csak a szászok voltak elégületlenek.

A kitűzött órára a követek és királyi hivatalosok a kormánysház udvarára siettek, hol a háttéren az első emeleten volt az országos terem, melynek lépcsőzeteihez egy nagy ajtó vezetett.

Néhány perc alatt az udvar néppel és törvényhozókkal telve lön.

Ekkor a tömeg az ajtó felé nyomul.

Az zárva volt.

A kirekedt karok és rendek eleinte ezt a kormánysház részéről elkövetett hanyagságnak gondolták.

Küldözének a fölnyittatás végett.

De az ablakokban és ajtókból egy arc sem mutatkozott.

A mellékszemélyzet eltűnt.

Kihaltak látszék az udvar.

Wesselényi öklével döngetni kezdé az ajtót. Minden ütésre visszafordult a tömeghez, s vagy egy élczet mondott a kormány ellen, vagy egy törvényt olvasott föl az álnok tanácsosokról és azok feleletre vonása iránt.

A kormánysház udvara népgyűléssé vált, melyben a tömeget az ajtók erőszakos széttörésétől alig lehetett visszatartóztatni.

A botrány növekedvén, végre a tartományi korlátnak egy küldött által tudtul adta az összegyűlteknak, hogy az országos terem a nemzeti gyűlés számára, melyet diplomatikus gyűlésnek tekinteni nem lehet, felsőbb intézkedések következtében kinyittatni nem fog.

Ily czéltalan megaláztatás rossz előjel volt.

Wesselényi az udvaron a korlátnak tettét rövid bírálat alá vette.

A hangulat ingerültté vált.

S miután a reformáltak templomában nemzeti gyűlés tartatott, kiki oly sejtelemmel távozott haza, hogy a mérséklett ellenzék sokat veszített a terrenumból, Wesse-

lényi sokat nyert, és ha még a kormányshék több botlást követ el, akkor csakugyan Wesselényi fog az országgyűlési nagy többség vezetője lenni.

Meg kell vallani, a kormánypárt semmit el nem mulasztott e sejtelem létesítésére.

Gyakorlatlanabb pártot alig képzelhetni.

A talentum, a vagyon, az erély rendre elpártolt az erdélyi igazgatástól, s egy pár összekopott 1811-diki tekintélyen kívül, oly emberek állottak a résre, kikről a világ az előtt igen keveset vagy nem kedvezőt tudott.

E pártnak csak vezére volt kitűnő; katonasága mit sem ért.

De az keveset használt, hogy a kormánypárt feje mint szónok senkinél hátrább nem állott, mint politikus tekintélyes volt, s mint lovagias jellem, még az ingerült szenvedélyek közt is, közbecsültetést vívott ki.

Követői örökké compromittálták őt.

Neki mindenek előtt arra kellett törekedni, hogy párthívei ne vitatkozzanak és őt szónoklatokkal ne oltalmazzák.

Igy győzni alig volt lehetséges. S csupán a tisztességes megveretésről lehetett szó.

De a bécsi miniszterium kevésbé volt engedményekre hajló; a kolozsvári kormányshék megszokván uralkodni, nem óhajtott oly kiegyenlítést, mely a hivatalban levő személyek nagy részének fölládozásába került volna; a parlamenti kormánypárt pedig semmi szerepet fölfogni s keresztülvinni nem vala hivatva.

Minden részről tehát növekedett az ingerültség, mely viszont a Wesselényi zászlóját emelte, mert a mérsékelt közép nem fejthet ki ott hatást, hol a jobb oldal gyöngé és nem érti a pártfegyver forгатását.

Az ügyes jobb oldal teremti az erős közepet; az erős közép pedig egyedül gátolhatja meg a baloldal győzedelmét.

Erdélyben ezen tengely körül mozgott az 1834-diki országgyűlés sorsa.

A mily mértékben hiusultak meg az eleinte táplált

remények, a mily mértékben látszott a miniszterium az engedékenység teréről visszavonulni, a mily mértékben járta le magát gondatlan nyilatkozatai által a jobboldal: azon arányban apadt a mérséklettek befolyása. Szász nem hallgattaték ki szívesen, Bethlen elnémult, és a szabadelvű árnyalatok Wesselényi zászlója alatt kezdettek összeolvadni egy tömör hadtestté, mely előre tört, nem aggódván többé a visszavonulás ösvényeinek fedezéséről.

S havak folytak le oly tusában, melyben a szónoklatok, mint az árvíz, elborították az egész láttért, a nélkül, hogy a siker reményének legkisebb zöldje, a nélkül, hogy az özönből egy magasabb part emelkedett volna föl, melyen az elmék megnyugodni, a kedélyek kipihenni, a kívánságok horgonyt vetni tudtak volna.

A kormány nem engedett; az ellenzék nem hátrált.

Még az sem vala eszközölhető, hogy ez országgyűlés szellemének nyomai a történelem számára fentartassanak.

A vitatkozások kinyomatását *Napló* czim alatt a rendek elhatározták, a kormány megtiltá; s midőn az országgyűlés ily önkény ellen szabadkozott, Wesselényi a *Naplót* mint magán-vállalatot kezdé saját könyomdáján adni ki, állítván, hogy jogilag nincs censura, s állítván — de ez már sophismának is különös volt — hogy ha a *nyomdák*ról volna is rendelet, a *könyomda* felől semmi tilalom elő nem mutatható.

Alig készült el a beszédek tárából 18 ív, midőn hivatalnokok jelentek meg Wesselényi műhelyében és a könyomdát zár alá vetették.

A közönségben nagy ingerültség támadt.

A szenvedélyek óránként emelkedének.

Az elnöktől, Nopcsa Elek ő nagyméltóságától, ki mint irlnok 1791-ben a naplóvitel miatt a teremből majdnem kiüzeték, most országos ülés hirdetését kérte Wesselényi Miklós, azon Wesselényinek fia, ki egy igénytelen irlnok személyében a megtámadott nyilvánosságot hősíleg védelmezé.

De az elnök vonakodott.

Az ülés megtartása különböző ürügyek alatt hátráltatott.

A keserűség semmi kiömlést nem nyerhetett, hogy csillapulhasson.

Kétségtelen, hogy ez eljárás megalázó vala.

De ha igazságosak akarunk lenni, szintén tekintetbe kell vennünk, hogy magokat az országgyűlés tagjait is nagy zavarba hozta Wesselényi Miklós; mert a sajtószabadság, a könyomdának tetszés szerinti használata, mind oly kérdések valának, melyek a napló ügyével mesterségesen összebonyolítottak s alig voltak többé különválaszthatók.

A mérsékelt véleményűek jól látták, hogy a sajtószabadságot lehetetlen egy sérelmi kérdés által decretálni. Ábrándnak tarták az osztrák birodalom egyik zugcskájában, a régi törvényekhez ragaszkodva megbuktatni a censurát és úgy buktatni meg, hogy a korlátlanság fékezésére még sajtótörvények se létezzenek.

Nagy zavarban voltak tehát.

Választaniok kellett, vagy Wesselényi pártolásával az országgyűlést bezáratni; vagy Wesselényi fölhagyásával az ellenzéket két pártra szakítani, s magokat a hőbb vérűek előtt, kik mindent, mi igaznak látszik, rögtön létesíthetőnek hisznek, teljesen népszerűtlenné, sőt gyanussá tenni.

Az utolsóra határozták el magukat.

Szász konferenciákat tartott a módokról, melyek által ily visszavonulás mellett is a törvényhozótest tekintélye megóvassék.

Wesselényinél a szélső baloldal szintén összegyűlt.

A meg hasonlítás kikerülhetlen vala.

A mérsékelt ellenzék többségre számított, de a kormánypárttal — melytől a régi torzsalkodások szintén távol tartották — a *Napló* kérdésére nézve sem hozta magát érintkezésbe.

Három párt tanácskozáék külön, alig sejtve egymás taktikáját.

Bábeli zavar volt a czélok és eljárás iránt.

Az ingatagság és a végletek közti hullámmzás e pillanataiban szokatlan mozgás támad az utcán.

A főherczeg palotája előtt, bár korán reggel van, hintók állanak.

A szárnysegédek és a melléje rendelt polgári tanácsadók titokteljes gyorsasággal járnak föl és alá.

Néha katonacsoportok vonulnak el a főtéren és a nagyobb utczákon.

A nép beszéli, hogy egész töltés-ösztet osztaték ki a legénység közt.

A czélt nem gyaníták.

Csak az látszott, hogy e nap különbözni fog a többiektől. Nyolcz óra körül az utszögleteken falragaszok hirdették, hogy 10 órakor országos ülés fog tartatni.

Tömegben gyült a nép a kormánysház udvarára s elfoglalá a terem tornáczát, lépcsőit, bejáratait.

A királyi hivatalosoknak és képviselőknek alig lehetett ülőhelyeikhez érkezni.

Egy harsány «éljen» Wesselényi jövetelét jelentette, ki az előlegesen tartott nemzeti gyűlés alatt szállására távozott volt.

Kevéssel utána megérkezett az elnök is s látható zavarral arczán a gyűlést megnyitotta.

Ekkor kezdtek különböző és csodálatos hírek terjedni egy Bécsből jött leirat felől.

Wesselényi szót kért.

A könyomda elzárását, a nemzet ebből támadt sérelmét, az országgyűlés megaláztatását rajzoló.

Beszéde, a személye iránt nyilvánult nagy rokonszenv mellett is, figyelmet nem gerjesztett.

Minden elme a közelgő eseményekkel vala foglalatlos.

A kedélyizgalmak közt jelenteték a főherczeg érkezése.

Wesselényi félbe lön szakítva.

Katonaság állíttatott föl az országgyűléshez közeledő utcákra.

A nép sora megnyílt.

A tanácskozó terem szárnyajtói feltárattak.

A főherczeg, kísértetve a kormánysház, a mellé rendelt hivatalnokok és katonai segédek által megjelen, s a trónra lépén, elolvastatja ő felsége leiratát, melyben az országgyűlés szelleme szigoruan kárhoztatva van, az alkotmány felfüggesztetik, minden polgári és katonai hatalom a főherczeg kezébe összpontosíttatik és az országgyűlés felosztatottnak nyilváníttatván, a törvényhozás tagjai komolyan intetnek, hogy tüstént haza távozva, minden rendzavarástól óvakodjanak.

Így végződött az 1834-diki országgyűlés.

Wesselényi, kinek elfogatásáról szó volt, délután az utczákon végig ment, hogy a közönség láthassa, miként az események nem zavarták meg, estve néhány barátaitól elbúcsuzott és lóra ülén Magyarországra sietett, Pozsonyban mint felsőházi tag a *salvus conductus* védelme alá szándékozván magát helyezni.

Rövid idő múlva két közkereset indított ellene; egyik a nyilvánosság, másik a szólásszabadság körüli visszaélésekért.

Az erdélyi királyi táblára tudniillik a könyomdáért idéztetett pörbe, s mellékesen oly csoport botrány hozatott szönyegre, melyekről egy politikai keresetben nem kellett volna említést tenni.

A magyarországi királyi táblán pedig a szatmári közgyűlésen az örökváltságról tartott beszéde miatt, mint lázító, notapörbe fogatott.

Vásárhelyre a magyarországi kereset következtében meg nem jelenhetvén, ott a királyi tábla által «in contumaciam» elmarasztatott. De minthogy a főügyvéd ellene «példás testi büntetést kért», senki sem tudta, hogy az ítélet értelme miként fog alkalmaztatni.

A magyarországi curia börtönre ítélte és a budai várba záratott; de mielőtt büntetése kihirdettetett, a pesti árvíz alatt csodákat mívelt, s bátorsága, áldozatkészsége s ezerek megmentett élete a főváros «jó nemtőjévé» magasították.

Soha hire nagyobb fényben nem tündöklött, mint midőn személye a börtönörnek átadaték.

A kormány érezvén, hogy három népszerű kérdés: a nyilvánosság, a szólásszabadság s az örökváltság, és egy népszerű tett: a szegényeknek s elhagyottaknak örvény és romok közüli megmentése, van Wesselényi nevéhez a közlelkesedéstől kapcsolva, nem akarta ugyan a birói ítéletet compromittálni, de rövid börtönzés után értésül adatá, hogy fogsága idejét különben is terhes betegsége miatt Gräfenbergben töltheti.

Wesselényi hazájából eltávozott és csak az 1839-diki országgyűlésen kihirdetett általános amnestia után évek mulva tért vissza Erdélybe.

Szemei akkor már látásukat majdnem elvesztették, egészsége összerongáltatott.

Polgári halottnak hirdeté magát.

S valósággal, nem annyira szándékánál, mint az eszmék alakulásánál fogva, azzá vált.

Wesselényi élete a börtön, a hazától hosszas távollét és az arra gyorsan következett vakság önként osztotta két, bár nem egyenlő fontosságú, de a történetíróra és lélekismerőre nézve egyaránt érdekes korszakra.

Az egyiknek végére érkeztünk; azonban mielőtt a másodikat néhány körvonalban rajzolnám, ideje, hogy Wesselényit mint szónokot és politikust jellemezzem.

★

Vannak egyének, kiket, ha egyszer láttunk, többé senkivel összetéveszteni nem tudunk, s kik a végzet által nem azért jelöltetének ki félreismerhetetlenül ezerek és százezerek közül, hogy lelki tehetségeik meghasonlásban álljanak a külalakkal, s a mely benyomást tett reánk az organismus rendkívülisége, azt a szellemerők és szívtulajdonok sajátságai megczáfolják.

Wesselényi is ama kevesek sorába tartozott, kiknek külsejök mintegy fölmutatja a belső képességek természetét és korlátait.

A rajongók a politikai ábrándok játékszerei és az örökös lelkesedés martalékai, minthogy vagy isteníteni vagy ledönteni szokták bálványaikat, Wesselényit előbb a fellegeken felül emelék, utóbb a porba vonni igyekeztek; előbb a haza mentőjének és lángésznek, a februári idők után pedig kétséges hazafinak s közép-szerű talentumnak hirdették.

Az ily, mindig ifjú agyuakon kívül, kik soha sem az előttük álló lényt, hanem annak vagy eszményképét vagy torzalakját látják, alig maradhatott valaki hosszason kétségben Wesselényi iránt.

Ő szokatlanul felöltő, de nem rendkívül nagyszerű jelenség volt.

Mint szónok és államférfiú a történelemben díszes helyet vívott ki magának, a nélkül, hogy egy nagy eszmét képviselt, egy nagy törekvést személyesített volna.

Nyomdokait a tömeg követte; de szellemének nyoma nem maradt állandólag a nemzetben, nem hagyott kitörölhetlen jegyet a nemzedék gondolkozásán és tetterányán, nem véste be a néptudalom fenekéig magát, nem idézett elő óriási változásokat, se az intézményekben, se az erkölcsökben.

Élete nem új korszakot kezdett, mint a Széchenyié és Kossuthé, de hatalmasan befolyt egy párt alakítására, tömörítésére és kifejlődésére.

A régi ellenzék doctrinája és parlamentáris modora Wesselényi nélkül is hihetőleg ugyanazon alapvonalakkal képződött volna; de ezen alapvonalok kevesebb határozottsággal és hatással nyilvánulnak vala.

Ha Wesselényi nem fog a még rögzös ösvényen úttörő lenni, azon szellem, mely a kifáradhatlan, makacs és sokszor apróságokig terjedő ellenzés által, a felső hivatalnokok helyzetét előbb kényelmetlenné, utóbb a nemzet érdekeivel összeférhetlenné tette, nem idézte volna oly gyorsan elő a cancellárok bukását, s azon gyakori változásokat a burokratia magasabb személyzetében, melyek a képviseleti rendszernek, a többség szellemében való uralkodásnak, előjelei valának.

Nélküle a kiegyenlítés könnyebb, az alkudozás eszméje népszerűbb maradván, az állami formák újraalakítása iránti vágy talán még hosszason szendergett volna, és kevesebb törekvés ébresztetik föl oly reformok iránt, melyeket Wesselényi nem annyira akart, mint politikája által visszaidézhetlenekké tett.

De a hozzávetések, a történethatóságok tartománya végtére is oly széles, oly borongó, hogy benne ki lehet fáradni; de látni és okulni alig.

Hagyjuk el e régiót.

Térjünk oda, hol nem egy homályos csillám a találgatások lámpafénye, hanem a tények tiszta napsugára világít.

Mi volt Wesselényi mint szónok; ezt vizsgáljuk.

Ő nem tartozott azon költői, regényes és szakadozott szellemek közé, kik, vagy — mint az Ossian árnyalakjai — ködben jelennek meg és a mysticismus szürke palástját öltik világnézeteikre; vagy pedig a szócsillamokból és a szikrázó ötletekből oly fényes dicssugárt vonnak gondolataikra, oly ragyogókká teszik eszméiket, hogy a szem a világítás miatt elvakíttatik, s a tárgyig, melyet látni, az igazságig, melyről meggyőződni kívánt, áthatni nem tud.

Wesselényi nem tartozott azon döbleri ügyességű szónokok közé, kik az antithesisekkel utánózhatlan gyorsasággal játszanak, a párhuzamokat mesteri kézzel vonják, észrevétlenül tudnak a gondolat helyére egy képet vagy hasonlatosságot csempészni és az állelkesedés, a csinált megihatottság fattyugyémántjait foglalják az arany szavak s emallirozott kifejezések boglárjába, hogy a valóságos érzések ékkövei gyanánt adhasák el.

Ő nem tartozott azon kétségkívül nagyszerű szónokok társaságába sem, kik a tárgyakat egészen ki nem merítik s mégis föllépéseik által elhatározzák; kik röstelik a szónoklattan szabályai szerint beszédök részeit, a részek arányát, az indokok részletes elosztását, a hatás fokozatos emelkedését kiszámítani; kik unják

arra törekedni, hogy az ellenfél minden nézeteit ostrommal bevegyék, minden ágyuit beszegezzék, minden álláspontjait elfoglalják, s az elveknek, melyeknek képviselői, széles hadtestét, a centrumot, a jobb és bal-szárnyat folytonos tűz között tartásák. Hanem a helyett az államférfiú sas-szemével, a hadvezér hideg számításával és a lángész inspirációjával rögtön észreveszik a másik párt leggyöngébb posztíóját s a megtámadásnak egyetlen alkalmas pillanatát. Ekkor bámulatos gyorsasággal vonják össze egy nagy eszmébe és egy nagy megtámadásra szellemerejük súlyát. Megrohanják, szét-szórják, tönkre teszik, megsemmisítik az ellenséget a kijelölt oldalon. S az kénytelen hadi tervéről lemondani, a győzedelmet, a dicsőséget és az egész helyzet előnyeit odahagyni. Szerencsés, ha háboríthatlanul visszavonulhat, s ha nem kénytelen, hogy ellene ne használtassanak, beszegezni éppen azon ágyutelepeket, melyekhez legtöbb bizodalma volt.

Ily diadalt — melyre a parlamentek évkönyveiben elég példa van — Wesselényi soha sem nyert és bonczolható, részletekbe merülő, sujtásos, sőt nehézkes dialectikájával lehetetlen volt nyernie.

Egyáltalában a mi paszomántos szavakban gyönyörködő s hangnyomatokra sokat adó magyar szónokainknak az egyszerű, a méltóságteljes és concentrált eszmeirány iránt semmi érzékek nincs. S mi hallottuk az álomkórságból fölrázó trombitarivalgást; hallottuk, midőn a szenvedélyek erőt vettek, a mérsékletre intő csengést; hallottuk a jövődre vonatkozó prófétai szavakat; hallottuk a honszerelem, a remény, a fájdalom, a kétségbeesés dithyrambjait és elégiáit; hallottuk mindezt a szószékről és irodalom lapjairól: de miért ne vallanók be? mi az egyszerűségével meglepő, a tiszta igazság kristály-világa miatt ellenállhatatlan szónoklatnak egy, de csak egy mintáját sem tudjuk fölhozni.

A sérelmi tér gyönyörű védhelyzetei, a szenvedőleges ellenállás szívrendítő magasztossága, a csendes reformok nagy látköre, a forradalom Aeolbarlangja,

mely a szenvedélyek tengerét fölkorbácsolta, s a hullámok, a part romjai és a dűledékek közt bőszt látványait a fölfokozott elemi erőknek tüntette föl: mindezek együtt, s 25 év tapasztalásokban és szenvedésekben dús eseményei, nálunk híres declamatorokat és alapos vitatkozókat állítottak elő: azonban oly nagy hatású szónokaink még nem voltak, kik a fenségest az egyszerűben keresték volna, s kevés eszközökkel nagy eredményeket tudtak volna kivívni.

Wesselényi első rangú tekintélyeink közt fénylik. Országgyűlési beszédei hírét Magyarország határain túl terjesztették; de még Kossuthnál is kevésbbé volt alkalmas rövid, szabatos, tömör és művészileg egyszerű eszmék által hatni.

Ha a távolságot, mely Wesselényi beszédeit a szónoklat fentemlített nemétől elválasztja, megmérjük, még tán csekélyebbnek fogjuk találni, mint azon távolságot, mely őt a szószerű beszélgető, társalgó, elméncz, epigrammai élű, kedélyes és phantastikus kegyenczeitől messzeveti. Oly szerencsés talentumokat értek itt, kiknek lelkök, mint a prizma, minden színt nagy változatossággal ragyogtat; kik a pathosz magas saruit, a szinpadai feszes jelmezt, a hangzatos kifejezések és szóarabeskek czirádáit magoktól eloldván, a köztetszést az által aratják, mert a hallgatók meggyőződését nem ostrommal bevenni, hanem észrevétlenül leigézni, megnyerni, a tárgyhoz csatolni, kitisztítani, fölvilágosítani, meleggé, állhatatossá és egyszersmind engedelmessé tenni, a legtermészetesebb eszközökkel tudják.

Az ily szónoklat nincs oly gondosan kidolgozva, mint az Isocrates tíz évig gyalult beszéde, vagy mint a chinai olajfestmény, melyen közelről nézve semmi sem tűnik föl, egy durva vonás és hanyagul tartott részecske; de aztán minden világításban s bármely távolságról a lángész jegyei szintoly fölfedezhetlenek.

Az ily szónoklatokból az iskolagyerekek számára nem lehet az anthológiában mutatványokat közleni, melyek próbatételekkor a tanítványok szép előmenete-

lével együtt, megbámultassák a közönséget. Mert csak a pathosznak van szabadalma arra, hogy a Harlequinoktól kezdve az Orbiliusokig, a bohóctól a pedantig, mindenki által utólérhetlenné, nagynak, felségesnek tartassék. A társalgó szónoklat, minthogy szinpadi készüléket nem használ és úgyszólván semmibe sem kerül, könnyűnek tetszik. S a tömeg midőn hatása alatt áll, akkor sem tudja e hatás okát képzelni. És ki magyarázhatná meg neki, hogy azon élénk, kecses, folyékony, elmés, szúrós, bugyborékolás nélkül ömlengő, világos és gyors szónoklat — mint a havasi patak, mely zöld medrét fölveti, csak azért nem látszik mélynek, mert kristály tiszta és tükrét semmi iszap nem zavarhatja. — Thiers beszéde soha sem fog a közönség véleménye szerint annyi mélységgel birni, mint a Lamartineé, és Széchenyit, midőn szónoklataiban a társalgási modort megközelítette, akkor tartotta a karzat legtrivialisabbnak.

Wesselényi sohasem szállhatott le, még a nők boudoirjában is a valóságos conversatióig, annál kevésbbé az országterem méltóságos falai közt. Ezt dörgő, lepedő organja s azon szokása, melynél fogva egyes szavakra különös hangsúlyt vetett, lehetetlenné tették.

Sőt testalkotása maga és arczának kinyomata is első tekintetre kimutatók szónoklatának határait; megmutatók a tért, melyben dicsőséggel mozoghat, s melyen túl számára nem nőhet babér.

Wesselényi nem rendkívül magas, de mégis herkulési alak volt.

Apja leginkább a középidő lovagai közé illett volna be, ő pedig a régi görögvilágba; midőn Theseus a sziklát fölemelte, hogy alóla kivegye az ősi kardot, megküzdendő a hydrával, midőn Augias aklát kellett egy éj alatt kitisztítani; midőn a kalandoknak kevésbbé volt regényes, mint erőfeszítő természete.

Az «erőfeszítés» vala Wesselényi jelleme az anyagi és szellemi munkásságban.

Testalkata megmutatá, hogy nála ez nem ostentatio, hanem létegi szükség, vérmérséki igény volt.

Képzelfenek olvasóim egy magas termetet oly széles vállakkal és oly emelkedett erős és kidülő mellel, hogy e miatt a test maga csak közép nagyságúnak látszik és hossza az átmérő miatt aránytalanul sokat veszít. Képzeljék a legtömörebb, rövid és izmoktól dagadó nyakat, mely a csend és szenvedélyek perczében egyaránt hátravan szegezve, mintha a világot szüntelenül fenyegetni, megrohanni, ledönteni készülne. E három kitűnő rész tudniillik a szirterős váll, mell és a visszaszegzett bika-nyak teszik Wesselényi torzóján a jellemzőt. Izmos karjai a nagy és nem aristokratikus kezekkel, továbbá az örökös lovaglás miatt befelé görbedt, úgynevezett karika-lábai, kiegészítik a *torzó* kinyomatát, a nélkül, hogy emelnék. Alig lehete meglepőbb és jelentékenyebb arcz a Wesselényiéénél; de ott is minden vonal, minden izom, minden szín- és érzésárny, a parancsoló, a követelő, a küzdeni vágyó lélek bélyegét hordja magán, s az arcz-kifejezés öszvegeén a dacz látszik uralkodó hajlamnak.

Csak az antik szobrokon, csak a görög művészet félisteni maradványain találhatni gyakran oly homlokokra, melyek azonkívül hogy szélesek és jól boltozottak, igen kitűnnek annál fogva, mert a homlok első része föl van emelkedve és a szemüregeket mélyen veti be.

Ily érdekes és a régi világban különösen szépnek tartott sajátságú volt a Wesselényi homloka, melyen az alsó párkány a vakszemektől kezdve a szemöldöknek összetalálkozásáig oly magas volt, hogy hozzá hasonlót még sohasem láttam.

A figyelő tehetségnek organjai vannak-e azon helyeken, mint a koponyatan hősei állítják? Ez nem tartozik reám.

De annyi bizonyos, hogy Wesselényi Miklós a vad népek kimeríthetlen ügyességével tudott figyelni, és tüzes, barna, jelentékeny szemei a tigris-szemek erélyével mélyedtek a tárgyakra, melyeket gyűlölt, keresett vagy megtalált.

Orra erős tövű és szokatlanul tág nyílású volt. Midőn

indulatba jött, orrlyukai kifeszültek, mozgottak, s mint a nemes vérű lovaké, mélyen, gyorsan és teljesen lélekzettek.

Álla csak kevéssel volt keskenyebb, mint a Széchenyié, s erős akaratot árult el, valamint lángoló szeme, lihegő orra és nagy redőkbe vont homloka erős szenvedélyeket.

Arcszíne verhenyeg, haja és szakála sötét gesztenye, pördült bajusza sárgás volt.

Bizonyos keresettség látszott öltözetén a színekben, melyek nem mindig valának egyszerűek és összhangzók. Haját égette és gondosan göndörgeté. Később, midőn őszülni kezdett, egyenként tépette ki a fehér hajszálakat, s komornyikjára nem kevés rendreutasítást vontak azon apró hiuságok, melyek Wesselényinél az emberi kor minden szakában nagy számmal mutatkoztak.

Az oroszán-hangon kívül alig van dörgőbb és mélyebb, mint az övé volt, de aránylag igen kevés fokig változott, s inkább sivár és velőkig ható erős, mint kellemes volt. Beszéde gyakran oly lepeggő vala, hogy az egyes szótagok külön hullámokban gyűrűztek föl, s a szenvedélyek leghevesebb kitörései közt sem vált annyira gyorsá, hogy nagy és hosszú intonatiók ne jussanak azon kedvelt vagy erélyes szavak számára, melyek által hatni vagy rémíteni akart.

Wesselényi külsejét lerajzolván, szellemének léteget is ismerik olvasóim.

Szónoklatában a méltóság, a nehézkesség és az üres pipere voltak vegyítve. Sokszor ugyanazon beszédének egy része granit-darab, melyet a Titánok hajgálhatnak egymásra; míg a többi rész a közönséges eszmék hosszadalmas kiszélesítéséből és fejtegetésekből, melyek csekély érdekűek, vagy keleti szódagályból és melegség nélküli pathoszból áll. Vannak ragyogó kivételek, melyek e megjegyzésemet czáfolják; de véleményem szerint Wesselényi soha oly beszédet nem mondott, hol a fényes tulajdonok közül legalább a *nehézkesség* ki ne kacsintson; mint viszont soha sem szállott annyira

alá, hogy szónoklatában a méltóság hiányozzék. Sőt épen e méltóság, e törökileg komoly előadás tette rá nézve lehetetlenné a kecses és elevenebb formák használatát.

Vannak sokan, kik őt O'Connellel, a híres izgatóval hasonlítják össze.

Némely tekintetben igazuk van.

Wesselényinek nem kevesebbé parancsoló külsője, s még óriásibb és a tömeget inkább átrezgető hangja volt, mint Erin elfeledhetetlen népemberének.

Mindkettő hivatva látszik élén állani egy inkább míveletlen és rajongó, mint polgárisodott és elégtűt sokaságnak.

Az irlandi izgató a kunyhók százezereit kapta kezei közé; a magyar tribun a dísztermekben és a táblabíráknál akart izgatni, vagy fölváltva, jogtani leczkéket tartani.

Helyzetök különböző volt s a Wesselényié a rosszabb.

Ezen kívül még nagy előnyei voltak O'Connelnek.

Ő a jezsuitáktól nyert növelést. Az elnyomott vallásnak volt hű gyermeke. A megalázott, a szegény, a jogokból kizárt egyháztól kért rögzös ösvényére áldást és szellemi gyámot. A ki benne a politikai zavargót nem követte volna, áhítatosan kíséré a hit fegyvernőjét és előharczosát. Milliók szeme csüggött rajta, mint olyanon, ki, ha a *repealt* nem is létesíthetné, legalább a kitagadott, az örökségétől megfosztott testvérleányt, a római keresztyén hitvallást, rangban és jövedelemben a büszke anglicana mellé emelheti. És O'Connel mély vallásos érzésű volt. Szíve a milliók szívével együtt dobogott, midőn az egyház szent boltívei felé emelkedett a töményfüst, az áldozópap fölmutatá a megváltás könyvét és a térdelő s buzgón imádkozó nép fölött kiterjeszté kezeit. Egy elnyomott valláshoz tartozni nagy előny a nagy becsvágy számára, s kétszeresen az, ha maga is a becsszomjas milliókkal együtt, élő-hittel keblében, küzd és szenved. Ilyenkor a siker könnyű. Mert az izgatók soha sem válhat-

nak csupán talentumaik által nevezetesekké. Nekik vagy egy vallásos mély meggyőződésre, vagy egy nagy politikai eszmére van szükségök, ha a tömeg vérével és nyugalmaival akarnak rendelkezni.

O'Connel egyik talizmánnak, tudniillik a vallásos meggyőződésnek, birtokában vala. A másik talizmánt, a másik varázspálczát, mely, miként a Mesmer vesszője a föld üregébe rejtett aranyhoz vezet, a megkérgesedett szivekben is kimutatja a rokonszenv eldugott kincseit, nem bírta ugyan egészen; mert a repeal nagy politikai eszme nem volt: de meg kell vallani, hogy csakugyan közel járt egy nagy eszméhez vagy legalább nagy elszánások és nagy egyéni veszélyek nélkül alig vala kivihető.

Mit mutathat föl ily emeltyűkkel szemben a Wesselényi pályája? azon Wesselényié, ki a viszonyoknál fogva, igen hasznos, de többnyire alárendelt kérdésekért harczolt; azon Wesselényié, ki meleg hazafi, de hideg rationalista volt, s bonczolgotó és magában biza-kodó elméje miatt, semmi hajlamot magában nem is fejthetett volna ki akárminő mysticismus iránt? Hogyan emelkedjék föl O'Connelig, a magas pedestalk embe-réig, hogyan közelítsen hozzá Wesselényi, ő, ki a földön állott és semmi prestigium által nem tartaték.

A miket mondék, többnyire a helyzet különbségei. De a felől: hogy a talentumos és jellemes férfiak közül kik legyenek nagyok? mindig a helyzet határoz. A nagyság a sorsé; csak a tehetség az emberé.

Ha Wesselényi beszédeit — elvonatkozva minden egyébtől — teszszük párhuzamba az O'Connelével: akkor is fölötlő hasonlatosságok mellett, oly különbségekre találunk, melyek az írlandi népvezérnek kedveznek.

Mindkettő össze tudta kötni a parancsoló külsővel a méltóságos és magas előadást. Mindkettőnek gondolatai tömörek, teljes súlyuak és nemesek valának; de néha nehézkesek is.

Mindkettőnek beszéde a rögtönzött és készült közt

közepen állott: a vázlat tudniillik meg volt, egyes részek ki valának dolgozva, de az egész sikere a pillanat hatásaira bízott. S ha a nagyobb benyomásokat tekintjük, úgy Wesselényinél és O'Connelnél egyaránt a hevenyészett rész aratta a kiáltóbb gondolatokat; ámbár mindkettőnek szokása volt gondolatával a már egyszer megtört uton maradni, és az eszméket azon köntösben mutatni be a közönségnek, a melyben először jelentek meg. Kivált O'Connel oly gyakran ismételte magát, hogy a ki a népgyűléseket szorgalmasan járta, egész lánczolatait az okoskodásoknak majdnem szóról-szóra előre elmondhatta volna. Wesselényi valamivel takarékosabb volt az ismételt kicséplésekben.

Az irlandi pártvezér sokáig levén ügyész, a parquet modorát a parlamenti szónoklattal összevegyítette. Némely kérdés fölött törvényhozó és ügyvéd, az általános felfogás és a kisszerű hátulsó kapuk embere, az igazság szónoka és a betűk elfacsarója volt. Szónokolt és allegált. A mi sérelmi terünk is mellőzhetlenné tette a szerepek ez apró összezavarását, s Wesselényiben annál inkább meg vala e hiba; mert ő ismereteinél fogva inkább volt törvénytudó mint jogphilosoph; hajlamainál fogva pedig inkább volt bonczolgotó, mint általánosító, és inkább volt sophista, mint a hétköznapi igazságok igénytelen védője.

O'Connel fölségesen viselte magát, midőn beszéde megszakított, midőn közbekiabálták; midőn egy jó ötlettel vagy gyűlöletes váddal akarták szónoklatának utját föltartóztatni; midőn a népben oly hangulatot gyaníta, mely a vitorlák gyors felcserélését tette szükségessé. Ilyenkor rövid megjegyzései bámulatosok, visszatörölésai leverők, gúnya égető, haragja oroszláni és a mutatózó szellem gyors áttekintéséből vont új tervei mesterművek valának. Mint a villámlás alatt megszakított zápor, egy dörgésre nagyobb erővel zuhan alá: úgy borított el mindent és sodort magával O'Connel szónoklata, ha a feltartóztatástól fölvillanyoztaték és újra kitört.

Wesselényi közéletében is azok valának a legmagasztosabb szónoki perczek, mikor a tömeg nem akart szellemi felsőségének hódolni, mikor a merészebb ellenézetűek beszéde közé csapkodtak, a zaj örvényleni kezdett, és a tekintély megszűnt. Ilyenkor ő kevesebb gyors fordulatokat használt, mint O'Connel; de sujtani, összetörni, egy arczkifejezés, egy félisteni nyugalom, egy merész ötlet által mindent leverni és a földre hullott testeken szilaj szónoklatának nehézlovasságával végig ügetni: ehhez senki nálánál jobban nem értett.

O'Connel szónoklatának sajátságaihoz tartozott, hogy a szilárd, a férfias, az izmos és komoly gondolatok közé, néha angol humort vegyített; de leginkább nyers, ép, egészségtől pezsgő, goromba s a boxirozók szájából kivett szavakba takart ötletei, megjegyzései és adomái tették az ő beszéd-modorát bizarrá, népiessé és vonzóvá. Wesselényi pathetikus előadásában szintén mint mellék-elem megjelent néha a durva, a nyers és népies. Ő is rajzolt vastag színekkel. Használt velős, magvas, de salonokba való kifejezéseket. Mesélt el furcsa történeteket, sajátságos visszaadásával a magyar népszellemnek. De e mezőn csakugyan az irlandié volt mind az eredetiség érdeme, mind a tökély magasabb foka. Volt még egy tér, a költészet legmagasabb legében, hová soha sem szárnyalt Wesselényi; míg Dániel király, a népszónokok fejedelme otthon volt. Ha tudniillik O'Connel kifáradott Peel Robert és az orangisták ostromában, ha eléggé volt goromba és eléggé volt magasztos, ha a hallgatók föllelkесedtek, de kimerülhettek is; ekkor egy gyors fordulattal odahagyta «a toryt», «az idegent», «a zsarnok szász fajt», odahagyta a miniszteriumot igazságtalan szabályaival, aristokratikus törvényeivel és pápista-gyűlölő politikájával együtt. Megszüntette az ostromot. Mindent felejtett, barátot és ellenséget, jó ügyet és rossz eljárást egyaránt. Csak a lant és a kékszemű hölgyek hazája, csak a «zöld Erin», a «smaragd sziget» tűnt fel lelkében, ködeivel a bánatnak és tündérvarázsával a természet szépségé-

nek. Ekkor szellemivé, meghatóvá, kedélyesen mélylyé, szellőlágygyá, fuvola-édessé és hárfadallamként andalítóvá lőn. A százezerek — mert a képzelődés hatalma nagy — látták a változatos vidék kecsseit, a tölgyerdők sötétzöldjét, a dombok kies borulatait, az izgató őslakát, a széles parkot, a part festvényies kőszikláit, hallák a tengerzugást, a habcsapkodást, a halászdalt, az epedő melodiákat — melyek a leigázott népek sajtójai és a homályos fájdalmat ivadékról ivadékra szállítják át, hogy a kedély ködös lege alatt a nagy elszánások kicsirázzanak — hallák a százezerek, hallák és láták képzelődéseikben, míg O'Connel szavait lelkökbe szívták be, Irland minden bűbájit, s midőn az izgató elbágyadva, meghatva, kifáradva fölsohajtott: *szép vagy oh Erin; . . . de szerencsétlen!* ekkor minden szem könnyeket hullatott, mint a babyloni vizek mellett a vándor izraelnép, midőn a szent Sionra gondolt, s nem vala csoda, ha azok, kik annyit szenvedtek, a nagy izgatóban Irland megváltóját hitték elérkezettnek.

A diadal ezen nemét Wesselényi nem tudta kivívni.

Itt egyedül és utolérhetlenül állott O'Connel, ki mindent összevéve korának legnagyobb szónoka volt; míg Wesselényi, noha sokban hasonlított hozzá, sőt versenyzett vele, csak Magyarország szónokai közt áll az elsők sorában.

Távozzunk a virágos mezőkről a termékenyekre, s vizsgáljuk Wesselényit, mint államférfiut.

Igyekszem rövidbe vonni az ő rendszerét s eljárását.

Eszméinek körét, a mint olvasóim itt fogják látni, ő nem egyszerre bírta, hanem lassanként és vaskövetkezetességgel fejtette ki, de úgy, hogy a körvonalok mindig éltek, le voltak rajzolva agyában, s bizonyosan nem jött oly vád alá, miszerint doctrináit, mint a köntöst, gyorsan viselte el és cserélte ki. Az igaz, hogy midőn ő tényező volt, az idő keze és a viszonyok villámai nem rongálták szét perczek alatt, mit századok építettek; nem sodortatott a rohanó eszmék árja által el lábunk alól minden terrenum, hátunk megől minden

támasz, fejünk felett minden remény. Könnyen lehetett következetes az, ki állandót talált alatta, mögötte és körülé, s ki a kemény földre lépven, szilárdul küzdhetett. De a Tarpæa és Capitolium közt egy vékony pallón sétálni; a földingás söppedékei közt zsinóregyenesen járni; ha a láva égeti az ember talpát, azt föl nem kapni; ha a mult összedült, a jövő fel nem épült, az út és a czél nem tudatik, tétovázás nélkül keresni fel a déli, esteli és éjjeli állomásokat: szóval, forradalomban, s a mindent kergető s összeforgató idők fergetege közt, pontosan ütni, mint az óra, következetesnek lenni a tettben és irányban, a részletekben és összegben: ez félisteni szerencse, s annál több bölcsesség volna.

Wesselényi két országnak levén törvényhozója, ha politikájáról világos képet akarunk magunknak formálni, Erdélyben és Magyarországon követett irányát egyaránt szemünk előtt kell tartanunk; különben őt félreértjük vagy csak félig fogjuk föl.

Vessük tehát tekintetünket előbb Erdélyre, mert itt rövidebb és kerekítettebb rajzot nyújthatok olvasóimnak Wesselényi alapeszméiről.

Ő az országgyűlési jegyzőkönyveket s az alkotmányos sülyedés krónikáit többnyire legapróbb részletekig ismerte, Mária Terézia korától kezdve egészen azon évekig, melyekben pártvezér volt.

A mi e vastag, poros és aránylag kevesektől buvárlott munkákban tüstént fölötlött, azon elvitathatlan tény volt, hogy Erdély a XVIII-dik és XIX-dik században nem hozott oly törvényt, mely ha az alkotmányra vonatkozott, ne áldozott volna fel valamit a régi jogokból s a haza szabadságából, ha pedig a polgári magánjogot s különösen a porfolyamot tárgyalta, ne támasztott volna több zavart mint eddig vala, a birtokot és személyt folytonosan mindinkább a politikai hatalom szabad kénye alá vetvén.

Honnan e különös jelenet? miből ered e kétségtelen hanyatlás? ily kérdéseket sokszor kellett maga elébe

megoldás végett föltenni oly egyénnek, ki, mint Wesselényi, főként taglaló, bonczolgató, szétszedő eszű volt.

A kor volt-e gyáva és bárgyu? vagy talán az 1791-iki országgyűlés magasztalt talentumainál már archaismussá vált a haza neve, s az újabb ivadék keblében rég kialudt a polgári hűség tüzhelye?

Wesselényi az általános elhidegedés mellett is, még az 1811-dik év utáni idők tekintélyeiről sem tehetett fel ekkora sülyedést.

Miért nincs tehát áldás semmi törekvésen, mely a törvényhozásba vág?

Talán a megizmosodott bürokratiának tagjai Mephistók, kiknek eszök egyeben sem jár, mint a jogok legyilkolásán, a közszellem megfertőztetésén és a szolgaság rendezésén?

Ezt Wesselényi, minden ellenzéki izgatásainak dacára, komolyan nem hitte; mert a Bánffy György kormánya becsültetett és a későbbi időkben is a hivatalnokok magánjelleme ellen több méltó panasz nem foroghatott fen, mint más országokban.

Egyebüttl kellett tehát a baj kútfejének lenni.

Wesselényi annak alapját, hogy Erdélyben minden új törvény apaszija a közszabadságot és az alkotmányos lét tőkéjét, e kisdud ország helyzetében kereste.

Ő tudniillik így okoskodott:

Erdély alkotmánya *a)* a három törvényes nemzet jogegyenlőségén nyugszik, és nyugszik szintén *b)* négy törvényesen bevett vallás jogegyenlőségén, továbbá *c)* a különböző rendek jogos igényeinek súlyegyenén.

Összesen tehát *tíz* tömbje van a különváló érdeknek.

E tömbek közül hét (tudniillik a négy vallás és a három nemzet) számszerinti egyenlőséget kíván, — s a törvények szavai szerint méltán — még a hivatalok betöltésében is, és országos sérelemnek tekinti — s viszont méltán — a numerikus mellőztetés legkisebb eseteit is. Nincs-e e hét tömb tehát az egymás elleni irigykedésre, torzsalkodásra s kölcsönös gyengítésre,

az alkotmány által és a legszentebb szavak ürügye alatt felszólítva?

Kétségkívül.

A más három tömb, tudniillik a politikai osztályok, szintén összeütköznek fontos érdekekben; ezek befolyása nem lévén számegyenlőséghez szabva, több analogiát nem is idéz elő, mint más országokban.

De mindent együttvéve, mégis el lehet mondani, miként sehol a világon oly bonyodalmas, egymást mérlegelő és kölcsönös erővel alásülyesztő érdeköszegek nem kerekítettének ki az alapszerződések és a historiai jog útján, mint Erdélyben, azon kisdud tartományocskában, mely a legnagyobb öszhangzás mellett is, erősnek nem tarthatná magát.

Ide kell még ráadásul tenni, hogy az erdélyi alkotmány, az érdekek mind a három fő kategóriájából egy tömbet ignorál és a befolyásból teljesen kizár.

Ugyanis a) a törvényes nemzetek közé nem sorolja az oláh népet, melyről kimondatik, hogy csak eltüretni fog, «usque ad beneplacitum principis et regnicolarum», ámbár az oláhság a legnagyobb számu; b) a törvényesen bevett vallások közé nem sorolja a görög egyház tagjait, ámbár e hitűek szintén a legszamosabbak; c) a polgári osztályok közül — szintúgy mint Magyarország — a *misera plebs*, mely ismét a lakosok többségét tette, a befolyásból kihagyta.

Ily fonszámra megmért és egyensúlyozott érdekek egyfelől, ily mérlegre sem vont és mellőzött érdekek másfelől, egy okos embernél sem költhették föl azon meggyőződést, hogy Erdély alkotmánya kősziklára van építve, és erős vélemények s hatalmas rokonszenvek által támogattathatik.

Annál kevésbbé képzelhette Wesselényi, a bonczolató talentum, szilárdnak azon állást, melyet a dolgok természeténél fogva, magoknak az érdekletteknek kell folytonos iparral, naponként át meg át lyuggatni.

Az átluggatás, az irott alkotmány minden izmainak és kötelékeinek szétrágása meg is történt. A nemzetek

egymást nagy ügyességgel gyöngítették, az Alvincziana resolútiótól kezdve, mely a Leopoldi kötlevélt magyarázza, a Bethlenianum systhemán keresztül, mely az adót rendezi, a mádэфalvi véres demonstratióig, mely a székelyek állandó fegyverviselését elhatározza. Az alkotmány átluggatását a féltékeny jogegyenlőség és a vallásos versengések, Keresztesi cancellárságától báró Miske nyugalalmazásáig, a XVIII-dik század elejétől Wesselényi Miklós föllépéseig, már annyira bevégezték, hogy Wesselényi az erdélyi közjog és közigazgatás gépét oly rossznak hitte, hogy lehetetlen e közjog mellett az országgyűlési tagoknak nem hozni absolutistikus irányu törvényeket, és lehetetlen e közigazgatás mellett a kormány férfainak nem rombolni össze azt is, mi még a szabadságból létezik.

A fönnebbi szemponthoz még oda kell tenni, miként Erdély a birodalmi kormánytól szorosabban és közvetlenebbül függött, mint Magyarország; tehát a birodalmi absolutistikus irány, ha az intézményeknek már említett gyöngeségei nem is léteztek volna, könnyebben és nagyobb mértékben hatott Erdély sorsára és alkotandó törvényeinek szellemére.

Ekként állapította meg Wesselényi az erdélyi helyzeteket.

Szerinte Erdély közjogában semmi életönállóság és alakító erő többé nem volt.

Erdélyen — az ő véleménye szerint — Erdély által törvényhozásilag segíteni nem lehetett.

Ez volt erős és ingatlan hite.

Mihelyt pedig Wesselényi ide jutott, az ő mathematikus esze nagy szigorral vonta ki a megoldott problema minden corollariumait, s egy egész politikai eljárást állított fel, melyhez az erdélyi viszonyok mérlegelésekor szoros következetességgel ragaszkodott.

Az erdélyi dolgokra nézve ő magával soha ellensmondásba nem jött.

Elvei valának: a papiron levő, de az életből eltűnt és törvénytelenül kidaszított jogokat makacsul vissza-

követelni; izgatni e visszakövetelés mellett és örökké izgatni, akár van remény a sikerre, akár nincs: mert egyedül a kedélyekbe vetett fermentationális anyag fejthet a gyöngé Erdélyben némi közszellemet; s mert, ha csakugyan Bécsben engedékenységről lehet szó, könnyebb egy régi és tiszta követelést megnyerni, mint egy új kívánságot, melynek megtagadása semmi lelkiismereti váddal nem jár.

Elve volt, ha remény nyujtatnék is arra nézve, hogy egy régi jog új törvényalkotás által visszaszerezhető, nem indulni meg a csábszavak után, nem mozdulni ki a visszakövetelés sáncaiból, a sérelmi térről le nem szállani; mert csalatkozni fog az ország, ha egyébben nem, önmagában, és a sérelmi kérdést, midőn törvényhozási tárggyá teszi, okvetlenül elfogja temetni.

Az új kérdésekben is — Wesselényi szerint — rettegni kell a törvényhozataltól. Nem kell a korigény, a kifejlett szükség, a civilisatio követelése s más ily szép mondásokra sokat hajtani, mert Erdély létegénél fogva csak beteg terményeket állíthat elő, s új törvényei olyak leendenek, mint a mesében a tündérnőnek aranyalmái, melybe a ki harapott, annak szája édes nedv helyett hamuval tölt meg; kívül a civilisatio és a korigény fényes máza, benn a rothadás.

E szabály alól ő csak egy kivételt tett, tudniillik a köz-nép sorsának javítására vonatkozó ügyeket, az úrbértől az örökváltságig. Ily tárgyakban kész volt a törvényalkotásra; mert hitte, hogy a kormány e mezőn reactionárius irányt nem pártolhat, a nélkül, hogy természet elleni helyzetbe ne essék, miután századok óta a népvédelmező szerepét mondá magáénak.

Végre Wesselényi elve volt ostromolni a bürokratitát még akkor is, ha elkövetett hibái menthetők; gyanakodónak lenni a hivatalviselők iránt, még akkor is, ha jó polgároknak tartatnak; nem örvideni, ha a választások útján ellenzéki tekintélyek lépnek a magas polczokra, mert az ily kitüntetések által vesztett a párt munkás erőket, és nem nyert a haza ügyeinek köz-

kezelése majd semmit, miután Erdély mechanizmusa oly rossz, az erdélyi kormánytagok szerepe oly függő és alárendelt, a közigazgatás kerekei pedig úgy forgatnak, hogy az egyén okvetlenül elviseltetik, s a leg-hűbb hazafi is szintén azt kénytelen tenni, a mit a leg-rosszabb.

Sivár nézetek valának ezek; de Wesselényinek meggyőződését tükrözték vissza, s meg kell vallani, hogy tekintélyeink közül kevés van, ki hasonló vaskövetkezetességgel haladott volna pályáján, mint Erdélyben ő.

Sem a feje fölött tornyosodó vihar, sem barátainak kérései, sem az ellenzék meghasonlása, sem a kialakulási mulékony perczek nem csábíthatták következetlenségre.

Miért?

Mert minden okoskodások s jelenségek daczára, hinni nem akarta, nem tudta, hogy Erdély mechanizmusa, ha forgattatik, rossznál egyebet örölhessen.

Miként kívánt tehát segíteni a végpusztuláson?

Egy mentőszert látott, tudniillik az egyesülést Magyarországgal.

E cél eléréseért ő szívesen lett volna igazságtalan, jogtapodó és alkotmányértő.

A magasabb következményért, itt az alkotmányos polgár és a hazafi nevéből sem csinált semmit.

Adatokat facsart el, törvényes eszméket dúlt szét, sőt a magyar korona területének sérthetetlenségét sem oltalmazta.

Midőn a szászok az unió ellen zajongtak, javaslá, hogy a szász territorium szakasztassék el a magyar koronától, változzék osztrák örökös tartománnyá.

Midőn a pozsonyi országgyűlésnek figyelme Erdélyre fordult, legott előlépett Wesselényi, s látván, hogy az unió akkor nem létesíthető, elhité a képviselő urakkal, kik éppen semmit sem tudtak az erdélyi dolgokról, hogy a pozsonyi országgyűlésnek egy ősi-ségi pört kell politikai uton Erdély ellen megnyerni, s kötelessége négy igazságtalanul birt megýét (Krasznát,

Középszołnokot, Zarándot és Kővárvidékét) vissza-szerezni. Az adatok, melyeket Wesselényi a partium ügyében egyhegyűjtött, egyoldalualak, hiányosak, csonkák valának; a következtetések, melyeket a poros okiratokból vont, a diplomatiail elveket és az igazság-érzetet megtámadták; maga is belátta okoskodásainak roppant hézagait s hogy segítsen magán, hogy logikaibbá tegye követeléseit, kész volt a leopoldi kötlevel törvényességét is tagadni, s e tény által egy tollvonással megsemmisíteni Erdély alapjogait és megsemmisíteni saját politikai pályájának babérjait, melyeket éppen a leopoldi kötlevel megsértett pontjainak védelmében nyert. De mindezen tekintetek őt föl nem tartóztatták; mert látta, hogy a partium visszacsatlása mellé többséget szerezhethet, s mert hivé, hogy gróf Reviczky a visszacsatlási törvényczikk megerősítésének kieszközlése által keresend népszerűséget.

Nem szándékom a botrányokat festeni, melyek a visszacsatlási törvény végrehajtása körül fölmerültek.

A pozsonyi országgyűlés rendelkezett oly kérdésben, mely iránt, az erdélyi országgyűlés nézete szerint, nem volt joga semmit egyoldalúlag tenni.

A magyarországi kormány a hozott törvényt teljessébe akarta venni.

Az erdélyi kormány ellentállott.

Mindkettőnek eljárása a birodalmi központban helyeselteték, s utasítások vagy elnézés által gyámolítatott.

S valóban a XXI-dik törvényczikk miatt előidézett állásból a világ legbölcsebb igazgatása sem tudott volna nagy compromissio nélkül menekülni.

E zavart leginkább Wesselényinek tulajdoníthatni; mert ő vonta a pozsonyi országgyűlést az egyoldalú határozatok meghozatalába.

Hibáztatni lehet őt, ha tetszik.

De kétségtelen, hogy szigoruan következetes volt mind az unio, mind az azzal kapcsolatban levő partium kérdése körül.

Mert ha Erdély közjogát produktív erő nélkülűnek, önállóságát veszélyesnek hitte: természetes vala, az uniót minden áron akarni.

Ha továbbá, akár az unió eszméjével a szászokat kibékültetni, akár a szászok ellenére az uniót kivívni, nem tartá lehetségesnek: viszont megfogható volt, hogy inkább a szász földet akarja a magyar korona territoriumától elszakítani, mint Erdély jövődjét a Magyarországtól különvált helyzet miatt megsemmisítve látni.

Ha végre, a birodalmi kormányt számításból, az erdélyi országgyűlést az önállóságról fonák nézetekből, az unióra komolyan hajlandóknak nem képzelte; míg ellenben alkalom nyílt, legalább Erdély egy részének Magyarországra olvasztására: ekkor ismét nem volt csoda, hogy megragadta a kínálkozó alkalmat; mert noha az egész tartományt nem, legalább annak egy töredékét így ki lehetett szabadítani; s mert remélhető vala, hogy a veszteség miatt okozott elgyengülés a többi részt az önállósági álmokból kijózanítja.

Midőn az unio és a partium fölötti kérdés legszenvedélyesebb időközei lefolytak; midőn a szebeni és kolozsvári országgyűlések valóságos rokonszenvet kezdtek mutatni a Magyarországgal szorosabb viszony megkezdésére, s némely főpontokban remélhetőnek látszott az egyesülés: Wesselényi, a gräfenbergi beteg, már ekkor nem vehetett a pártvitatásokban részt; de épen ezen távolállás miatt nyert a messze- és előre-látásban.

Ő a gyógyintézetben több főrangú szlávval és havasalföldi bojárral jött szorosab ismeretségbe; mert hozzá és körüle, mint a szabad eszmék kikiáltott hőséhez és mátyrjához, az idegenek nagy figyelemmel s részvétellel gyülekeztek össze.

Ez érintkezések a szomszéd szláv és román tartományok tekintélyeivel naponként komorabbá tévék őt.

Rettegni kezdett a keleti eszmemozgalmaktól.

Hivé, hogy a daco-roman propaganda már Erdélyre

is kiterjesztette izgatásainak hálózatát, és a fiatal oláh papok- és néptanítóknál már többé nemcsak azon szellem van, melyet Pétervár iránti kegyeletek növeltek, de hatalmasan terjed egy erős és veszélyes rokonszenv oly felfogások iránt, miknek következtetésében minden oláh-ajku népek összeolvadnának a szabad és ifju Dacoromániába, a még ezentúl teremtetendő országba, mely határait Bessarabia széleitől terjesztené felénk, Erdélyt átölelné és, ha lehet, a Tiszáig vinné foglalásait.

Wesselényi akkora aggodalommal tölt el a gyanított szláv és román irányok miatt, hogy már Erdély unióját Magyarországgal nem csupán az alkotmányos erők növekedéseért, nem csupán Erdély folytonos sülyedésének gátlása végett óhajtotta: de az egész osztrák birodalom sorsa és magasabb érdekei kezdének szeme előtt lebegni, nyugtalaníták lelkét, s az uniót, több intézkedésekkel együtt, azért is kívánta mielőbb létesíteni, mert félt, hogy különben szabadabb tér nyílik a keleti népek conföderatiójára s oly mozgalmakra, melyek az osztrák monarchiát és a nyugoti polgárosodást fenyegetnék.

Szavai nem találtak elég hitelre.

Az erdélyi ellenzék, szintűgy mint az erdélyi kormánypárt, többnyire rémlátásnak tartá Wesselényinek az oláhokra vonatkozó nézeteit.

A politika a rendes kerékvágásokban haladott tovább és tovább.

Volt szó az erdélyi országgyűléseken néha az unióról is, néha az urbérről is; de kétségtelen, miként sem a kedélyek kiengesztelésére, sem oly nagyobb szabályokra nézve, melyek villámhárítói lehetnek volna a vihar gyulékony elemeinek, intézkedések nem tétettek. És előttem igen hihetőnek látszik, hogy ha Wesselényi minden országgyűlési tanácskozmányokban részt veendett volna: akkor sem nyertek volna a dolgok mást alakulást; mert Erdélyben nem az egyének belátásában vagy akaratában volt hiba, hanem az intézmények tették a közszellemet törpévé, az egyének

belátását majdnem feleslegessé, az egyének akaratját majdnem ájulttá.

Olvasóimnak szeme előtt áll Wesselényi erdélyi politikája.

Lássuk már: minő nézetei voltak a magyar ügyek vezetése körül?

Lássuk: minő arányban állottak eszméi, korának eszméihez és törekvéseihez?

Lássuk Wesselényit pártjában és pártjától ehagyatva, együtt és izoláltan.

Még az 1823-dik év fájdalmainak, még az 1825-diki szenvedélyes vitáknak, még a megkeserített nemzet és fölingerült ellenzék panaszos előterjesztéseinek első benyomásai a kedélyekből egészen ki sem töröltettek; még a sérelmi politika csak zsenge diadalait ünneplé, és bátor, de szerény követeléseivel, az állam legmagasabb köreiből kevés tanítványokat számlált; még minden alakulóban volt és változhatott, midőn Wesselényi Miklós a pozsonyi országgyűlésen föllépett s a párt vezérletét rövid idő alatt kezére kerítette, és bár nem hosszason, magánál tartá.

Ő ezalatt oly sokat tett a párt kiképezése s megszilárdítása körül, hogy miután Erdélybe távozott, még több éven át az ellenzék emblema a Wesselényi név volt.

Wesselényi durva s bizonyos pontokig kihívó egyéniség lévén, az ő szellemi befolyása közt a sérelmi párt modora nyersebb, politikája kihívóbb, sőt néha kockáztató kezdett lenni.

Wesselényi, mint kombináló elme, csakhamar rendszerezte a taktikát, mely által örökös guerillaharcz folytathatik a kancellárok ellen, s mely által jót-rosszat téve, pihenni lehetetlen volt annak, kit balsorsa személynökké tett.

Egy párt, mely kormányra jutni nem remél, szemben oly párttal, mely mindig a kormányon ül, okvetlenül népszerűvé válik. Mert a kormányzás már magában sem népszerű tény; mert továbbá a ragyogó

eszmék, a kedves lehetetlenségek, és a hizelgő kegyvadászat egész összege fölött rendelkezik az, ki nem fél, hogy valaha szaván fogják s felszólítják elméleteinek életbeléptetésére.

Ily viszonyban állott az ellenzék a conservatív párthoz.

S Wesselényi nem álmodta, hogy hamar következnek oly idők, midőn saját pártjának még más feladata is lehet, mint gátolni a Lajthán túlról benyomuló absolutistikus irányokat az által, hol minden gyanuba hozatik, ki a kormányrudhoz közel áll, s az emberekkel együtt az izgatás eszméje népszerűtlenné tétetik.

Ő tehát majdnem ugyanazon szigorral ostromlá Magyarországon a kormányt, mint Erdélyben; de nem ugyanazon indokokból.

Mert azt még sem hitte, hogy Magyarországon annyira lehetetlen új törvényeket hozni, mint Erdélyben; azt még sem képzelte, miként a közigazgatás úgy nem fejthet ki erélyt s önállóságot, mint a Királyhágón túl; azt nem állította soha, hogy Magyarországon sem kell a nagyobb átmérőű reformok kezdeményezéséhez nyulni. De az engedékenységre rávenni azért nem lehetett, mert a magyar kormánypártban örökké csak az osztrák politikát vélte képviseltetve, s mert hitte, hogy a magyarnak mindaddig harczban kell állani saját kormányával, míg az örökös tartományokban is meg nem szűnik az absolutismus.

Wesselényi az izgatás erélyének és befolyásának gyöngítésére *elvből* törekedvén, a megyei rendszert mentől nagyobb rugalmassággal s mentől határozatlanabb cselekvényi körrel kívánta fölruházni. Rendre egész tan készült a megyéken nyugvó teljesítő hatalom és a megyék által gyakorolt *vis inertiae* természetéről. A pártvezér nyomát követve, az ellenzék megannyi védvárakat, megannyi cserkesz-tanyát akart a megyerendszerből építeni, honnan a Samil-beyek sikeres le-rohanásokat tehessenek és az absolutismust minden hadi állásából rendre kiszoríthassák. Kétségtelen, hogy ha Wesselényi elméletei az életbe teljesen átmennek,

a municipal rendszer majdnem a svájci cantonok tulajdonaival birt volna. De, kik vele közelebbi viszonyban voltak, tudják, hogy mint a magyar alkotmány sajátságát és mint a szabadság erős garantiáját örökké föntartani kívánta ugyan a megyerendszert; azonban hatáskörének végleteit kész volt körülnyirni, és kész volt belőle a féketlenebb erőket feláldozni, mihelyt oly idők fogtak volna előkerülni, melyekben a korlátlan-ságot lehet fékezni a nélkül, hogy a szabadság vele együtt elnyomassék. Azonban, míg a birodalmi igazgatás szelleme a régi *marad*, kívánta Magyarországon is a régi *amibalis confusiót* megtartani, és addig a megyei autonomiának nem csökkentésére, de egyenesen tágítására munkálkodott.

Általában Magyarország közjogában több oly pont volt, a melynek érintését az idők szerint helytelennek tartá. Így például a felsőház rendezését, a képviselők táblájától a megavult vagy csak figurans elemek kivetését, a ház szabályainak írásba foglalását: mind az éretlen és körülményeket nem ismerő újítási roham követelései-nek hitte; mert nem képzelt a létező akadályok miatt a föntebbi kérdések körül oly változtatást, mely javítás lehessen.

A magánjogi reformok mezején Wesselényi eszméinek mérsékelt demokratikus színezete volt. Nem lát-szott sem a politikai tanok, sem a nemzetiségi érdekek tekintetéből, a fekvő birtok osztálya és elidegenítése körül oly korlátokat megengedni, melyek a hitbizomá-nyok vagy majoratusok szabályozása és megtartása felé vezethetnének; sőt nem is akarta képzelni, hogy a fekvő birtok más belső törvényeket követhet s más különtézkedéseket igényelhet, mint az ingó vagyon. Az ily nézeteket reactionariusoknak tartá. Csak saját eszméinek szigorú és következetes kimélete: ez volt jelszava. E ponton kívül kevésbé érdekeltetett a magánjog philo-sophiája iránt, s kevés fogalma volt a hatásról, melyet a magánjogi reformok az alkotmányos formák változtatására okvetlenül gyakorolni szoktak. Hasonló

állásban volt a törvényszéki, a pörfolyam s különösen a büntetőjogi reformokkal is. Mint magyar jogtudós, ismerte a jelen helyzetet, mint szabadelvű publicista, tudta az újabb polgárisodás követeléseit, mint ellenzéki pártvezér egyszerűsíteni és térszíníteni akart e mezőn. Kivánta az ügyek rövid ellátását, a bírói függetlenséget, s a hol az elmélet szerint lehetséges és hasznos volt, a nyilvánosságot, a szóbeli eljárást és az esküdtszéket. De e kérdések összeköttetését az állami intézményekkel, e kérdések hatását az állam újraalakítására és a magánbirtok fogékonyságára nézve; úgyszintén e kérdések némelyikének a különböző ajku népességek miatt fölmerülő nehézségeit: szóval a practicabilitás szempontjait soha kellőleg nem mérlegelte. Arra türelme, tapasztalása vagy érzéke elég nem volt.

A fentebbieken kívül még a magyar nyelv és nemzetiség ügye volt doktrinájának kedvencz pontja. Legszébb beszédei e tárgyra vonatkoztak. De eljárása és eszmeköre itt az ellenzéki hagyományos kerékvágásban gördült tovább és tovább a nélkül, hogy akár kiengesztelőbb, akár magához ragadóbb, akár az érdekekkel fölolvasztóbb fogalmakkal gazdagította volna pártját és a hazát.

Wesselényinek, mint államférfiúnak az élet fölmerülő igényei és a napi politika körül ezen tengelyeken mozgott eljárása; mindaddig tudniillik, míg az események vezénylete körül tevékeny és szakadatlan szerepe volt.

De bekövetkezének a kinteljes, a testi fájdalmakban és politikai szenvedésekben gazdag évek, midőn a csodálatosan erős organismus szintoly óriási, szintoly makacs betegségek által ostromoztaték; midőn büszke szellemét prometheusi bilincsek lánczolták a tevékenység pusztá szirteihez; midőn a kor, az ellene indított közkereset, a börtön, a gräfenbergi hosszas távollét a nyilvános élet küzdterétől hosszas ideig távol tarták őt; midőn a nép megszoká más szavakra hallgatni; midőn nevét, mint a holt Szolimán testét, a

harczban csak azért hordoztaták szét a többi vezérek, hogy egy illúzióval lelkesítse a tömeget.

Helyét mások töltötték be Magyarországon, kik még a gräfenbergi száműzött tanítványainak látszottak, a viszonyok igényei szerint adták a politikában az új lendületeket s rendre az eszmék egészen különböző régióiba vezették a kérdéseket.

Míg a hon keblében naponként élénkebb és változatosabb szint öltettek a dolgok; míg a reformok előtérbe és a sérelmek hátravonultak; míg Deák solid és óvatos politikája egy journalista szenvedélyes és ragyogó dialektikája által váltatott föl; addig Wesselényi is legalább némileg felüdülni kezdett testi szenvedéseiből, és ismét áhítani kezdette a cselekvényesiséget, a hatás, az eszmék irányának kijelelésére munkálást. Mert a ki egyszer a közélet circusában verítékezett és vérzett, a ki bámultaték, tett és el lön ismerve, ritkán tudja magát állandó nyugalomra rábirni.

Saucius ejurat pugnam, gladiator et ipse
Immemor antiqui vulneris arma capit.

És én részemről csak szerencsétletni tudom Wesselényit elhatározásáért, melylyel ismét a politika pályaterére lépett.

S megvallom, nem Gräfenbergből küldött vezércikkei miatt örvendek; mert azokból egyes jó gondolatokon kívül csak azt tanultam, hogy a közvetlen napi kérdések fölött a távolból igen nehéz kielégítő bírálatot írni.

Mi különösen kedves előttem, az a közönség által soha eléggé nem méltányolt *Szózat*, mely, mint irodalmi mű, nem bir ugyan azon tulajdonnal, mint Jean Paul szerint a lángész terménye és az angol kert, hogy tudniillik minél régibb, annál zöldebb: de kétségtelen hiányai mellett is, tekintélyes helyet foglal irodalmunkban, és meg azért is különösen érdekes, mert nélküle Wesselényi politikai képét összeállítani,

s nézeteiben a magasabb öszhangzást, a következetesség szoros logikai láncolatát föllelni és visszaadni lehetetlen.

A gräfenbergi számüzött, vagy mint magát nevezni szerette, a «polgári halott», ki «lelki s testi csapások által hatásköréből kivette, a cselekvéstől elzárva, nincs többé mint élő tag nemzete családjában, és csak képe létezik már honfiai közt», «aggódni kezd Nyugot-Európa jövődjén, aggódni a keleti ügyek bonyodalmain, fél az osztrák birodalom fölött összevonuló felhők miatt, és rettegve tekint Magyarországra, azon térre, hol képzete szerint, előbb utóbb a civilisatio sorsa fog nagy világcsaták és népmozgalmak közt eldöntetni. A szabadság és az imádott hon szeretete mindig sötétebb sejtelmekkel ostromolják, le van vetve annak kinteljes érzete miatt, hogy a közelgő veszély elhárítására mitsem tehet, s hogy ő már csak egy emlék, egy kép a multból. De regék beszélik, miszerint ösképek is megszólamlottak, midőn balsors fenyegette szeretett családokat; bár az ily képnek nem lehet megszólamlása oly gyors, szava oly erős mint az élőké: mert az életnélküliség elleni kínos küzdés után vívja ki magának a szólhatást, azt, mi őt már többé nem illeti.»

Wesselényi a brandenburgi fejérnőről szárnyaló népmondákból vett szép hasonlatosság után, a sorstól hivatva érzi magát, hogy családját, a magyar nemzetet figyelmeztesse; «mert — jaj és fájdalom! — a fenyegető veszély már csaknem elkövetkezett és bajosan kikerülhető.»

Ekkor részletesen előadja a forradalmi szláv propaganda terveit és az orosz hatalom fenyegető növekedését.

Megmutatja az érintkezési pontokat, melyekben a pétervári cabinet érdekeivel összetalálkoznak a déli szlávok és török birodalomban lakó græco-szláv népfajok irányai, sőt általában a lengyel és cseh panszlavistikus törekvések is.

Kitünteti, hogy Ausztria sorsát a keleti ügyek megoldása dönti el, s hogy az összeütközés az orosz hatalommal kikerülhetetlen, s ezen összeütközésben a bukás bizonyos, mihelyt az osztrák birodalom nem tud erősebb érdekeket teremteni a keblében lakó népiségek összetartására, mint a mily erős érdekek vonják ezeket a birodalom határán túl fekvő testvéreikkel egyesülésre vagy az orosz hatalommal rokonszenvre.

Ezen nézpontra emelkedve, szemlét tart a teendőkön, s végre a fő óvszert az alkotmányosságban találja, melynek zászlóját kell szerinte Ausztriának és mindazon statusoknak megragadni, melyeket az orosz túlnövő felsőség vagy a forradalmi szláv propaganda veszélye fenyeget.

Ausztria, így szól ő, nem tisztán korlátlan hatalom, s az nem is lehet. Mint magyar király korlátolt s csak mint olyan lehet magyar király. E korlátoltság és a többi országokban korlátlan hatalma, egymás ellen gúny s kölcsönös szállka egymás szemében. Egy helyt követnie kell oly elveket, melyeket másutt tagad és kerül. Ily kettős szerepben sokáig többé nem diszeleghet. De ha teljesen korlátlan hatalom volna is, mint ilyen, nem gyakorolhatna nagy befolyást. A korlátlanságnak feje, vezére s képviselője az orosz hatalom. Minden más, ha az absolutismus zászlóját tűzte ki, okvetlenül annak vezérsége, felelőssége alatt áll. Ausztria is e téren csak alárendelt helyzetben lehet, mint szolgálja s utóbb zsákmánya a pétervári autokrátiának. Ellenben, ha alkotmányosságot tűz ki jelszólul, oly elsőségre kap, hogy Németországon szava eldöntő leend és egyszersmind keleten a civilisatiónak követőjévé válhatik. S Ausztriának különösen vigyázni kell, nehogy Poroszország lépjen előbb a haladás élére: mert ha ez történnék, akkor Németországon a hegemóniát okvetlenül kezébe fogja ragadni, s ily természetelleni viszony Ausztriát vagy arra kényszerítené, hogy legnagyobb ellenségének, az oroszoknak vesse magát karjai közé; vagy pedig, ha másodrendű, sem

egészen korlátlan, sem valóban alkotmányos, sem német, sem szláv, sem olasz, sem magyar, hanem mint mindezek közt ingadozó hatalom, tengetné még darabig sinlődő létét.

Meg kell vallani, a monarchia helyzetét jól tudta Wesselényi megállapítani.

A kérdés már csak az: hogy minő alkotmányosságot ohajtott Ausztriában?

A foederatiót.

Az ő nézete szerint öt tagból állott volna a monarchia.

E tagok:

1. A német birtokok, tudniillik Ausztria, Stájerország, Tyrol, a földészetiileg elszakított, de nagyobbára germán nyelvű Slézia, Karinthia és Karniolia. De a két utóbbi tartomány csak oly föltétel mellett, hogy a bennök létező és nem szétszórva lakó szláv nemzeti-ségeknél külön autonomiájok legyen, mint Erdélyben a szászoknak.

2. Csehország és Morva, egészen szláv alapon.

3. Galliczia, mint tisztán lengyel állam.

4. A lombard-velencei királyság Istriának olasz-lakta részével.

5. A magyar korona birtokai. Azonban oly kikötéssel, hogy Horvát- és Tótországgal Dalmatia egyesítetvén s ha a népiségek érdekében szükséges, Istriának szlávvidékei Dalmatiával összezsírtatván, ezen tartományok a magyar korona alatt ugyan, de egészen különvált és szláv ajku beligazgatással legyenek ellátva.

Az öt ország közt osztassanak aránylag el az állam-adósságok és határoztassanak meg azon kapcsok, melyek az egész monarchiát, mint egy nagy szövetségű államot, összetartják.

«Ha — így szól Wesselényi — Ausztria e saját nemzetiségeken alapult országokból álló, s a rokon érdekek és közös trón iránti buzgóság által anyagilag és szellemileg összeforrott alkotmányos hatalom lenne: azon keblében levő sok idegen elem, mely most egy-

mással s vele ellenségesen áll szemben, s mely közt van, mi veszélylyel fenyegeti, biztos frigyesevé s ereje mindannyi tényezőjévé válnék. Az orosz befolyás a szláv népiségekre megszűnnék; mert attól nem volna többé mit remélniök, s alkotmányos állásukban oly előnyt bírnának, mit azon korlátlan hatalomtól nem várhatnak. A forradalmi törekvések mérge sem működhetnék, mert bírnák a nemzetek azt, s bírnák békés úton és jó fejedelmök nevét áldni érte, miért forradalmi vészterhes merényre lettek volna képesek vete-medni: tudniillik a nemzetiségökön alapult alkotmányos létet.»

Ez volt ezelőtt majdnem nyolcz évvel Wesselényi véleménye közjogi átalakulásunk felől.

Mindent kitelhetőleg ellenzeni, míg a birodalmi kormány absolutistikus iránya az alkotmányos Magyarország ügyeire, bár magyar organumok által, saját szelleme szerint befoly; s hogy az ellenzés sikeres lehessen, csekély előnyökért nem hagyni föl a historiai közjogot és nem dobni el azon intézményeket, melyek ámbár a haladásnak nem czélszerű eszközei, de az ellenzés mezején, rugalmas és visszapattantó természetöknél fogva, nagy szolgálatot tehetnek: ez volt *Wesselényi politikai doctrinájának első része.*

Teljes erővel odamunkálni, hogy az egész monarchia alkotmányos formákat öltjön fel, de nem egy általános, nem a historiai alapokat és a nemzetiségi nagyobb igényeket mellőző centralisatio árán; hanem a foedæralismus oly kellékei szerint, melyek a szükséges birodalmi egységet nem teszik lehetlenné: továbbá, e magas czélért nem lenni fukarnak sem a vagyoni sem a történeti jogok körüli eszélyes áldozatokban: *ebből állott Wesselényi politikai doctrinájának második része.*

A jövődő itélni fog, hogy olykori gascognadai, apró hiuságai, gögje, nagy szavai és makacssága mellett is: valódi államférfiu volt-e ő, vagy ábrándok barátja s az idő jeleinek félreismerője? *Opinionum commenta delet dies, justitiæ argumenta confirmat: e*

remény szokott vigasztalása lenni azoknak, kik félre-értetnek vagy meggyőződéseik teljes erélyével sem eszközölhetnek a közfigyelem szentélyébe bejáratot oly eszmék részére, melyeket szívök és eszök minden kincsével, — mint nevök örököseit és föntartóit — kívántak volna gazdagítani.

Wesselényit bámulta a magyar világ, midőn Reviczky, Pálfi és Majláth ellen mennydörgött; de részvételre alig méltatta, midőn a tagadás teréről az alkotáséra tért át.

Pedig nálánál aligha volt az ellenzéknek következetesebb férfja.

Szózatából nyolczszáz példány sem kelt el.

A «polgári halottal», kinek, mint bevallá, nem lehet «megszólalása oly gyors, szava oly erős, mint az élőnek», keveset gondoltak azok, kik éltek és erős tudóval bírtak.

A szláv forradalmi propaganda agyrémnek tartatott.

Custine munkája kellemes olvasmány lévén, mindenkit meggyőzött arról, hogy az orosz birodalom egy nagy colossus, mely agyaglában nyugszik, s annálfogva oly könnyen feldönthető, oly szerencsétlen óriás, miszerint csak a blasirozottak, kik a mesterkélt emótiókat szeretik, és a tudatlanok, kik külszin által akarják magokat elvakíttatni, lehetnek miatta félelemben.

Hogy az osztrák örökös tartományok alkotmányossá váljanak-e vagy ne? ez nem tekintetett oly természetű kérdésnek, melylyel a magyar, kinek országa «regnum unum et independens», világpolgári és szabadságbaráti érdekeken kívül más szempontból foglalkozzék. Különben is annyi a teendő, hogy két kézzel kell saját ügyeink intézéséhez fogni s még sem győzzük a napi-rendre tűzöttet lejártni. Kossuth maga oly sok életkérdést, melyek nélkül a magyarnak okvetlenül vége van, jelölt ki, hogy lehetetlen az örökös tartományok sorsát is nyakunkra venni. Ily nézetek — bár nem e szavakkal — valának uralkodók. S bár kétségtelen, hogy Széchenyi sokat irt «az Ausztriával való vegyes házasságról», melynek tekintetbe vételével kell a magyar

viszonyokat a napi teendők sorozatára és modorára nézve fölfogni; de azonkívül, hogy e javaslat sem aratott rokonszenvet, az még sokkal felötlőbb volt, hogy Wesselényi munkájának megjelenése után is, az alkotmányos reformok szóvivői közül senki sem találkozott, ki terveibe, bár mint utógondolatot, beszötte volna ama fontos kérdést: vajon a magyar állam, mint a monarchia része, minő helyzetet foglalhat czélszerűleg el azon esetben, ha a többi tartományok is az események hatalma által a constitutionalismus útjára téríttetnek? s vajon nem lehet-e ily fejleményre előkészülni és hatni? Pedig belátható volt, hogy e kérdés körüli tisztába jövetel nélkül, a közjogi reformtervek egy része valóban inkább hasonlított, mint az orosz hatalom, Custine ama colossusához, mely agyagglábon áll.

Nincs miért több okot fölhoznom.

Wesselényi nézetei már régóta nem valának az ellenzék jelszavai.

A párt különvált tőle.

Neve tiszteltetett.

Tanácsai időnkivüliek valának.

Mindenki látta a változást. Csak ő, «a gräfenbergi száműzött», hitte hazatérésekor, hogy az ellenzék *vele öszbangzik és vele compact.*

E hit első fele oly csalódás volt, mint a második.

A halandók sorsa: élünk, hogy felejtsünk és feledtessünk.

A becsszomjas sorsa még ezenkívül: sem a felejtést, sem a feledtetést nem venni a maga idejében észre.

És Wesselényi, mert talentuma nem csökkent, akarta, hogy az elismertetés ne változzék.

Hiu törekvés!

★

Apponyi gróf kormánya alatt a pártok kihívóbbak kezdettek lenni.

Különösen az ellenzék szenvedélyesebb modort vett fel, s az új kancellárnak megbuktatása tüzetett ki jel-

szóul, oly határozottan, mint eddig még soha nem történt.

A makacs tusa a dolgok természetéből folyt.

Mert Apponyi gróf, midőn Majláthot megbuktatta, fiatal ember volt, s fölemelkedése első példa vala, hogy a parlamenti befolyás már elég a kormány átvételére.

A pártoknak éles ösztönök van egy megkezdett változás kizsákmányolására.

Ha Apponyi a hivatal ranglépcsőzetén és bürokratiai érdemekért lép a hatalom polczára; ha nem az országgyűlési szónoklat és pártvezénylés viszi őt; ha nem tolatnak hátra a régi tekintélyek egy fiatal conservatív iskola számára, mely haladni akart és a reformerek jelszavait többnyire sajátjává tette; ha ily hódolás a parlamenti szellemnek, nem költ reményt még nagyobb vállalkozásokra: akkor Apponyi gróf ugyanazon politikáért, melyet követett, sokkal kevesebb ostromot állott volna ki.

Igy a leghevesebb megtámadásokra számolhatott. Annyival is inkább, mert párthivei a harczkeзtyűt az ifjú kor negédjével és önbizakodásával fogadták el. Alig kétkedtek többé győzedelmök felől, s hogy könnyen czélt érjenek, a clubbokba vitték át politikájokat, mintha a clubbok nem lettek volna mindenütt a szélső véleményeknek inkább kedvezők, mint a visszatartóztatásnak. Programot irtak, mintha az ígéretekben nem lehetne mindig gazdagabb az, ki nem kormányoz, s mintha ragyogóbb ecsettel lehetne lefesteni a conservatiót, mint az újraalkotást, a létezőt, mint a lehető.

A szenvedélyek tehát a két nagy párt által egyformán igénybe vétettek és a véleménytoborzás erélyesen üzetett.

Előbb szabályok szerint rendezte magát a conservatív párt a fővárosban és vidékeken; néhány nappal utóbb ugyanezt tévé az ellenzék is.

Központi bizottságok vevék át a pártmozgalmak elintézését.

Mig ily fejlemények történtek, Wesselényi már elvesztvén szeme világát, a zsibói kastélyba vonult, mint mondá, változatlanul családkörének élni; de nyugtalan vérmérséke naponként meghiúsítja a szándékot.

Titoknoka örökös foglalkozásban volt.

Reggeltől estig baráti levelek, fölszólítások, hírlapi cikkek, magánkézre szánt értekezések és pártmemorandumok készültek.

Ő folytonosan dictált.

De minthogy nézetei a régiek maradtak, az ellenzék pedig új fegyverekkel és új czélokért harczolt: természetes volt a csekély hatás, melylyel figyelmeztetései fogadtatának.

Wesselényi azonban, a világos mellőztetések daczára is, legbuzgóbb tagja volt az ellenzéknek.

Valamint követelő és majdnem zsarnok volt, míg a párt élén állott; valamint akkor semmi háeresist nem tűrt s a különvéleményűeket inkább üldözte, mint az ellenpárt embereit: szintúgy most, miután vaksága nem engedett számára fő szerepet, szigorú fegyelemmel viseltetett, s bár mennyire különbözött nézete a Batthyányétól, örökké hajlandóbb volt saját meggyőződését eltagadni, mint az ellenzék eljárásában a legkisebb hibát észrevenni.

Az igaz, hogy bizonyos mértékig változatlanul csalálmokban ringattatott.

Mert a levelezések és cikkek miatt — melyek tőle, a világtalantól rendkívül sok időt vettek el — nem maradt elég nyugalma apróra megismerni a főnforgó kérdésekkel. S miután indulatosságra kész jelleme miatt őszinte szót ritkán hallhatott, Széchenyi gyűlése, Kossuth magasztalása valának azon sarkok, melyek körül forgott Zsibón majdnem minden okoskodás.

De a gondviselés könyvében megiratott, hogy valaminth csalálmái nagyok voltak, úgy kiábrándulása is óriási legyen.

Azonban ennek csak későn lehetett történnie, tudniillik a forradalom előnapjaiban, midőn már a Kossuthtal

tisztába jövetel és a csalatkozás fájdalma inkább volt egyénileg érdekes, mint a hazára nézve hasznos.

Wesselényi kedélyhangulata a legkomolyabb krisisen ment át, midőn hallá, hogy Széchenyi, ki az Apponyi kormány alatt átvette a közlekedési munkálatok vezényletét, a Tiszaszabályozás megkezdéséért körutat vállalt, és a néptől nagy lelkesedéssel fogadtatik, még oly vidékeken is, hol a Kossuthpárt kezében van a hatalom.

Wesselényi, ki a pártot tartotta legfőbb szempontnak, érteni sem tudta, miként lehessen ünnepezt oly ember neve, ki legtöbbet tett ugyan a hazáért; de Kossuthot forradalmi hajlamunak mondá még a *Kelet népében* s azóta szünetlenül állította, hogy ez az ember Magyarországot okvetlenül végveszélybe fogja sodrani.

Éppen akkor érkeztem Zsibóra, midőn Széchenyi a Tiszaszabályzás ügyét megpendítette és kivált az anyagi érdekek pártolói által e vállalatért az egekig volt emelve.

Zsibón nagy ingerültség volt.

A ház ura több vendégek előtt bontatá föl a pesti leveleket s Kossuthnak egy deklamatori hangon írt tudósítását olvastatta, melyben a védegyleti mozgalmakon kívül, sok vád foglaltatott Széchenyi ellen.

A többek közt előfordúl: hogy a gróf Metternich herczegnél valamikor a magyar ügyek felől beszélgetvén, a mindenható minster kikelt Kossuth agitatói miatt és az ellenzéket nyugtalan szellemmel vádolta. Ekkor — tudniillik a pesti tudósítás szerint — Széchenyi elismerve a herczeg megjegyzéseinek igazságát, tanácsolá, hogy Kossuth irányában szükséges volna más politikát követni. Metternich kérdé: minő politikát? Utilisálni kell őt: mondá a gróf. S ha nem lehet? tudakolta a herczeg. Akkor fölakasztatni: válaszolta Széchenyi hidegen és vállatvonítva.

Nem tudom: mennyiben igaz e dialog; de az bizonyos, hogy Wesselényi oly hosszas szónoklattal, melyet ő régen az országos termekben tartott, mutogatta meg

Széchenyinek veszélyes törekvéseit, a legnagyobb hangsúlyt mindig ezen eszmére vetvén: ő, az életes férfiú, ő, a gögös oligarcha, most Apponyinak akar kedvében járni, azon urficskának, *ki csak a minap akkora vala, mint a keztyűm.*

Wesselényit a többek közt még az a gondolat is, hogy egy ifjú szónok kancellára lehetett, nagy mértékben boszantotta, s magasztalni kezdé gr. Vay Ábrahámot, — kire különben mindig haragudott — csak azért, mert ez érzi s ki meri mondani ama nagy megbántást, hogy oly fiatal egyén, mint Apponyi, annyi tisztességes és élemedett urak mellőzésével bigyesztetik a kormány élére.

És Wesselényi, a legkövetkezetesebb fők egyike, ily Scipio Nasica modorában tett nyilatkozatok mellett, hű közkatonája vala Kossuthnak, ki mindig arról beszélt, hogy a «tekintélyek kora lejárt».

Én, mihelyt Wesselényivel külön lehettem, baráti viszonyomnál fogva, mellőzhetlennek hittem, tudtul adni neki, hogy Széchenyitől szövetségre és egy hirlap kiadására szólíttatám föl, melynek célja volna közvetíteni az eszméket s egy oly whig-párt alakulását előmozdítani, mely a Kossuth radicalismusa és a jobb oldal közt állván, lehetségessé tegye a reformokat nagy rázkódások nélkül.

Wesselényi alig tudott bámulatából magához térni.

— S te mit válaszoltál? — kérdé.

— Debreczenben rendelt találkozást és akkor fogom nézeteimet elmondani.

— És szándékozol-e ajánlatát elvállalni?

— Körülményeim miatt lehetetlen: mondám.

— Miért akarsz tehát Debreczenbe menni?

— Mert örömmel tartom Széchenyivel, kit csak egyszer láttam, most közlőrlől megismerkedni.

Beszélgetésünket Wesselényi félbeszakítá, minden további tudakolás nélkül.

Másnap arra kért, hogy mulassak nála hosszabb ideig.

A Tiszaszabályozó társaságnak debreczeni közgyű-

lése még csak néhány hét múlva tartatván, szívesen megigértem.

Wesselényi mindent elkövetett — mint addig is szokása volt, — hogy zsibói napjaimat kellemessé tegyen; azonban, a mikor csak üres időm vala és magunkra voltunk, elővételé levelezési jegyzőkönyveit és olvastatott a mult időkre vonatkozó dolgok felől.

Hamar észrevettem, hogy Széchenyiért történik.

Az olvasást autobiographiák váltották föl, s Wesselényi Széchenyivel megismerkedésétől fogva ezer apróságokat beszélt el a maga életéből, azért, hogy adatai egykori barátjának életére világot vessenek vagy homályt.

Mint látszott, a legkiméletesebb módon akart rávenni, hogy Debreczenbe ne menjek.

Széchenyit — bár egyenesen ritkán támadta meg — azon színben kívánta feltüntetni, mint ki az embereket csak eszközöknek tekintí, s valamint rája, úgy Kossuthra is csak azért haragszik leginkább, mert mindkettejök függetlenül követte saját keblének istenét.

Én érdeklél hallgatám szavait; de a mint a debreczeni találkozás ideje következett, készültem el Zsibóról.

Wesselényi ismét elővette könyveit és magyarázatait; azonban a felvilágosítások után is, én másnap indulni akartam Kolozsvárra, hogy dolgaimat rendezvén, a kitűzött napra Debreczenben lehessek.

Szótlan makacsságom folytonos izgalomban tartá.

Ő tőlem nagy vitatásokat várt.

Én keveset szoktam beszélni.

Midőn a dél közelített, több kocsi érkezék a Magyarország megyéiből vendégekkel, kik részint őt, részint engemet látogatván meg, nagy örömmel kezdettek Széchenyi tiszai utjáról beszélni, élénk ecsettel rajzolák fogadtatását a különböző vidékeken és nagy kedvetlenséggel hallák, hogy körülményeim nem engedik a Széchenyi ajánlatainak igénybe vételét.

Wesselényi hosszason hallgatá a beszélgetést, mely ebéd után megújult és az alkony óráiba is messze befonta magát.

Mindig komorabb lön.

Ő Kossuthnak pesti levelei után azt hitte, hogy minden magyarországi ember veszélyesnek tartja Széchenyit, s most tapasztalá, miként a szabadelvű tiszai megyék ellenzéki tekintélyei is nagy tisztelettel vannak a *Hitel* írójának multja, és nagy reménynyel jövője iránt.

Történetesen épen azon idő tájt bukott meg — ha jól emlékszem — Csongrádban a Klauzál, és Tolnában a Bezerédj befolyása.

Wesselényi forró képzelődése az ellenzék régi tekintélyeinek bukását összefűzte Széchenyi emelkedő népszerűségével.

Sűrűn kezdettek omlani világtalan szemeiből a könnyek, s elboríták arczát. «Minden utána fog ismét indulni, — kiálta föl, Széchenyire czélozva — ő megint a divat embere lesz! Sarkait fogja követni a tömeg. Szavaira, mint a mesterére, esküsznek barátaink. Én egyedül nem fogom vonni az ő diadal-szekerét. Hadd mondja el az utókor:

Cunctaque terrarum subacta, præter atrocem animum Catonis!»

Könnyei által Wesselényi csakhamar indulatba hozott:

«Átkozva legyen a kéz, mennydörgé, mely bármily körülmények közt csak egy sort is irand Széchenyi mellett.»

Ez érdekes jelenet után nem sokára Debreczenbe s később Pestre távoztam.

Wesselényi annyira sem vala fölvilágosítva a szönyegen levő kérdések állásáról, hogy egyik meglepetésből a másikba esett. Midőn a parlamentáris kormány eszméje az ellenzék programjába iktattaték, sürgetőleg tudakolta tőlem: vajon Kossuth, kit ő oraculumnak tekintett, minő rejtélyes okokból pártolhat ily nézetet, mely az oppositio tanaival nyilvános ellentétben áll? Midőn a szabadelvű hirlapokban indítványok hozattak föl, melyek a megyei kihágásoknak szerves törvények

által akarták elejét venni, mindig gyanakodék, hogy a közlött tervek egyenesen Kossuthnak, mint a municipal rendszer védelmezőjének, megbuktatására czéloznak. Midőn az 1848-diki országgyűlésen egy párttöredék a városi törvény szerkesztésében tisztább képviseleti formák után törekedett, Wesselényi csodálkozással vegyült aggodalommal monda, hogy ő már nem érti saját pártfeleit, kik a korlátlan igazgatás kezébe a szabadság leple alatt, fegyvereket csempésznek. Midőn a magyar független ministerium eszméjét Kossuth a kerületi ülésben elfogadta, Wesselényi éppen akkor Zsibón a megyei követutasítások védelmére írt vezércikkeket. Midőn én a gyöngkélkedő egészségem mellett arról is értesítém őt, bár röviden, hogy ő felsége Batthyányra bízta a kormány alakítását, Wesselényi belső megindulással tudakolt betegeskedésem felől, s csak későbbi leveléből és zsibói ismerőseim nyilatkozatából jöttem nyomára: miként engemet idegláztól féltvén, állhatatosan meg volt győződve, hogy a Batthyány-ministeriumot a paroxismus alatt képzeltem alakulandónak.

De ily bámulatos csalódások daczára is, Wesselényi elméje a magány és a vakság éveiben nem vesztett se élességéből, se mélységéből: ez kétségtelen.

Barátai nem világosíták eléggé föl a helyzetekről.

Ő a kérdésekkel, ezer aprólékos dolgai miatt, folyamban nem volt.

Kossuthot utódjának hitte, ki nyomdokaiban akar járni.

Az ellenzéket a régi pártnak tekinté.

Makacs vérmérsékénél fogva képzelni sem akarta, hogy pártja a közjogban a védelmi posztókat fölhagyja mind addig, míg az osztrák birodalom több részei is alkotmányossá válván, kezességet nem nyújtanak az iránt, hogy a korlátlan hatalom rohamai ellen nincs szükség akkora mértékű *vis inertiae*-t használni, mint a mennyi egy határozatlan jogú és foglalkozáskörű megye-rendszerben fekszik.

Mihelyt azonban a ministerium megalakulása kétségtelen volt, Mihelyt a márczius 15-diki pesti mozgalom híre Zsibóra érkezett: Wesselényi tüstént Pestre indult, hogy barátjainak — kik nézete szerint hibákat követtek el, de a békés reform ösvényein akarnak haladni — segédkezet nyujthasson a szenvedélyek csillapítására. Kevéssel utóbb jelenté a miniszteriumnak, hogy ő akárminő helyzetben, kész a legszigorúbb engedelmességgel teljesíteni a kormány parancsait, és személyét föltétlenül a kormányra lépett elvbarátainak rendelkezése alá vetette.

Az ő tanácsuk szerint jelent meg az erdélyi országgyűlésre, később a magyarországi felsőházba és a parlamentáris pályán szintúgy, mint megyéjében, melynek vezényletét elvállalta, szigorúan megtámadott minden forradalmi eszmét és ténnyt.

E miatt népszerűségének maradványai rendre el-mállottak.

Az ifjúság emelte Pozsonyban az 1830-diki országgyűlésen félistenné, az ifjúság volt, ki az 1848-diki pesti parlament gyűlései alatt rivalgá: *feszítsd meg!*

Mekkora változás! Tizennyolcz évvel előbb a haza nemtője; tizennyolcz évvel utóbb, a forradalmi csarnok legfiatalabb tagja nagyobb honfi, mint ő, az ősz bajnok, ki rég a legfényesebb eszmékért, a szólás- és írásszabadságért szenvedett: most a szabadszó és a szabadsajtó ujonczai által kétség alá vonatik, s nem eszméiért, melyek rosszak vagy divatonkívüliek lehettek, de hazafiságáért, mely a dicsőség napsugára, a nyugalom szélcsendje és a félreismertetés fergetege közt egyaránt tiszta és olthatatlan lánggal égett.

*

Még hátra volt számára az utolsó kiábrándulás.

Mihelyt Pestre jött, éles elméje, imádott barátjának, Kossuthnak, kezdett szándékai miatt aggódni.

Most először sejdíté a mély meghasonlást a miniszterelnök és fináncz-ügy kezelője közt.

Az egyik a létezőt akarta kitisztítani és consolidálni; a másik képzeletdése már az ismeretlen törekvések lát-határán csapongott.

Az egyik az állam hajójának horgonya akart lenni; a másik vitorlája volt.

És a szél erős vala, a tengerpart, a vízmeder por-hatag.

A kifejlés perczei közelítettek.

Wesselényi találkozott Széchenyivel, a régi és félre-ismert baráttal. Föl akarta őt szólítani, hogy többekkel egyesülten hassanak Kossuth irányainak mérséklésére. De Széchenyi szive már a honfi-fájdalomban meg volt törve. Nehány nappal utóbb a legmesszelátóbb elme, a jövőndő komoly és kísérteti arczára tekintvén, megtévelyodott s a Wesselényi keze volt az, mely a Zsibón kimondott átok daczára, Széchenyi mellett a *Pesti Hirlap*-ban védő szavakat írt le, a legmélyebb boszan-kodás erélyével, azon gyalázatos vád ellen, hogy Széchenyi a hazát akarja megtámadni, és tervének eltakarása végett magát örültnek tettet.

Nincs-e sok drámai jelenet forradalmunkban?

Oh! csakhogy a rendkívüli ne lenne többnyire oly keserű!

Midőn augusztus vége körül csodálatos hírek terjedtek a Kossuth házában tartott tanácskozmányokról, Wesselényi összeszedte lélekerejét s eltökélte, hogy Kossuthot, ki őt kerülni látszott, fölkeresse, és szaka-datlan barátságuk emlékéért s a haza szent érdekének nevében kérjen, esdekелjen tőle kihallgattatást. Remélte, miként ha együtt hosszasabban beszélhetnek, sikerülend meggyőzni őt azon nézetek veszélyei felől, melyek a kockázttató lépésekben látták a jövőndő biztosítékait, a rémuralkodás rendezésétől várták azon egyértelműsé-get, mely — hitök szerint — egyedül vezethet célra, és a könnyelműség rózsaszín szemüvegén tekintettek a forradalomra. Wesselényi tudta, hogy Kossuth vérmér-sékénél fogva nem lehet a terrorizmus barátja, s hivé, miként a budai vár elleni tervek sem bírnak komoly

szinnel. Bebocsáttatást kért tehát tőle. Az előszobában várt, vakon, elhagyottan, órákig. Többször visszautasított; mert a miniszternek dolga van. Látván, hogy fogadtatása mennyi nehézségekre talál, egy tekintélyes követet kért társul. Ennek fáradozása és egy régi ismerősének, ki Kossuthnál volt hivatalnok, szíves buzgósága, kieszközölték a várt pillanatot. Kossuth minden számítás fölött fagyosan és visszataszítólag bánt vele. Mondá: hogy a *Corpus jurissal* már többé meg nem ment-sük a hazát. Az ó-világnak vége. Más emberekre, más eszmékre van szükség.

Wesselényi görcsösen szorította a követ kezét, míg megvetéssel szólt hozzá, a régibb kor vezéréhez, az újabb kor vezére; de sikerült keblébe folytatni óriás szenvedélyeit.

Hidegen búcsúztak el egymástól, hogy soha többé ne találkozzanak. A követ némán vezette ki a távozót.

— Egy Wesselényivel beszélt így ő! Engemet akart megalázni, kit sérteni még senki nem mert! E szavakat ismételték a világtalan ajkai a lépcsőn, az utcán, leirhatatlan kifejezésével a fájdalomba vegyített dühnek.

Midőn haza érkezett, arcán a vihar fellegei voltak. Neje megdöbbenve tudakolta haragjának okát.

Elbeszélé mindig méltatlankodva, mindig boszusan.

— A háladatlan! Pedig mint szeretted, mint szeret-tük őt! mondá neje. Hányszor emlegetted, hányszor vágytál bár egyszer találkozni még vele. Mennyire örvendettünk, midőn Zsibóró lelindulánk, hogy végtére láthatjuk Kossuthot, házunk legjobb barátját! És Zsibón, mint ügyeltem minden butorra, mily tisztán tartottam a szobákat, melyeket számára hagytunk üresen, hogy, ha majd beléfáradva a sok munkába, magát kipihenni falura hozzánk jő, készen és rendszerezve találja szállá-sát! Már ezentúl nem említjük többé az ő nevét. Nincs mit keressen nálunk.

— Nem, kedvesem! szóla Wesselényi, végigsimítva kezét neje arcán és oly szelíd kifejezéssel, mintha

egy láthatlan kar rögtön levonta volna a harag lemezét arczáról, hogy a nemes kedély legszebb kinyomata föllepleztessék — nem kedvesem! a szobák ezentúl is a Kossuth szobái fognak lenni, s te oly gondosan ügyelsz rájuk, mint eddig. Hiszen ő most kilépett magából. A világ, a hízelgők, az események elszédítették. Most ki-ki töménez neki, nyakát ajánlja lába alá, hogy emelkedhessék. A megalázottakon épül hatalma. De majd változni fog a szerencse. Akkor a világtól elhagyatott megint vissza fogja nyerni magát. Ő megint a régi Kossuth lesz. S mi jól fog szívének esni, ha az üldözőktől, kik nyomát keresik, és a háladatlanoktól, kik menhelyét elárulják, visszavonulhat egy csendes magányba, hol minden úgy maradt, mint régen volt. Úgy-e kedvesem, te ügyelni fogsz a Kossuth szobáira?

E kedélyes jelenetet, valamint a Kossuthnál történt sötétebb scenát is, azon képviselőtől hallottam, ki Wesselényi vezetője volt.

Se a nemeslelkűség szerény diadala, se a becsszomj merész győzedelme nem teljesült.

Wesselényi a megbocsáthatásban, Kossuth a reményekben csalódott.

Nincs miért említsem, hogy Wesselényi, midőn Lamberg meggyilkoltatásával a forradalom elkezdődött, száműzte magát a hazából, melyet ily időszak alatt szolgálni úgy sem tudott: de elmondom, mit kevesen tudnak, azt tudniillik, hogy Jellachich közelítésekor Kossuth is utlevelet kívánt magának kieszközölni egy megbizatással Franciaországba. A képviselő, ki ügyében eljárni igyekezett, a miniszterelnököt, vendégei közül, kik még asztalnál ültek, félrehíván, megsugá e kívánságot, Batthyány haragosan kérdé: talán azért küldjem el, hogy Franciaországban compromittáljon?

Az utlevélről többé szó nem volt.

Kossuth, ki eleinte a nép hangulatától félt, elhatározá benmaradni, és a nagy községek lelkesítéséhez kezdett.

Cromwell is — ha jól emlékszem, — egyszer kért kivándorlási engedelmet és nem nyert.

Mily hajszálon függenek a nagy események!

Wesselényi a forradalom ideje alatt Gräfenbergben lakott s midőn hazájába visszatért, a gőzösön tüdőgyuladást kapván, 1850 tavaszán meghalt Pesten, hol egykor ezereket szabadított ki a halál karjaiból.

(1851.)

ESZMÉK A REGÉNY ÉS DRÁMA KÖRÜL.

I.

A regénynek — e szabálytalan alaku műnek, mely a cselekvény egységére sem kénytelen szigorúan ügyelni, mely a meglepő bonyolításokat mellőzheti és néha a legegyszerűbb mesével is kijöhet, sőt az operenczián túlig mindennel tapsot arathat, — a regénynek egy nagy előnye van a sokkal tökélyesebb formájú és sokkal költőibb természetű dráma fölött, tudniillik: a körülményesség, a détail-ok varázsa az állapotok, helyzetek, irányok és jellemek festésében.

Nem szükség most megvitatnom: vajon ama tulajdonban, melyet előnynek neveztem, nincs-e annyi prózai vegyület, hogy épen miatta nehéz már a regényt a költészet nemei közé sorolni, és épen miatta nem nyerhet az oly törvényeket, melyeket a szervezetben követni tartozzék, s oly határozott formát, mely a kényesb műizlést is annyira kielégítse, mint egy hibátlan alaku drámáé? S én még azt sem vonom kétségbe, hogy állhatnak elő az összhangzás és széparányuság iránt a miénknél sokkal fogékonyabb nemzedékek, kik a regény széles alapeszméjéért nem fogják elengedni a mese szoros egységét, és a körülményesség bűbája miatt nem hunyják be szemöket a szabálytalanságokra; midőn aztán a regény kénytelen leend drámai szervezetet venni föl, s oly térre lépni föl, hol babért bőven gyűjthet, de befolyásának nagy részét elveszti, s létezése sem lesz eléggé indokolva.

Ezen paradoxnak látszó állítás érthetővé válik, ha egy kevésbé megvizsgáljuk: hogy a mostani közönség — s itt a művelt világ olvasó közönségéről szölok — mit keres a regényekben? és minő regények

azok, melyek általános és tartós befolyást gyakorolnak a kedélyekre és elmékre?

Korunk láthatárán sok világosság s kevés meleg van.

Az előítéletekkel együtt, melyeket eszünk szétbontolt és tartalmatlanságuk miatt megvetett, csökkent keblünkben a hit az igazságok iránt is.

Nem a szám- és természettani, de az erkölcsi, politikai s társadalmi igazságokat értem.

Vizsgálunk és kétkedünk.

Dialektikánk ostromszereivel megdöntöttük a történeti jogok nagy részét, de sokszor magasztalt bölcsességünk, mely naponként érdekes elméleteket tud gyártani, az alkotásban erőtlennek mutatkozik, és a gyakorlati élet terén, hamar elkallott kísérleteket cserél föl rogtönzött ujjakkal.

A régi jogviszonyok bukása a létező társadalmi rend alapjait is ingatabbakká tette. Az egész épületen repedések látszanak s tartóssága iránt szívünkben kételyek fészkeltek. Mi azonban követ kő után feszítünk le, s rettegve az összeroskadástól, előmozdítjuk azt. Kiváncsiak vagyunk társadalmi viszonyaink hibáinak kikeresésében, fürgék nevetségessé tételében, majdnem oly mértékig, mint a mennyi ujságvágygyal fogadjuk az új társadalmi eszméket és a mennyi elmeéllel állunk készen azok kigunyolására.

Ugyanezen vizsgálati ösztön és kétely, ugyanezen tevékenység a gondolkodásban és tehetetlenség az alkotásban, jelentkezik az erkölcsi fogalmak körül is. Ha materialisták vagyunk, átaljuk elvünket cselekedeteinkre nyomni; ha vallásos, szellemi és erkölcsi kötelességeket ismerünk el, gyakorlatba vételüket bizonyos pontokon túl szégyeljük s kinevetjük. Egyik irány felől sincs mély hitünk. Mindeniknek kémleljük gyengeségeit. Mindeniknek ellenkezőjébe objective sokszor beleéltük magunkat. Majdnem egyenlő gyönyörrel olvassuk nézeteink megtámadását, mint védelmezését: s majdnem egyenlő érveket tudunk felhozni magunk mellett, mint ellen.

Azután az újabb európai események s az óriás közlekedési eszközök a nemzeti és egyéni sajátságokat is kezdik gyengíteni, míg a kereskedelmi és szellemi közös érdekek által, az egyetemesség érzését és a világpolgárság előkészítő eszméit hintegetik szét.

Már is rendkívüli ingerrel hatnak reánk az idegen állapotok, szokások, fogalmak és társadalmi viszonyok.

Mindent vizsgálni s kiismerni, elfeledni önmagunkat, hogy az általánost és jellemzőt egyaránt tudjuk érteni; érzéseinkkel idegen érzésekbe, gondolatainkkal idegen gondolkozásmódba olvadni; a legszemenszedettebb helyzetek pathosát és komikai oldalát finom tapintattal felfogni; minden élményünk közé képzelődésünkkel beszimulni; mindennemű viszonyok nyelvét fogékonyan beszélni, tárgyilagosságra törekedni, alanyiságunknak, sőt néha jellemünknek gyengítésével is: ezek ama tulajdonok, melyeket az európai mívelt közönségben eddig is kifejtettek, s ezentúl még inkább fognak előmozdítani, a közlekedési eszközöktől kezdve századunknak mindazon irányai, melyek államot államhoz, népeket népekhez közelebb vonnak.

Szóval: a mi korunk gondolkodásában vizsgáló és kételkedő; érzéseiben blasirozott s erős hatások után vágyó; jellemében pedig több utánpéztési ügyesség, mint merev sajátságok, több fogékonyság, mint kitartás, több méltánylat a mások cselekedeteinek indokai iránt, mint szigor önmagához.

A makacs alanyiság, mely nézsköréből kilépni nem tudott, s mely lelkesedésre oly hajlandó vala, mint gyűlöletre, és hogysem magát megtagadná, kész volt megsemmisíteni — a türelmetlen, de vaskövetkezetes-gű jellem, mely meleg hitből és ingatlan meggyőződésből támad, s mely az erkölcsök sivár, de nemes ascetismusa nélkül alig képzelhető, mindinkább kezd enyészni, s helyét azon felvilágosodott és engedékeny érzület foglalja el, mely senkire a kárhoztatás követ nem szereti dobni, mely tárgyilagossággal kíván a más szívébe tekinteni, mely a lélek minden

mozzanatainak indokait felfogni, eredményeit menteni vagy megbocsátani tudja, a mely, midőn tetteinek igazolásával tisztában van is, szünetlenül követeli: *audiat et altera pars*, hallgattassék ki a másik fél is. Mert hátha az is szintén képes magát igazolni? hátha az eszmék és indulatok ellenkező polusánál is van valami tárgyilagos igazság, melyet saját szempontjából érteni, sőt dicsérni sem lehetlen.

Korunk e tulajdonainak leginkább bir a szépirodalom minden nemei közt a legkétségesebb æsthetikai becsű, a legformátlanabb alaku, tudniillik a regény, eleget tenni.

Törvényei oly engedékenyek, köre oly tág, hogy majd mindent a művészi földolgozás anyagává tehet.

A mi felett az emlékezet vagy a vágy dicsfénye leng, a mit a jelen élvezőn karol át, vagy a hivékeny remény egy álmovilágban lát; a mit a szeretet vagy gyűlölet, a megvetés vagy iszony érdekléssel ruház fel; a mi különös ritkasága által piquant vagy gyermekes sajátságainál fogva bizarr vagy vonzó; a mi hű tükre az életnek, mely elenyészett, vagy az életnek, mely folyamatban van; a mi bölcselmi eszme, társadalmi kérdés, politikai irány és lélektani igazság vagy problema, a mi a létező érdekeket egymás ellen fegyverkezteti vagy egymással kibékélteti; a mi az egyént a világhoz közelebb vonja, és a világot az egyénnek, az egyént a világnak föltárja, a mi a természetből kedélyünkre hat, varázsol és izgat, elragad és elborít; a mi a költészet különböző nemeinek tárgya lehet; a mit beléletünkéből s a külvilágból, a lyra, az eposz és a dráma magának anyagul választhat: szóval, minden — az undorítón és feltétlenül unalmason kívül — egy regény tartalmává válhatik; s ha művészi kéz dolgozza föl, nagy hatást gerjeszthet, még akkor is, ha a költészet semmi más neméhez vagy általában nem simulhat, vagy pedig, ha valamelyiknek formájába be is férhetne, azon formák korlátai közt semmi valódi, semmi tisztább műélvezetet, sőt mulékony érdeket sem tudna támasztani.

A tapasztalni és élvezni, az életet millió árnyalataiban látni és megbírálni akaró közönség, s a változó benyomásoktól kihűtött kedélyű és mégis új meghatásokért esengő társadalom, a legkülönösebb követeléseket intézi a regényíróhoz, ki hogy a kor szeszélyének és igényeinek eleget tehessen, a legtágabb formákat tartá fenn a maga számára, minden tárgyat körébe vont, minden akadályt, mely a feldolgozást nehezítené, leküzdeni ígért.

Körülöttünk romok vannak, mondja a közönség, szokások, erkölcsök, világnézetek, élmények és szenvedések emlékei, melyek közt mi könnyelműen, nevetve, fecseggve haladunk tovább; de néha a kéjek mámorában a szórakozás repkedő, enyelgő perczeiben is, egy fájó vágy, egy szent elborulás von a mult felé vissza. Ohajtanók látni a század szellemét. A kihalt eszmék élet-történetét érdeklél hallgatnók meg. A letűnt szokások és erkölcsök légkörében kívánnánk lélekezni, játszani, sírni. A rég eltemetett családtűzhely előtt akarnánk melegedni, a rég ledöntött oltároknál imádkozni, a rég elhangzott dalok mellett szeretni és csalódní. Aztán a rég eltört csillárok fényénél, a divatból rég kiment öltözetekben vágnánk a rég leroskadt várak termében időzni, most társalogva a régi étiquette szabályai szerint, majd a régi viszonyok akadályai közt küzdve a régi előítéletekkel; most a szenvedély régi féktelenségével támadva meg a régi társadalom szokását, illemét, világrendjét, majd viszont legyőzve, kiállani a régi társadalom és erkölcsi eszmék bosszuját, végig szenvedni megvetéseit, kegyetlenségét, nemesiségét, börtöneit, kényszereit, poenitentiáit, bakóit, tűz- és víz-próbáit. Mi mindezeket szeretnók, mondja a közönség. Szeretnók egy óriási képbe foglalva, vagy külön rajzokban. Továbbá még vágnánk a régi kabinetek titkaiból, a régi zárdák némaságából, a régi charlatanok lármáiból, a régi tudatlanok büszke igényeiből, a régi bölcsék ábrándjaiból és a régi vértanuk lelkesedéséből a szépet és nevetségést meghallani. Vágnánk a nép

primitív állapotjából, életmódjából, bűneiből és erényeiből, s aztán ráadásul a régi országok, városok külalakjából, a régi testületek szelleméből, a régi jogi s állami fogalmakból, sok, igen sok, művészileg hű s történelmileg igaz sajátságokat ismerni, tényeket tudni meg s jellemző rajzokat bírni. Mind ezt, te regényíró, könnyen megteheted. Támaszd fel nekünk a multat, s a multban nem csak az emberit, az általánost, de azt is, mi oly sajátos, hogy csupán a művészileg előállított részletek által válik századunknak egészen más szelleme miatt megfoghatóvá, érdekessé és lélektanilag igazzá. Erre a drámaíró a szűk formák bilincsei közt nem ajánlkozik, de a te széles jogaidnál fogva uralkodhatol a hajlíthatlan s a művészet tégelyébe nehezen olvasztható anyagok felett is. Teremtsd tehát vissza a multat, a történetírónál hűbben, mert művészileg.

A közönségnek hasonló kívánatai vannak a jelenre nézve is. A regényíró a genre-képektől vagy a családélet kedélyes rajzaitól kezdve, a politikai és társadalmi eszméknek incarnálásaig mindenhez hozzá nyúl.

Mert az olvasó tőle várja a magával meghasonlott társaság legélesebb bírálatát.

Mert neki jutott szerepül az analysis bonczkését, e legkevésbbé költői műszert, úgy használni, hogy az eredmények, melyeket általa fölmutat, kevésbbé láttassanak bölcselmieknek, mint költészetiieknek, s hatásuk inkább elragadó, mint elmélyesztő legyen.

Neki kell az osztályok beléletét cselekvényekben hűn állítani elő s a körülményesség mellett is, mely egy csoport csattanást kizár, egy csoport megoldást lehetlenné teszen, annyi érdeket, annyi költészetet meríteni a valóból, a pozitívból, a mennyit álom és lehetetlenség országában kalandozók nem tudnak összehajhászni. A regényírónak gyakran a kor feladatait, törekvéseit is anyagul kell választani: míg ellenben a drámaíró a politikai és társadalmi irányokkal bűnhődés nélkül ritkán foglalkozhatik, s bár a vígjátékokban sikerül ugyan olykor nevetségessé tenni a különböző tanok és párt-

nézetek embereit; de általában a színművészet tiszta és szoros formái mellett a legtöbb korkérdés drámailag földolgozhatlan marad.

S kétségtelen, hogy ritka színműnek van valódi értéke, ha Thalia sok tért engedett abban a pártczélatoknak, vagy ha épen az alapeszmét a napi politikából kölcsönözné: míg más felől bizonyos, miként a legkedveltebb regények épen a társadalom sebeinek föltárásával és a hibás közjogi intézmények megdöhbentő eredményeinek leleplezésével foglalkoznak, s gyakran oly sikerrel, hogy a művészileg visszatükrözött részletek által a kedélyekben és a gondolkodásmódban forradalom idéztetik elő.

Nincs szükség példákra utalnom; mert mindenik olvasóm helyettem eleget hozhat föl.

Még csak azt jegyzem meg, hogy, ha a kört, melyből a regényíró a mese anyagját választhatja, átvizsgáljuk, úgy fogjuk találni, miként a regényre alkalmas tárgyak nagy része a drámai földolgozásra teljesen alkalmatlan.

Ezen észrevételből folyó következtetések közelebbi czikkemnek lényeges részét teendik.

II.

Miután a regényíró a legmagasabb és általánosabb conceptióktól kezdve a legkissebbekig hozzányul; miután a politikai és társadalmi megoldásokhoz néha több súlylyal járul, mint a hírlapok czikkírói, mint a szaktudományok képviselői, mint a parlament szónokai, mint az utczák demagogjai, mint a szalonok tekintélyei és mint a pártok férfiai; miután az irányregények divatba jöttek s korunk viszonyai közt a divatból kimenni nem fognak: e körülményekből a regény elmélete körül oly szempontok merülnek föl, melyeket a regényíró, ha az elméletekkel nem is szokott bajlódni, a keze alá vett anyag természeténél fogva okvetlenül követni fog, de a melyeket a felületes kritikusok nem

könnyen vesznek észre s ennél fogva a regények bírálatában lőnek legtöbb bakot.

Kivált nálunk a németektől tanult drámai elvek szerint ítélik — még a jobbak is — a regényeket; holott a hőskölteményekre nézve ily képtelenség eszközbe sem jut s holott magok kacznának ki legelőször azt, ki a szobrászat szabályaiból látna törvényt az olajfestészetre, és az anyag természetét elfeledvén, a gránit- és márványépítményektől azon kedves és nevető tekintetet, vagy azon könnyűséget s idylli báj, vagy azon kaczer cziczomákat, vagy pedig azon comfortot és lakályosságot kívánná, melyet a svájci kunyhók, a hollandi nyárilakok vagy az angol cottages nyújtanak.

A regény tárgyainak egy része olyan, mely a drámai földolgozást is megtűri. S ekkor az írónak, ha művészi tapintata van, nem fog könnyelműleg eltérni a dramaturgiában annyi hatást és műélvezetet nyújtó szabályoktól; sőt örvideni fog, ha a regényének oecónomiája minél inkább közelíthet a színművékéhez, s ha különösen a cselekvény egységéből folyó széparányúságot, összhangzást és bevégeztséget minél szeplőtlenebbül megóvhatja.

De egy kevés körültekintés után úgy fogjuk találni, hogy épen a legnagyobb hatást gerjesztett regények tárgyai igen szélesek, igen szétágazók, s nem engedik magokat a drámai törvények rámájába szoríttatni.

S főleg mióta az irányregények lábra kaptak, ha azok ellen sikertelen, és a mi még rosszabb, eléggé nem is indokolható tiltakozásokhoz, melyek jobbára csak egyoldalúságunkat bizonyítanak, nem folyamodunk; akkor be kell vallanunk, hogy a cselekvény egységének szigorú megtartásával, lehetetlen volna a regényírónak a nagyobb politikai és társadalmi eszmék felett uralkodni.

A ki — mint például Dickens a *Bleak-House*-ban — az apró formaságokhoz kötött, halasztásokhoz szokott, és az incidensek miatt a főkérdést nem ismerő törvény-

székeknek minden gyarlóságait fel akarja leplezni; a ki kitárni törekszik, hogy az ily igazságszolgáltatás minő befolyással van az állam tekintélyének csorbítására, a bírák elméjének s lelkiismeretének megtompítására, a közerkölcs sülyesztésére, és a pörlekedő felek pénzügyi állapotjának, családi viszonyainak, jellemének s egész kedélyvilágának szétdulására; a ki egy hosszas és parókás pörrendszer átkait akarja cselekvények által szemeitek elé vezetni: az oly regényíró nem fogja magát tartani szigorúan a mese egységéhez; mert jól tudja, hogy regényének anyagát e kicsiny rámába besukni lehetetlen.

A ki — mint például Eötvös a *Falu jegyzőjé*-ben — egy politikai intézmény ellen, mely ezer gyökérágot eresztett a köz- és magánélet rétegei közé, minden ostromszereket, melyek a költői tehetség rendelkezésére állanak, működésbe hoz: az már midőn az alap-eszmét maga elé tűzte, tisztába jött az iránt, hogy tárggyáról legroszabb regényt a cselekvény-egység szoros törvényei szerint írhatna.

És ezen felvilágosítás végett idézett tárgyak, még koránsem a legszélesebbek.

Lefesthetni a munkás osztály viszontagságait, a gyárak és műhelyek homályába takart szenvedések alakjait, és a nyomort, az elsatnyulást, az éhhalált, a prostitutiót, a bűnt, mely az olcsó bérért is elég munkát nem lelő tömegek osztályrésze; írhatni *Párizsi rejtélyeket* vagy *Világ-rejtélyeket*; írhatjátok egész polgárisodásunk rejtélyeit, a tőke és a munkás kéz, a hatalom és elhagyatás közti óriás párvonalnak rajzáig. Vagy ha büszke elmétek még e feladatokkal nem elégednék meg; akkor visszavonulhatna a történelembe, megragadhatná a kort, melyben az ó világ az új eszmékkel, a paganismus a keresztyénséggel küzdött, s a legmagasabb két ellentétet, a világtörténelem legérdekesebb jeleneteit, vehetné egy regényvakmerész feladatául.

És már ekkor ugyan mi hasznát lehetne venni a

mese szoros egységének? Ugyan mennyit olvaszthatna magába a nagy conceptióból? És nem annyi maradna-e földolgozatlanul, a mennyi kívül hagyná a regényen épen azt, a miért a regény készült?

Szóval: miután korunkban a regény tárgyai többnyire felül vagy kívül állanak a drámatárgyakon, önkényt foly, hogy a színmű szabályainak leglényegesebb részei az anyagi természetnél fogva a regényre igen ritkán és csak nagy óvatossággal alkalmazhatók.

Mert a regényíró választott tárgya szerint, gyakran csak egyes bogok által köti össze meséjének különböző ágait, s legfeljebb a kifejlésnél hozza egymással szorosabb kapcsolatba. Ő néha kénytelen azzal megelégedni, hogy egy uralkodó egyéniség vagy esemény körül gyűjtheti, mint kevésbé összefüggő tömbeket, a mellékcselekvényeket és mellékszemélyzetet. Sőt ilyenkor a mű alá vett anyagért, azt is kénytelen elfogadni, hogy a főtörténet mellett egy második párhuzamban folyjon tovább, a fejlődés alatt mindig emelkedjék fontosságban, végre versenyezzen a hatás felett s két felé, vagy több darabokra hasítsa a művet, melyet aztán jobbra csak az alapeszme egysége tart együtt.

De ha a regényíró — az anyagért — a drámai egység természetével ellenkező ily szabadságot vehet magának; akkor tőle e szabadság szükséges corollariumait sem tagadhatjuk meg, bármily ellenkezésben álljanak azok egyenként a színmű szervezetének törvényeivel.

Különösen pedig a regényben az alapeszme epizódokat tehet szükségessé, melyeknek nincs semmi hasonlatosságuk azzal, mit a drámában expositiónak nevezünk, vagy azzal, mi az újabb színművekben előjátékként fordul elő, s melyek se mint előzmények, se mint későbbi fejlemények, a regény valóságos meséjével kapcsolatban nem állanak.

Továbbá a drámában a cselekvénynek minden jele nettel egyenesen kell a megoldás felé haladni, még akkor is, midőn új bonyolítások állanak elő; de a regény-

ben az író, ha szükségesnek látja, megnyugszik, kényelmesen körütekint, félbeszakítja a megkezdett fonalat, mást vesz kezébe, régibb vagy egyidejű történetekre tér át, s midőn azokat is bizonyos pontig vitte, egy harmadik eseményre ragadhatja figyelmünket, s csak azután von vissza minket ismét az első cselekvény színterére, ott szövéen tovább elbeszélését, hol félbe hagyta; vagy pedig a cselekedtetés helyett egy rövid expositióval lép elő, és értésünkre adja: hogy miket képzeljünk hallgatása óta megtörténteknek.

A drámában az érdek a szembetett szen vedélyeknek küzdéséből támad. Az egyén, ki körül öszpontosíttatik részvétünk, jeles, vonzó, nagyszerű vagy megdöbbenő tulajdonaival vív az ellenkező hatások ellen, melyek a mű természete szerint, most kísértés, bűn, ármány, gyengeség, szédítés, kék és csáb alakjában jelennek meg, majd a viszonyok kényszerűségéből, a conventionalis nézetek súlyából, a megcsontosodott előítéletekből, a korszemlemből, a hagyományos erkölcsök és szokások bűverejéből, a társadalmi rend hierarchiájából, kegyelletekből, vallásos eszmékből, állami kötelességekből állanak. S midőn az egyén, kit részvétünk — mint az éltető lég a földet — átfogott és mindig körülövezve tart, meghajlik egy bűn, egy csáb előtt a nélkül, hogy eltörpülne, vagy keztyűt dobott a jogos viszonyok, a társadalmi és világrend ellenébe — s e két botlás valamelyike által a nemezist földidézvén, megbukik: mi könyezni fogunk sorsán, de egyszersmind érezzük, hogy a költői igazságtétel — a művészeti világ gondviselése — nem hagy hátra kedélyünkben semmi ingerlő dissonantiát. Megnyugszunk a tévedés, bűn vagy vakmerőség lakoltatásán. Ez a drámai érdek legtermészetesebb neme. Megengedem, hogy van még más két eszközlése a drámai érdeknek; de mindkettő sokkal kétségesebb becsű, s csak nagy óvatossággal használható. Egyik az, midőn egy szörnyet teszünk hőssé, kit a szenvedők és üldözöttek, diadalának mámorában, a becsszomj vagy kéjvágy tetőpontján, az elért vagy rög-

tön meghiusult czél perczében buktatnak meg. Ilyen a drámába vitt Nerók és Caligulák katasztrófja. Azonban a színműíró e tárgyakkal igen hamar bukhatik, mert a feltétlenül gonosz csak iszonyt, a feltétlenül aljas csak undort, az ok nélkül szenvedő ártatlanok sorsa csak bőszerű ingerültséget költ bennünk, és a katasztrófnál könnyen történhetik, hogy nem a költői igazságtételt érezzük, hanem csak azt a csömört, melyet egy ronda rovarnak eltapodása okoz; vagy azon épen nem költői ujongást, mely egy dühös bikának leveretésekor tör ki keblünkől. S mi köze lehet ez érzésekhez az æsthetikának? A másik szintén nehéz, bár az előbbinél könnyebben kezelhető eszközlője a drámai érdekeknek, midőn egy szörnyeteg vagy nyomorult egyén, kit különben gyűlöletünk vagy megvetésünk kísérne, valami emberi érzés, valami mozgásba hozott szenvedély által, tisztulni, javulni, emelkedni kezd; de mikor már részvétünkre igényt tart, föltámad a mult a megteremtett bonyodalmakkal együtt, föltámad a nemezis és megsemmisíti őt. A szörnyetegen purificatióját drámai érdekűvé tudta tenni Hugó Victor Borgia Lucretiájában; a renyhe, a gyáva Sardanapalt pedig — e mintaképét a nyomorultaknak — Byron lord lángesze a katasztróf által majdnem drámailag érdekessé tudta varázsolni.

Elmondám mind a három nemét a drámai érdekeknek.

Mindenikre okvetlenül szükséges — az általam le-
rajzolt lélektani skálán kívül — hogy a főjellem cselekvő legyen * s hogy a katasztrófban jellemző, erős és valami tényben mutatkozó költői igazságszolgáltatást lássunk.

Ellenben a regény érdekessége, az általa használt anyag természete szerint, néha a szembetett szenvedélyek küzdését főelemként nem is követeli, s ez által a drámai érdek kellékeinek nagyobb része alól feloldatik.

* Byron Sardanapalja a passivitás miatt nem tudott drámai alakká válni a végső jelenet nagyszerűsége mellett is.

Továbbá a regény hősei lehetnek passiv egyéniségek is, kik benyomásokat fogadnak el, a nélkül, hogy azt tetté alakítsák, s kik a véletlen vagy az események hullámai által, mint a könnyű sajka vettetnek a tenger közepére vagy a révpartra.

Végre a regényben nem okvetlen szükség, hogy a katasztróf jellemző, erős és tényben mutatkozó legyen; mert itt a költői igazságszolgáltatás bágyadtabb, halványabb, kevésbé csattanó, vagy éppen csak egy bölcselmi észleletben nyugvó nemeivel is czélt lehet érni. A regényben könnyen motiváltathatik egy kedély-állapot, melyben látható tények nélkül is nemesis rejlik. Így, például a gazdagságra törekvő, míg dús lesz, elveszti a kélérzést, a vétkes, ki bűn által nyerte nőjét, nem tud többé mosolygani, szeretni, álmodni; a ledér, ki föláldozta könnyelműségének az őt imádó némbert, végre a kicsapongás miatt blasirozottá válik, a becszomjas, ki az alacsony sorsú mátkának visszaküldi a jegygyűrűt, a fényes viszonyoknak, melyekbe lép, csak terhét érzi. Ezek, s a többi körülményeknél is, az ezekhez hasonló érvű katasztrófok elégségesek a regényíró számára; mert ő a földolgozás ezer meg ezer módjai által, belőlők a költői igazságtételt az olvasónak tanulságra és megnyugtatótatásul átadhatja.

Nem vonom tovább a párhuzamot.

Mert ennyiből is már gyanítható, hogy egy jó regénynek minden lényeges tulajdonai, bármily hatásuk a magok helyén, a drámába átvitelve hibásokká változhatnak.

Általában a regények nagyobb részének semmi hasonlatossága nincs a drámához.

Sőt még az is megtörténhetik, hogy a mely regénynek tisztán drámai szerkezete van, e tulajdon mellett sem vitethetnék szinpadra, a jellemek lélektani fejlesztésének és a tények indokolásának a dráma számára el nem sajátítható modora miatt.

De erről a következő szakaszban.

III.

Már láttuk, hogy a regénynek — azon alakban, mint most divatos — mily csekély köze van a dráma törvényeihez.

Csak egy szempont felvilágosítása van még hátra.

De e szempont talán a legsajátságosabb különbséget állítja elő, s úgy hiszem, hogy valamint eddig nem volt kiderítve, szintúgy az én vizsgálódásaim után is fog körülé valami homály maradni.

Azonban a feladat nehéz volta nem tartóztathat vissza a megkísértéstől.

A kérdéses szempont következő:

A regényben a jellemek még szigorúbban lehetnek indokolva és még legigézőbb varázsszal ragadhatják magukkal az olvasót, mint a drámában; de másfelől, ha a regény szigorúan indokolt, és rendkívül érdekes jellemeit a drámába átvisszszük, azok igen gyakran indokolatlanná és érdekesség nélkülivé fognak válni: míg ellenben e tétel megfordítva sokkal kevésbé igaz; mert a dráma valódi és hatásos jellemei, ha a regénybe átvétetnek, egy ügyesen alkalmazható kéz apró módosításai mellett biztosítva vannak, hogy indokoltságukat és érdekességöket nem veszítik el, s hogy belőlök ugyanazon cselekvények folyhatnak ki, melyek a dráma szövegében előkerültek.

Miért van ez így?

Vizsgáljuk.

De mielőtt vizsgálónók, tartsunk szemeink előtt egy költői hasonlítást, mely — minthogy a közmondás szerint: minden hasonlat sántít — talán egy keveset bizcenteni fog, azonban e hibája mellett is jobb kalauzunk leend, s gyorsabban visz a cél felé, mint a száraz okoskodások.

Egy utas a nagy, de mívelt rónaságon, mely ki van szárítva, betültetve és megnépesítve, gyakran lép oly utvonatra, mely egyenesnek látszik, s nem szegetik

meg semmi földtéri akadály által, mi miatt az irány-
nak észrevehetőleg kellessék görbülni, meghajlani, vagy
épen ellenkezőre változni. S vándorunk, ha figyelmes
nem volna, a látszattól csalatva könnyen elhihetné,
hogy nyilegyenesen megy a végső állomáshoz, hova
elérkezni, hol utját befejezni törekszik. S mégis mi-
dön visszatekint, a hátrahagyott helység tornyát, a
ponttól, melyhez jutott, most jobbra majd balra fedezi
fel; aztán néha a tornyon kívül még a házak födelei
is kimerülnek, s viszont néha a torony elenyészik, vagy
csak érczkeresztje csillog a láthatár alsó vonalán.
Semmi kétség tehát, hogy a sima egyenes út észre-
vehetlenül görbült, emelkedett, süllyedt, s midőn vándorunk az utolsó állomáshoz ér, kivált ha egy tájékozó
földabrosz van kezében, olykor még arról is meggyő-
ződik, hogy dicsért utvonala tulajdonkép nagyobb gör-
bületet írt le, mint sok olyan út, mely a közbe tolult
akadályok által feltartóztava, egypárszor igen élesen
változtatta irányát.

A valódi életben, a mi hétköznapi viszonyaink közt,
az egyenesnek rémlő, bár folyvást változó utvonálhoz
hasonlít az emberek óriás többségének jelleme. Szorosan véve senki sem marad múltjához következetes;
senki tetteire vagy mulasztásaira nézve a régi motívu-
mokkal nem elégszik meg, s helyettök többeket, ke-
vesebbeket vagy másokat kíván lelkiismeretének vagy
világnézeteinek kielégítésére. A jellem e változása
igen gyakran hallgatag, észrevétlen, csattanás nélküli,
s nem ered oly cselekedeteinkből, melyek követke-
zményeiknél fogva magokkal ragadnak, vagy az addigi-
től ellenkező irányok felé löknek. Nem saját tetteink
kényszerei miatt távozunk múltunktól, kedélyvilágunk-
gondolkodásunk- és akaratunkra nézve. Oh nem! Má-
sokká csak azért leszünk, mert láttunk, mert tapasztal-
tunk, mert éltünk. Fogékonyságunk a napok hala-
dása és az apró élmények által veszt vagy nyer, és
izleteinkkel, vágyainkkal, tanulmányainkkal, sőt a kör-
rel együtt, melybe lépünk, egész lényünkbe lassan-

ként idegen sajátosságok mennek át, hogy a jellem organikus részeivé váljanak, mint a testben a táplálék.

Az ily átalakulás, melynek minden magyarázata csak a lefolyt időből áll, épen nem a könnyelműség bélyege, nem a változékonyság tulajdona, hanem jellemünknek oly természetes processusa, mint egy fa organikus életében a növés, vastagodás, érdules, kérgesedés, s utóbb a torhulás, taplósodás, rothadás.

És a regényíró — ki a művészetet legközelebb hozhatja a valódi élethez — ha regénye évek alatt folyt le, akkor minden jellemeinél visszatükrözteti eme természetes fejlődést is, mely ujjal mutatható indokokra nem támaszkodik, sőt a cselekvényeket is, melyek a jellem nagy hajlításait eszközlik, mindig ezen mediu-mon fogja átszűrni. Ebből aztán önként következik, hogy a drámában, mely mindent cselekvényekre épít és mindent cselekvényekből indokol, az ily regény átvitt jellemei vagy hiányosakká válnak, vagy idegen részekkel toldatnak ki.

Továbbá a drámában — mint már fentebb kimutattam — a szoros egység miatt egymásután foly le a fejlődés, a regényben pedig gyakran csak egymás mellett. Ebből viszont az ered: hogy a regény jellemeinek indokai sokszor oly körülményekben fekszenek, melyek a drámai egységet szétbontanák, vagy a drámai cselekvény folytonosságát megszüntetnék.

De ne mulassunk többet e szempontoknál, s térjünk a legfontosabbra.

A drámaíró a jellemeket csak nagyobb körvonalakban állítja elő. A hézagot a szobában az olvasó képzelődése tölti ki, a szinpadon pedig a színész ügyessége. A legjobb szinműveknél is az előadó művészetnek némi teremtési, némi újraalakítási szerep van fön-hagyva. A színész az író jellemeit reproducálja ugyan, de egyszersmind felvilágosítja, kiárnyalja, sőt néha marquirozza és valamennyire utánpótolja, kiegészíti. Gyakran a színész egyetle hangja, egyetlen mozdulata teszi jóvá azt a kis hiányt, mely az által támadt,

mert az író a jellemrajzban egy kissé tág köröket hagyott, melyeket a közönség képzelődése áthidalni nem tud, vagy a melyek talán nem is mutatnak elég mély és elég hű lélektani fölfogásra. Átalában a lángeszű drámaíró sem lehet ment bizonyos töredékességtől a jellemzésben, mit én itt csak megjegyzés- s nem hibáztatásként hozok fel.

Ellenben a regényíró többnyire egészen más úton jár, egészen más kezelésre van szorítva, és egészen más megrovások alá jöhet.

Őt a politikai és társadalmi irányeszmék, őt a korrajzok, őt a különböző társadalmi viszonyoknak és állapotoknak élethű s művészi visszatükrözései az anyag fejlesztésében körülményességre kényszerítik, és e körülményesség a jellem mozzanatainak kísérésénél is a detail-okhoz vezeti át.

Aztán, a ki valaha a lélek természete körül bűvarkodott, ki a feldolgozandó anyagért valaha kénytelen volt az indulatok és szenvedélyek részleteit vizsgálni, s az apró árnyalatokat megkülönböztetvén, művészileg visszaadni; a ki ugyan azon érzésnek a csekély külhatások általi ezer módosulásait látja, maga körül zsi-bongani hallja, a teremő szellemével mások által is látható, felismerhető alakokba tudja varázsolni: az oly regényíró, midőn a szoros egység törvényei szerint készült munkát állít is elő, nem örömet száll többé le a jellemek vázolásához, nem hajlandó finom részletek helyett nagy vonalu festvényeket adni, s inkább szereti a szenvedélyek általános tipikus formái helyett, azok rejtettebb sajátságait, lassu növekedéseit, egyéni megtöréseit, szétágazásait, összegyűlését, s úgy aztán egy katasztrófba átömlését rajzolni.

Igy pedig természetes, hogy a regény jellemeinek módosulásai egy csoport apró detailtól, s oly finom, s oly kicsiny viszonyoktól tétetnek függővé, melyeket a dráma szűk terjedelménél fogva elő nem adhat; de a melyek sem át nem ugorhatók, sem egy ténybe, egy köpczös motivumba össze nem vonhatók, a nélkül,

hogy a jellem alapjai egészen meg ne változzanak, a compositio meg ne hamisíttassék, és a regényíró lélektani fölfogása pellengére ne tétessék.

Ha a jó regényt detailjaiból kiveszed, kivetted életető, elevenítő légéből.

S midőn részleteit általánosítád, ez által kipárolagtattad a műből az idő zamatját, az egyén sajátosságait, a kor színét, a művészeti tökélyt, a viszonyok pontos rajzát, a valódiságot, az igazságot, a hűséget, és elhomályosítád az élet sugarainak megtöréseit, visszatükrözéseit, s azt a bűvös világítást, melyet a létező világ vetett a költőire.

IV.

Azokról, kik szépirodalmi elméleteket olvasnak, sokkal több miveltséget és felfogást kell feltennünk, hogysem szükségesnek vélhessük, midőn elmondott eszméinkből következtetéseket akarunk vonni, még előbb recapitulatiókra térni vissza.

Egyenesen említjük telát, hogy korunk regényei az alapeszmék megválasztásától kezdve a szervezés törvényeig és a jellemek megválasztásától kezdve a jellemfestés s az indokolás részletéig, többnyire a drámáktól mindenben különbözők levén, ennélfogva semmi csoda, ha úgy találjuk, hogy a híres színművek írói rendszerint nem azok, kik híres regényeket irnak.

Főként pedig a ki a regényekben szerzett előbb magának nagy nevet, s csak azután kezd Thalia babéraiért versenyezni, igen hihetőleg, merészsége által dicsőségének és a drámairodalomnak kevés szolgálatot teend.

Mert arra sok öntagadás, sok lemondás, sok fékezése a szellemnek a hideg kritika által, és sok tárgyilagosság kell, mely a megszokások bilincseit könnyen le tudja rázni s az ellenkező művészeti formákba játszva besimuljon, arra az alakító tehetség erős fegyelmezése szükséges: hogy oly író, a ki mindig széles conceptió-

kat választott, s azok keresztülvitelére korlátlan jogokat használt; a ki nem drámai érdekű jellemek és szöveg nélkül óriás hatást idézett elő; a ki művei szervezésében az egység szigorú törvényeit nem tartotta szem előtt; a ki körülményességhez szokott; a ki a külviszonyokat és érzéseinket úgyszólván mikroszkoppal vizsgálta; a ki a detailok által festett és indokolt, s ki a cselekvény fejlesztésében a külső, az idegen hatásoknak gyakran tért engedett: szóval arra ritka lélekerő és műértés kell, hogy egy ünnepezt regényíró, ha a színművészet terére lép át, minden irányban alá tudja vetni magát ama szoros és tiszta formáknak, melyek nélkül a színművek útján senki hervadhatatlan koszorút nem tűzött halántékaira, vagy legalább nem a színpad segítségével.

Ezért láttunk Bulwertől, Sandtól, Balsactól és Sue Jenőtől kezdve annyi szerencsétlen debütírozást a drámában, sőt még oly regényírók is kevés sikert arattak, kik a szépirodalmi elméletekben jártasok voltak, s kik a leküzdendő nehézségeket érezvén, többnyire szerény, és a dráma rámai közé beférhető anyagot választottak; de óvatosságuk mellett sem bírtak multjoknak megszokásaiból egy sokkal formakedvelőbb, sokkal szigorúbb törvényű művészi világ rendtartásához simulni.

Sorsuk azon Cræsusokéhoz hasonlított, kik temérdek kincseikkel a nagyszerű háztartást tudták elegantiával párosítani, s a könnyelmű gondatlanságot nemes izléssel; de akkor már többé ki nem tüntethették magukat, midőn kevesebb eszközökkel és több számítással kellett volna egy szerény igényű, de összehangzó háztartást, kényelemmel, díszszel, széparányusággal, költőiséggel és különösen sok takarékoszággal vezetni.

Szerencsésebb lehet az író a megfordított esetben, midőn t. i. előbb híres drámákkal ragadta el a közönséget, s azután kezd regényeket készíteni; minthogy könnyebb a szűk formákból a tágabbakba menni át.

Azonban az ily író is szintén nehéz akadályokkal fog küzdeni.

Mert úgy hozzászokott a forma szépségéhez, a drámai indokolásokhoz, és különösen a jellemfestésben, a detail-okra oly nehezen szánja el magát, hogy ritkán választhat tág conceptiókat, ritkán fogja azon eszközöket igénybe venni, melyek egy modern regényt gyakran valóságos eseménynyé tesznek, s bár művének szépségei hámulatni fognak, a sokaságnál nagyszerű hatást nem idéznek elő.

Még a drámaírók közül a regény terén aránylag legszerencsésebbek az úgynevezett romantikai iskola egyénei, kik szellemök szabálytalansága által elég zavart idéztek elő a színpadon, s kik lángeszök ellenére is, sok haszon mellett, még több kárt tettek a dramaturgiában. Reformjaik, melyekkel a színpadot elárasztották, gyakran olyak, mik a regény elemeiből kölcsönöztek át, vagy legalább a regényben — hol a szűk forma Procrustes-ágya által nem szoríttatnak össze — tartós hatást idézhetnének elő.

Azonban magok a romantikus drámaírók is, bár e részben a többiek felett előnyök van, ha a regényre tértek át, a nagy conceptiójú művekre, s kivált a politikai és társadalmi irányuakra nézve, az első rangu tekintélyek sorába ritkán emelkedhettek.

Attérek a második következtetésre, melyet eddigi fejtegetéseimből ki akartam vonni.

Miután némely regény óriás hatást gyakorolt a kedélyekre és képzelődésre; miután főleg az irány-regények által támasztott lelkesedés Európa miveltségi és félmiveltségi országaiban folytonos emelkedésben volt; miután a regényeknek, kivált a februári forradalmat megelőzőt időben, gyakran nagy politikai súlyok volt, és az eszmék fejlődésére, a kedélyek felhangolására, s az események előkészítésére szembetűnő befolyást gyakoroltak: igen természetes volt, hogy a bevételre számító színigazgatók, és a tiszteletdíj után esengő középírók, sőt néha maga a telhetetlen becs-

szomju regényíró is, kit a dicsőség mámora tulragadott, mohón vonszolták a világtapsban részesült regény tárgyát a szinpadra, hogy ott is szerezzon új tapsokat, koszorúkat és pénzt.

Megjelenésök után néhány héttel tehát a híres regényekből rossz drámák lettek.

Legalább én nem ismerem modern regényt, mely, mint színmű, csak oly becses is volna, mint a Coreggio vagy Raffael olajfestményeinek könyomat vagy fametszet általi másolata.

Mert még a fametszvényekben is megmaradhatnak az eredeti mű arányai, a tömbök részeinek viszonya, az alakok plastikája, és az arcvonalok kifejezései. A bűbáj nagy részét elvesztettük ugyan; de még az árny- és szín vegyülésére, még az ecset hordozására nézve is — ha műértők vagyunk — az eredeti felett magából a fanyomatból ítéletet hozhatunk.

Köszönettel tartozunk tehát műárusainknak, ha nekünk olcsó pénzért ily másolatokkal kedveskednek.

De a színházigazgató urak számára semmi elismeréssel sem adózhatunk azon gyanús buzgóságért, melyel a regényeket a szinpadra czepeklik.

Mert a dramatizált *modern* regény soha oly jó sem lehet, mint a litographirozott olajfestvény.

Miért?

Mert épen azt kell a műből elvetnie, mit mindennemű másolat meg szokott tartani, s mit a rajzban az eredeti arányainak, a tömbök viszonyának, az alakok plastikájának, az arcvonalok kifejezéseinek, az árny és szín vegyületének nevezünk. S mi marad ekkor? Semmi egyéb nyomoruságnál, ájultságnál, tehetetlenségnél.

Hiszen láttuk már: hogy a regény, mint most kezelik, az egység kérdésétől a szervezet részletéig, az indokolástól kezdve a jellemek rajzáig, a cselekvények megindításától és az alapeszmétől fogva a költői igazságszolgáltatás modjaiig, lényegesen különbözik a drámától. Mi jogos igénye lehet tehát a szinpadnak a regény lemásolására?

De ti mondjátok: hogy a drámaíró, ha tapintatos, nem másolja le, hanem szabadon, önállólag dolgozza fel a regényt.

Szép szabadság, szép önállóság!

Ne feledjétek, hogy a drámaíró épen azért, mert a tapsvihartól ösztönöztetve *modern* regény átglyasztásához fogott, száz esetből kilenczvenkilencszer nem drámai érdekű alapeszmével és anyaggal vállalta el a küzdést. És aztán a regény szervezetének, jellemeinek sajátsága, szépsége, varázsa által, az Armida-kecsek, a Circei-bűvölet kaczerkodó, vonzó, részegítő hatalma miatt, perczről-perczre, lépésről-lépésre kényszerítetni fog a dráma formáit kínozni, feszíteni, szétpattintani, a szinpad törvényeit megszegni, a széparányúságot — mint az egyszerű erkölcsöt a felingerült kéjencz — eltérhetlenné találni, az erős indokolások helyébe ragyogó valószínűtlenségeket szőni, és végre a legügyetlenebbül hűtelennek lenni saját geniusa iránt is.

Adomákból, kicsiny novellácskákból, sőt dajkamesékből is sok szép dráma készült már; de a *modern* regényekből későn fogunk maradandó becsüeket látni.

Azonban kétségtelen, hogy a szinpadra hurczolt regények, bármily gyarlón ütöttek is ki, két nem könnyen megszüntethető eredményt idéztek elő.

Egyik az, hogy a rossz példa erejénél fogva befolytak a drámai izlés megrontására.

Másik pedig az, hogy az írókat, kik a mai világban a dicsőség mellett még a pénzügyi előnyökre is ügyelnek, rászoktatták egy compositióról két bőrt húzni le, s ugyanazon mesét mint regényt és mint drámát megfizettetni.

Miután ez utóbbi divat ellen nálunk sem lehet siker reményével küzdeni — mert a hol pénzünk forog fen, nehezen capacitáltatjuk magunkat — legalább e két uton járó íróinknak ajánlanám, hogy ily célra drámai érdekű és szoros drámai egységű mesét válasszanak magoknak. Aztán tárgyukat előbb dolgozzák ki

szinművé, s a szinműi kidolgozásból készítsék el a regényt, s nem megfordítva.

Mert a szinműi szervezetet könnyű a regényben szélesebbé és szabadabbá tenni. Továbbá a szinpadon már teljesen indokolt jellemek indokoltak maradnak a regényben is; míg ellenkezőleg — mint fentebb kimutattam — a regény jellemei a dráma számára össze nem vonható részletekben nyerik legkétségtelenebb erejüket és sajátságaikat.

(1853).

ARANY «TOLDI»-JA.

I.

Ki volt Toldi Miklós, mikor élt és mit tett?

Gyakran gondolkoztam ezen én magamban,
Keveset olvasok róla krónikákban.

Mondhatnám Ilosvai szerint.

Minden esetre felötlő, hogy történet-íróink e névről mélyen hallgatnak.

Sőt, úgy látszik, hogy még a XVI. század közepén is már igen kevés ének s költői elbeszélés keringett Toldiról, s a fönmaradtakban is csak egy része volt a nép ajkain élő hős tetteinek közölve.

Legalább ide czéloz Ilosvai, midőn mondja:

Mostan emlékezem az elmúlt időkről,
Az elmúlt időkben jó Toldi Miklósról,
Ő nagy erejéről, jó vitézségéről,
Csoda, hogy mindeddig sem emlékeztünk erről.

S midőn panaszojja:

«Az énekszerzők is feledkeztek dolgokban.»

Irodalmunk történeteinek legkitünőbb bűvára, Toldy Ferencz, Toldi Miklós létezését is kétségbe vonja.

Idézem, hogy kiinduló pontul használhassam, az ő egyetemi előadásaiából a következő sorokat:

«A Toldi Miklós mondája sokkal bensőbbben van a magyar népköltéssel összekötve, és sokkal jelentősebb, hogysem pusztá megérintésével beérjük. Toldi Miklós korát illetőleg, Ilosvai szerint, ki e mondát a XVI. században dolgozta ki, Toldi Miklós Róbert Károly és Lajos királyok alatt élt volna; Ráday Pál idejében, ki 1677-ben született, s a Toldi-mondát fész-

kében, Nógrádban, ismerte, a hős már Mátyás király korába volt áttéve, s ennek hősei közé igtatva; így ismerte Dugonics is a mult százbadan. A historia az érdekes alakról mélyen hallgat. Én abban egy, a magyar őskorból, vagy éppen eleink mythoszából fenmaradt töredéket vélek fölismerni, melyben az a Toldi, kire utóbb a «Miklós» keresztyén név tapadt, a testi erő és ügyesség, a bátorság és szívbeli derékség képviselője volt, körülbelől mint a helleneknél (Herakles), phoenicziaiaknál, indeknél stb. is tiszteltettek ily magánéleti hősök, kikkel jellemben a mi Toldink meglepőleg egyezik. — E monda aztán a nép emlékezetében századról-századra hol csonkult, hol bővült, sőt a változott hitnézettel maga is átalakult, s hova-tovább újabb s újabb korba tétetett.»

Megvallom, nem szeretek Toldy Ferenczczel irodalmi történetünkre vonatkozó kérdésekben meghasonlani; mert ekkor mindig valószínűbb, hogy én tévedtem.

De még sem hallgathatok el néhány igénytelen észrevételt.

Érjenek, mennyit érhetnek.

Toldy Ferenczet azon elméletre, hogy a Toldi-monda a magyar őskorból vagy éppen eleink mythoszából szálott volna reánk, természetesen nem historiai nyomok vezették, mert itt adatokról szó sem lehet.

Őt e sajátságos nézetre, mint látszik, főleg következő ok csábítja: Toldy tudta, hogy mind a helleneknél, mint a phoenicziaiaknál, persáknál, indeknél, s több más népeknél a mythoszba átment, s vallásos tisztelet tárgya volt egy-egy hős, ki rendkívüli testi ereje s csodálatos kalandjai által népeket ragadott bámulatra s a későbbi nemzedékek képzelődését is hatalmasan izgatta. E hős a helleneknél Heraklesnek neveztetett, a persáknál Rustemnek, s más helyt, más nevet hordott. De a mondakörnek, mely viselt dolgaikról a hitregékbe olvadt, meg volt némely közös jellemvonása, valamint azon egyéni tulajdonoknak is, melyekkel a különböző népek Herakleseit fel valónak ruházva.

Ebből aztán némi hihetőséggel lehetett gyanítani, hogy egyfelől a monda-kör közös forrásból támadt s ment át néptől-néphez: másfelől az, kinek nevéhez kapcsoltatott, mindenütt csak symbolikus, nem pedig létező egyén volt, vagy ha létezett is, nevén kívül majd mindent, tetteket és jellemet, egymástól távollakó népeknek költői s vallásos emelkedettségétől nyert ingyen ajándékul.

Toldy Ferencz az ily symbolikus hősökkel, az ily Heraklesekkel kezdé összemérni a mi jó Toldi Miklósunkat, s közte és amazok közt hasonlatosságot fedezvén föl, letörlé róla a keresztyén Miklós nevet, s átköltözteté őt a pogány magyar korba, mit csupa következetességből is tennie kellett, ha a Toldi-mondakör a görög, vagyis inkább, az eredetileg ázsiai monda-körhöz lényegesen hasonlítana.

De épen itt van a bökkenő.

Én először azt sem igen hiszem, hogy az indektől a görögökig ama különböző nevű Herakleseknek, kik mythologiai alakokká váltak, mondakörei oly meglepően egyeznének, hogy közforrásból való származásuk kétségtelen legyen.

Azonban hagyjuk ezt vitatás nélkül.

Mert a főkérdés ez: van-e a Toldi-mondakörben csak annyi közös családvonás is, a mennyit a hitregei Heraklesekében találunk?

Lássuk.

Amazoknál már a születésnél, vagy a bölcsőnél kezdődik a rendkívüli, a csodás, mintegy előjelül a fénynek és dicsőségnek, mely életüket körülűsügarozza. Rustemet a griffmadár növelte föllegekig érő szirten; Herakles még a bölcsőben fojtott meg kigyókat.

És Toldi Miklós?

Erős vastag gyermek Toldi kicsiny korában. —

verseli róla Ilosvai, mit örömet elhiszünk, de csak akkor bámulnánk, ha az egészséges gyerekek általában nem volnának köpczösek.

A Herakles-mondakör hőse mindenütt groteszk alakú csodálényektől, melyek emberi és állati vegyületből voltak szerkesztve, vagy pedig ugynevezett szörnyetegektől, melyeknek hellén földön iszonyu agyarok s torkuk volt, de a melegebb légű Ázsiában már tüzet is okádtak — menté meg az országot, s ez által emelkedett, hogy érthetőség végett anachronismust használjak, történelmi magasságra.

Továbbá az ilyenmű hős mondakörében a barang játszik főszerepet. A hellen Herakles a világ végeig ment, s utjának párkányát a «ne tovább» oszlop jelölé. Az ázsiai vagy afrikai Heraklesek is hasonló vándorlásokkal tüntették ki magokat, s mindenütt, hol megfordultak, mozgás támadt, változások történtek. A barang pedig azért volt szükséges, mert a mondakör hősét, miután az már helyi nevezetességű volt, világ-történeti egyénné avatta.

S ugyan van-e a Toldi-mondakörben e közös családvonásból valami?

Az egész Toldi-monda accrobatai próbatétek férczeletéből áll. Végre a heraklesi hitregék még a testi erő nyilvánításaira nézve is oly közös jellemmel vannak felruházva, mely egyedül a Toldi-mondában hiányzik.

Azok hőse tudniillik erotikus irányban is bámulatra ragadja a világot, s míg a hellen Herakles durva kicsapongásaival szaporítja csodatéteit, a spiritualisabb szellemű India és Persia Heraklesei fiaikból és unokáikból nagy dandárokat alkottak, szétverni különböző hírneves királyok táborát.

Lehet, tévedek; de úgy hiszem, hogy alig van a középkornak egyetlen lovagregénye is, melynek hőse a heraklesi monda-körhöz s a hitregei tulajdonítványokhoz közelebb nem állana, mint épen Toldi.

S az is különös, hogy Toldy Ferenczet Toldi Miklós jellemében a következő tulajdonok lepték meg: az erő, bátorság, ügyesség és szívbeli derékség. Ezekért hiszi őt Herakleshez hasonlónak, s ennél fogva jelképes — symbolikus — egyénnek.

Nem elegyedem Herakles tulajdonainak vizsgálatába, de Toldi Miklós ügyességére nézve egyetlen monda sem létezik. Sőt a róla keringő adomák színezete reám azon benyomást teszi, hogy őt a nép inkább nehézkes, mint fürge, vagy leleményes egyéniségnek képzelte. Mi pedig szívbeli derékségét illeti, ha a nemeslelkűség s a legyőzöttek iránti irgalom teszi ez erény fő részét, akkor a Toldi-mondakör, mint később ki fogom mutatni, e részben nem sok adatot nyújthatott Toldy Ferencznek.

Miután tehát nincs okunk itt ázsiai hitrege-töredékeket s Arpád táltosaitól megénekelt symbolikus hőst keresni, fönmarad a másik kérdés: hogy vajon egyetértsek-e Toldy Ferenczczel, ki legalább annyit akar velünk elhitetni, hogy a szóban forgó mondakör valószínűleg Nagy Lajos koránál régibb eredetű, s az előbbi századokból vándorolt kezdetben Nagy Lajos, utóbb Mátyás udvarába?

Őszintén bevallom, hogy arról: vajon a két király közül melyiknek idejében keletkezett a Toldi-monda, semmi határozott nézetem nincs.

De másfelől nem vélhetem, hogy létezését helyes tapintattal vissza lehessen vinni őskorunkba, vagy csak a XI. XII. századba is.

Hol talál az én tisztelt barátom a középidő e szakából reánk szállott verses krónikákat, költői elbeszéléket s mondákat, melyekben az erejéről és vitézségéről bámult hős vallásos színezetű tettekkel ne fénylenék? Artus király asztalkörének és a sz. Graal szövetségének bajnokai kardjokat s láncsájokat keresztyéni célokért is forgatták. Garin de Loherain és mások a medenczét keresék, melybe Krisztus vére s verítéke hullott: Perceval sok kaland után meglegelte azt. És nem volt a viaskodó s öklelő monda-hősök közt senki, ki legalább egy elrablott apáczáat ne szabadított volna meg.

De ellenvetheti Toldy Ferencz, hogy az akkori magyarok gondolkodásmódjába, s így népmondáiba is,

kevesebb vallásos színezet vegyült, mint a többi európai nemzetekébe.

Jól van.

Keressünk tehát más ismertető jeleket.

Kétségtelen, hogy a középidő e századainak monda-köreiben a kalandorok találkoztak egy-egy varázslóval, jóssal vagy boszorkánynyal, s ha fiatalok voltak, megszerette őket egy-egy kedves tündérnő, mint Argyrust Ilona, s Ogiert a hasonlíthatlan bűbájú Morgana. Mi pedig a kiválóan csak öklöző s buzogányforgató bajnokokat illeti, kik közé a jó Toldi Miklóst sorozzuk, ezek is bőven részesültek a csodákban. Óriásokkal gyűlt meg a bajuk, sárkányokkal kelle megküzdeni, hisz a Báthori család ősei is ezt tették — s még szerencse volt, ha valahol bőségre nem akadtak, melyen a kard sem fogott, hanem vagy csak ima vagy máguszi mondat, vagy talizmán.

Szóval: minden e koru mondakörben kellett phantastikus elemnek lenni.

S tudjuk, hogy most is a nép az oly mesét, mely «hol volt hol nem volt»-on, és «élt egyszer»-en kezdődik, s mely régi, igen régi eredetű, legtöbbször csodákon fonja át.

Miért történik hát, hogy mindezek ellenére a Toldi-mondakör oly kiémedt, oly józan, és semmi babonás, káprázolatos, phantastikus, természet fölötti téren nem mozog?

A sok forgatás és áttétel miatt lehámlott róla, a mi csak rajta századai volt: jegyezhetné meg valaki.

Ez olyforma felelet volna, mintha egy ritkaságtárban szomszédom így szólana: Ime itt én egy régi kést vélek fölismerni, melynek csak nyele és vasa új.

Most már tovább haladva, még kettőt bátorkodom állítani. Először: Toldi Miklós a helyett, hogy csak jelképes személy lett volna, oly határozott egyéniség, hogy másodszor: ép ennél fogva a tetteiről keringő mondakört a nép nem olvaszthatta egészen saját szellemébe, s költészetével nem alakíthatá át teljesen.

Fönmaradtak némely jellemvonások Toldiból, melyeket a nép, úgy látszik, emlékezetébe vésett, s eszményítés nélkül szállított hozzánk, s tulajdoníttatnak neki oly tények, melyek annyira ellenkeznek a nép költői fel fogásával, hogy historiai adatoknak tekinthetők.

Legyen szabad részletekbe ereszkednem.

Toldi pályája gyilkosságon kezdődik.

Említetik, hogy rá Györgynek, az idős testvérnek :

nagy haragja vala,
Szerető szolgáját mert megölte vala.

Ezért a törvény kezébe volt esendő, s hogy büntetését kikerülje, mint Ilosvai verseli :

A réten és nádon Miklós bujdosik vala.

A felhozott gyilkolás magában még nem népietlen.

De a motivatio kihagyása már az. Mert a magyar fajt ismerő tudja, hogy az életben és a mondákban a nép-nél könnyen nyer kegyelmet, ki verekedés közt valakit főbe talált ütni, ha szintén az összekapás csupa hetyeségből történt is, s csak azon kérdést dönté el : hogy ki a legény a csárdában ? Azonban, bár a magyar az erő feltüntetéseért sokat hajlandó elnézni, iszonyodik a gyilkolás minden oly nemétől, mely a harag fellobbbanásán kívül eső, mely számított, mely alattomos vagy anyagi érdekből eredt, s ép e könnyelműség és scrupulositás együtt okozza, hogy körülményesen szereti elbeszélni és akarja tudni az egész tény folyamát.

A népköltészet bizonyosan leírta volna Toldi gyilkosságát, még pedig úgy, hogy az történetesnek üs-sön ki.

S midőn mint csak tényt említi, látszik, hogy azt nem teremte, de életrajzi töredékként őrizte a feledéstől.

Aztán Toldi életének vázlata sem tisztán népköltészet.

Egy — mint gyanítható — középsorsu nemesnek nagyobbik fia, apród a király udvarában, s később

levente, de a kisebbik, Miklós, béresek közt, a mezei munkában nő fel. Óriási testi ereje bámulatra ragadja a cselédeket, s a Nagyfalu mellett átutazó katonákat. De Miklós minden herculeskedése mellett — mint sok más kemény ficzkó — alkalmasint örökre a csép és kasza mellett maradt volna, ha gyilkossága földönfutóvá nem teszi. Így azonban néhány kaland után, melyek közül egy sem vonatkozik ereje kitüntetésén kívül másra, Budavárába téved, hol a király udvarában a szakácsokat ételért szolgálja, szennyes fazekakat mos, nagy kondérokban a Dunáról vizet hord, de egyszerűsmind, midőn a vitézek rudat hánynak, ő is a konyhából odaballag, s ezen erőgyakorlatban mindig legyőzi a többieket. Végre a király figyelmét magára vonja, s így kisül, hogy Miklós az akkor távol levő Toldi Györgynek atyafia, s gyilkosságért bujdosott el hazulról. Ekkor a király:

Toldi Györgynek ír, mint hű szolgájának,
Kegyelem meg volna öcscsének Miklósnak.

S inté a családot, hogy az erős fiut ne tartsák otthon, hanem adják katonának. Úgy is történt. Miklós csakhamar párbajban legyőz egy híres cseh bajnokot:

Király ezért ötet fejéhez választá,
És tizenkét lóra neki hópénzt adata.

Itt kezdődik fényesebb pályája.

Toldi tekintélyre emelkedik, s késő vénségéig nagy párbajokat vív. Három éven kívül, melyeket Kassán töltött, mindig a király udvarában és kegyében van; de semmi oly vállalatra nincs alkalmazva, mely magasabb lelkiteljesítést igényelne, s mely az eseményekre befolyyna.

Végre pedig meghal Nagyfaluban, mint kiszolgált athléta.

Ha e vázlatot vizsgáljuk, látni fogjuk, hogy kezdetben a legnagyobb mértékben népies.

A kisebbik fiu mellőztetik, hátratétetik, gondoskodás

nélkül nő fel; de daczára ezen igazságtalanságnak, övé a szerencse. Saját emberségén emelkedik magasra, megszégyeníti bátyját, dicsőséget arat, s irigylésre méltó.

Aztán hírének alapja az, mi kizárólag népies, a vitézség, még pedig főleg a testi erőn nyugvó.

Más véleményben vagyok Toldi későbbi pályájáról.

A népköltészet, ha semmi korlát közé nincs szorítva, ha szabad szárnyakon röpköd, hősét, kinek vitézségéről mondakört teremtet, nem szereti egy helyhez kötni s mindig csak egyénekkel állítani szembe. Mert az idegen világ és a nagy tömegek elleni harcz, az ismeretlen helyzetek, a csodálatos viszonyok, az egyénnek a sokadalommal küzdése, annyi ingerrel hat a nép gyermekteleg phantasiájára, hogy hősmeséibe legkönnyebben ezen elemeket vegyíti.

S hogy Toldinál ilyest nem használt, elég jele, hogy közvetlen adatok által gátoltaték, melyek a mondák keletkezésekor még frissek s nem a homályos régiségből átszállongók voltak. Különben Toldi, azon idő szerint, melyben költeték, egyedül vert volna szét görög, tatár vagy török csapatokat, s bejárta volna az ellenség földjét, még pedig genialis földtani pontatlansággal, mely János vitéz kalandjait oly népies színezetűvé teszi.

De mellőzve ezeket, kétségtelen, hogy Toldi élelményei közül olyakat szemelhetünk ki, melyek népietlenek, s olyan jellemvonásokat, melyek tisztán egyediek.

Toldinak nincs hajlama a szerelemre, hozzá egy nő sem vonzódik. Már ennyi is a nép hős mondáiban szokatlan.

Hát még mit véljünk egyetlen galant kalandjáról, mely a feledéstől megőriztetett?

Idézem Ilosvait szóról-szóra. Vitézünk bizonyos fiatal özvegyért gerjede, de:

Vala okossága az tisztas asszonynak,
Izenetét eluná az Toldi Miklósnak,
Egy gazdag vacsorát készíté Toldinak,
Vigan akar vele mulatni, írá annak.

Majd minden házait asszony felcziprázá,
Az ablakokat kárpitokkal bevoná,
Az egyik ablakra mély kárpitot vona,
Azon szép orosz lány arany nyál írva vala.

Vendég hogy érkezék csak egy kis apróddal,
Az asszony kínálja hizelkedő szóval;
Toldi csak ingében vetkezik azonnal,
Kezde ott ugrálni, nagy magamutatással.

Gyakorta hallottam, asszony néki mondja,
Náladnál ugrásban nincs jobb ez világba,
Az én szerelmemért amaz orosz lányra,
Kérlek ugordjál fel, az én kívánságomra.

Ottan Toldi Miklós hátra iramodék,
Az asszony kedvéért egyet kettőt ugrék,
Fene orosz lányra hamar felugordék,
Buda piaczára Toldi ezen közben ugrék.

Csak nyaka nem szegék, igen boszankodék,
Toldi egy imegben ott künn pironkodék,
Buda városában éjjel ott bujdosék,
És egy lakatoshoz ő buvában belépék.

A népköltészet a fellengős mellett gyakran eltűri a komikumot, de a groteszket soha. Hősét néha furcsa helyzetekbe hozza ugyan; azonban belőle bohóczot, kit okvetlenül lenevetni és kigunyolni kelljen, nem csinál.

Ezen monda tehát megtörtént tényen épül.

Az egyéné s nem a költészeté.

Szintén egyéni jellemvonást látok a Duna-szigetén történt párbaj azon részletében is, midőn Toldi a legyőzött, térden esdeklő cseh vitézt, ki váltságul minden vagyonát neki igéri, kegyetlenül legyilkolja.

A nép, ha tömeggé vegyülve kegyetlen szokott is lenni, egyénekké feloszoltan érzéseivel a gyöngé és rimázkodó mellett van, s undorodik attól, ki védelmetlent öl meg.

A népköltészet pedig, ha szabadon mozoghat, hőseit rettenetesnek, de nagylelkűnek is festi.

S általában a költészet akármely körbe emelkedjék

föl, vagy akármely térszinre szálljon alá, oly kevéssé istenítheti a nemtelen vitézt, mint az idétlen gyávát, s az arabbal meggyilkoltatja a térden kegyelemért esdőt, az a vérboszuért van, mely magában is fellengős motivummá fokoztathatik, tárgyilagosan pedig, mint például az arab világnézetbe áthelyezve, erényként is tűnhetik föl.

Két nagy magyar költő írta le a duna-szigeti párbajt: Vörösmarty és Arany. De az első a cseh rimánkodást mellőzé; a második művészi tapintattal kötö össze azt az előbb megkegyelmezett cseh orgyilkolási kísérletével.

Mindenik tudta vagy sejté, hogy, a mit megváltoztatott, nem költemény, hanem száraz tény volt, oly feldolgozatlan anyag, mely a mondakörbe a sivár valóból tévedt.

Nem fonom tovább okoskodásaimat.

Mert a felhozott lélektani s népköltészeti észrevételekből is, mint hiszem, kiderül, hogy Toldy Ferencz legalább abban könnyen tévedhetett, hogy Toldi Miklós sohasem élt volna s hogy a róla keringő mondakör őskori töredéknek volna tekinthető.

Ellenkezőre mutat minden jel.

A költészet oly közvetlenül vette át az életből Toldi tetteit, hogy a friss emlékezés miatt szabadon nem alakíthatott. A képzelődést zsibbasztotta az ismert tények terhe.

Később a nép időnként szaporítá a Toldi-mondát a tettek gyarapításával vagy új tényekkel.

Elsőre példa a duna-szigeti párbajban a csolnak, melyet hősünk Ilosvai szerint a vizen elbocsátott, míg a szájhagyomány állítása után ítélve: egy lábigrással a szigetről a Duna partjáig lökött.

A másakra fölhozható, hogy Toldi az üdvözléskor úgy megszorítá versenytársa kezét, hogy a vaskeztű összelapula s kihaladozott a szerencsétlen cseh embernek minden ujja. Erről Ilosvai mit sem tud.

Végre történetíróinknak Toldiról hallgatását alkal-

masint megmagyarázza e vasgyúrónak pusztán csak óriási erejére épült híre, melyet a hagyomány sem hozott kapcsolatba még a legkisebb hadjárattal sem.

Mária Terézia uralkodása alatt, Macskásy testőrtiszt szintén bámító erejű volt. Lovat emelt föl; karjaira, mint az erdélyi néphagyomány beszéli, inggallérul két malomkövet öltött, s mégis történetíróink róla nem emlékeznek. De e hallgatásból én nem merném következtetni, hogy Macskásy symbolikus egyén volt s tettei a heraklesi mondakörrel rokoneredetűek.

Ismerem unokáit; azonban ha nem ismerném is, történetíróink némasága miatt még sem mondanám őt hitregei alaknak, kinek soha se csontja, se bőre nem volt.

Felszólaltam, mert nem szeretem, ha jeles kritikusok a jellemzetes és kézzel tapintható mondaalakokat eszményképekké akarják vékonyítani, hogy majd aztán a költők azokból jól, marquirozott egyének helyett, ködben lebegő lényeket teremtsenek.

Istennek hála! Arany bona fide hiszi, miként Toldi Miklós nem jellény, sőt azt is, hogy a kemény férfiú Nagy Lajos korában élt, s e hitnek sokat köszönhetünk.

S most áttérek e gyönyörű költői beszélyre.*

II.

Arany a Toldi-hagyománynak csak első részét adja. Beszélyét azon ponton fejezi be, midőn a Duna szigeten történt viadal után hősünket Nagy Lajos maga mellé veszi, mondván:

Királyi székemhez választalak téged,
S mán kezdve, tizenkét lóra jár hó pénzed.

E kitüntetés után kezdődik Toldinak udvari és lovagi élete. Czifra, aranyos élet, teli dicsőséggel! De hagy-

* Toldi. Költői beszély, tizenkét énekben. Irta Arany János. Második kiadás. Pest, 1854. Heckenast.

juk azt most. Ne siessünk a harczjátékhoz, hol a barát-
ruhába öltözött Toldi a hetyke olasz bajnokot kopjá-
jával a nyeregből «messze földre» veti, s czímerét
megvédé jó Magyarországnak. Ne nézzük, midőn ő,
hol, hol nem? botjával úgy megfenyegeti a Nagy
Lajossal ellenes római császárt és a többi tizenegy feje-
delmet, hogy mindenik rögtön felpattan székéről és
fejet hajt a magyar királynak, kinek méltóságát ily erős
férfiú óvja.* Térjünk a költővel a szerény Nagyfaluba,
hol a Toldi-mondakör kezdődik. Nincs miért a poros
utczán végig mennünk. Mert

Gyepszálen fehérlik Toldi Lőrincz háza;
Háza megett annak nagy gyümölcskert zöldel,
Mely fölérne holmi alföldi erdővel.
Kertre nyílik a ház egyik ajtócskája,
Ott van Toldinének a hálószobája:
Rozmarin-bokor van gyászos ablakában.

A rozmarin alkalmasint a hű özvegységet jelenti,
mely csendes félrevonultságot óhajt, nem keres tarka
vigalmakat, s egyszerű élményei között mindig szíve-
sen várt vendég a visszaemlékezés, ha szintén könnyező
szemmel lép is be.

De igen nagy költői szabadságot vettünk magunk-
nak, midőn már a hálószoba ablakán a rozmarin-bokrot
is megláttuk, holott még csak a falu szélén vagyunk,
az udvarháznak átellenében. S minő zaj hat fülünkig?
Mily sürgés forgás az eresz előtt és a tág udvaron.

Tán kigyúlt a ház is, úgy füstöl a kémény,
Nagy koloncز köszönget a kút méla gémén.
A malacznép sír-ri, borjú, bárány béget;
Apró marha nyáj közt van szörnyű ítélet...

Mit jelent e hű-hó gyászos özvegy házban,
Hol a dinom-dánom régen volt szokásban?

* A császár, kire — a mese szerint — néphősünk jól ráíjesz-
tett, aligha nem a luxenburgi IV. Károly volt; vagy, mihelyt a
nógrádi hagyományok nyomán Toldit Mátyás udvarába vezetjük,
akkor bizonyosan III-ik Friderik. Az első esetben hihetőleg Brünn,
a másodikban Prága a cselekvény helye.

Toldi Lőrincznének most van-e a torja?
Vagy menyekzőjének hozza így a sorja?
Tán megunta gyászos özvegysege ágyát,
S másnak adta élte fonnyadó virágát?

Nincs halotti tora Toldi Lőrincznének,
Napja sem derült föl új menyekzőjének;
Másért sütnek főznek, másért lakomáznak,
György van itthon: első szülötte a háznak.

Toldi György nagy úr volt. Sok becses marhája,
Kincse volt tömérdek, s arra büszke mája;
Sok nemes vitéze, fegyveres szolgája,
Sok nyerítő méne, nagy sereg kutyája.

Látogatni jött most negyvened magával,
Renyhe sáska népnek pusztító fajával,
És a kész haszonnak egy felét fölenni,
Másfelét magának tarsolyába tenni.

Már ennyiből is ismerjük az elsőszülöttet, s azt is tudjuk, hogy ma Toldi Lőrinczné házánál idylli csendet hasztalan keresnénk. Ki van sarkából forgatva az egész egyszerű életrend.

A fehérchseléd közt a beteg sem lomha,
Holmi kis vásárnál népesebb a konyha.

De hol van a kisebbik fiú, Miklós? Benczét, a hű szolgát talán látjuk a sokaságban vén csontjaival izegni-mozogni. Most rudas csebret visz egy pozsgás leányzóval; majd a válunál a Bimbó és Lombár* helyett idegen szolgák lovait itatja. Ő lehet, vagy más is: ki tudná? Hisz a régi magyar házaknál sok öreg cseléd van. És az eresz alól a pítvarba talán özvegy Toldi Lőrinczné ment be.

Sovány is, halvány is volt az ábrázatja!

De hol késik Miklós? Miért nincs a családünnepen? Dél van. A mezei munka is pihen. Hol leljük meg őt? Forduljunk a falutól a határra. Hátha a parasztok közt

* Ökrök nevei.

és úri kezekhez nem illő dolog mellett föltaláljuk a
második szülöttet. Menjünk.

Ég a napmelegtől a kopár szik sorja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta;
Nincs egy árva fűszál a tors közt kelőben,
Nincs tenyérynyi zöld hely nagy határ mezőben.

Boglyák hűvösében tíz-tizenkét szolgál
Hortyog, mintha legjobb rendin menne dolga;
Hej pedig üresen, vagy félig rakottan,
Nagy szénás szekerek álldogálnak ottan.

Ösztövér, kútágas, hórighthorgas gémmel
Mélyen néz a kútba, s benne vizet kémel,
Óriás szunyognak képzelné valaki,
Mely az öreg földnek vérit most szíja ki.

Válúnál az ökrök szomjasan delelnék,
Bögölyök hadával háborúra kelnek:
De felült Laczkó a béresek nyakára,
Nincs ki vizet mérjen hosszú csatornára.

Egy csak egy legény van talpon a vidéken,
Meddig a szem ellát, pusztá földön, égen...
... Széles országútra, messze, messze bámul,
Mintha más mezőre vágyna e határrul...

Szép öcsém miért állsz ott a nap tűzében?
Lár'd a többi horkol boglya hűvösében;
Nyelvel a kuvasz is földre hengeredve,
S a világért sincs most egerészni kedve:

Vagy sohasem láttál olyan forgó szelet
Mint az, a ki mindjárt megbirkózik veled,
És az útát nyalja sebesen haladva,
Mint ha füstökádó nagy kémény szaladna?

Nem is, nem is azt a forgó szelet nézi,
Mely a hamvas útát véges végig méri:
Túl a tornyon, melyet porbul rakott a szél,
Büszke fegyver csillog, büszke hadsereg kél.

És a mint sereg kél szürke por ködéből,
Úgy kél a sóhajrás a fiú szívéből;
Aztán csak néz, csak néz előre hajolva,
Mintha szíve lelke a szemében volna.

«Szép magyar leventék, aranyos vitézek,
Jaj be keservesen, jaj be búsan nézlek.
Merre, meddig mentek? Harczra? háborúba?
Hírvirágot szedni, gyöngyös koszorúba?

Mentek-e tatárra? Mentek-e törökre?
Nekik jó éjtszakát mondani örökre?
Hejh, ha én is, én is köztetek mehetnék,
Szép magyar vitézek, aranyos leventék!

E vágyó ifjú, ki előre hajoltan és méla bámúlattal
néz Laczfi vajda kevély dandárára, nem lehet más,
mint a Toldi-ház ifjabb sarja, az elhanyagolt Miklós,
kinek óriási erejéről a molnár-legények és béresek
annyit mesélnek. Most is nehéz szálfá reng araszos
vállán:

Pedig még legénytoll sem helyezik állán.

A nyalka, deli huszárok közelednek. Elül lovagol a
vezér:

Délcegen megüli sárga paripáját,
Sok nehéz arany him terheli ruháját.

Már Miklós felé fordul:

Hé paraszt! melyik út megyen itt Budára?

Toldinak e szó szívébe nyilallik:

Hm paraszt én! emígy füstölög magában,
Hát ki volna úr más széles e határban?
Én paraszt? én? — A mit még e szóhoz gondolt?
Toldi Györgyre szörnyű, nagy káromkodás volt.

Azzal a nehéz fát könnyeden forgatja,
Mint csekély botocskát végénél ragadja;
Hosszan, egyenesen tartja fél kezével
Mutatván az utat, hol Budára tér el.

Az egész hadat meglepi Miklós ereje, s mindenik
mond neki valami nyájasat vagy szépet.

Egyik így szól: «Bajtárs! mért nem jössz csatára?
Ily legénynek, mint te, ott van ám nagy ára!»
Másik szánva mondja: «Szép öcsém beh nagy kár,
Hogy apád paraszt volt, s te is az maradtál!»

Sajnálom, hogy a szép pusztát hamar el kell hagynunk! Örömmel megnéztem volna én azt, midőn Laczkó a munkások nyakára nem ül fel, midőn a kaszák messze pengenek, vagy a fürge lányok dudolva aratnak, midőn a nagy rónán a délibáb teríti szét tündérképeit, vagy a hideg szél süvölt, és a sűrű ködből csak félig merül ki az ügető betyár, háta mögött farkas, feje fölött holló. De félek, hogy többé a nagy falusi mezőn nem lesz alkalmam többé megfordulni. Miért vezetne még oda a költő! Hisz Toldi Miklós alig látta a délczeg katonákat, már érezte a hivatásvágyat, melynek nem lehet ellenállani, és szégyelli a helyzetet, melyben eddig élt. A koczka már el van vetve. Ő, ha rendkívül erős ragaszkodás nem köti, a legelső alkalomkor szakítani fog viszonyaival, és szerencsés, ha oly véletlen jön közbe, mely minden visszatartóztató okot egyszerre legyőz; mert ő és Nagyfalú többé együvé nem férnek. A mit mondék, tiszta igazság. De kísérjük most Miklóst haza.

Anyja épen utána akart küldeni, ha a nagyobbik fiú nem ellenzette volna. Így pedig hivatlan toppan be. Szíve égő katlan.

Belsőjét még most is fúrja és faragja
Szégyenítő búja, búsító haragja.
Mégis mind a mellett — mily isten csodája!
Egy zokszót sem ejt ki Toldi Miklós szája.

Lelke gyűlölségén erőt vesz valami,
Valami, nem tudom én azt kimondani.

A mint látja Györgyöt hirtelen váratlan,
Karja ölelésre nyílik akaratlan;
De az eltaszítja testvérét magától,
Gőgösen fordul el jó anyafától.

A szegény anyának köny tolúl szemébe,
Köszívű fiának sírva lép elébe,
Reszkető ajakkal, kezefejét gyúrván,
Ott reménykedik, de György korholja durván.

«Úgy, anyám! kecsegtess ölbeli ebédet,
Ójad fújó szélről drága gyermekedet;

Mártsad tejbe vajba, mit se kimélj tőle,
Majd derék fajankó válik úgy belőle.

Most van a dandárja réten a munkának,
De foga sem fúlik ahhoz e gazdának,
Mint kopó megérzi a zsíros ebédet,
S tűvel, hegygyel összehagyja a cselédet.» . . .

«Átok és hazugság minden ige szádban,
Egy betű való sincs, Toldi György a vádban.
Jól tudom, mi lappang bokrodnak megette,
Úgy szeressen isten, a hogy engemet te!

Azért, hogy senkinek láb alatt ne legyek,
Nem bánom én, igen, akár ma elmegyek
Száz mér föld a világ, erre is, arra is;
Nem bánom én, igen, elmegyek én ma is.

De a mi az enyém, azt elviszem innét:
Add ki bátya tüstént, a mi engem illet;
Add ki a jussomat, pénzt, paripát, fegyvert,
Azontúl — az isten áldjon minden embert!»

Itt a jus, kölök; ne mondd, hogy ki nem adtam!
György kiált és arczul csapja, szintűgy csaitan.

Miklós iszonyú haragra gyúlad, de midőn hátráló
bátyját épen megrohanja, az anya közbe veti magát.
S bánthatja-e hősünk azt, kit a szeretett anya teste
fed? Nem. Leereszté boszuló karját.

S mintha most ocsudnék forró-hideg lázból,
Tántorogva ment ki az apai házból.

Leült az udvarszélen egy malomköre, fejét a térdin
tenyerébe hajtá, és zokogott magában.

Az alatt benn ebédelnek, még pedig a készülletekből
ítélve, hosszasan, s egy két órának alkalmasint el kellett
telnie, midőn György az eresz alatt karszékbe ült,
s meglátván öcscsét, vitézeinek kiáltja:

«Hé fiuk! amott ül egy tűzok magában,
Orrát szárnya alá dűgta nagy búvában,
Gunnyaszt, vagy dög is már? lássuk, fölrepül-e?
Meg kell a palánkot döngetni körül.»
Mint kutyák közé ha nyúlfiat lökének,
Kaptak a beszéden a szilaj legények.

És a döngetés elkezdődék a derék bátya teljes megelégedésére.

Túrte Miklós, túrte, a meddig túrhette,
Azzal állá boszút, hogy még csak föl se vette.
De midőn egy dárda vália csontját érte,
Iszonyatosképen megharagutt érte.

S melyen ült, a malomkő-darabot fogta,
Toldi György bosszantó népe közé dobta.
Repül a nehéz kő: ki tudja, hol áll meg?
Ki tudja hol áll meg, s kit hogyan talál meg?

Épen ez a kérdés. S fájdalom: midőn kérdenünk kell, hogy hol állanak meg bösz haragunk következményei, rendszerint bizonyosabban lép elő a szerencsétlenség, mint midőn hideg számítással akarjuk azt fölidézni!

A malomkő egy nemes vitézt zúzott össze. Miklós bolyongásnak indult.

Bujdosik az Éren, bujdosék a Nádon,
Nincs hová lehajtsa fejét a világon,
Hasztalan kereste a magánosságot,
Mert beteg lelkének nem lelt orvosságot.

És mint a toportyán, ha juhász kergette,
Magát egy kiszáradt nagy nádasba vette;
Ott is azt susogta a nád minden szála:
Széles e világon nincsen árvább nála.

Eddig kísértük őt, most pedig pihenjünk meg s elmélkedjünk egy keveset azon élményekről, melyeknek tanúi voltunk.

A népmonda Toldija — s említém mily okból — oly gyilkosság miatt vette nyakába a világot, mely, miután motivumait nem ismerjük, a lélektan megsemmisíthetlen törvényei szerint, ellene fordítja szívünket, s azon hangulatba helyez, hogy, bár bámuljuk vitézségét, magát az egyént valóságos költői érdekekkel nem kísérhetjük, s annál kevésbbé, mentől makacsabban követi őt a szerencse, dicsőség és kedélycsend, s mentől kevesebb hasonlást látunk lelkiismerete s a közbecsültetés közt.

Hasztalan mondjátok: régen történt az egész, s akkor olyan volt a világ. Mert mi most olvassuk, a mostani erkölcsi fogalmainkhoz mérjük.

Általában a művészetnek legritkábban sikerül azt kivívni, hogy az olvasónak objectív lelkiismerete legyen. Sőt némely kérdésben ezt tennie nem szabad, és lehetetlen is.

Arany, mint valódi költő, finom erkölcsi érzékű. Az ő Toldija oly körülmények közt, s oly módon oltja ki egy nemes vitéz életét, hogy ha e gyilkosság történetes nem volna is, a legnagyobb mértékben menthetők látszanék.

A gyűlölet az ingerlőre hárul; részvétünk Miklós mellett marad. Szánjuk őt, mert meghasonlásba jött, nem kedélyével, hanem a törvényekkel. Szeretnők, hogy jól elrejtőzzék, hogy fedje üldözői elől köd és homály; sőt haragunk az ellen fordulna, ki nyomára vezetné a bosszuló igazságot. Még többet mondok: állítanak Toldit ma nép-jury elé, és beszélné el bátyja régibb bánásmódját s a gúnyt és brutalitást, mely a bűntényt előidézé, a jury hihetőleg feloldaná a vád alól. Kivált ha fényre derülne, a mit Miklós az elsőszülött általi üldöztetés okának vélt, midőn mondá:

Forr epéd, hogy más is márt veled egy tálba,
Veszténél, ha tudnál, egy vizes kanálba.

Mindenesetre kétségen kívüli, hogy a büntető törvényeknek csak politikai oldala fordulhatna Miklós ellen, s ha neki, a szelidítő körülmények teljes betudása mellett, valamennyire lakolni kellene is, az csupán példaadásért történhetnék, hogy tudniillik mások a menthető gyilkosság fenyítésén tanulják meg még inkább óvni magokat a nem is menthetőtől.

Miután Arany ennyire kiengesztelte erkölcsi fogalmainkat, hőse iránt, kit részvétünkkel kell kisérnünk már: még örömünkre válik, magunkat objective is a tényállásba helyezni. Az az szeretjük, hogy Toldi Miklósnak kedves egy tőlünk távol fekvő kor világ-

nézlete, azon koré, melyben az élet olcsóbb volt ; s valamint az állam nem lépett fel a gyilkos ellen, ha a halott rokona vagy védura nem emelt vádat, szintúgy a királynak joga vala az előleges megkegyelmezésre is, mely jelenleg csak a politikai bűnöknél használtatik.

A művész kielégíté szivünket, s ez által ura képzelődésünknek. Ha ő kevesebb ügyességgel motiválta volna Toldi tettét, akkor fellázadna érzésünk, midőn ez a nádasba rejtőzván, a magány kiemésztő csendje közt is, a lélekmarkosítás helyett az elhagyatottság fájdalmát érzi. Akkor megrovandó volna e vers :

Ott is azt susogta a nád minden szála :
Széles e világon nincsen árvább nála.

Mert a nád csak a bűnről és iszonyról susoghatna. Míg ellenben mert így művészileg szép és mélyen lélektani a szél-nesznek az anyai szem elől eltávozott ifjú kedélyére hatása.

Viszont, ha Arany csupán egy hajszálnyival inkább motiválta volna Toldi gyilkosságát: akkor a beszély kifejlődésének árt vala. Mert egészen fölöslegesnek tartanók Lajos király megkegyelmezését, miután a büntulajdonítás árnyéka sem foroghatott volna fenn, s a szigor elengedése a teljes ártatlanságnak jogsérelme.

A gyilkosság mondájának kezelése még más oldalról is tanúsítja Arany különösen finom tapintatát. Szerinte Toldi nem azért bújdosik el, mintha a büntetés elől futna. Ez hősünk elhatározásánál csak mellékszerepet játszik. A fölgerjesztett hírvágy után jön a katasztróf, mely a különben is előbb-utóbb bekövetkezendő távozást új indokok által sietteté.

S mily jellemző indokok !

Ő távozik a családi háztól, mert, mint mondja :

Nem reméllem, hogy itt maradásom legyen,
György miá, kit isten akárhová tegyen ;
Végre még gyilkossá lennék, attól félek
Nem! az soh' sem leszek — arról nem beszélek

De vannak eszmék, melyekre a ki egyszer gondolni talált, ösztönileg iszonyodni fog az alkalomtól, midőn újra azokra gondolhatna. Jobb ily esetben kilépni a bűvös körből, hol a bős ötletek könnyen teremnek s elébb a képzelődést, utóbb a szívet vadítják el.

A másik ok egy gyermeteg és nemes színezetű boszuvágy.

Fölmegyek Budára bajnok katonának,
Mutatok valamit ottan a királynak,
Olyat a mi nem lesz bátyám szégyenére,
Sőt irigység miatt megszakad a lépe.

Így szól Toldi. S mily érzelemmélység van azon motivumban, melyet anyjának a következő szavakban izen meg:

Mondd meg ezt jó Bencze az édes anyámnak;
Gyászba borúlt mostan csillaga fiának.
Egykorig nem látja, még nem is hall róla:
Eltemetik hírét, mintha meghalt volna.

De azért nem hal meg, csak olyaténképen,
Mint midőn az ember elrejtezik mélyen,
És mikor fölébredt bizonyos időre
Csodálatos dolgot hallani felőle.

Rólam is hall még hírt, hogy mikor meghallja,
Még a csecsszopó is álmélkodik rajta:
Akkor anyám lelke repes a beszéden.
Csak meg ne szakadna szíve örömében.

Mielőtt Miklós útra indulna, még éjjel meglátogatja anyját, ki iránti szeretete egyedüli visszatartó erő, mely a katasztroph közbejötté nélkül, még sokáig ellensúlyozhatta volna a hír- és dicsőségvágy kecsegtetéseit. Ez alkalommal a két megölt farkast, melyet vállán hozott haza, György nyitva levő halószobájába vitte, és az ágy szélére helyezé!

Igy beszélve nekik: «Tente, tente szépen:
A testvér bátyátok fekszik itten épen.»

A percz, melyben ezen groteszk boszú eszébe ötlött, dæmoni természetű. Az örök aludtak, György magára vala.

Egy marokszorítás — s ha száz lelke volna,
Mégis elhallgatna, többet nem horkolna.

De minden ily eszme csak gyors fellegárnyként vonulhatott át Toldi kedélyén. Mert a költő művészi érzéke nem hagyott neki időt ott lázas képzelgésekbe merülni, hol György, — ki mihelyt Budára ér, ha addig el nem vesztethé, törvény előtt fogná öcscsét vádolni — még mindig horkolva alszik, s egy marokszorításra nyöször nélkül halna meg. Toldit a rossz testvér ágya mellől uralkodó érzése, a gyermeki szeretet, rögtön a kesergő anya hálósobájába ragadta. De a bucsút is az özvegy és fia közt hamar félbeszakítja a kutyák ugatása, melyek az udvarba hozott farkast megszaglák s üvöltéseikkel a cselédeket ébresztgetik. Miklós távozik:

«Áldjon meg, áldjon meg!» anyja eddig mondta,
Hogy ki áldjon? vagy kit? azt csak úgy gondolta.
Tudta, hogy az, a ki a szívet vizsgálja,
Minden kívánságát benne megtalálja.

A VII. énekig terjed Miklósnak Nagyfalun mulatása, mely Arany beszélyének expositióját teszi.

Minden nagyobb lélektani mozzanatot közöltem, hogy láthassák olvasóim, mily szabatos Arany az indokolásban és a mese szövésében. Nála a legkisebb tény is kiszámított, összefüggő, hat a bonyolításra vagy kifejlesztésre.

Ereje emelkedik a cselekvény haladásával, s valamint munkájában fölösleges, úgy bágyadt és elhanyagolt sincs.

Pedig mennyi akadálylyal nem kellett a Toldimondakör alakításánál küzdeni! Vessünk erre is egy tekintetet.

III.

Hosvainak Toldi jeles cselekedeteiről és bajnokságáról való historiája, melyet a ponyvairodalom tartott mind maig éleiben, igazán szólva szellemtelen s hivatás nélkül írt mű. A jó iskolamester, vagy mi, a hősről

keringő mondákat regisztrálja; de csak töredékesen, s az időrend iránt is, melyet szeme előtt kívánt tartani, igen nagy zavarral. Az ő kezéből minden összefüggés és viszonyos szükségesség nélküli anyagot veszünk át, adomaszerűen elregélve. Egyébiránt, mint föntebb kimutattam, maga a nép is életrajzi adatokat s költeményeket, vegyesen szállított Toldi felől ivadékról ivadékra, a nélkül, hogy költészete által egy egészsze vagy csak összefüggő részekké is olvasztotta volna azokat. S én csupán Toldy Ferencz kedvéért, s mintegy pajtáságból tartottani meg a Toldi-adomákra nézve a mondakör címet; mert bennök annyi organikus élet sincs, hogy ily címet érdemelhessenek.

Aranynak e vasvillával egybehányt töredékekből, melyek inkább balladákra látszottak alkalmasoknak, kelle költői beszélyt alkotnia. A kútfő, melyből merített, Ilosvai volt, s csak mellékesen a szájhagyomány, mely egyébiránt Nógrádmegyében, hol mint rebesgetik, fészke van, sem lehet fölötte számos.

És költőnk, ki a művészi compositio búbajos titkát bírja, a szétszórt s idomnélküli részeket kerek egészsze tudta átvarázsolni, melynek minden tagja szükséges ok vagy okozatként jelen meg. Beszélyéből a legcsekélyebbnek látszó történetet sem lehet kihagyni, a nélkül, hogy a mese fejlődésében hézag ne támadjon, és a motivumok szerkezete szét ne bomoljék.

Arany úgynevezett epizodokat nem használ; noha az eposztól kezdve a verses vagy prózai regényig, az epizód az elbeszélő költészet szmmi fájából sincs kiltva, s néha még a kisebb novellákba is beszövetik.

A tizenkét ének, melyek Toldi első kalandjait festik, s hogy regényes kifejezéssel éljek: hősünk lovaggá üttetéseig terjed, külön egy-egy bezárt cselekvényt tüntet elénk; de lélektani fonalait átviszi a következőkbe, annak többnyire főmotivumává válik, vagy legalább lényegesen hat a mese tovább fejlesztésére; s az egész compositio összhangzásába fölölvad, legkisebb aránytalanságot sem okozva.

Magok a tájképek és természeti jelenetek is, melyeket szerzőnk annyi virtuozitással rajzol, nem csak azon igézetért teremtvék, melylyel kedélyünkre és képzelődésünkre hatnak, de közvetlen céljok is van: mert vagy szükséges rámai a költő alakjainak,¹ vagy a cselekvény kimaradhatlan színhelyei,² vagy motivumok bekövetkező tényekre, vagy végre a cselekvénybe olvadnak fel, s cselekvényekké válnak.³

Az utolsóra szép példa a következő: Miklós elbúcsúván anyjától, egész éjjel vándorol.

És midőn a hajnal a homályt elverte,
Magát egy sivatag pusztaságban lelte.

Ki volt utitársa a kietlen pusztán?
A nap ment utána, a kék egen úszván:
Elérte, elhagyta, ott hagyta magában,
A barátságtalan, nedves éjtszakában.

Háromszor hagyá el. Negyedik nap, délben,
Nagy hegyek lebegtek délibáb vizében:
Bámult Miklós, mert ő olyat soh' sem látott,
A hegyet bámulta, nem a délibábot.

Sietett, sietett, ámbár vala fáradt;
Estenden meglátta a budai várat;
S még nem ment le a nap, midőn oda ére
Híres nevezetes Rákos mezejére.

Rákosnak mezője tőszomszédos Pesttel,
Pest alatt ért össze utasunk az esttel.
Találkoztak pedig egy temető mellett,
Temetőben új sír dombja sötétellett.

Általában Arany compositiója oly számított s mégis mesterkéltség nélküli, oly népies s mégis művészi.

¹ Mint a nagyfalusi határ, hol míg a nap rekkenően süt, míg az ökrök a válunál a nagy szárazság miatt szomjaznak, míg a szénás szekerek félig rakottan áldogálnak, s az eltikkadt napszámosok a boglyák alatt hortyognak, Toldi egy óriási szál fát tartva áll a nap tűzében egy keresztúton, s a széles láthatárba mélyed.

² Mint a nagyfalusi nádas.

³ Mint a szigeti párbajnál a Duna tükre, mely a cseh megölését idézi elő s Toldi életét védi.

tiszta, oly takarékos s mégis teljes, hogy e tekintetben szépirodalmunk semmi terméke azzal a versenyt ki nem állhatja.

S engem itt nem csak az lep meg, a mit ő Ilosvaitól átvéve egy tökélyes egészszé alakított; hanem az is, a mit, bár kész anyagként ajánlkozik, költői beszélyéből egészen kizárt. Mert e kihagyások szintűgy bizonyosságai öntudatos és kritikai felfogásának, szintűgy jelölik a lángésznek a hideg áttekintéssel való szövetségét.

Az expositio hibátlan szervezete önként hozta magával a tökélyes megoldást is. Mert Arany *Toldi*-jában csak egy intrigue van, s az ilynemű munkáknál természetes, hogy a vég kifejlődésének minden föltételei a cselekvény jól kiszámított megindításától függenek.

Csak röviden beszélem el tehát a közbenső tényeket, melyek a mese befejezését előidézték.

Olvasóim közül senki sem kételkedhetett, hogy György bátya sietni fog Budára testvére gyilkosságát följelenteni, s miután gyűlölségének főoka volt, mert «más is márt vele egy tálba», könnyen sejdíthetők, hogy egyuttal törekedni fog az elbujdosott vagyonát is kezére keríteni.

Úgy is történt. A ravasz rókák ügyességével mondá el a királynak Miklós régi betyárságait és újabb bűnét.

De a furfang mentől teljesebb akar lenni, annál könnyebben észre veszi azt az eszes ember. Ezt már sokszor tapasztalhattuk, s most világismeretünket György még egy szép adattal gyarapítja. Ő t. i. mert becsültetni vágyott, mint feladó is az érzékenyt játszotta, kinek szívét hasogatja a szomorú történet elbeszélése:

Jaj! hogy ily panaszra kell nyitnom a számat,
Megölé némely nap szerető szolgámat.
Mondá György és nyögve egy kőszentre borúlt:
A király rá nézett s képe elkomorult.

Nagy Lajosnak, mint bölcs uralkodónak, rögtön fel kellett ötleni, hogy miért beszéli hát el épen neki, — ki az ország legfelsőbb bírása, a bűnt, ha az azt elkö-

vető testvért csakugyan sajnálja? Ezen észrevétel nemzé kétségkívül az első gyanút, mely már jellemet nyert akkor, midőn a király arcza elborúlt, látván György vonásain, mozdulatain és modorán elég fájdalmat, mit szinleni hamar lehet; de szemeiben nem látván a könnycseppet, mely a keservnek nehezen utánozható jele.

Ily előzmény után, képzelhetni, hogy a király György minden tettét rögtön megtudta, mihelyt tőle Miklóstra vonatkozólag e szavakat hallá:

Neki már világ és törvény szerint vége,
Jól tudom, rám nézne földi öröksége,
El is foglalhatnám, elvehetném joggal,
Hogyha úgy akarnék bánni a dologgal.

De azt mondaná majd egyik avagy másik:
Toldi György az öcsöce birtokára vágyik.
Lám ni azt a háztól világra zavarta,
Aztán fogta, minden földét elfoglalta.

Pedig isten mentsen, hogy így elfoglaljam,
S a világ boszantó rágalmaits halljam!
Aztán meg ki áll jól, hogy reám nem törne,
S elvett birtokáért öcsém meg nem ölne.

Ezt én nem akarom, és nem is tanácsos,
Hanem im letészem széked zsámolyához;
Hogy ki legméltóbb rá, felséged tudhatja,
Királyi adományképen annak adja.

Nagy Lajos Korvin Mátyás sarkastikus nedélyével válaszolá:

Öcséd örökségét, jól van, elfogadom,
S rá te vagy legméltóbb, tehát néked adom:
Olyan föltérellel adom pedig néked,
Hogy ha holnap a cseh bajnokot kivégzed.
Vár fokára tűződ a levágott fejet:
Úgy nyered királyi függő peccsétemet.

György a meglepetés miatt hosszasan nem bírt szóhoz jutni, s minthogy ismerte magát és a csehet, szomorúan felelé:

Mondom, nekem nem kell az öcsém vagyonja,
Én lemondtam róla, felkemet ne nyomja.

A király kezében maradt tehát a birtok, melynek elnyerhetéséért a nagyobbik testvér annyi éven át üldözte a kisebbiket. Hogy ily kifejlés nagyon afficiálta György barátunkat, természetes.

Míg a várban ez történik, Miklós is közelít Pesthez. Épen alkonyodni kezdett, midőn a város temetője mellett ballagva gyászruhába öltözött nőt lát, ki két kőkeresztinél jajgatott, s kinek vonalai az ő anyjáiéhoz hasonlítanak. Mi kell több, hogy hősrünk rendkívül érdekeltessék a kesergő által? Hozzá megy tehát, tudakolja siralma okát, s értesül, hogy a gyászos özvegy két vitéz gyermekét az nap temette el, s hogy mindkettőt a híres cseh bajvivó ölte meg.

Ne legyen nekem az isten istenem,
Ha bosszút nem állok érettek a csehen!

Mondá ekkor Toldi: hisz!

Özvegy édes anyám van nekem is otthon,
Tudom én sajnálni a jó özvegy asszonyt.

Szép, nemes, gyönyörű indokokon nyugvó ígéret, melyet Toldi tőn, csak hogy kérdés: egészen tőle függ-e teljesíthetése?

Hősrünk az életet még nem ismerte, de az nap éjjel már kezdé tanulmányozni. A mint t. i. Pestre ért, hirtelen nagy lárma támad. Egy a vágóhídról szabadult bika fut a keskeny utcán.

Bömböl és sikongat és a vért szagolja,
Mely füléből ömlik, s szűgyét végig folyja.

Alig lehet elevenebb, hűbb és erős vonásai mellett is bombaszt nélkülibb előadást képzelni, mint e kaland rajza.

Toldi a bikát:

Vágóhídra voná, két szarvánál fogva,
A mészárosokat előkiáltotta.
Nagy-sokára el is jöttek, azok osztán.
Erős köteleket és pányvákat hozván.

Vitézségének eredménye volt, hogy egy darab májat löktek elébe, s nem engedék magát a vágószínen ki is pihenni.

Ez hát a jutalma száz meg száz életnek,
Hogy a megmentőnek alamizsnát vetnek?

Gondolá és a májat a földön hagyta, honnan csak-hamar egy éhes kutya elcsente.

Hát nekem, mond Toldi, hol lesz már tűzhelyem!

Ez volt a másik reflexio, melyre a jó Miklóst, miután életét a tömegért kockáztatá, díjúl megtanította a komor való.

A félelem és veszélytől menekült nép becsukta ajtóit, ablakait, s aludni ment. Ő pedig az utcán maradt.

S hányféle dolog nem jutott eszébe! A pesti holdvilágos éj, mely a nagyfalusi búcsúéjhez hasonlított, csak hogy az később viharossá lőn, míg ez csendes, méla és hideg; az otthon kesergő anya és a temetőben rivó özvegy, ki sötét szemeivel és sovány sápadt arczával Toldi Lőrincz özvegyének szakasztott képmása; végre még saját elhagyott állapotja, mely most sem üt el attól, midőn belebb vonult a nádasba, hogy egy keveset pihenessen.

Az elhagyatás érzése utoljára arra figyelmezteté Miklóst, hogy más nap már fogadása szerint párbaft kell vivnia egy fényesen öltözött lovaggal.

S ekkor töprenkedni kezdett:

Hol vagyon pajzsom, pánczélom, fegyverem?
Fog-e a cseh bajnok szembeszállni velem?
Oh! bizony mit sem hajt a cseh bajnok én rám,
Kinevet, kigúnyol és félvállról néz rám,
Vagy talán hozzá még közel sem bocsátnak,
«Félre innen rongyos» mondják, ha meglátnak.

Toldit e gondolat nagyon elbúsítá, de míg sóhajtvá tévelygett az utczákon:

S meg-megállt, szemét a föld felé meresztve,
Mintha lába előtt valomit keresne:

hirtelen eszébe jutott, hogy a gyászruhás nő fiainak bizonyosan volt fegyvere s pánczéla, melyet a párbajra tőle elkérhetne. A temetőkertbe siet tehát, hol az özvegyet már nem találta ugyan, azonban nem sok idő múlva az országuton egy lovast látott közelgeni, kiben Benczére, a Toldi-ház hű szolgájára ismert. Minden olvasó, ki Miklós anyját a búcsúéjen látta, ki áldásából csak egy ígét és későbbi zokogásából csak egy hangot hallott, meg volt győződve, hogy e jó asszony, mihelyt szerét teheti, a becsületes Benczét tüstént fia után fogja indítani, még pedig lóháton és pénzzel. Várakozásunk teljesült is, és hősünk nem lehetett többé akadályozva a cseh Mikolával* akár megbirkózni, akár lándsát törni, akár pedig karddal vivni.

Említém már, hogy Arany mily művészileg alakítja át a párbaj mondáját. Tehát egyenesen a befejezéshez térek.

A budai parton Nagy Lajos kék selyemsátora díszlett.

Egy öreg szék is volt a kellő középén,
Fényes drága kővel kipitykézve szépen,
Nagy arany körmével a földet karmolva,
Mely bársony pokrócczal szinte be volt vonva.

A király teljes kíséretével, s Magyarország főuraival együtt várta a viadal sorsát, s midőn Margit-szigeten a leeresztett arczrostélyú bajnok a csehet térdre ejté, a király bámulva kérdi:

«De ki az a bajnok? nem ismered Toldi?
Ki ismeri! Én nem tudom elgondolni;
Nincs egy jóra való vitéz országomban,
A kit ne ismerjek s nevét meg ne mondjam.

De ily erőt, mint a mely van e vitézben,
Én nem tapasztaltam soha ember kézben;
Félek, nem magyar lesz, pedig nem lenne szép,
Ha más víná ki a magyar becsületét.

* Így hívja csehünket Ilosvai, de Vörösmarty a magyarosan hangzó nevet Jedekké változtatta. Arany meghagyá Mikolát.

Egyébiránt, legyen magyar avvagy német,
Nagy csapástól menti meg a magyar népet;
El is veszi tőlem jutalmát gazdagon,
Toldi gyilkos őcsese részét neki adom.»

Toldi György e szóra csak úgy hűle-füle
Szétnézett, hallja-e más is ő kivüle?
Összesúgtak, búgtak az úri emberek:
Hogy gyilkos őcsese van annak örültenek.

A cseh fejét ezután csakhamar a vasrostély felmutatá;
Nagy Lajos pedig tizenkét aranyos vitézt küldött a
győző elhozására. S midőn a zászlós sajka visszatére:

A király szólt: Bajnok! nyisd fel sisakodat,
Mondd neved, s mutassad vitézi arczodat.
Térdre esett most a király lábainál,
S így kezdette Miklós: «Oh fenséges király!
Nem vagyok én bajnok, csak egy földönfutó,
Hogyan lettem azzá, tudj' a mindenható.
Magam sem tudom hogy esém gyilkosságba?
S elzaklatott bátyám a széles világba;
Én meg idejöttem feladni tettemet,
S várni vagy kegyelmet vagy büntetésemet.

Ekkor a király, ki kéz alatt Toldi György minden
ármányait kinyomoztatta, elbeszéli az országnagyoknak
a történeteket, megkegyelmez Miklósnak, s a véráruló
bátya birtokát is neki igéri. De ez az idősb testvér
osztályrészét nem fogadja el; sőt így szól:

A magamé sem kell, legyen tied bátya,
Teljék vele fősvény szíved kívánsága.

Csak annyit kér a királytól, hogy vegye be sergébe
közvitéznek.

Nagy Lajos saját kardját ajándékozza a jó Miklósnak,
s őt királyi fejéhez választá, tizenkét lóra járó hópénzzel.

Hősünknek a megindulás miatt nem akart nyelvére
szó jönni:

És hogy örömében ne maradjon hiány,
Hogy beteljék mind az, a mit szíve kíván.

Anyját látja meg az inneplő sokaság közt.

Elfelejtett mindent, és futott elébe,
Kimélve szorítá pánczélos ölébe.
Nem szólott egyik sem, nem sírt, nem nevetett,
Csak az öreg Bencze rítt a hátuk megett.

Végre a nagy öröm mely szívöket nyomta,
Mint a terhes felleg, mérgét kiontotta,
Szemökből a zápor bőségesen hullott,
Akkor könnyült szívvel Toldiné így szólott:

«Lelkemből lelkezett gyönyörű magzatom,
Csakhogy szép orczádat még egyszer láthatom;
Be szép vagy! beh nagyon illel leventének,
Isten sem teremtett tégedet egyébnek.»

Miklós pedig monda: «Nem megjövendöltem,
Hogy előbb vagy utóbb bajnok lesz belőlem?
De nem köszönöm azt magam erejének;
Köszönöm az isten gazdag kegyelmének.»

Ritka író szorított annyi jellemző vonást ily kevés sorba.

Előbb látjuk a fiúi lángszeretetet, mely mindent feled, és a gyöngédséget, mely e feledés felső fokán is emlékszik, hogy ma inkább kimélve kell anyját keblére szorítani, mint máskor szokta.

Nyomban következik az anya és fiú néma és jeltelen örömének nagysága, mely a hátuk megett álló szolga hangos zokogása s omló könnyei által emeltetik ki.

Végre a sírás megenyhíti szívöket s ekkor Toldinében a nőiség és anyai híúság a leggyermetesebb s igézőbb színben tűnik elé, midőn szeme, lelke, fia szépségével betelvén, legelső szavával ennek alakját, arcját dicséri.

Miklós pedig mit tesz? Őszintén kitárja jellemének legmélyebb vonását; az alázatosságot, mely a nyert babért isteni kegyelemnek tekinti.

Ha gascognei lovag szólt volna így, nyilatkozatában hunyászkodó dicsekvést lelnénk, mely annál követelőbb, minél többet hárít el magától, de Toldiban, a természet egyszerű gyermekében ez oly szerénység, mely nem is sejti, hogy az.

Általában Arany az egyénítést nagy tökélyre vitte, s jól hozza fel Erdélyi, hogy nála a jellemek nem leiratnak, hanem cselekvésbe téve nyilatkoznak, drámaiabban, mint sok drámaírónál, ki mozdulatlan személyeiről bőven elmondhatja: milyenek, vagy őket bőven beszélgeti, mert nem cselekszenek. S ez a drámai módja a jellemzésnek tünteti ki e művet legtöbb költői beszédek közt s kölcsönöz neki oly élénkséget s friss mozgékony-ságot, milyen a költemények e nemében ritkán tapasztalható.

Én az egész munkában a jellemrajzra nézve csak két sor ellen tehetek kifogást.

Toldi, midőn a király előtt áll, mint föntebb láttuk, így szól hozzá :

Én meg ide jöttem, feladni tettemet,
S várni vagy kegyelmet, vagy büntetésemet.

Mi tudjuk, hogy Toldi nem ezért indult Nagyfaluból Budára. Az utazás alatt, sőt Pesten sem törte a fejét ily szándékon s egyáltalában nem is tőn a véletlen bűn az ő lelkiismeretére akkora hatást, mely miatt sürgetve ösztönöztetett volna e nemére a loyálisnak. Következőleg vallomása csak az à propos-nak ügyes felhasználását tanusítja. Ildomos fillentés az egész, melyet az ő helyzetében minden elmés lovag csálhatlanúl elkövetett volna ; de az Arany Toldijának őszinte és ravaszság nélküli jelleme nem hasonlít az à propos-kat felhasználni tudó lovagokéhoz.

Befejezésül ismét idézethez folyamodom, miután annyira kifejezi nézetemet, hogy utolsó betűig aláírhatom.

«Vagy húsz éve, — így szól Erdélyi 1847-ben, hogy kísérletek tétettek nálunk a népies elemet költészetünkbe fölvenni ; a kísérletek kétképen hatottak üdvösen költői nyelvünkre és formáinkra s magára költészetünkre is : a mennyiben t. i. egyfelől a nyelvet eredeti sajátágához visszavezetni segíték, formáinkat gazdagíták, s a költészetből a classikai gondolat-alakokat lassanként

kiküszöbölték; másfelől pedig a művek némely új fájával vagy formáival: a népdallal, népregével és népi beszélylyel gazdagították; de túlbecslés nélkül állíthatni, hogy Kisfaludy Károlytól Petőfi Sándorig nem sikerült egy költőnek is a népiest oly tisztán tüntetni elé, mint Aranynak. *Toldi*-jában a népies jellem, részben és egészben, híven fenntartatott, s a költő virtuozitása éppen abban tűnik ki, hogy művének szálait a művészet kíváncsai szerint ily tökéletesen szőtte a nélkül, hogy a magasabb műveltségű költőnek s a művésznak kezei érezhető küljeleket hagynának.»

(1854).

ERDÉLY KÖZÉLETE 1791 — 1848.

I.

Erdély, ama kis ország, mely a forradalom alatt vadregényes sorsa és niobei könnyeivel magához bűvölte a világ részvétét, ritkán vala oly szerencsés, hogy a forradalom előtti alkotmányos küzdelmei iránt megnyerhesse nagyobb testvérének, Magyarországnak, rokonszenvét.

Pedig a küzdelmek, kivált 1831 óta, érdekességgökre nézve a közfigyelmet méltán igényelhették volna.

Sőt az 1834-ki kolozsvári országgyűlés makacs szelme, a bekövetkezett ostromállapot, és az 1837-ki szebeni, melynek föladata volt, az állami hatalmak közt folyt versenygéseket lecsendesíteni, sokkal változatosabb, és sokkal vonzóbb képcsarnokát tárták föl az eseményeknek, mint Magyarországon az 1836-ki ingerlékeny hangulat, mint azt követő politikai perek, mint Pálffy gróf reactiója, s mint az 1839-ki pozsonyi országgyűlés, melynek magasztos szerepét szintén a kedélyek kiengesztelész és a visszaállított bizalom jellemzi.

S mégis a mult évtizedek alatt, volt-e Pesten az irodalom, Pozsonyban a törvényhozás, bár annyira felvilágosítva Erdély állapotai felől, hogy az ott felmerült életkérdések fontosságát és horderejét átérteni, vagy legalább méltányolni tudhassa?

Beszéltünk Pomare királyné és Otohaiti sziget be-föllegzett jövőjéről; beszéltünk az angol s francia követelések jogossága felől, és az ausztráliai ügyeknek európai jelentőségéről, majdnem annyi érdeklődéssel s nem sokkal csekélyebb avatottsággal, mint a «Királyhágon-túli viszonyok» bonyodalmáról és azon alkotmányos

kérdésekről, melyeknek védelmezése által egy Kemény Dénes, egy Wesselényi pályája szokatlan fénynyel volt körül sugározva.

És ily előzmény mellett, nem természetes-e, hogy az 1848-ki országgyűlésen, azok, kik tizenhat évi fáradalmas és áldozatdús küzdelmek után 1110 □ mértfölddel gyarapították Magyarország földirati területét, szerény üldőhelyeiket úgy foglalák el, hogy egy barátságos pillantás sem fordult feléjük, s a képviselők nevezetes része bennök ujonczokat vélt látni, kik még czentul akarnak «szűzsónoklataik» ingó naszádján a vitatkozások szélvésztes tengerére kievezni?

Könnyen megfogható, hogy e hangulat nem kedvezett a férfibüszkeségnek, s hogy egy Kemény Dénes is, ki mint szónok aligha állott valakinél hátrább, teljesen visszatartózkodott a parlamenti tusáktól. Neve a törvényhozás termében csak két alkalommal fordult elő, tudniillik a második miniszteri lajstromon és a halotti jelentésen.

Kellemetlen e tények felhordása.

De a részvétlenség — melyet egyébiránt nem szándékom menteni — történelmi okokból fejlődött ki, mint szintén azon éber és nyugtalan figyelem, mely a XVI-dik és XVII-dik században minden erdélyi esemény nyomait aggódva vagy remélve kísérte.

Mert volt idő, midőn Magyarország legdrágább érdekeinek Erdély volt képviselője, s a krónikairó a pozsonyi törvények szülemelését és magyarázását a Királyhágontúli vidékek szelleméből fejté meg. Volt idő, midőn maga Pázmány Péter esdekelve kérte Erdély fejedelmét egy kevés nyakasságra, mert különben Pozsonyban elnémul minden vélemény.

S alig van több ingert keltő tárgy, mint a két testvérország egymás iránti részvétét emelkedései- és aláesésében nyomozni.

Ily nehéz szerep nem lehet ugyan e czikk irójáé, de szabad legyen mégis Erdély közléteinek 1791—1848-ig terjedő rajzát e tündérszép, de bánatos ország

történeteinek előre bocsátott rövid körrajzai által kiszínezni és fölvilágosítani.

Néhány sorba egész korszakok irányait fogom összehozni.

Körrajzaimnak főcélja leendő újjal mutatni az időkre, melyek közt magasbult vagy csökkent Magyarország részvéte Erdély iránt.

Mert e részvét a politikai szabadság hőmérője is, és csodálatos pontossággal jelöli ki az Erdély alkotmányában történt nagy változásokat!

II.

Midőn Izabella a budai királylaktól Gyula-Fehérvárra költözött, vagy, ha akarjátok, a váradi béke megkötése után, a kettészakadt Magyarországnak északkeleti fele, tudniillik «Erdély» és a szélesebb értelemben vett «Partium» lőn a magyar nemzetiség és alkotmányosság súlypontjává.

Mert a szultánok e földet nem tekinték sajátjoknak, hanem a vasalli hűség feltételei mellett, oly országnak, mely független közjognak és szabad kormányzásnak örvend.

Ha Erdély a mérsékelt védelmi adót megfizette, és a portának a német császár elleni hadviselésében részt vett, akkor minden megtörtént, mit Stambulban követelhetek.

Ha pedig az adó kimaradt, és a nagy vezér táborához Erdélyből ismételt fölszólítások után sem érkezett semmi segédcsapat: ez esetben Temesvárról egy basa, vagy a havasföldi határszélek megöl egy oláh vajda, sőt néha maga a nagyságos tatár khán bevonult a hanyag országba, felprédálta és kizsákmányolta a kézügyben fekvő falukat, szétverte — ha lehetett — az erdélyi haderőt s ilyenkor a fejedelmet vagy busásan megfizetteté vagy lecsapá, és helyébe az országgyűléssel mást választatott.

Ez a rajz elég hűn tükrözi vissza Erdély viszonyát a török birodalomhoz.

Csak két körülményt kell megemlítenünk: azt tudniillik, hogy a rendek által választott fejedelmek megerősítése a török császár jogához tartozott; továbbá se a fejedelem, se a hatalmasabb státusférfiak nem valának a Konstantinápolyban font cselszövényektől biztosítva, ha kémeikkel és pénzszákaikkal mindig készen nem állottak, a basáknak és a hárem kegyenczeinek ellenőrzésére vagy lekenyerezésére!

Iszonyu helyzet! sóhajthatnának az érzékeny emberbarátok, kiknek kedélyét kinpadra vonja minden egyes szenvedés.

Barbár viszonyok! mondhatnák az állami formák gyárnokai és kritikusai, kik csak akkor helyeslik a zsarnokságot, ha az tanszerűleg van rendezve.

És kétségtelen, hogy a török védelem, mely Erdély sorsa fölött jól és rosszul másfél századig örködött, nem vala, se a nemes gerjedelmek szempontjából tekintve, atyáskodó; se az állami elméletek szerint bírálva, a bölcsesség tribunálja előtt sikerrel oltalmazható.

De az országnak alkotmányos és nemzeti fejlődését tüzetesen soha sem gátolta; sőt a külviszonyokra s az európai államokkal való közvetlen érintkezésekre nézve is hagyott a fejedelem és a rendek számára, ha nem is széles, azonban csakugyan figyelemre méltó mozgáskört. Erdély rendkívüli képviselői és ügynökei most a szultán jóváhagyásával, majd elnézése mellett, sőt néha nehezteléseinek ellenére, a szomszéd országok kormányánál, vagy a távolabb lakó, de reformált hitű királyok udvarában szabadon megjelenhettek, s többnyire nem csak nyilvánosan elfogadtatának, de élénk munkásságot fejthettek ki, és hazájuk érdekeinek nyomatékot szerezhettek.

A porta által eltúrt békekötések, sőt a külhatalmakkal kötött szövetségek is gyakran kerülnek elő az «Erdőntúli részek» krónikáiban.

S csoda-e, ha már maga ez a fél független állapot, s ha az önálló belkormányzás, melyet Erdély folytonosan meg tudott oltalmazni, magára vonta Magyarország figyelmét, mely kiterjedésére nézve karcsu és szaggatott volt, alkotmányos életét tekintve pedig, inkább árnyék-jogai és papir-törvényei voltak, mint valóságos szabadsága?

E figyelmet, e részvétet még magasabbra fokozta több körülmény, melyeknek nevezetesebbjei Erdély belerejéről és politikai életének ébersége felől tesznek tanubizonyságot. A legkitünőbbeket megemlítem.

Erdély gyakran volt a magyarországi politikai menekültek menhelye, hol vagy letelepülének és az állam szolgálatába léptek, vagy alkalmat találtak Lengyelországba s keletre vonulni. A német császárok az európai keresztyén hatalmasságok viszályai miatt ritkán lévén oly állapotban, hogy mint Magyarország királyai egész erélylyel léphessenek föl a török ellen, természetes volt, hogy e menekültek ügyéért Erdély megtorlására komoly szabályokhoz nem nyulhattak, miután minden hadvisélet, mely az Erdélyi fejedelmekkel kiűtött viszályból támadt, rendesen az ozmanokkal való háborúvá változott volna át.

Továbbá, Erdély még a mohácsi vérnapiak előtt határozottabban hajlott a protestantizmusra, mint Magyarország. Ott a római hit utolsó türelmetlen és lángeszű harczosa Martinuzzi, a nagy államférfiú, de túlbuzgó főpap vala. Az ő meggyilkoltatása és a papi javak securalisatiója eldöntő túlsúlyt adott a reformatiónak, mely a bevett vallások törvény előtti egyenlősége mellett is a társadalom minden rétegeiben szünetlen, s néhol majdnem erőszakos foglalásokat tett, és kivált a Báthoriaknak — e fényes és tragikai emlékü családnak — meghíúsult reactiója után, minden magasabb állami és társadalmi polczot magának tulajdonított.

Egészen ellenkező jelenetekkel találkozunk Magyarországon, hol a nép protestáns többségével szemben a trón által határozottan pártelt, s a magas aristokratia

többségének védelmére támaszkodó catholicismus egy gazdag és túlbuzgó főpapság zászlója alatt örökké merészebb és követelőbb állásokat foglalt el, míg nem a jezsuiták segítségével, még a protestáns élet házi küszöbére, még a családi viszonyok szentélyeibe is gyakran lépett követelőn és jogtalanul.

Szóval, Erdély a nemzeti fejedelmek korszaka alatt a hiteszmék irányában olyforma szerepet játszott, mint éjszaki Németország, Magyarország pedig mint déli Németország.

Ebből következett, hogy, miként a politikai üldözésekkel a magyar főurak bizodalommal tekintettek Erdélyre, azon földre, mely, ha minden tervök összeroskadt, legalább a börtön és rabbilincs elől számukra menhelyet nyit: szintúgy a magyar nép többsége onnan várta a protestantismus győzedelmét, onnan remélt vigaszt, midőn templomai bezárattak, imakönyvei és vallásos iratai elfoglaltatának, predikátorai száműzetésbe küldettek.

Aztán már a Zápolyák korának végéveiben a latin nem vala Erdély kormánytanácsának és törvényhozó termék nyelv. A közigazgatás és közkezelés többnyire magyarul folyt.

A nemzeti szellem s hang lőn általános jelleme a műveltebb társadalmi életnek és a fejedelmek udvarában kizárólag uralkodott. Csak a tudományok köztársasága, csak a magasabb irodalom nem tudott még a latintól megválni. A hittani röpiratok és polemiák az anyai nyelv által igyekeztek ugyan a szegényebb soruak körében a buzgóság szent lámpáját, mely a család küszöbén belől kedélyesen világít, vagy a rajongás lobogó kanóczát, melyet a szenvedély gyakran a tömegek félrevezetéséért ragad kezébe, meggyújtani: de az irodalmi munkásság ez eléggé széles nemén kívül a többiekben inkább a latin művelteték, és kivált a XVII-dik század közepéig történetiróink Erdélyben is nem örömet használták közegül a magyar nyelvet. S ha a kor, melyről most szoltam, egyedül irodalmi

tekintetben méretik össze, kétségkívül Erdély nem fog határozottabb nemzeti irányt fölmutatni, mint Magyarország. Azonban, mihelyt a társadalom és közélet mezején minden fölmerülő jelenetekre hasonló gondal terjesztjük ki figyelmünket, látni fogjuk, hogy a nemzetiség vezérezáslóját Erdély lobogtatta és Gyula-Fehérvár, nem pedig Pozsony volt fajunk erejének súlypontja. Érezték ezt pártkülönbség nélkül, hazánk minden művelt és meleg keblű fia, s nem csoda, ha, midőn Pozsonyban latin törvény, Bécsben német központosítási irány uralkodott, a részvét szünetlen új táplálékot nyert Erdély iránt, hol a nemzetiség utolsó védbástyái lerontva vagy elgyengítve még nem valának.

Utoljára hozom fel a legnagyobb különbséget, mely Ferdinand és Zápolya trónvitályai miatt elszakadt erdélyi fejedelemséget a magyar királysággal szemben jellemzi, és a legerősebb rokonszenvek apadhatlan kútforrásává lőn: — értem, a semmi státuscsinny, semmi udvari cselszövények, vagy absolutistikus törvények által soha meg nem gátolt alkotmányos életet.

Gyula-Fehérvárott gyorsan következtek egymásután a lángeszű és gyöngé, ravasz és könnyelmű, önző és nemes kedélyű szelíd és zsarnok fejedelmek. De se egy Báthori István, se egy Bethlen Gábor nagy tehetsége nem hitte hatáskörét az állami formák alatt annyira lebilincsilve, hogy eme korlátok ellen föltámadjon, se a ledér Báthori Gábor, a mindent koczkáztató II. Rákóczy György és a tompa elméjű Apafi nem hagyák magokat gyöngeségeik és az udvaroncok ármányai által addig ragadtatni, hogy Erdély alkotmányos rendszerét elvileg merészeljék megtámadni. Báthori Zsigmond volt a legkegyetlenebb és legálnokabb egyén mindazok közt, kiket a szultánok athnaméja fejedelmi süveggel, vezérbottal és paláttal diszített föl; de ő is — bár a krónikairók második Nerónak nevezik, és hő vágya vala rosszabbnak látszani, mint a minő volt — nem bátorkodott az országgyűlés teremét hosszasan zárva tartani, s noha a kedélyeket terrorizálta, az

alkotmány egyes pontjait megsérté, és a törvényeket kijátszotta, soha sem vallá magát az alkotmányos élet nyílt ellenségének, és az absolutismust, úgy, mint akkor Európában divatozott, nem kívánta Erdélybe átplántálni.

Szakadatlan sorral tartatának tehát országgyűlések, minden évben, sőt többnyire évenként kétszer. S alig hiszem, hogy legyen régiségbúvár, ki a fejedelmek alatt hozott törvényeket, ki 160 évnek parlamenti eredményeit teljesen bírná. Igaz, hogy az anyagok halmozottságán kívül, ez onnan is eredhet, mert I. Rákóczy György nagy szenvedélyt mutatott az elszórt törvényczikkek összegyűjtésére, kiszemelésére, rövidbe vonására, és külön codexek által közzétételére, melyek elfogadtatván, azon korszaknak, melyre kiterjesztettek, minden más törvényeit érvénytelenné tették. S így nem vala csoda, ha a bekövetkezett zivataros időkben, a csak történeti jelentőségű egyes törvényczikkek rendkívüli gondnal se a köz, se a magánlevéltárakban nem őriztettek.

A Rákóczy szerkesztette *Approbata Constitutio*, mely az 1540-től 1654-ig hozott törvényeket szemelte ki, és a később megjelent *Compilata Constitutio*, mely 1653-tól 1669-ig terjed, alkotják a nemzeti fejedelmek alatti *Corpus Juris*át Erdélynek.

Ha e rendetlen gyűjteményre tekintünk, megosztott bámulással fogjuk látni csekélységét és nagyságát a XVI-dik és XVII-dik század alkotmányos életének.

Az akkori erdélyi országgyűlések — mint kiviláglik — nem sokat törődtek se az állami hatalmak jogkörének, se a törvény és rendeletek közti határvonalaknak szigorú megkülönböztetésével. Figyelmöket ma oly tárgyra szorítják, melyet a kormányrendeletek útján, vagy a hatóságok statutumok által teljesíthettek volna; holnap pedig azon hatalmas régiókba emelkedtek, hol a lelkiismeret szabadságának örök érdekei mérlegeltetnek, és a vallásnak az államhoz való viszonyai nyernek alakot és szabályt: ma egy rendőri hir-

detménynyel, egy mezőgazdasági határozattal bibelődtek: holnap az igazgatási formák lényeges részeit állíták össze vagy dönték meg.

De e tarkaság, e fogalomzavar, és a tárgyaknak szélséyes rendetlensége mellett is, ha igazságosak akarunk lenni, be kell vallani, hogy a fejedelmek korából fölmaradt erdélyi törvénykönyvek mind a hitvallások szellemi igényeit, mind az alkotmányos élet lényegét határozottabban látszanak fölfogni és visszatükrözni, mint az európai államok nagy részének azon időszakban hozott közjogi és vallási törvényei.

Mert Erdély az új eszmék irányában az európai állam-tömbek közt a szélső baloldalt foglalta el. A mit nála életbe léptettek, a kornak, mely a mult hagyományaival szakítani kezdett, radicalismusa volt, s azontúl a politikában a lengyel anarchia, az egyházi életben az ábrándos secták kísérletei voltak hátra.

Az ő alkotmánya — ha szigorúan csak az akkori forrásokat, tudniillik az *Approbatát* és *Compilatát* tekintjük — inkább demokratico-aristokratikus és köztársasági, mint monarchiai vala.

Lássuk.

A kormány a fejedelem kezében volt, ki az országgyűléstől élethosszára választatott; de legitimását azon egyezkedési szerződéstől nyerte, mely «fejedelmi conditióknak» neveztetett, s melyben az ország közjogának elvei kimondattak, a törvények megtartása ünneptélyesen elvállaltaték, és az egyének vagy testületek szabadságai biztosítottának.

A fejedelem tanácsosai, kiknek véleményét minden fontos kérdésben meghallgatni tartozott, a törvényhozás előtt felelősek valának — de csak egyénileg — a nézetekért, melyet a senatusban képviseltek. A rossz tanácsadó honárulási pörbe fogatott. A senatus, melyről itt szólok, collegialis szerkezetű volt, s leginkább a mostani státustanácshoz hasonlított. Az egész közigazgatás élén pedig a korlátnok állott.

Az országgyűlés a fejedelem irányában annyira magas

helyzetet foglalt el, hogy, kivált a későbbi «conditiók» szerint inkább fölötte, mint mellette látszott lenni. Mert azonkívül, hogy az adó- és katona-ajánlás alkotmányos jogait sértetlenül bírta, a végrehajtó hatalom több kérdéseit tetteg saját körébe sodrá, s a veszélyes perczekben — bár az alkotmány szellemének ellenére — kezébe ragadta a kormányt, sőt a fejedelmet hivatalából elmozdította, föloldván az országot a hűségi eskü alól. Az országgyűlés irányában fel vala ugyan ruházva a fejedelem az összehívási és elosztási joggal, de e jog, a későbbi törvények által, melyek az évenkénti kétszer tartandó országgyűlések kinyitási idejéről és hat héti rendes folyamáról emlékeznek, sok tekintetben meg lőn rövidítve.

A törvényczikkeket és országgyűlési határozatokat az utolsó időkben a fejedelem már kénytelen volt megerősíteni; mert azok irányában oly keskeny, oly korlátolt vetőja volt, mely igénybevételt nem érdemelt, miután csak a kedélyek fölingerlését eszközölhetette, a nélkül, hogy a szándékok megváltoztatására hat-
hasson.

Az országgyűlés szerkezete rendezve nem volt, s a tanácskozásba befolyó elemek aránya előttem, s úgy hiszem mások előtt is, ismeretlen. A főbirtokosok és magas állású egyének személyesen vettek részt, a többiek választás útján. Választási joga volt pedig a magyar nemes embernek, a tekintélyesebb városok polgárságának, továbbá a székely és szász nemzetnek, a keblében létező statutarius és szokásos megszorítások mellett.

Erdély közjogának legáltalánosabb körvonalaiból sem maradhat ki még annak megemlítése, hogy a fejedelmek korában már Erdélynek kifejlett megyei élete volt, s a megyék élén rendesen két főispán, s azok alatt az összes nemesség által rövid időre választott tisztviselők állottak.

Mennyivel halványabb, mennyivel borongóbb e rajznál Magyarország közéletének képe!

Ott az alkotmányos jogok gyakorlata naponként keskenyebb körre szorult.

Az önálló kormányzat eltiprása a kényuralom rendezhetéseért, a régi szokások és intézmények fölládoztatása idegen szellem és erkölcsök terjedése végett; továbbá a vallásos villongások és erőszakosság által a jogon s meggyőződésen ejtett törszúrások; úgyszintén a nádori hivatal fölfüggesztése; a német őrizetek zsarolásai, és a bécsi kormány felolvasztási tervei, az országgyűléseken a sérelmeket állandó cikké avatták; az országgyűléseken kívül pedig a «malcontentusok» mozgalmaiban, az erdélyi fejedelmekkel és török udvarral szőtt titkos szövetségekben, egy Bocskay és Bethlen Gábor győzelmeiben, az általok kivívott «nikolsburgi», «linczi» és «bécsi» békekötésekben, a Tököly hadjárataiban s a Rákóczi által gerjesztett forradalom mezején lelték ellensúlyokat. S a mi magyarországi *Corpus Juris* lapjain a XVI-dik század közepétől kezdve a XVII-dik végéig a politikai jog és lelkiismeret-szabadság nagy kérdéseire vonatkozik, a mi az alkotmányos élet és a vallásos türelem gyarapítását tárgyalta: az többnyire Erdély segítségével, vagy legalább erkölcsi befolyása közt nyert életet.

III.

Említés nélkül hagyom a táborozásokat, melyek, midőn a török hatalomnak a Közép-Duna völgyén történt végső megsemmisítése által Európának és a kereszténységnek érdekeit előmozdították, ugyanakkor az absolutismust, mely II-dik Ferdinánd uralkodása óta az örökös tartományokban minden szabadabb intézményt fölforgatott, a magyar korona birtokaiban is kimeríthetetlen segédeszközökkel és makacs leigázási szomjjal ruházták fel.

Elég mondanom, hogy Buda bevétele után nem sokára, Lotharingi Károly seregének nagy részét Er-

délybe hozta, mint Apafinak jelenté, csak téli szállás végett s korántsem ellenségeskedésből.

Ekkor megérkezett egy dominicanus pap s tudtul adta a rendeknek, hogy «volentes nolentes proteget vos sua Majestas».

Az erdélyi kormány és országgyűlés szörnyű aggodalmak közt vala.

Egyaránt félt a töröktől elpártolni és a német császár védelmét visszautasítani.

Alkudozások szövettek, majd komolyan, majd időnyerés végett.

Ezalatt a szultán ismét veszteségeket szenvedett; Teleki, az erdélyi hadak vezére, a bécsi érdekeket erőlyesen mozdította elő; Bethlen Miklós, ki a német és török protectio között határozatlanul ingadozott, kezde az új viszonyok felé vonzódni; az időjelek a félhold erejének vég megfogyatkozását hirdeték, a késedelem az egyezkedés föltételei helyett a legyőzetés föltétlen bekövetkezését idézte volna elő: Erdély tehát többé nem habozott s miután a török kimaradhatatlan megtámadásai ellen védelmi módokról intézkedett, gyorsan vonult Leopoldnak, mint magyar királynak, protectiója alá.

E tény Erdélynek alkotmányos életében új korszakot nyit meg, melynek számos kellemetlenségei az által támadtak, mert, valamint az ausztriai ház alá menetel helyes és magasztos eszme volt, szintugy minden lépés, mely ezen eszmének létesítésére vonatkozott, hibásan történt.

A Leopoldi kötlevel alapgondolatja már magában sem árult el igen nagy állambölcsest.

Megengedem, hogy a helyzet parancsoló szüksége előre leírta a kört, melyben e kötlevel kívánatai mozghattak; de Bethlen Miklósnak, kire a szerkezet bízott, későbbi tervei és az okok, melyek Veterani tábornok által történt elfogatását magyarázzák, eléggé föltárták, miként ő is a megváltozott körülmények számára csak a menthetlenül összeomlott mult állapot-

jainak lemásolásához értett, és nem birt egy nagy eszmével sem, mely az új viszonyokat megtermékenyíteni tudta volna.

Fussunk át néhány szemponton.

Tekintsünk a Leopoldi kötlevél politikai irányára, államjogi értékére és szerencsétlen sorsára.

Az erdélyi nagy urak azon alapszerződést, mely hazájok jövődjé felett határozott, nem tekinték másnak, mint a fejedelmi conditiók legújabb, de a viszonyok miatt kisímított, megcsiszolt és meggyöngyített kiadásának. Ha a szultánról a protectio joga Leopoldra megy át, ha a választott magyar fejedelem helyett, majdnem a régi föltételek alatt, ő leend örökösödésileg Erdély souverainje; miért ne lehetne e módosítások miatt megtartani az alkotmányos önállóságot? miért ne örvendhessen Erdély annyira kikerekített és független önkormányzásnak, mint eddig? — miért volna szüksége külön történelmét, mely egyes oly ragyogó lapokat mutathat föl, mintha maga a szabadság és honszeretet mentője sugalta volna, most egyszerre berekeszteni s a mohácsi napok előtti szorosabb kapcsolatot újra kezdeni azon Magyarországgal, melynek krónikája a megaláztatásé és szenvedésé? Vagy tán nincs minden képzeten alul rossz közjoga és közigazgatása Magyarországnak? s nehéz-e Erdélynek, mely az alkotmányosság gyakorlatában volt, ezentúl már a német császár ellen fordítani azon eljárást, melyet a török császár kijátszására sikerrel vett igénybe? avagy hatalmasabb-e e Leopold, mint a nagy Szulejman és közvetlen utódi voltak? s nem szerencsés-e Erdély, midőn az új viszonyok közt egy hagyományos, egy másfél század óta megpróbált politika szabályait követheti, melyeknek csak alkalmaztatniok kell, hogy ismét hasonló eredményt idézzenek elő.

Hihetőleg ily eszmék uralkodtak a gyulafehérvári kormánytanácsban, midőn a Leopoldi kötlevél alapjai készültek. Mindenki a kicsiny Erdély önkormányzásának megvédhetéséről álmodozott. Sőt némelyek azon

közmondásnál fogva, hogy «távol van a macska, czin-
czognak az egerek», talán még remélték, hogy nem
lakván már többé a fejedelem az országban, a magá-
nos ambícióknak szélesebb pályatér, s az igazgatás
körüli cselszövényeknek biztosabb mező nyílik.

Senki sem gondolta meg, hogyan:

Ha igaz is, hogy a német császár nem hatalmasabb,
mint a szultánok az ozmán birodalom fénykorában vol-
tak; de másfelől a magyar földről majd egészen kivert
törökök már sokkal gyöngébbekké lettek, mint Kelet-
nek Nyugot ellen folytatott harcza alatt valaha voltak
a németek.

Következőleg többé kilátás nincs a független bel-
kormányzásnak azon ingadozó, azon súlyegyenítő poli-
tika általi megóvására, mely Bécs ellen Konstantiná-
polyra, a szultán zsarolásai ellen a magyar királylyal
kötött titkos szövetségre és kölcsönös védelmi ígé-
retekre sikerrel támaszkodott. Pedig éppen az ilyen ra-
vasz diplomatiában, melyhez még a középszerű Zápolya
Zsigmond is jól értett, feküdt Erdély önkormányzásá-
nak titka.

Senki sem gondolta meg, hogyan:

A török diván nem akarta a birodalomba olvasztani
magyar hódítmányait s különösen a védelme alá vett
Erdélyt, mert az ázsiai országlástan a szigorú ad-
minisztratív egységről nem sokat tudott; nem akarta
az izlam hitre átvonni Erdély népét, mert az ozmánok-
nál a fegyverrel való hittedjesztés dühét, mely már
kihalt, nem váltá fel a tanítások általi térítgetés buzgó-
sága; végre, nem akarta az alkotmányos élet és sza-
bad eszmék gyökereit megsemmisíteni, mert sokkal ke-
vesebbre becsülte a közjogi intézmények erejét és az
eszmék táborozásait, hogysem rettegje.

Ellenben a bécsi kabinetnek kedvencz terve volt a
birodalmi egységet az igazgatásban és közkezelésben
foganatosítani; továbbá Bécsben még nem hagytak fel
a reménnyel, hogy a Jézus-rend kezébe tett térítgetési
missio által a protestantismus befolyását, ha megtörni

nem is, legalább aláásni lehet; végre egész Európában a fölforgatott vagy divatból kiment rendi alkotmányok romjain, már tetőpontra emelkedett az absolutismus, s alig vala képzelhető, hogy épen a kicsiny Erdélynek *Approbata* és *Compilata constitutiója* dicsekedhetik ama csodálatos bűverővel, mely a korlátlan uralkodás szellemét vissza fogná rezzenteni.

Senki a Leopoldi kötlevél ügynökei közül nem gondolta meg, hogyan:

A törököktől szerzett visszafoglalások után, már Erdélynél majdnem háromszor nagyobbá vált Magyarország.

Következőleg, legalább a nemzetiség és alkotmányosság kérdéseiben többet lehet Erdély számára a testvérhonnal való régi viszonyok fölfrissítésével megővni, mint a papiron kiczirkalmazott, de nem érvényesíthető független belkormányzással, mert egy állam önállósága, ha a szükséges erkölcsi és anyagi erővel nem támogatatik, azon mértékben válik képzelművé, melyben gyakorlativá akart lenni.

Ezt minden idők tapasztalása bizonyítja.

De az elmékedésekről ismét a történetek előadására megyek át.

Bethlen Miklós és a kormány többi tagjai a protectió s nem a visszacsatlás nézpontjából indulván ki, a Leopoldi kötlevél szövegében négy eszmét törekedtek keresztül vinni:

I-szor, hogy Leopold s utódai, mint magyar királyok a védelemért a hűségi eskün és a kölcsönös oltalmi tartozáson kívül, évenkénti protectionális adóul egy határozott pénzösszeget nyerjenek.*

II-szor, az ország belkormányzásába mentől kevesebbet vegyülhessenek idegen befolyások, akár Magyarország részéről, akár a Bécsben lakó fejedelem közvetlen környezetéből.

* Béke ideje alatt 50,000 tallért, a háboru kiütésétől bevégez-
téig pedig 40,000 forintot.

III-szor, a különszakadás óta keletkezett törvények épségben tartása iránt tett *affidatio* által biztosítva legyen Erdélyben az alkotmányos élet, a vallások egyenlősége és a három nemzet közti unio.

IV-szer, miután a fejedelem tanácsosai állandóan az országban maradnak, ő meg távol s idegen befolyások alatt leend; — ezen helyzet szükséges, de kellemetlen következményei akként háríttassanak el: hogy az erdélyi magasabb kormányzat minden tagjai az országgyűlésen választassanak, szintugy mint a megyei hivatalnokok a megyegyűlésen; azon különbséggel, hogy míg ezek évenként változnak, amazok választása élethosszára terjedjen. Természetes volt, hogy a kormány tanácsosait megerősítés végett föl kell terjeszteni, de hogy a megyei tekintélyesebb hivatalnokok is hasonló sorsban részesüljenek: — ez az erdélyi alkotmányos fogalmakkal ellenkező nézet vala, de a mely mint látszik, a Leopoldi kötlevél első tervéből sem maradtott volt ki.

Ime! az erdélyi magna charta irányeszméje.

Leopold küldöttjei meg bele tették, hogy a főhadvezér csak német lehessen.

S a tizennyolcz pontból álló szerződmény nem sok idő múlva minden változás nélkül elfogadtatott; de midőn később aláírással ellátva leérkezék, megütközéssel tapasztalták a kormánynagyok és az országgyűlés tagjai, hogy az egyes kifejezésekbe alig észrevehető másítások csúsztak be, melyeknek célja volt, a lényegesebb pontok értelmét valamivel homályosabbá tenni, mint az eredeti szöveg.

E botrány nem tartóztathatá többé föl a rohanó eseményeket, nem vethetett gátot a viszonyok kényszerűsége elébe s a Leopoldi kötlevél úgy mint aláíratott, lőn alaptörvénynyé.

Leopold, ki a magyar királyok koronajogánál fogva vette Erdélyt védelme alá, nem hitte szükségesnek alkudozása eredményeit a pozsonyi országgyűlés elébe terjeszteni, nem kérte ki a magyar rendek utólagos

jóváhagyását oly bevégezett tényekre, melyek mind fontosságukat, mind a megoldás módszerét és későbbi eredményeit tekintve, szokatlanul érdekesek valának.

Magyarország *Corpus Jurisába* a bécsi és linczi békekötések, a vallásos és politikai nagyobb szerződések, s mind azon lépések, melyek által a hon régi területétől elszakadt részek, a koronára fegyver vagy alku által visszaszállottak, meg vannak említve; de a Leopoldi kettlevél a törvények közé be nem iktattatott, s így magyarországi szempontból méltán lehetett volna Erdély alapszerződésének, melyen, mint kapcsos függött a közjog egész láncolata, törvényszerűsége és érvényessége felől kételyeket támasztani.

Egyébiránt Leopold ez eljárásával az erdélyi államférfiak nézetét egészítette ki, kik valamint Zápolya János megkoronáztatása óta Erdély multját tökéletesen függetlennek, önállónak tekintették; úgy az ausztriai ház alá térés után is, nem hitték Magyarországot följogosítva megemlékezni az együtt leélt századokra oly követelések kedvéért, melyek a megszokott autonomia tartósságáról szőtt szép álmokat háborgatnák.

IV.

Mihelyt a hódolati hit letétetett, kettős erővel éledtek föl az Erdélyben lakó magyar és német elem közti surlódások.

A viszály tárgya többnyire az adó kivetése és fölhajtása volt s minthogy a szászok a belkormány által magokat terhelve hitték, szünetlenül Bécsbe folyamodtak, hol az erdélyi közigazgatásnak semmi törvényes organuma nem lévén, természetes vala, hogy okvetlenül idegen tanácsosok befolyása közt kellett az udvarnak a nemzetek egyenlenségei s más felmerülő sérelmek fölött biráskodni.

Hogy e helyzet kellemetlensége kikerültessék, Keresztési ügynöknek küldetett Bécsbe, ki a szükséges fölvilágosításokat vala megteendő.

Reá bízott az udvar és az erdélyi kormány közötti levelezések kezelése is.

Néhány alárendelt egyént vett maga mellé, mint régen szokták volt a szultán és diván értesítése végett Stambulban mulató megbízottak.

E csekély számú s hatáskörű személyzet hivatal-szobákba vonult. Munkálkodni kezdett. S megalakult az erdélyi kanczellária.

A szerény és igénytelen agentiából rövid idő alatt tekintélyes hatóság lőn, mely a birodalmi miniszteriumtól föltétlenül függve, de a kormányszéket rendre maga alá hajtva, gyorsan kezde Erdélynek önálló igazgatását, mely iránt Bethlen Miklós és társai oly szép csalálmakat gyártottak, a bécsi központosítási törekvések számára elkobozni.

Általában a szathmári és passaroviczi békekötések után nem vala többé a kabinet férfainál komoly szándék a magyarországi és erdélyi alkotmány külszínét s üres formáit megtartani.

Ez a cél még tökéletesebben sikerült a Királyhágón túl, mint a Duna mellett.

Ott az absolutismus semmit régi helyen nem hagyott.

A magasabb kormányzás Bécsbe tétetett át.

A Gyula-Fehérvérről Szebenbe költöztetett kormányszéken az elnökletet, teljhatalmú cs. királyi biztos címe alatt, a katonai főhadparancsnok vitte, ki a Leopoldi kötlevél 17-ik pontja szerint magyar semmi esetre sem lehetett. S bármily alárendelt szerepe volt a kormányszéknek közigazgatási tekintetben, arra mégis följogosítottak tartatott, hogy a törvényhozás hatáskörét legázolja és az alkotmányos élet halk érveréseit hideg kezének érintései által megállítsa. E testület jegyzőkönyveinek száma közt föltalálhatók néhány árnyékos országgyűlésnek határozatai, melyek még a magyarországi «palatinalis congregatiók» szellemével sem mérkőzhetnek.

A XVIII-dik század közepe felé hirdettetett ugyan

három vagy négy országgyűlés is, melyből egész formassággal megerősített törvényczikkek keletkezének; de a tárgyak, mikre azok vonatkoztak, nem vágtak az országlat organismusába, nem folytak be az eddig követett rendszer megváltoztatására, és néhány bányászati czikken kívül igen alárendelt fontosságúak.

A diadalmaskodó abszolútizmus védszárnyai alatt az aristokratia naponként kizárólagosabb és büszkébb lőn.

Az adómegajánlási jog a kormányrendelet útján behozott új adórendszer által az országgyűlés kezéből elvétetett, a határszéli katonáskodás terhe a szabad székelyre erőszakos módon vettetik; a Leopoldi kötlevél 17-ik pontján kívül egyik sem tartatott meg, és a nemzeti szabadság összes biztosítékai mint füst és pára enyésztek el; de e változások között, e szívrendítő romok fölött, az aristokratiának, mely a «Populus Verbőczyanustól» egészen külön választotta magát, maradt ideje és léleknyugalma tanácskozni a felől: hogy az egyenetlen, rangon aluli házasságok kötése, hogyan gátoltassék meg legsikeresebben?

Kétségtől a mely mértékben adá az erdélyi arisztokratia, a közelebbi évtizedek folyamában magas hazafiságának tanujeleit, majdnem oly mértékben volt Ill-ik Károly és Mária Terézia korában lanyha és hivatásáról megfeledkező.

Aztán akkor érdekeik annyira összetalálkoztak az alkotmány elleni reactio törekvéseivel, hogy szokatlan öntagadás lett volna a kényelmes kasztviszonyok mellett a haza szenvedéseire gondolni.

A nagyobb hivatalok néhány család közt valának fölosztva, mint ivadékról ivadékra szálló örökség; s most is emlékezetben él, a másként igen tiszteletreméltó b. Bruckenthal erdélyi kormányzónak ez a megjegyzése: minthogy a meghalálozott tanácsos úr a gróf Teleki családból való volt, más helyébe egynek a gróf Bethlen családból kell következni.

A kevés számra szorított felső arisztokratia kényelmével és előjogaival szemben groteszk ellentétet képe-

zett a jobbágyok sorsa, kiknek tartozásai és szolgálatai semmi urbér által nem valának megszabva; mert a Mária Terézia által kiadott «bizonyos punctumok» keletkezésökre nézve törvényeseknek nem valának tekinthetők, teljesedésbe szigorúan soha sem vetettek, minthogy egészen semleges körben forogtak és még az urbéri állomány mennyiségét sem határozták meg.

Miután a fölbomlás szelleme az alkotmány és társadalom körében daemonikus erejét kifejtette, lehetetlen volt, hogy egészen érintetlenül hagyja a nemzetiséget is. A magyar nyelv lassanként kezdett a magasabb társalgási körökből kiküszöböltetni és helyét a német foglalgatta el. Már Bánffy György kormányzó fényes terméiben ritkán hangzott az anyai nyelv édes zengése, s voltak tősgyökeres magyar házak, hol illedelem elleninek tartaték a zsendülni kezdő honi irodalom műveit megemlíteni. Azonban bár e vétkek Erdély értelmes és vagyonos osztályait terhelik; mégis kétséget nem szenved, hogy sokkal kisebb mértékben, mint Magyarországot. A nemzetiség soha úgy meg nem tagadtaték Erdélyben az aristokratia által, mint Magyarországon. Azok ivadékai, kik a nemzeti fejedelmek udvarában csak magyarul társalogtak, nem hihették el könnyen, hogy anyai nyelvük által lehetetlen eszméket és érzelmeket hűn tolmácsolni.

A nemzetiségnél is aggasztóbb hanyatlásnak indult, sőt kivált a XVII. század második felének kezdetén egészen tönkrejutott, Erdély legféltettebb, leginkább kedvelt szerzeménye: a lelkiismeret szabadsága, vagy, miután ez szigorú értelemben a fejedelmek korában sem létezett, azon állapot, melyet az erdélyiek mindig e fogalommal cseréltek föl. Értem: a bevett vallások jogegyenlőségét s különösen a protestantismus szabad fejlődését.

Hogy a Leopoldi kötlevél aláírásával ki van mondva, hogy a római hitűeknek mérsékelt jövedelmű vicariusából gazdag püspök lesz, ez természetes volt.

Továbbá az igazság hozta magával, hogy azon apró

előnyök, melyek a reformált vallásra vonatkoztak, megszüntessenek és azon korlátok, melyek a katolikusok szertartásait, a processiók tilalma által sérték, rögtön elháríttassanak.

Szükséges volt, hogy az új szerzetesrendeknek az országba hozatala megengedtettsék, és a vallási jog-egyenlőségből látszott folyni, a politikai okok miatt kihajtott jezsuitáknak restauratiója.

De a mi ezen változásokon túl történt, az mélyen sebzé egyfelől az alkotmányt, mely különben is több nyilvánossággal volt átszúrva, mint a szent Sebestyén teste; — másfelől pedig az erdélyi társadalom közérzetét, mely a politikai zsibbadtság mellett is nem veszté el a vallásos kérdések körüli érzékenységet.

Csak három főtényt említek.

A görög hitűek közül számosan erőszakkal uniáltatának.

S van felső rendelet, mely a nemegyesültek kicsiny gyermekeinek kiszakítását a családból megengedi azért, hogy a római hitben neveltethessenek.

Továbbá, míg a térítés szelleme naponként erősbült, a protestáns vallásra átmenetel szigorú rendszabályok által gátoltatott és a vegyes házasságból született gyermekeknek minden esetre a katolika hitben kellett neveltetniök.

Végre apostasia neve alatt terhes bűnvád alá vette-
tének azok, kik a római vallásra áttérvén, utóbb ismét régi eretnekségeikbe visszaestek.

Szóval az események hatalma bizonyítá, hogy hivsá-
gos volt Apafi tanácsosainak gondolatja, kik a Leopolddal kezdett egyezkedés alatt a mohácsi vérnapi előtti viszonyát Erdélynek azért sem akarták megújítani, mert féltek, hogy a magyarországi gazdag és hatalmas főpapság befolyása által a protestantantismus erős szenvedéseknek lehet kitéve.

Ez hasonló mértékben történt meg a tervezett, de papiron maradt önkormányzás mellett is.

A lángeszű és nemes szívű József császár «toleran-

tiale edictumak oltá ki a vallásos gyűlölet és hitüldözés égő kanóczát.

József császárnak lehet köszönni, hogy Erdélyben a XVIII. század végén a hitdüh csillapodni kezdett és a vallás körüli eszmék többé nem vitték be szenvedélyes harczait a család tűzhelyeihez.

A Magyarországtól független erdélyi önkormányzás miatt e kellemetlen emlékü kérdések akárhová fejlődhettek volna.

Rövid körvonalakban lerajzoltam az alkotmányos hanyatlás korszakát, mely a Leopoldi kötlevél keletkezésétől fogva a közvélemény minden erélyes tiltakozására, a társadalmi élet minden hatályos ellenszegülése nélkül egészen Mária Terézia haláláig terjed.

Jelleme a szakadatlan, a naponkénti sívárodás volt.

Erdély még kevésbbé védelmezhetette magát, mint Magyarország, az absolutismus ellen.

Alig 90 év alatt gazdag közléte tarlóvá lön.

S Magyarország, a mindenben sokkal hátrább levő testvér, bár szintén nem járt rózsás ösvényeken, lassankint megelőzte, sőt hátra hagyá őt a szabadság és anyagi jólét tekintetében.

A távolság nem vala nagy, de már észrevehető.

Ténynye lön, hogy Erdély intézményeiben, úgy mint gyakorlatilag állanak, sem eltanulni, sem követni való nincs.

Csökken tehát az Erdély iránti érdek; mi egyéb-iránt éber azért sem lehetett, mert a kicsiny ország a Leopoldi kötlevél által tiltakozott összevegyíteni jövődjét Magyarország sorsával.

A nemzeti fejedelmek alatt önállósága által magas missiót teljesített Erdély; a Leopold uralkodása után pedig önállóságának, a magyar nemzet kettészakításán kívül más fontossága alig volt.

Ha tehát e második korszak alatt küzdelmei és szenvedései a Duna mellől kevés részvéttel jutalmaztatának, az a magyarországi közvélemény tunyaságát mutatja ugyan; de még sokkal inkább bizonyítja azon államjogi

helyzet fonákságait, mely híres alaptörvényéből a Leopoldi kötlevelel folyt.

V.

József császárnak kellett, a gondviselés különös szélességéből, valamint Magyarországon, úgy Erdélyben is az alkotmányos élet és nemzeti szellem első fölvillanyozójává lenni.

Ő az állami intézmények tengerén hasonlított ama híres világhajóshoz, ki mindig kelet felé vitorlázott, s minthogy következetesen haladott kitüzött pályáján, elvégre megérkezett nyugatra, nem gyanított tévedései által a föld alakja iránt egy nagy igazságot bizonyítván be, melyet addig is ismertek ugyan a gondolkodó fők, de még sem annyira, hogy új megmutatásokra ne szoruljon.

József, a philosophiai iskola növendéke és II. Fridrik utánzója, egyöntetűvé iparkodott tenni birodalmát; tagadta a történeti jogok szentségét és erejét; nem hívé se szükségesnek, se nagy érdekek által védettnek a magyar korona országainak ősi alkotmányát, s mint bátor kezdeményező ment a felfogott ösvéhyen mindig tovább, vállalkozva, merészen, ernyedetlenül, de összeolvasztási eszméi minél messzebb nyomultak, annál kitartóbb ellenszenvvel küzdének; a központosítás fölébreszté a régi autonomia védelmét; a nemzetiséget sértő új követelések figyelmet, részvétet, hő bálványozást gyújtottak Erdélyben és Magyarországon az addig parlagban heverő, a legázolt alkotmány és közélet iránt. Minden, mit a rögtönzött rendszer kívánt, fölakadott, minden, mi a multa emlékeztetett, vallásos kegyelettel karoltatott át. József tervei meg nem fogantak vagy hamar elhervadának; de a ledöntött régi közjog és a népéletben gyökeret nem vert új szervezetek üres helyein buján nőtt ki az ingerültség, a gyanú, a bizodalmatlanság — elfoglalt minden tért s még a trón zsámolya előtt is fölzsendült.

Ily állapot tarthatatlan volt.

S végre feláldoztatott.

A küzdelmekben kifáradt és a beteg császár két rendeletén, tudniillik a tolerantie edictumon és az örökös jobbagyság eltörlésén kívül, többi intézkedéseit megsemmisíté.

S midőn kórágýából tíz év romjaira tekintve, vigasztalás nélkül hunyta be szemet, utódja II. Leopold 1791-ben oly országgyűlést hirdetett Kolozsvárra, melynek hangulata — mint előre látható volt — már lényegesen különbözött azon törvényhozásokétól, melyek Mária Terézia lovagias, de enervált, eszmeszegény korában egy-egy alkotmányos biztosíték vagy vallási jog ünnepélyes ledöntögetése végett gyűjtöttek néha össze.

Az 1791-dik év korszakot kezdett.

S hogy szellemét és törekvéseit megbírálhassuk, figyelmünk elébe kell idéznünk a hatásokat, melyek a kedélyeket mozgásba és az eszméket fermentatióba hozták.

A mily környadt vala Mária Terézia halálakor a közélet, semmi kétség, hogy József császár, ha anyja nyomdokait követi, azon tíz év alatt, mely számára a Danaidák történeteit újítá meg, minden lényeges ellenszegülés nélkül véget vethetett volna a magyar korona országaiban, s különösen Erdélyben az önálló kormányzás még fenlevő maradványainak.

A hosszas és atyáskodó kényuralom alatt a kedély úgy elveszté emelkedettségét, a jellem szívósságát, a hazaszeretet a kötelességek fogalmát; továbbá az arisztokratia már annyira összeszötte saját érdekeit a kabinet irányjaival; hogy könnyű feladat lett volna a birodalmi összpontosítást a magyar karok és rendek elnézése mellett, sőt hozzájárulásával is létesíteni, mert az egész kérdés titka már csak az idő lassú munkásságának meg nem zavarásában, a rombolások közt a nagy zaj kikerülésében és a nemzet előítéleteinek, különösen pedig az arisztokratia hiúságának tömjénezésében állott.

Ha József erőszakos lépésekhez nem nyul, ha a régi fölolvasztási terven halad; ha minden jogbontást magyar kezek által és az olcsó becsszomjak lekenyerezésével hagy teljesíteni: — ekkor matematikai biztonsággal számíthatott volna céljának elérésére.

De ő nemcsak centralisálni, hanem a XVIII. század bölcseleti eszméi szerint alakítani is akart.

E két törekvés a politikai modor megválasztására nézve teljesen ellenkezett.

Az lassan, ez merészen kívánt tenni, az ámítással, ez nyíltan vágyott szólni; az az erős előítéletek kimélettét, ez megdöntését sürgette.

Az első irány történeti szövetségese a felső osztály nagy töredéke volt, a második iránynak még ezentúl kellett rokonszenveket keresnie.

József császár, minthogy nem csupán dynastikus érdekből, hanem az eszmék kedvéért is szeretete volna az összpontosítást, a nyílt és destructiv modor mellé állott, s midőn a magyar nemzetet erőszakkal germanisálni, a magyar önállóságot nyíltan meg akarta szüntetni, ugyanakkor egyszersmind a hűbéri és aristokratikus előjogok ellen ez encyclopædisták hevével lépett fel s messzerezzenté magától a birodalmi központosítás régi barátjait, a nélkül, hogy újakat szerezhett volna oly illuminatismus zászlója alá, mely a szabadság első zsongéiért a nemzetéletet látszott áldozatul kívánni.

A helyzet szerint, melyet a szabadelvű József a magyar alkotmány és magyar nyelv irányában elfoglalt, az ellenhatásnak okvetlenül nemzetinek és illiberalisnak kellett lenni.

Visszaköveteltettek a jogok, ha kártékonyak valának is, azért, mert veszélyesebb volt az önkény, mely azokat eltörölte. S ezen alpnézet, valamint a magasabb alkotmányosságnak zamatját tevő; úgy másfelől számtalan önző vagy szűkeszü törekvésre vetett népszerűséget. A magyar az erőszak által makacscsá tétetvén, nem akart többé a legártatlanabb és leghasznosabb

reformban mást látni, mint ámitást, ha kecségtetőnek tünt föl, vagy veszélyes czélzatot, mely később fog lelepleztetni. S mert minden viszonyok összedulva és egymáson heverték, nem vala csoda, hogy a kéz, mely annyit rontott, még az építés foglalatosságai közt is el lőn kárhoztatva a tömeg, és segéd nélkül hagyatva az intelligentia nemesebb részétől.

Innen van, hogy kivált Erdélyben, ha vizsgálat alá vesszük a kérdéseket, melyek a közhangulatot leginkább ingerlék, kétségkívül úgy találjuk, hogy József reformjai örökké akkor gyújtották a szenvedélyeket lángra, mikor a nemesi rend előjogait vagy előitéleteit fenyegették; a szabadság elméleti érdekein és az alkotmányosság nagy garantiáin ejtett sérelmek pedig, rendszerint hidegebb vérmérsékű és gyérebb számú kritikusokra találtak.

Halálakor is nem a közigazgatás szervezetére vonatkozó rendeletei égettettek meg a megyetermekben és a városi piaczkokon; de a kataster előkészületei, a népösszeírás, a földmérési adatok.

Bizonyára, kik József intézkedései ellen szívós és átalkodott visszahatást folytattak, többnyire inkább szerették sarkaiból kivetett alkotmány középkori kasztrendszerét, mint a ruganyosságot, melylyel az birt, mint az éber s magát mindig megújító és fokozó közéletet, melyet védelme alatt kifejtteni lehetett volna.

Nagy része az elégületleneknek más nem volt, mint oly reactionarius, ki ha József reformjai magyar érdekben és alkotmányos uton létesítették volna, akkor is hasonló keserűséggel lép föl az újítások ellen.

S mégis a maradéknak hálával kell e férfiakra emlékezni, mert mozgásba hozták az elzsibbadt nemzettest vérereit, fölélesztették az önzés és önfenntartási érdekei által az ország jogainak megoltalmazására irányzott törekvést, s majdnem annyit tettek a haza szabadságára, mintha a szabadosság helyett magát a szabadságot szerették volna.

De igen csalatkoznánk, ha azt hinnők, hogy II. Leo-

pold megkoronáztatásakor csak ez az elem várta a két testvérháza régóta zárva tartott országtermeinek megnyílását.

Találkoztak a József kormányzási rendszerével elégtelenkedők között oly egyének is, bár aránylag nem nagy számmal, kik a magyar nyelv és alkotmány elleni sérelmeket mélyen érezték és buzgón óhajták orvosolni; kik hazájuk történeti autonómiáját az egyöntetűség kétséges kísérleteiért szintén nem bírták fölláldozni, s kik mindenek előtt magyarok és sak mint azok akartak alkotmányosak lenni, de hazafiui jellemük mellett is méltányolni tudták József császár számos reformjainak alapeszméit, sejdíték a szabad sajtó által tolmácsolts irányok egész jelentőségét és a század doctrínáinak hatásai alól magokat kivonni nem szerették.

Ezekre felötlő hatást kellett a francia forradalom szellemének gyakorolni, és azon fényes eszméknek, melyek a genevai bölcs irataiból hihetetlen gyorsasággal vitettek át az életbe.

De, kivált Erdélyben, három nemzedék alatt nem csak a közélet, hanem az országlatra vonatkozó irodalom is parlagon hevervén — természetes volt, hogy a Párisban megkezdett nagy események és az azokat előidéző tanok, a reformok meleg barátainál is, inkább valának a szív és képzelem által felfogva, mint a kritika szigorú vizsgálásával kísérve.

Ha már azon ellenzékét, mely a szabadalmak megóvásáért védelmezte az alkotmányt, a másik töredékkel, mely azt a szabadság eszméinek kifejtéséért követelte, összehasonlítanók szám- és népszerűség tekintetéből: akkor látni fognók, hogy óriás többségben voltak a restauratio határozott színű emberei az illuminatizmus tanítványai fölött: mert az első irányhoz tartozott a megyei kis- és középbirtoku nemesség majdnem kivétel nélkül; míg a másodiknak képviselőit többnyire csak a társadalom legfelső rétegeiben és a tudományok fáklyavivői közt lehetett — bár ott is gyéren — föltalálni.

Azonban az ó-alkotmányosok osztályában is a Szajna melletti események óriás nesze már az 1791-ki országgyűlés kihirdetése előtt figyelmet gerjesztett, és sokan, kik József uralkodása derekán még a legüdvösebb reformjait is, nem csak a megsértett formaságok, de az elv tekintetéből is kárhoztatták, komolyakká és fontolókká váltak, midőn hallák, hogy az eszmék, melyek Bécsben a trónról hirdettettek, Párisban a tribuneről szavaltatnak el.

Az örökös kormánypárton kívül ily elemek foglaltak helyet az 1791-ki országgyűlésen.

S elkezdődtek a tanácskozások oly emberek összege által, kik közül egyiknek sem volt parlamentalis tapasztalása, sőt sejtelve is a pártok vezetése és a szönyegre vont kérdések tapintatos kezelése iránt.

De hamar tanultak, s az 1791-ki országgyűlés Erdély évlapjain kitűnő helyet foglalt a megfontolás, a szónoklat és hazafiság szempontjából, ámbár tévedései, melyek a viszonyok nehézségei miatt menthetők valának és az organisatio körüli botlásai, melyek néha a körülmények kényszerűségén kívül az államférfiui belátás hiányára is mutattak, igen könnyen kimutathatók.

II. Leopold kabinetje, midőn a magyar korona országaiban a rendek összehívására rászánta magát, a régi viszonyok helyreállítását csak lényeges módosítások mellett akarta.

1791 tehát alkotásra bizatott meg a romok között.

1791-nek kellett a visszaélésből azokat eltörölni, melyeken a hatalom önkényt kívánt túladni, és a régi törvényekből azokat visszahozni, melyek komoly akadályokat nem gördíthetnek a bécsi kormány elébe.

1791-nek kellett magát alkotmányos évnék szinlelni, hogy a törvényesség felügyelete alatt tábláztassanak be a kényuralom követeléseit.

Ez vala a felső akarat és a még erősebb viszonyok akarata.

VI.

Az országgyűlés előtt két út állott, mindenik akadályokkal, sőt veszélyekkel.

Az egyik a teljes visszahelyzés követelése, a másik a régi közjognak új törvények általi fölvilágosítása és módosítása.

Száz sanyaru év után maga a Leopoldi kötlevel, ámbár a nemzeti fejedelmek mindenik conditionál az alkotmányos szabadság biztosítására nézve sokkal hátrább állott, oly kedvezőnek, oly kielégítőnek látszék, hogy életbe léptetése a legmerészebb vágyakat is túlszárnyalta volna.

Az országgyűlés tehát, ha kezét nem nyujt a régi alkotmány vizsgálat alá vételére, s csupán az eskü által szentesített törvények foganatosítását sürgeti, többet kívánt volna, mint a mennyit a legszerencsésebb csillagzatok közt is indítványozni és keresztülvinni remélhetett, mert Erdély már annyira csekély jelentőségű tartomány volt, hogy egy birodalmi absolutistikus kormány mellett, az alkotmányos belélet tovább fejlesztése és új törvényekkel támogatása költői ábrándnál több alig lehetett.

E tény a honatyák köteletségévé teszi vala, hogy a sérelmi sánczokból és a jogvédelem rayonjából ki nem lépve, szigoruan és következetesen sürressék a szentesített, de soha meg nem tartott törvények végrehajtását, mielőtt újak kezdeményezéséről lenne szó.

«Et si fractus illabatur orbis» mondhatták volna — ők a sérelmi téren maradnak, míg a Leopoldi alapszerződés írott malasztja igazsággá nem válik.

Azonban meg kell vallani, hogy ezen catói szigor akkor még több nehézségekbe ütközött mint később 1834 ben.

Mert végtére is, voltak a Leopoldi kötlevelnek szándékosan homályba burkolt kitételei, voltak csak elvileg oda vetett intézkedései — s míg azok fölvilá-

gosítást — ezek részletesebb rendelkezést igényelhettek.

Továbbá a hosszas reactio és József törvénytelen reformjai alatt oly sok állami viszony nyert patensek és normativumok útján alakot és tömörödést, hogy mindent a régire szorosan visszavinni alig lehetett, és némely kérdések fölött okvetlenül kellett a nemzet akaratának haladék nélkül nyilvánulni.

Végre, ha e tekintetek elég fontosak nem valának is: hihető volt-e, hogy a megcsökönösödés esetében nem oszlattatik-e el az országgyűlés eredmény nélkül? S midőn a multból semmi sem maradt épen, a létezőből semmi sem kedveltetik és a jövődre kezesség és szabály nincs, helyeselhető-e, ha a törvényhozás jogos makacssága a felosztatás esetében egy jogtalan provisoriumon kívül, az ország igazgatására nézve más lehetőséget fönn nem hagy?

Ily okok pártolták a törvényalkotás útjára térést.

S a nagy többség vágyott kilépni a tíz évi sükkertelen kísérletek által hátrahagyott zavarból, mint a csolnakból az, ki egy széles tenger minden zivatarait a csodák kegyelméből átélte, és az emberi természetnél fogva megutálta.

A koczka el lőn vetve.

Az 1791-ki országgyűlés rövid idő alatt a megyéket, a törvényhozást és a kormány széket újra rendezte a Leopoldi kötlevél alapján, de a legerősebb ékkövek kivétele s az egész épület térszinének megkeskenyítése mellett.

Ez az alább szállítása az irott szabadságnak, ez az egyezkedés a kényszerűséggel, nem történt fájdalom és küzdelmek nélkül.

S midőn ily lényeges kérdések oldatának meg vagy metszettek ketté, természetes volt, hogy a pártoknak kiformalódnai, magokat eszmék és modor által jellemezni, sőt egymással hevesen csatázni is kellett.

Az engedékenységet rendesen a kormány nyal való összeütközések előzték meg.

A szónoklat védte a jogokat. Megdönté, eltemette. Sajnálta midőn azok szőnyegre jöttek, sejtván, hogy áldozatoltárra vitetnek; később a tarka kötelet kezébe ragadta, s az áldozatot virággal hinté be, míg bárd alá vonszolá.

Mit tehetett?!...

De vád helyett, melyet különben is a későbbi országgyűlések inkább érdemelnek meg, lássuk az 1791-kinek az alkotmány körüli főbb intézkedéseit.

József császár központosítási kísérletei okozván az ingerültséget, szükségesnek tarták Erdély karai és rendei szintoly határozottan, mint a magyarországiak, kimondani, hogy Erdély csak mint saját alkotmánynyal és közigazgatással bíró állam; nem pedig, mint a birodalomban fölolvadt tartomány s nem «ad normam aliarum provinciarum» kormányoztathatik. E törvény a *praecepta* sanctiónak az ország területi épségét és független beligazgatását biztosító általános kifejezéseit oly határozottan magyarázza meg, minél világosabban a régi törvényeknek szintén erőben levő intézkedései sem szólottak.

Továbbá mellőzhetlen vala a haldokló császár által visszavont szervezetek közül a törvényszékekre és az ügyfolyamra vonatkozók iránt részletesen intézkedni; mert több megkezdett pör vala eldöntetlen, s a személy és vagyon érdekében feküdt szabályt állítani föl, mely meghatározza a «competentiát» és «eljárást» a még függőben levő keresetekre nézve. — Az országgyűlésnek e tárgyat kimerítő intézkedései inkább arról tesznek bizonyosságot, hogy a többség a régi állapotot czafrangjaival és bonyodalmaival együtt kedvelte, mint pedig arról, hogy elég ismerettel és akarattal birt a törvényszékek és a pörfolyam reformjában rejlő, állami és társadalmi nagy kérdéseket méltánylani.

József császár «*tolerantiale edictuma*» által a hitdühnek és a térítgetési erőszakolásnak árját föltartóztatván, természetes volt, hogy a három háttérbe szo-

rított és üldözött vallás, a beállott nyugalom alatt új erélyt és bátorságot merített: törvényes jogegyenlőséget oltalmazni és a jövőre számára biztosítani. Erre czéloztak a vegyes házasságot, a reversalisok érvénytelenségét és az áttérést érdeklő törvények, melyek kétségtelen hiányaik mellett is a lelkiismeret szabadságát magasabb fokra emelték, mint a minőről a Leopoldi kötlevél aláírása óta valaha tetteleg szó lehetett.

Végre, József az örökös jobbagyságot eltörölvén, e reformot a kedélyek megnyugtatósáért a felső rendeletek közül a törvények hasábjaira is át kellett plántálni. — És az 1791-ki honatyák megelégtültek ily kötelesség teljesítésével, s néhány potom intézkedésen kívül, fölöslegesnek tarták az urbéri viszonyok szabályozásáról többé gondoskodni; mert, mint hívék, a fontos kérdés tüzetes és hosszú vizsgálatot érdemel.

Az elősorolt törvények által leszámoltak a rendek József császárral.

Hátra van még látnunk, hogy miként szerződtek a Leopoldi kötlevelet folytonos sarcz alá vető absolutismussal, melynek 1691 óta József trónralépéséig sikerült volt, azt egészen kifosztogatni és a közéletre befolyás nélkülivé tenni.

Itt tekintetet két tárgy érdemel; tudniillik

I-szor a kormányzék tagjainak,

II-szor a megyei tisztviselőknak választását és megerősítését illető újabb szabályok, melyeknek föladata volt: a Leopoldi kötlevélből föláldozni a fentarthatatlanokat és foganatosítani a megvédhetőket.

Mi a kormányzékot illeti: az 1791-ki többség hosszas alkudozások közt abban állapodott meg, hogy a kormányzék megüresült helyeit ezentúlra is az országgyűlés tölti be választás útján; de oly megszorítással, hogy a Leopoldi kötlevéiben is világosan említett felső megerősítésre a négy bevett vallás közül mindegyikből felküldi a három legtöbb szavazatot nyert tagot. Tehát az ürességbe jött tanácsnoki hivatalra öszvesen

12 egyén terjesztetik föl, s ezek közül ő felsége, a vallások egyenlőségére ügyelve teendi megerősítését.

Csak ennyi fordul elő magában a törvényczikkben a sarkalatos hivataloknak — hová a kormányszéki elnökségen és tanácsosokon kívül az udvari kancellár, a nemzeti fölkelés vezére és a királyi tábla elnöke is tartoztak — betöltése iránt. De a jegyzőkönyvben még az is említettetik, hogy ő felsége minden választási lajstromból a vallások egyenlőségének tekintetbe vételével örökké a legtöbb szavazatot nyertet erősíteni meg.

Nincs miért mondjam, mert, minden tiszta értelmű ember magától átláthatja, hogy e törvényben egy eszme világosan és félremagyarázhatatlanul van kifejezve: az tudniillik, miszerint kormányszéki tanácsos és általában sarkalatos hivatalnok sem az nem lehet, kit az országgyűlés meg nem választott, sem az, kit a fejedelem meg nem erősített.

A többi megállapodáshoz, a választottak számán kívül, férhet commentár, s az 1848-ki országgyűlésig tudtommal egy országgyűlés sem tartatott, melyben vitatkozás vagy sérelemként ne fordult volna elő, hogy ő felsége elvileg vagy gyakorlatban más értelmezést ad a sarkalatos helyek betöltését illető törvénynek, mint a minő abban valósággal rejlik.

Még sokkal gyarlóbb, sőt majdnem szándékos homályba burkolt szerkezetű azon törvénycikk, mely a megyei hivatalok választási módszerét rendezte.

Mint olvasóim emlékezhetnek, a Leopoldi kötlevel szerint a megyei tekintélyesebb hivatalhelyeknek betöltése is felső megerősítéstől függött. Erdély többé nem vala oly nyomatékú, hogy egy jogot, melyet tetteleg a birodalmi igazgatásnak adott át — mert ilyesekben az udvari kancellár contrasignaturája csak bábjáték volt — valaha új vitatás és eldöntés alá vonni merjen.

Az 1791-ki országgyűlés is tehát alkotmányozásában csupán azon kérdésre terjeszkedett ki: minő hatás-

köre legyen a megyéknek a felség által megerősítendő hivatalok választása körül?

A kijelölési jog a főispáné volt, kinek mindenik bevett vallásból külön az egyes állomásokra hármat kellett kandidálni.

A megerősítési jog — viszont tekintettel a vallások egyenjoguságára — a felségé.

E két igen jelentékeny befolyás közt volt szükség, a megyék választási joga számára a hatáskört kimutatni.

Az 1791-ki többség e komoly föladatot úgy oldá meg, mint a jövő idők talányait szokták a Pythiák.

Terjesztessenek megerősítés végett föl, így szól a XII. törvényczikk — «tria et receptis religionibus pluralitate votorum electa.»

Mit jelent e szó: tria — három — a négy bevett vallás egyenjoguságával és a főispánok fennebb említett kijelölési jogával egyeztetve? adott-e valami hatalmat a megyei választók kezébe, vagy pedig pusztá szójáték vala, mely alatt valóság nem feküdt? — oly kérdések, miknek megfejtése országgyűlési jegyzőkönyvek és megyei szónoklatok által, az évek változó folyama alatt mindig nehezebbé tétetett; oly kérdések, melyek a legjelesebb erők munkásságát emészték föl, és kétszer helyezék az országot ostromállapotba...

Ekként végzett a Leopoldi kötlevéllal az 1791-ki országgyűlés.

Így egyenlíté ki a haza alaptörvénye és az absolutismus közt folyt kilenczven éves pört.

Melyik nyert e transactio által többet? az alkotmány, vagy az alkotmányt feleslegessé tevő önkény? később fogjuk meglátni.

Annyi bizonyos, hogy az 1791-ki rendek többnyire jó hiszemmel teljesíték szerepököt, s ha munkálkodásaikon ritkán volt áldás — ezért a vád igen kevés része erejük gyengeségére, a sokkal nagyobb rész pedig a viszonyok erejére hárul.

Miután a kormányzések és a megyék körüli intéz-

kedéseket vázolni igyekeztem, mellőzöm a XI. törvény-czikknek az országgyűlés rendezésére vonatkozó határozatait; mert azok fölött a későbbi időkben nem folyt se a parlamentben, se a nyilvánosság ítélőszéke előtt élénk és az események alakulására ható vita.

Csak annyit jegyzek meg, hogy a XI. cikk, midőn szorosán meghatározta a megyei és városi képviselők számát, ugyanakkor a felség által a kormánytanács ajánlatára kinevezendő királyi hivatalosok mennyiségéről semmi intézkedést sem tett. Továbbá a királyi hivatalosok qualificatióját két föltételhez köté, t. i. hogy a királyi hivatalos, «potior nobilis» és «sufficiens possessoriummal» ellátott egyén legyen: de, miután 1791-ben a mágnási rend eltörölteték, és azt, hogy mennyiből kell az «elégséges birtok»-nak állani, maga Oedipus sem tudta volna megfejteti, természetes vala, hogy az igazgatás valamint tetszése szerint számmal, szintűgy egészen tőle függő elemekből alkothatta a királyi hivatalosok testületét — azon testületet, mely a követekkel egy teremben tanácskozott, s melynek mindenik tagja épen úgy szavazott, mint akármely követ.

Ennél elméletileg nem lehetett nevetségesebb organisatiót kigondolni.

De az 1791-iki rendek mentségeül föl kell hoznom, hogy ők a XI. cikkben nem condificáltak, hanem csak a létező, a hagyományos, vagy szokás által becsuszott tényeket registrálták. — S a mi keveset e történeti állapotból eltöröltek, többnyire oly helyesen történt, mint a mily gyarlók valának azon csekély mennyiségű új indítványok, melyek a XI. törvénybe csusztak.

Bevégeztem a korszakot alkotó 1791-iki országgyűlésnek — mint alkotmányozó gyűlésnek — rajzát.

Azonban az idő szellemének ismertetésére még fölhozom a Magyarországgal való egyesülés kérdését, mely először 1791-ben pendítettett meg, s onnan nyerte pártolóit, hol később gyanakodással fogadtatott.

A magas hivatalnokok köre és a kormánypárt zászlóvivői, voltak az uniónak első barátai.

Ebből magyarázható, hogy a Magyarországgal leendő egyesülés ügyében kezdeményezővé II. Leopold lón, ki a királyi előterjesztményekben fölszólítja a rendeket, az unió mikénti létesíthetése iránt tervet készíteni, és a trón elébe terjeszteni. I. Ferencz követte elődének nyomdokát, a mennyiben szintén hajlandónak nyilatkozott a Magyarországgal való egyesülés eszméjét különös figyelemre méltatni; azonban, mint látszott, a felsőbb régiókban e kérdés iránti rokonszenv naponként apadt. De nem tagadhatni, hogy magában, a törvényhozás termében sem vala az uniónak népszerűsége, sőt a testvérhonnal való szorosabb kapcsolatra vonatkozó előleges javaslatok, ha súly nélküliek valának, hideg pártolásra, ha fontosak, elnapolásra vagy visszautasításra számíthattak. Csak két kérdés volt, mely a többenél általánosabb helyeslésre talált, az tudniillik, hogy az erdélyi udvari kanczellária egyesíttessék a magyarországgal, s hogy a kormányzó a pozsonyi országgyűlésen a felsőház tagja legyen, és a magyarországi hivatalnokok hierarchiájában azt a rangot foglalja el az országbíró és a horvátországi bán közt, mely a mohácsi veszedelem előtt az erdélyi vajdáké volt.

Gróf Bánffy György rendkívül vágyott a vajdák régi rangjára; ellenben gróf Teleki Sámuel nem vágyott az egyesítendő udvari kanczelláriák alkorlátnoka lenni; a két legfőbb hivatalnoknak e szembe álló érdekeiből folyt, hogy Bánffy az említett indítványokat az országgyűlésen elfogadtatá, Teleki pedig Bécsben meg-buktatta.

Ez vala az unió sorsa az 1791-iki országgyűlés alatt.

Az alkotmányozó 1791-ki gyűlés sejté, hogy transzignálván a multa nézve a kormánynyal, fontos teendői vannak a jövőre számára; még pedig nem csak a sérelmek és közjog, de a reformok s kivált az anyagi érdekek mezején is.

Tagjai közül többen kísérték rokonszenvökkel a francia pártok mozgalmait, s minthogy a Szajna mellett divattá vált a kor nagy igényeit, a mult minden hagyományaitól megtisztított és «tabula rasává» lett államba codificatio uján ültetni át: az erdélyi törvényhozás tagjai, legalább a tárgyalási módszerben, hódolni akartak az európai divatnak, mely II. Katalin udvarában is már egypár évvel régebben nagy pártolókra talált; ennél fogva az urbéri viszonyoktól kezdve a törvényszékek rendezéséig, minden fontos ágára nézve a reformoknak, országos és rendszeres bizottságokat neveztek ki, s azoknak kötelességökké tétetett, alapos, kimerítő és részletes törvényjavaslatokat készíteni a szakmájukba eső tárgyak felől.

Igy jöttek az erdélyi parlamenti életbe az országgyűlés bezárása után és a következő törvényhozás számára munkálkodó bizottságok, melyek alakulásoknál fogva csak a szétszlott országgyűlés többségét tükrözhatték vissza, s épen ezért gyakran kellett volna az új gyűlés többségét kielégítetlen hagyniok, ha valóssággá válhatik vala szerepük, mi Erdélyben még kevesbbé történt meg, mint Magyarorszáiban.

VII.

Az 1791-iki országgyűlés pályájának végével megint nagy csökkenésnek indult a közélet.

A rendek eleinte többször hivattak össze tanácskozásra, de a szellem naponként szolgálóbbá vált. S Erdély tíz évi alkotmányos lét alatt, míg országgyűlései gyorsan következtek egymásra, annyit hülíatott el a különben is árnyékalkotmányból, hogy ha még tíz évig lett volna rendesen országgyűlése, a végsőnek alig maradhat egyéb teendője, mint egy határozat által bezárni a terem ajtaját, s miután többé tanácskozásra szükség nincs, mint a római színésznek, midőn a komédia bevégeztetett, a közönség előtt elkiáltani magát: plaudite!

1811-től egy századnegyed alatt nem gyűltek össze a hon atyjai.

Ezen hosszú korszaknak jelleme volt az 1791 óta hozott törvényeknek erejét kivenni, szokások, felső rendeletek s jegyzőkönyvi magyarázatok által.

Végtere a kétféle, t. i. az országgyűlési és az azon kívüli eljárás eredménye lőn, hogy a bureaukratian kívül más állami hatalom nem letezett Erdélyben.

Az évenként tartatni rendelt országgyűléseknek megszűnéséből pedig önkényt folyt a kormányzék legalitásának elenyészése; mert a halál által koronként apadt azon tanácsosok száma, kik az országgyűlésen választarván meg, törvényesen ültek helyeiken.

Továbbá a megyegyűlésekből az idők nyomasztó befolyása közt kifogyván minden erély, utoljára a tisztujítások divathól kikoptak, s a kormány által nevezett vagy helyettesített hivatalnokok folytatják állandólag és bureaukratiai függésben a felsőségtől, a közlekedést és a megye kormányzását.

Tetileg tehát a választási elem szétpárolgott.

Az alkotmányos élet a hagyományok közé tartozott, melyben senki sem akart hinni mindaddig, míg a vagyonosabb és tekintélyesebb családok, magokat, miután a közügyekre hatást elvesztették, a hivatali állásokból is csaknem egészen kiszorítva látták.

Ily hátratéel többeknél párosulva a hazaszeretettel, némelyeknél a hatalom polczán levők iránti gyűlölettel, nagy mértékben elősegítette az ellenzék alakulását, s oly gyors terjedését, hogy igen rövid idő alatt a kormány, bár rendkívüli eszközök állottak szolgálatára, majdnem mindentevő volt, teljesen népszerűtlenné lőn.

A békétlenkedés a nyilvános életre ujra szint és jelentékenységet ruházott.

Erdély befolyásosabb egyénei a közügyek iránt érdekekkel viseltetni, s részt kezdetek venni a megyei gyűlésekben.

Többen a felsőbbbrangu és vagyonos osztályból megyéről megyére járván, mindenütt meglátogatták a

tanácskozmányokat, s folytonosan ostromlák a kormány és a törvényhatóságok élén álló férfiakat.

Kétségtelen, hogy az 1791 óta bekövetkezett demoralisatio és jogtapodás a viszonyok természetén kívül, mellékesen az egyéneknek is vala tulajdonítható.

De a pártszenvedélyek mindent csak az egyének hanyagságaira vagy bűneire hárítottak, mi egyébiránt más országok történeteiben is hasonló körülmények közt elő szokott fordulni, s a harcz, mely később a szabadelvűeknek a conservatívek elleni küzdelmévé változott, egyes személyek népszerűtlenné tételével kezdődött: de már 1830 körül politikai szint vett magára, s bár tárgyainál fogva kizárólag a sérelmi téren folyt, eszméinél fogva, az újabb kor pártmozgalmaival naponként szorosabb rokonságba jött.

Azonban, mielőtt előadásom fonalán tovább haladnék, legyen szabad fölhoznom, hogy noha csak negyven rövid év választja el az 1791-iki országgyűlésektől azon pillanatokat, midőn az újra fölébredt nemzeti és alkotmányos szellem egy Wesselényi, egy Kemény Dénes és Bethlen János vezérlete alatt diadalmas táborozásokhoz kezdett; mégis e csekély időköz oly nagy arányban hatott a közélet megsemmisítésére, hogy 1830-ban magok az 1791-iki törvények már elérhetlenebb malasztanak látszottak, mint 1791 előtt a Leopoldi kötlevél szerinti alkotmányos jogok összege.

Hogyan volt ily sülyedés lehetséges? vagy ha az absolutismus ereje az európai körülményekben rejlett, mi módon történhetett, hogy az 1791-iki nyers hangulatot azon gyors meghunyászkodás, azon szolgai szellem válthatta föl, mely a szenvedett igazságtalanságokra fölsivalkodni sem mer, és az alkotmányos formák töredékei közül restelli vagy nem bátorkodik még azokat is használni, melyeket a hatalom keze elvenni nem akart?

E kérdések önként vetik magokat a figyelem elébe.

S bár az ember alig akarja elhinni, hogy egy élénk és zajos közéletet, mely majdnem forradalmi jelene-

ken kezdődött, és az alkotmány visszaállítására vezettet, minden erőszak nélkül, néhány év alatt semmivé lehessen tenni: mégis meg kell vallanunk, hogy könnyebben feltalálhatjuk e változás kulcsát, mint első tekintetre látszik.

Okai, nézetem szerint, következők:

A lármás ellenzék, mely nyílt helyeken égette meg József rendeleteit, s mely az 1791-iki országgyűlésen is a kialkuváshoz inkább sodortatott, mint sietett, — főként oly elemekből állott, kik nem az alkotmányosság, de a szabadalmak és nemesi előjogok összeromlását fájlalták, s kik József törvénytelen reformjai ellen a hamilcari gyűlöletet nem azon forráshól merítették, honnan a szabadságérti lelkesedés árjai ömlenek. Mihelyt tehát II. Leopold és különösen I. Ferencz igazgatási rendszere által aggodalmuk a IX. titulus erőszakos fölforgattatására nézve elenyészett; legott megszűntek az alkotmány őrzői és a kormány politikájának bírálói lenni. Falusi csendes birtokaikon — mert többnyire a közép és kisebbvagyonu nemességhez tartoztak — gazdasággal foglalák idejüket el, s nem sokat törődtek többé a világ forgásával. Azok pedig, kik közülök a mozgalom vezérei voltak, meg nem sérték elveiket, s nem valának multjokhoz következetlenek, ha a régi rendszer visszaállítása után a kormányt pártolták és hivatalokat vállaltak.

Igy mállott el egy része a tényező és mozgalmas erőknek, melyek József császár politikája ellen tömör phalanxot alkottak volt, s még 1791-ben is hangoztaták az alkotmánysértések miatt támadt indignatiókat.

Az ellenzék másik töredéke — mint fönnebb említettem — a bölcseleti század tanainak ujonczaiból állott, kik örömmel olvasták az illuminatizmus könyveit, fölvetették magokat a szabadkőművesek páholyába, s el valának ragadtatva, midőn a franczia forradalom kezdé életbe léptetni az eszméket, melyek miatt annyi bölcs és charlatan illt a bastille-ban, s melyek a legnemesebb érzelmekre hivatkozva magának

az aristocratiának vezérlete alatt, folytatták irtó-háborúikat az előjogok ellen.

Nem szükség fejtegetnem, miként az 1791-iki országgyűlésnek szabadelvű töredéke a legnagyobb mértékben el volt rémülve, midőn az eszmék háttérében meglátta a guillottine-t, s midőn a philanthropok helyébe a septembriseurek léptek — és Condorset után Danton alakja tűnt föl.

A francia rémuralkodás elnémítá és a szabadság iránt kétségbeejté vagy egészen kiábrándította az 1791-iki ellenzék alkotmányos kisebb töredéket.

Így mállott el a tényező és mozgalmas idők másik része is.

Innen magyarázható, hogy 1791 óta mindig engedékenyebb szellemű országgyűlések következtek.

Vegyük még fontolóra, hogy ép ezen időktől kezdve több éven át, kitűnő tehetségű férfiakkal szaporodott a magasabb hivatalnokok kara. A Bánffy György és Teleki Sámuel megállapított hírnéve mellett is, gróf Kemény Sámueltól kezdve Kosztáig és Kenderessy egész sora tűnt fel a tehetségek s becsületesség által elismert hírnévi hivatalnokoknak. Ezek népszerűségök szétpazérolt kincsével megaranyozták a burokrácia igáját; ezek nevökkel fedték az absolutistikus kormányzás gyűlöletességét s visszariasztottak minden komolyabb irányu ellenzést, mely csak a politikai láthatárról való letűnésök után néhány évvel kezdett tekintélyre kapni.

Tegyük még ehhez: hogy a valmyi győzelem óta az európai háborúk hosszú cykusa magára vont minden figyelmet, s az ország belkérdései a nemesi fölkelések, a rendkívüli subsidiumok és katonaszerződések sürgetős kérdései miatt, okvetlenül háttérbe nyomattak; az európai béke megkötése után pedig a szentszövetségre támaszkodó nézetek sokkal erősebbek valának, hogysem az alkotmányos ellenzés ellankadt, szétszórt, lefegyverzett táborát hamar lehetett volna új toborzások által organizálni.

Miután kifejtettem az 1791-iki szellem megsemmisülésének okait, megint fölfogom elbeszélésem fonalát, s Erdély alkotmányos küzdelmeinek utolsó korszakát terjesztem olvasóim szeme elébe.

VIII.

1831-től kezdve, kivált a Széchenyi gróf *Hitelének* elterjedése és a juliusi forradalom után, melyet a belgiumi s lengyel gyorsan követett, az erdélyi közvélemény szemlátomást éberebbé és a kormány visszaélései irányában szigorubbá lön.

Az ugynevezett «vándor patrioták», kik az ország minden részében tartott megyegyűlésekre nagy csoportokban jelentek meg, organizálni kezdék az ellenzékét az által, hogy az általános recriminációk és az egyes főispánok vagy administratorok elleni kikelések teréről néhány nagy alkotmányos sérelem körébe vontak minden figyelmet és tevékenységet.

Különösen a megyei tisztviselők jogtalan állása, kik, tisztujítások nem tartatván, helyettesítés útján birták hivatalaikat, vala a legalkalmasabb kérdés a szétszórt s még nem fegyelmezett ellenzéki elemek összpontosítására.

Ez gyorsan is haladott előre; mert a megyei élet teljes ájultságát, s a közbizodalommal — mint felesleges vagy gyanus tulajdonnal — nem gondoló tisztviselők apró zsarnokságait rég érezte és megunta a tömeg. Kiki tudta, hogy a választási jog tettleges elzárólása s azon burokratiai rendszer, mely a helyettesítés ürügye alatt a megyei hivatalokat állandólag adta a hatalom teremtményei kezébe, az ország törvényeivel ellenkezik.

Könnyű volt tehát a municipalis jogok védelmezésének zászlója alá erős rokonszenveket gyűjteni.

A megyei hivatalnokok egyes kihágásai ellen megkezdett szenvedélyes csatározások csakhamar mindegyik elvküzdelmekké változtak, melyek az *Approbata*, a

Compilata, a Leopoldi kötlevel és főként az 1791-iki törvényczikkek szavaiból vett fegyverekkel vivattak ki, s majd mindenütt az ellenzék teljes győzedelmével végződtek.

A választási jog — melyet az 1791-iki XII. cikk szabályozott — visszaköveteltették, s kik helyettesítés utján bitorolták állásukat, vagy kiléptek, vagy engedelmességre nem találtak, és a közvélemény ostromozása miatt erélyöket megtörve érezték.

A kormánysszék, látván e szellem terjedését s összemérhetlen túlsúlyát, a követelések igazságát elvileg elismerte ugyan; de tagadá, mikép a választás modoráról — akár a megerősítés végett az egyes állomásokra felküldendő egyének számát, akár magát az állomásokat tekintve — az írott törvények szavai világosak volnának: ennél fogva míg az országgyűlés — melyet egyedül illet a törvénymagyarázati jog — kinyitathatnék, a létező hatalom és hatósági organumok iránt teljes engedelmességet kívánt.

Rendeletei félretetettek.

Midőn a megyei választásjog miatti keserűség tetőpontra ért; midőn főként Alsó-Fehérmegyében Kemény Dénes kitűnő szónoki tehetsége és alapos törvényismereete kijelölte s diadalemlékekkel ékesíté föl a terrenumot, melyet az ellenzék a municipalis életen ejtett jogtiprások kérdéseiben elfoglalandó vala: ugyanakkor egy másik és még érzékenyebben sujtó vitatárgy emelkedett fel a sérelmek tengeréből, s Kolozsmegye tanácskozó termeiben egy oly férfiú kezdé meg politikai pályáját, ki Erdély politikai fejleményeire egy pár évtized alatt leghatározottabb befolyást gyakorolt.

Bethlen János gróf — a két nagytekintélyű államférfiúnak és történetírónak, Bethlen Jánosnak és Bethlen Miklósnak ivadéka — 1791-ben született.

Tanulását Maros-Vásárhelyen a ref. tanodában végezte.

Európa viszonyai akkor az aristocratiának legfenyesebb kilátást a katonai pályán ígértek. Bethlen is ezen

pályára lépett, s csakhamar kitüntetvén magát, két év alatt már kapitánynya lett a Colloredo-Mansfeld ezredben; de miután a szövetséges hatalmak Párisba vonultak, s Napoleon megbukása és a restauratio által a világbéke helyre állott, Bethlen katonai pályáját polgárral cserélte föl, s az erdélyi udvari kanczelláriánál tiszteletbeli titkárrá neveztetett ki.

A birodalmi fővárosban Bethlen, a szép külsejű, fényes tehetségű, magas születésű és rendkívül kellemes társalgási modoru fiatal ember azon könnyelmű szerepet játszott, melynek vége: sok tapasztalás és nagy csalódások, életbölcse és zavart pénzviszony.

Szerencséjére éppen midőn minden vagyonából kifogyott, nagybátyjától szép kiterjedésű birtokot öröklött.

Bethlen azon erélyes jellemek közé tartozott, kik tévedéseik következményein okulva, magokat egy szilárd eltökélés által újra tudják teremteni. Ő Erdélybe visszavonulván, takarékosná lőn, s jószágainak rendezésére fordítá figyelmét. Sokáig nem vett részt a közdolgokban, s nőjének betegeskedése miatt többnyire Beszterczén, egy igénytelen szász városban lakott.

Midőn az oppositio naponként növekedett, midőn Kendeffi Ádám gróf, a «vándorló patrioták» feje, az abszolutistikus irányu kormányzási rendszer szembeszökőbb visszaélései ellen az ország minden vidékein kezdett izgatni, midőn az általános elégtelenséget Kemény Dénes és elvbarátai határozott kérdések körébe vonták, és a megyék tisztujítási jogának visszaszerzését tűzték ki főirányul, az eszmék élénk mozgalma Bethlen Jánost is, ki évek óta visszavonultságban élt, a család szentélyéből a haza küzdőhomokára szólította.

Megjelent Kolozsvárott, s a megye közgyűlésén az eddigi sérelmi tárgyakról elvonatkozván, maga a főkormányzék ellen kezdett ostromot, és miután évek óta követett politikáját szigoru bírálat alá vette, nem csak eljárásaiban, de mint testületet is e kormányzékot törvénytelennek nyilatkoztatá ki, mert tagjai nem

az országgyűlés által választattak, s mindenik tanácsnoknak — egyen kívül, ki az 1809-iki országgyűlésnek köszöni helyzetét — hivataloskodása gúny a Leopoldi kötlevel és az 1791-iki törvénycikk ellen. Ily szempontból Bethlen János fölírást javaslott ő felségéhez az országgyűlés rögtöni összehívása iránt, s elhatározatát, hogy a megye a kormányshéknak tagadja meg az engedelmességet, és csak azon kérdéseknben tűrje el rendeleteit, melyek nélkül az administratio tökéletesen megakadna.

E fölszólalás hire villámgyorsan terjedt szét a vidéken.

Az ország majd mindenütt a kolozsmegyei gyűlés irányait fogadta el. A kormányshék rendeletei föl sem olvastattak. Megszakadott csaknem minden kapocs azon igazgatással, melynek csak a hetvenéves Straussenburg vala törvényes állásu tagja, de ez is már beadta nyugalmaztatási kérelmét.

Bethlen pedig, szilárd vagy talán merész föllépése által rögtön az ellenzéek vezérévé lett; kik régibb befolyásuak valának, elismerék szelleme felsőséget. A kormányshék maga érzé, hogy helyzete az ország sark-törvényeibe ütközik, s e büntudalom miatt erélytelenné vált. Meggyőződén, hogy nincs igaza, nem mert parancsolni. Az anarchia kikerülhetlennek látszott, ha a nagy többségben levő ellenzéek követeléseit túlfeszíti és véleményeiben elágazik. De szerencsére a pártfegyelem ez időben az ellenzéeknél igen szoros volt. Nem támadtak veszélyes nagyravágások. Bethlen határozó tekintélynek tartatott. S Erdélyben a terület csekély-sége miatt nem vala nehéz a magyar és székely megyék minden mozgalmait, az alkotmányos törekvések minden sugarát egy gyűlpontba vonni. A Bethlen János házából — ki Kolozsvárra költözött — igazgat-tott, kevés kivétellel az ellenzéek. A megyei föllépések határai ki voltak mérve. A kérdések tárgyalási modora előre megszabva. A rögtönzés és a portyázatok esetei sokkal gyérebbek valának, s az összetartás szilárdabb

alapon és szigorubb fegyelmen nyugvék, mint Magyarországon. S minthogy tudva volt, hogy a párttanácskozmányok örökké Bethlennél folynak, oly esetekben, midőn nem vala megállapított zsinórmérték, Erdély különböző vidékeiből eljöttek a megyei befolyások tőle utasítást venni.

Szóval: az ellenzéki mozgalmak centralizálva voltak, s minden hatás fonalszálaít Bethlen tartotta kezében, ki a mily határozottan szabadelvű, oly óvatos, mérséklő, sőt ha kellett ravasz is tudott lenni — mind oly tulajdonok, melyek pártvezérben szükségesek.

Csakhamar a megyegyűléseken kívül még egy küzdő homoka nyílt a pártoknak, tudniillik a reformatusok egyházi főigazgatótanácsának nagy-gyűlése.

Némi ismétlés nélkül lehetetlen fogalmat nyújtani olvasóimnak azon széles hatásköréről, melyet az ellenzék az egyházi kérdések által a kormány ellen mozgásba hozhatott. Kénytelen vagyok hát egy pár sort ismét az erdélyi közjog jellemzésére szentelni.

Az alkotmány három nemzet és négy bevett vallás teljes jogegyenlőségén nyugvék. Ingatagabb alapot alig lehetett ennél képzelni. A hivatalok papíroson egyenlőleg oszthatnának el, minden befolyás szorosan kiméretett és meglátoltatott, hogy se nehezebbnek, se könnyebbnek ne találtsassék. A szembe tett érdekek Cerberusként ellenőrizték egymást, s úgy kimarták minden positióból, hogy végtére a befolyás — mint tudjuk — egészen a hivatalszobákba vonult — s Erdély a sokféle garantiák mellett — sőt tán épen azok miatt könnyen sülyedt a korlátlan absolutismusba. S minthogy a katholika vallás az osztrák birodalomban más vallásoknál több kedvezményekben részesült: tehát Erdély, a jogegyenlőségi szép elméletek mellett is, 1791 óta viszont tapasztalni volt kénytelen, hogy valamint közigazgatása absolutistikus vala, szintűgy hivatalnokai majdnem kivétel nélkül katholikusok voltak. Ebből következett, hogy az ellenzék, kivált az első időkben, többnyire protestansokból, a kormánypárt

pedig, alig valami kivétellel, mind római hitűekből állván, a politikai küzdelmekbe vallásos színezet, érdek és irány vegyült. Ez elevenebbé, de eredménytelenebbé is tette a túsát.

Különösen a reformátusok egyházi főigazgatótanácsa igen gyakran volt az ellenzék legnevezetesebb kérdésében: az erdélyi főkormánysszék törvénytelen helyzetének megtámadásában, míg fényesebb szónoklatok s még erőlesebb határozatok színhelye, mint a megyei gyűlések.

A törvény szerint tudniillik a püspökön kívül az egyházi főigazgatótanács többi elnökeinek az erdélyi főkormánysszék református tanácsaiból kellett volna választatni. Legalább ez látszik két ellenkező törvény legloyalisabb magyarázatának. De azon egyetlen tanácsos, ki az erdélyi főkormánysszéknél reformált hitű volt, hivatalánál fogva követelte az egyházi főigazgatótanácsnál az elnökséget. Az ellenzék tiltakozott ily jogbitorlás ellen, mert a guberniumot nem ismerhette el törvényesnek, s ha szintén azt törvényesnek tekinthette volna is, csak oly elnök alatt kívánt egyházi főigazgató-gyűlést tartani, ki szavazattöbbséggel egyik elnökké megválasztatott.

Alig lőn e diadal megnyerve, midőn az ország figyelmét még inkább igénybe vette az egyházi főigazgatótanács organisatiójának kérdése, mely úgy került szőnyegre, hogy az aristokratikus érdekek egész visszahatását fölköltötte s több aggodalmakat gerjesztett a kormánypártnál, mint a szabadelvűek minden más tettei és nyilatkozatai. Mert a régi törvények kiszabták azon categoriákat, melyekből az egyházi főigazgatótanácsnak alakulni kell, de oly homályosak voltak e categoriák körvonalai, hogy törvénymagyarázat útján egyaránt lehetett volna a főigazgatótanácsot bureaukratiái, aristocratiai vagy demokratiai alapra fektetni, nem is említve azon mennyiségét a befolyásnak, mely a pap-ság számára vala fentartandó, s mely viszont a törvénymagyarázónak hajlama szerint igen különböző nagyságúnak üthetett volna ki.

Csak egy példát hozok fel, minthogy sajátlag azon fordult meg az egész organisatio kérdése minden pártszakadásokkal és ingerültségekkel együtt, melyeket magával vont.

A törvény szerint némely papi és világi hivatalnokon kívül az egyházi főigazgatótanács tagjai közé tartozott minden patronus. De a kérdés ez volt: kiket lehet patronusnak tekinteni. Erre semmi világosítást nem nyújtottak a régi adatok, a régi gyakorlat; mert a válásügyben is az ellenzék erélyes föllépése előtt a hatalom a szokott visszaéléseknél fogva kizárólag a hivatalnokok kezében vala.

Bethlen János és az általa vezetett párt a képviseleti rendszer útján vélték a kérdést megoldandónak.

Ha emlékezetem nem csal, 96-ra határozottatott a bizonyos évekre megválasztandó patronusok száma s minden protestáns családfő választási joggal ruháztatott fel. De a választás kétfoku vala, minthogy akkor az erdélyiek az éjszakamerikai alkotmányra fordítván legtöbb figyelmet, a kétfoku választás által hitték egyeztethetőnek az általános szavazatjogot a rend eszméjével.

Mihelyt az egyházi főigazgatótanács organisatiója elkészült, a választások elrendeltettek, s a nép, mely századok óta soha semmi iránt meg nem kérdezett, élénken vett részt e szokatlan működésben.

Az eredmény annyiban kedvező vala, hogy majd mind ellenzékiekre estek a szavazatok; de viszont aggodalmat gerjeszthetett azért, mert néhányan, kik magokat születésüknél és vagyoni viszonyaiknál fogva az egyház oszlopainak tekinték, egészen mellőztetének. Aztán megtörtént, hogy a nép egypár oly patronust is választott, kik az alsóbb osztályba tartoztak.

A kormánypárt és az előjogok barátai rendkívül fölingerültek valának ez organisatio miatt, s kétséget sem szenved, hogy a széles alapu képviseleti rendszer az egyházi ügyek igazgatásánál, legkevesebb összhangzásban sem volt azon abszolutistikus és aristocratikus

formákkal, melyek Erdély közjogának minden gyűrűzeten átvonultak.

Az egyházi főigazgatótanács mintaiskolája akart lenni a democratiának, és az ellenzék megmutatni kívánta, hogy mi módon szándékozik Erdély közjogát átalakítani: ez a gondolat foglalkoztatta a kormány- és arisztokrata párt egyéneit.

Több fölterjesztésk küldettek az udvarhoz, s Bécsből rövid idő múlva egy feddő rendelet érkezett le, mely az organiastiót megsemmisíti, s mindent a régi lábra állít vissza.

A kormányzék, minthogy törvénytelen helyzete miatt sokszor támadtatott meg az egyházi főigazgatótanács által, örömmel ragadta meg az alkalmat a kölcsön visszafizetésére, s egy katolikus biztost nevezett ki kebléből, ki a consistorium nagygyűlésében megjelenván, a pirongatást és az organisatio megsemmisítését fölolvassa.

Ez eljárás méltó boszankodással fogadtatott; de magára a felső rendeletre nézve az engedelmességnél egyéb választás nem maradt fenn.

A szenvedély, az indulatos polemia, mely a megyei és egyházi tanácskozmányokon átzúgott, és a higgadtabb kedélyt is magával sodorta, a társadalomban sem szűnt meg növelni azon különszakadást és kölcsönös gyűlöletet, mely főként a felső aristocratiát, a politikai mozgalmak kezdete óta a családéletben is két ellenséges táborra osztotta.

Minden körülmény arra mutatott, hogy a pártok közt már oly nagy hézag támadt, melyet egyes engedményekkel többé betölteni nem lehet. Vagy a rendszernek s az azt képviselő egyéniségeknek kellett megbukni; vagy a kormánypártnak az erőhatalom segítségére vala szüksége, hogy a rend, oly értelmezésben, mint általa vétetett, helyreállhasson. — Bécsben az utolsó fogadtatott el.

Wlassics báró, altábornagy és horvát bán, teljes polgári és katonai hatalommal küldetett Erdélybe. Az al-

kormány felfüggesztetett. Megyei gyűlések csak engedelem mellett és egyszerre hirdettetének, akkor is kizárólag a választások kérdésében tett határozatok visszavonása végett; de e cél nem sikerült, vagy gyér kivétellel és a körülményeket elősoroló óvások mellett.

Már a bán Kolozsvárra érkezésekor az ellenzéknek szüksége volt, arról tisztaba jóni, minő politikát kell a kivételes viszonyok közt követnie.

Mert, összhangzás a legtávolabbi vidékek eljárásában a központ törekvéseivel és szoros egyetértés az ellenzék soraiban: ezen nyugvék a siker lehetsége. De minden összejövetel, minden értekezlet gyanús levén, most a szakadás kikerülése a közönségesnél nagyobb államférfiúi bölcseségbe került.

Bethlen mindent elkövetett erre nézve, azonban látszik, hogy az akadályok szaporodnak, és a párt kezd a kitűzendő terv iránt, előleges és makacsul védelmezett irányeszmék körül nagyobb vagy kisebb csoportokban gyűlni.

Bethlen terve volt, a horvát bánt nem azonosítani az erdélyi kormánypárttal, s arra törekedni, hogy Wlassics bírónak tétetvén a viszonyok fölött, az ellenzéknek adjon igazat.

Ily szempontból kettő következett volna: először a bán alkotmányellenes megbizását nem támadni meg, vagy legalább csak formából; másodsor, az erdélyi kormánypárt törvénytelenégeit az eddigi őszinteséggel ostromolni.

De Wesselényi Miklós, ki Magyarországból babérokkal és nagy szónoki hírnévvel érkezett meg, hibáztatta e politikát. «Ha, így szólott, Wlassics tányéron hozná és nyújtaná át nekem lelkiüdvességemet, azt sem fogadnám el tőle.»

Az ellenzéknek a két irány közül választani kellett, s az némi ingadozások után a Bethlenét tette magáévá, ki leigéző társalgási modora, élczei és világismerete által már az öreg altábornagynál rendkívüli tekintélyt szerzett.

A bán szívesen hallgatta ki a szabadelvűeket, rokonszenvet kezdett érezni irántok, megvallá, hogy Erdély ily alkotmánytalan helyzetben soká nem maradhat, és sürgeté ő felségénél az országgyűlés kihirdetését, mi a kormányszék hivatalnokainak megbukásával egy vala, miután már elvileg nem hozaték kétségbe, hogy törvény szerint az országgyűlésnek kell választani a kormánytanácsot.

E közben Wlassics báró, midőn legkevesbbé gondolta volna, Bécsben fölhivatott, s többet soha le sem jött. Erdélyben gyaníták, hogy a kormányelnök és pártja buktatta meg az ellenzékkel kezdett czimborálás miatt. Ezért nagy harag volt és nagy méltatlankodás, noha belátni alig lehet, hogy mi bűne van egy pártnak abban, ha magát oltalmazza.

Wlassics távozása után kitünő idegenkedés kezdett a polgárok és a katonaság közt fejlődni. Mi volt oka? senki sem tudná. Némelyek a gróf Kendeffy Ádám temetésekor támadt neheztelésekből magyarázták; mások hinni akarták, hogy a katonaság lázadási szellemet lát mindenütt. A gyúanyagok közé egy fiatal ember gondatlansága szikrát vetett. Az 1834-iki farsang utolsó napján tudniillik az őr letartóztatott valami rendtelenségért a főörhely előtt egy tanulót. E miatt többnyire diákokból álló csoportozat alakult, s az ifjú kiszabadításáért küzdés kezdődött. A zavar hírére támadó doboltatván, sortűz adatott s a különben is futó nép szuronynyal üzetett tovább.

Bethlen több társaival a nagypiaczra sietett, hol a csoportozat és katonaság közt a krawall már elkezdődék. Ők csendesíteni akarták a kedélyeket, és személyes tekintélyökkel befolyni a rend helyreállítására. De Bethlent egy szurony arczban sértette meg és a sortűz alkalmával az ellenzék néhány tekintélyes tagja szintén sebet kapott.

Nagy zaj támadt egész Erdélyben a kolozsvári szerencsétlen eset miatt. Az ellenzék a kormányelnökre hárítá, noha alaptalanul, a krawallt, minden felelősségé-

vel együtt. A megyegyűlések az országgyűlésnek, mely a sok rendetlenségnek véget vessen, összehívásáért folyamodtak a legkomolyabb hangon, s küldöttségeket neveztek ki az udvarhoz, kik fáradhatatlanul és ismételten kérjék az ország alkotmányos jogainak visszaadatását.

IX.

Az 1834-iki országgyűlés a legfényesebbek egyike volt minden erdélyiek közt, ha a szónoklatokat tekintjük, de a legkevésbé gyakorlott és a leghibásabb, ha a kínálkozó alkalmak eszélyes fölhasználásáról és az eredményről ítélünk.

Pedig alig vala országgyűlés, melynek teendője iránt oly világos, oly határozott program lett volna nemcsak a pártszónokok fejében, de magának a közönségnek meggyőződésében is.

Kiki hitte, hogy 1834-nek főadata a kormányszék tagjainak megválasztása által Erdélynek törvényes és népszerű kormányt adni, melynek védszárnyai alatt gyorsan, egyenlítettessen ki a sérelmek és az ország alkotmányos szabadsága helyreállíttassék.

Ezenfelül sokan a törvénytelen tanácsosokat, vagy közülők legalább azokat, kikkel élesebb surlódásba jött a közvélemény, az országgyűlés bírószéke elé állítani, s az *Approbata* szerint hűtlenségi pörbe vonatni akarták, de a nagyobb rész megelégtelt, ha a nemzet a választásokból való kihagyás által nyilvánítandja, hogy e férfiak törvénytelen állást foglalván el és az alkotmány megsemmisítésére munkálván, a haza bizodalját elvesztették.

Ennyi vala, mit a megyei többségek 1834-től vártak. Ők a tisztújítás körüli sérelmeket a kormánytagok helyes választása által önként megszünteknek képzeltek.

S a közvélemény annyira föl volt ingerelve a kormányszékre, hogy boszankodásai miatt eszébe sem jutott, hogy e hatóság tetteleg a birodalmi gépezetnek csak egy alárendelt része, mely nem határoz azon moz-

galom fölött, melyért a gép alkotva lön: hanem vagy teljesíti hivatását, vagy ha az erők útjában áll, mielőtt sokat árthatna a gépnek, szét fog töretni.

A tanácsosok tehát egyenként és együtt vádoltattak hibákért is, melyeket valósággal elkövettek, de csakugyan sokszor valának oly bűnök szemökre vetve, melyek a helyzet természetéből eredtek, s később szintén ismételtetének a többség választottjaitól.

Azonban ezen ingerültség mellett is, noha Wesselényi, ki a heves megrohanásokat kedvellette, szünetlenül verte a hadi tárogtót — győzött Bethlen János mérsékeltebb modora, s Kolozsvárról oly követutasítási tervek mentek ki a megyékre, s fogadtatának el többnyire pontról pontra, melyekből a tanácsosok hűtlenségi pörbe idéztetése kimaradt, s minden súly a választási jog visszaszerzésére és helyes módszerű gyakorlására vettetek.

S bár majd minden törvényhatóságban az ellenzék követjelöltjei nyertek többséget, az országgyűlésen erőyes, de nem túlcsapongó szellemre vala kiállítás.

Ily előjelek közt jött nyilvánosságra a királyi hivatalosok névlajstroma.

Az ország megütközéssel látta, hogy a követi kart majdnem háromszor fölülhaladja azok száma, kiket a kormány nevezett ki a nemzet képviselőivel egy teremben szavazni és tanácskozni.

Soha a kormány a királyi hivatalosok kinevezését oly nagyban nem üzte. Még a legmostohább korszakban is figyelem volt, miszerint a képviseleti elem a kormány választottjai által túl ne szárnyaltassék. De most, midőn évek óta elég gyúlékony anyag vala a szenvedélyek közé vetve; a kormány legkevésbbé látzott a gyöngédség és mérséklet korlátait ismerni s törekvését nem a nemzet véleményének kitudására, hanem megsemmisítésére irányzá.

Ide mutatott az is, hogy a roppant mennyiségű királyi hivatalosok sorában aránylag kevés volt, ki va-

A nemzetek külön tartandó gyűlései — miután az országos ülésben a szavazás a százados gyakorlat és az 1791-dik évi XI. törvényczikk szerint személyi és nem curiai volt, — nevetségesek, valának, s legfelebb arra vezethettek, hogy az előleges tanácskozmányokban örökké egyéb megállapodás történjék, mint a mi az országos ülésben elfogadtatik.

Az ellenzék tehát összes nemzeti gyűlést akart.

A kormánypártnak sem látszott az ellenére lenni.

Csak a szászok voltak elégületlenek.

A kitűzött órára a követek s többen a királyi hivatalosok közül a kormánysház udvarába siettek, hol a háttéren az első emeletben volt az országos terem, melynek lépcsőzeteihez egy nagy ajtó vezetett.

Néhány percz alatt az udvar néppel és törvényhozókkal telve volt.

Ekkor a tömeg az ajtó felé nyomul.

Az zárva vala.

A kirekedt karok és rendek eleinte a kormánysházak részéről elkövetett hanyagságnak gondolták.

Küldözének a fölnyittatás végett.

De az ablakokból és ajtókból egy arc sem mutatkozott.

Kihaltak látszék az udvar. Wesselényi öklével döngetni kezdé az ajtót. Minden ütésre visszafordult a tömeghez, s vagy egy élczet mondott a kormány ellen, vagy egy törvényt olvasott föl az álnok tanácsosokról, és azok feleletre vonása iránt.

A kormánysház udvara népgyűléssé vált, melyben a tömeget az ajtók erőszakos széttörésétől alig lehetett visszatartóztatni.

A botrány növekedvén, végre a tartományi korlátnak egy küldött által tudtul adta az összegyűlteknak, hogy az országos terem a nemzeti gyűlés számára, melyet diplomatikus gyűlésnek tekinteni nem lehet, felsőbb intézkedések következtében nem fog kinyitni.

Ily czéltalan megaláztatás rossz előjel volt.

Wesselényi az udvaron a korlátnok tettét éles bírálat alá vetette.

A hangulat ingerültté vált. Ez alatt a közel fekvő reformatus templom a lelkész szivességéből a nemzeti gyűlés tartására megnyitott, s kiki oly sejtelemmel távozott oda, hogy az iménti jelenet miatt a mérsékelt ellenzék sokat veszített a terrenumból, Wesselényi sokat nyert, és ha még a kormányzók által több botlás követtetik el, akkor nem Bethlen János, hanem Wesselényi fog az országgyűlési nagy többség vezetője lenni.

Általában a kormánynak a nemzeti gyűlések iránt követett későbbi politikája is, mindinkább a szélsőségek felé ragadta a kedélyeket.

Eleinte tudniillik e tanácskozmányok, melyek a magyarországi egyesült kerületi gyűlésekhez hasonló befolyást gyakoroltak a megállapodásokra, a gróf Bethlen Gergely-féle lovardában tartatának s a kormánypárt több tekintélyes tagjától is látogatva valának.

De midőn az ellenzéki eszmék növekedő ereje észre vétetett, meg lőn ugyan engedve a nemzeti gyűléseknek az országos teremben összehívása, azonban a kormány arra törekvők, hogy oly intézkedések lépjenek életbe, melyek e gyűlések tanácskozatait fölöslegessé vagy sikertelenné tegyék.

A királyi hivatalosok kezdettek tehát kimaradni.

A három nemzet külön gyűléseinek fölélesztése a kormánypárt által elhatározottat.

De e terv a kitűzött célra a közhangulat miatt legkevésbé sem vezetett.

Mert a magyar nemzet külön gyűlésére senki sem jelent meg; a székely gyűlés az udvarhelyszéki főtiszt elnöklete alatt legfőlebb hét vagy nyolcz egyénből állott. A szászok pedig régóta annyira elkülönöztek magokat az uralkodó eszméktől és oly éles surlódásban voltak a nagyobb érdekekkel szemben, hogy megállapodásaik által semmi erkölcsi súlyt már többé nem vehettek a politikai pártok mérlegébe.

Míg tehát a külön nemzeti gyűlések iránti kísérle-

tek történtek, a köz nemzeti gyűlés, rendszerint ugyanazon órákon, az ellene intézett tényeket teljesen ignorálva tanácskozott. S mert a kormányhoz szító királyi hivatalosok többsége, a külön nemzeti gyűlésre a közvélemény félelméből, a köz nemzeti gyűlésre pedig a kormányszék neheztelése miatt nem mert megjelenni: e kettős rettegésből önként következett, hogy politikai befolyását gyorsan pazarolta el, s a kisebbségben levő követi kar vezette a köz nemzeti gyűléseken hozott megállapodások által az országgyűlést.

Különben is a dolgok természete csakhamar megmutatá, hogy a hol egy házban ülnek a képviselők azokkal, kik senkit sem képviselnek, ott ha nagy kisebbségben vannak is a nemzet megbizottai, mégis — mihelyt a közvélemény élénkké válik — uralkodniok kell. Mert a nagy birtok érdekei csak addig képviselhetnek a törvényhozásban, míg a pairek külön teremben tanácskoznak, de mihelyt a főrend leszáll, mint testület, az alsóházi padokra, ne reméljen ott a mozgékony időkben hatást, sőt kihallgattatást sem. Szepe a föltétlen alárendeltség. A határozatokat ilyenkor a néptribun fogja hozni, s az aristocrata szerényen elfogadja. Az állami erők rossz alkalmazásából, s nem a pártok programjai által készülnek a nagy változások, melyek a föntartás embereit is, a határozó percekben, örökké a fölforgatás eszközeivé teszik.

Ezt Európa közelebbi évei eléggé megmutatták.

Bethlen János, mint az ellenzék feje, a követválasztáskor a központi megyének bizodalma által tisztelteték meg; de követségéről lemondott, mert királyi hivatalossá neveztetvén ki, barátjai a párt érdekében célszerűbbnek találták, ha a követségtől visszavonulásával alkalmat nyújt egy taggal szaporítani az országgyűlési ellenzék számát.

Ez — a főnebb említett fejlemények szerint itélve — kétségtelen ballépés volt, mert a párt legesélyesebb egyéniségét, helyzetének természeténél fogva, a nyilvános tanácskozmányokban mellékszerepre kényszerítette.

Bethlennek nem lévén semmi ambíciója, örvendett az alkalmon, mely föloldja őt a cselekvősegtől, azon folytonos munkásságtól, melyre különben sem vala elég hajlama.

Három ragyogó szónok, t. i. Wesselényi Miklós, Kemény Dénes és Szász Károly közt oszlott meg az ellenzék vezérlete. Eleinte Szász és a mérsékelt irány, utóbb Wesselényi és a radikál párt került felül, s kiértették a tömeg ovatióitól.

Ily népszerű férfiak ellenében egyedül báró Jósika Sámuelnek, a kormánypárt nagy tehetségű vezetőjének kellett az eredmények kivívásában versenyezni.

Mert a lefolyt évek küzdelmei alatt a közélet a vagyon és erély emberei rendre mindinkább az ellenzék sorába vonattak, s egypár összekopott 1811-diki tekintélyen kívül az 1834-diki országgyűlésen már többnyire oly férfiak ültek a jobb oldalon, kikről a világ azelőtt igen keveset, vagy nem kedvezőt tudott.

E pártnak, a parlamentben csak vezére volt kitűnő, katonasága keveset ért.

S az nem sokat használt, hogy Jósika, mint szónok senkinél hátrább nem állott, mint politikus az ellenzék-nél tekintélyben részesült, és mint lovagias jellem, még az ingerült szenvedélyek közt is, közbecsülést vívott ki; mert követői gyakran compromittálták, s neki mindenek előtt arra kellett törekedni, hogy párthívei ne vitatkozzanak és őt szónoklataikkal ne oltalmazzák.

Így győzni alig volt lehetséges. S csupán a tisztesség visszavonulásokról lehetett szó.

De a bécsi ministerium kevéssé vala engedékenységre hajló, a kolozsvári kormányszék pedig megszokván uralkodni, nem óhajtott oly kiegyenlítést, mely a hivatalban levő személyek nagy részének fölláldozásába került volna.

Minden részről tehát növekedett az ingerültség, mi viszont a Wesselényi zászlóját emelé; mert a mérsékelt közép ott nem fejthet ki hatást, hol az izgatottság nagy, a jobboldal pedig gyöngé és nem érti a pártfegyver forgatását.

Az ügyes jobboldal teremti az erős középet, az erős közép egyedül gátolhatja meg a baloldal győzedelmét.

Erdélyben ezen tengely körül mozgott az 1834-ki országgyűlés sorsa.

Havak folytak le oly tusában, melyben a szónoklatok, mint az árvíz, elborították az egész láthatárt, a nélkül, hogy a siker reményének legkisebb zöldje, a nélkül, hogy az özönből egy magasabb eredmény emelkedett volna föl, melyen az elmék megnyugodni, a kedélyek kipihenni, a kívánságok horgonyt vetni tudtak volna.

A királyi hivatalosok lajstromának és a követek megbízó leveleinek átvizsgálása, szóval a verificatio kérdése meddő küzdelmek után végtére átnapoltatott azon időre, midőn a ház elnöke — ki törvény szerint a kormánysház birói osztályának elnöke volt — s a ház tollvivői — kik a szintén választás alá tartozó ítélő mesterek valának — szavazattöbbséggel megválasztatván, a felségtől megerősítettén, hivatalra lépések következtében mintegy legalissá teszik az országgyűlést.

Ekkor csakhamar a választás elvei kerültek szőnyegre, viszont nagy zajjal és kölcsönös ingerültséggel fejtegetve.

Hogy minden kérdésben levő állomásra a négy valásból külön három, tehát összesen 12 egyén küldessék fel: csak ez iránt valának a pártok öszhangzók, mert a törvény szavai világosak voltak.

Ellenben száz apró nehézség és solutio vált Eris almájává.

A kormánypárt csekélységekben sem engedett, az ellenzék lényegtelen dolgokban sem hátrált.

Bámulatos mikrologiával kerestetett ki minden akadály, s a csatázó felek fölváltva vádolák egymást szándékos halogatással.

Csak egy kérdés gördült elő, mely valósággal kitűnő fontosságú volt s Európa minden országában oly általános elismerésben részesült, hogy sehol kétség alá nem hozatott volna.

De Erdélyben ez járt legszerencsétlenebbül.

Szász tudniillik indítványba hozta, hogy csak az tekintessék megválasztottnak, ki a szavazatot adók felénél legalább egygyel több szavazatot, azaz ki általános többséget nyer.

A híres vízaknai követ e tárgyban tartá az egész országgyűlés folyama alatt, kétségkívül a legragyogóbb szónoklatot, melyben a szónoki előadás szépségei az érvek leírhatlan erejével versenyeztek.

De azon tapintatlanságot követé el, hogy indítványát a nemzeti gyűlésen be nem jelenté s meg nem vitattatá.

Következőleg, midőn megtámadtatott a jobboldal szónokaitól, egyszersmind Wesselényitől is hideg dicséretetek közt visszautasított, és az ellenzék hatékony pártolását, a formaságokérti neheztelés miatt nem nyerheté meg.

Az indítvány tehát mellőztetett, s azzal el volt döntve a választások sorsa.

Mert végtére vád és ellenvád közt kifáradván a szenvedélyek, előhozatának a szavazatládák; a korteskedések folyamba indultak, a pártok sürgének az ingatag tagok rábeszélésében, a szavazatok a házelnök és ítélő mesterek állomásaira beszédettek, a szekrény lepecsételtetvén a következő gyűléseken felnyitattott: az eredmény megmutatá, hogy mindenik hivatal és mindenik vallás jelöltjeire nézve az ellenzék nagy többségben volt ugyan, de midőn e párt emberei majdnem 200 szavazattal az első és második helyeket elfoglalták, ugyanakkor a kormánypárt jelöltjei is 90 vagy 100 szavazattal minden vallásnál a harmadik helyre becsusztak.

Ezen váratlan kimenetel nagy nyugtalanságot okozott a teremben.

Ékes szónoklatok közt a felküldendő névlajstrom mellé kísérő fölirat készítették, melyben a gyűlés többsége a trón elébe terjeszté azon reményét, hogy ő feltsége a vallások egyenlőségét szem előtt tartva, a legtöbb szavazatot nyertet erősíteni meg.

A bécsi kormány azonban nem hajlott ezen kérésre, s azok neveztettek ki, kik a kormánypárton valának, mi az erdélyi rendek előtt nem látszék természetesnek, noha a legnagyobb mértékben megfogható vala. — A hiba, mely elkövetteték, a későbbi idők számára is cynosurává vált ügyetlen választási módszerre esik; de a rendek hajlandók valának inkább a kormányt, mint magokat kárhoztatni, s Nopcsának, a ház új elnökének, kelle legelőbb a szerencsétlenül végződött választások eredménye miatt az ürömpoharat kiüríteni.

Mert midőn székét elfoglalá, kérdésbe hozatott, vajon törvényes elnök-e ő, ki a szavazatoknak alig bírván harmadát, tulajdonkép egy csekély kisebbség által iktattaték fényes hivatalába?

Ekkor a többség Cato-censorrá vált, s nem csak a kormány régi és nem régi bűnei soroltattak elő; de különös szemle tartatott Nopcsa fölött is, s meg lőn mutatva, hogy ő sem előbbeni tettei, sem mostani helyzete által nincs jogosítva elhinni, hogy közpályáján a rendek bizodalma, mely nem erőszakolható, támogatni fogja.

Ily gyöngédtelen és tapintat nélküli jelenetek közt mind zordonabbá vált a szellem, követelőbbé a közvélemény, mélyebbé a pártviszály.

Az első választások eredményéig inkább a kormány-
szék barátai gátolták az országgyűlés folyamát, félvén, hogy a siker a hivatalnokok nagy részének fölládoztatásába kerülend, azontúl már a baloldal tagjaiból váltak többen a gyors fejlemények ellenségévé, attól tartván, miként minden 12 egyén közé vegyülhet valaki a törvénytelen kormányshoz tanácsnokaiból, és felső megerősítés által a régi emberek fognak a hatalom polczán maradni.

Ez irány, melynek képviselője leginkább Wesselényi volt, bár gondosan eltakartaték, még dagályosabbá tette a szenvedélyek árját, melyet a kormánypártnak is egymásra következő ballépései növeltek.

Most a napirend fölötti háborgó viták, majd a ház-

elnöki jogok tulterjesztése miatt gerjedt neheztelések voltak szőnyegen; ha e csekély kérdésekben az ellenzék győzött, a jobb oldal, ha a kormánypárt győzött, akkor a bal oldal iktatá jegyzőkönyvbe ünnepélyes tiltakozását.

A törvényhozás hajó volt, mely iránytűjét elvesztette, s hányatott a tengeren, fölötte borús láthatár, körülé tajtékzó hullámok.

Végre már halaszthatatlan vala, megint elővenni a választási ládákat.

Az ellenzék, mielőtt a rendek szavazathoz fognának, sürgeté a verificatio kérdését, minthogy az csak házelnök és ítélő mesterek megerősítéséig vala elhalasztva.

Most a kormánypárt nézete szerint is ki vagyunk egészítve, mondák a bal oldalon, ideje tehát megtudni, kiknek van kétségtelen joguk szavazni, s kik foglalták el jogtalanul vagy az alkotmány szellemének megsértése mellett, a törvényhozási padokat?

E követelés — mely bár meddő vitatkozásokra nyitott tért, eléggé igazságos vala — többséget nyert.

A verificatio alatt természetesen azon sérelem rejlett, miszerint a felső kormány, az eddigi gyakorlat és az alkotmányos fogalmak ellenére, annyi királyi hivatalost nevezett ki, a mennyi, ha nem sodortaték vala az idő szelleme és a követi kar erélye által, kétségkívül semmivé tehette volna a képviseleti elemek minden hatását.

Ez ugyan nem történt meg, sőt az ellenkezője vala látható; azonban elméletileg lehetséges volt, s a jövődre tekintve, az aggodalmaknak a politikai történethetőség iránt tág kaput nyitott.

Elővétettek tehát a királyi hivatalosok, hogy megmérettessenek, és a juhoktól a kecskék különválasztása végrehajtassék.

De midőn a legerősebb szónoklatok zsilipje már fölemeltettek, valaki észreveszi, hogy a királyi hivatalosok autentikus lajstroma azon borítékba, melyben beérkezettnek mondaték, be nem fér.

És lön nagy lárma.

Némelyek e tényt valami titkos cselszövény jelének tarták.

Mások hinni akarták, hogy az egész lajstrom Kolozsvárott készült és még Bécsben desavouiroztathatik.

Nem mutatott nagy államférfiúi bölcseségre ily reményeket komolyan táplálni, de talán az ellenzék tekintélyei közül egyik sem ringatta magát épen ekkora csalámban: a fölmerült kérdés utilitásáról vala inkább nálok szó, mint valódi jelentékenysége felül.

Elhatározták tehát, hogy a rendek a felségtől óhajtják megtudni a királyi hivatalosok kineveztetésének körülményeit, midőn egyszersmind az ország panasza a kormányshoz régibb és újabb eljárásai iránt a trón elébe terjesztendő.

E célra egy bizottság neveztetett ki minden specialis utasítás nélkül, csak az tétetvén kötelességévé, hogy miután Pozsonyban országgyűlés tartatik, terjeszse ott is elő Erdély számos sérelmeit és a testvérhon rokonszenvét hívja föl a törvénytelen állapot megszüntetése iránti közremunkálásra.

Hogy ily informatio hivatalos úton nem történhetett, s hogy az egész pozsonyi eljárás inkább díszelgés, mint siker végett mellékeltetett a bizottság tendőjéhez — nincs miért említsem.

Több héti szünidő állott be.

A fölküldött tagok Bécsbe s onnan a fővárostól távollevő felséghez mentek. Közülök néhányan, különösen Bethlen János és Szász Károly, magán elfogadtatást nyervén, az ország állapotjáról részint Bécsben Metternich herczegnek elmondák véleményeiket.

Egyébiránt a követség, mint előre lehetett tudni, fő céljára, tudniillik a királyi hivatalosok lajstromára nézve, eredmény nélkül járt; de valának, kik hitték, hogy a kormányshoz elnökének néhány hét mulva történt lemondása kapcsolatban állott volna a követség működéseivel.

Ez több körülmények összevetése szerint nem látszik

ugyan valószínűnek, de a szállongó hírek majdnem annyira szokták a pártok közti hézagokat tágítani, mint a kétségbehozhatlan tények.

Az országgyűlés szünidejének lepörgése után is, az ülések folytak mindaddig — szenvedélyességgel és eredmény nélkül.

Sőt még egy új tárggyal szaporodott a viszály halmaza.

Mert a nemzeti gyűléseken tartott szónoklatok kiadását a rendek elhatározták: a kormány pedig akadályoztatá. S midőn az országgyűlés ily önkény ellen szabadkozott, Wesselényi a naplót, mint magánvállalatot kezdé saját könyomdáján adni ki, állítván, hogy jogilag nincs censura, s állítván — de ez már sophiszmának is különös volt — hogy ha anyomdákról volna is rendelet, a könyomda felől semmi tilalom elő nem mutatható.

Alig készült el a beszédek tárából néhány ív, midőn hivatalnokok jelentek meg Wesselényi műhelyében és a könyomdát zár alá vetették.

A közönségben nagy ingerültség támadt.

A szenvedélyek óránként emelkedének.

Az elnöktől Wesselényi követelte: hogy a sérelem tárgyalása és a szükséges intézkedések megtétele végett tüstént országos ülés hirdettessék.

De az elnök vonakodott.

Az ülés megtartása különböző színek alatt hátráltatva lőn. A keserűség semmi kiömlést nem nyerhetett, hogy csillapulhasson.

Kétségtelen ez eljárás megalázó modora.

De ha igazságosak akarunk lenni, szintén tekintetbe kell vennünk, hogy magok az országgyűlés tagjait is nagy zavarba hozta Wesselényi Miklós; mert a sajtószabadság, és a könyomdának tetszés szerinti használata, mind oly kérdések valának, melyek a napló ügyével mesterségesen összebonyolítottak, s alig voltak többé különválaszthatók.

A mérsékelt véleményűek jól látták, miként a sajtó-

szabadságot lehetetlen egy sérelmi kérdés által decretálni. Ábrándnak tarták az osztrák birodalom egyik zugocskájában, a régi törvényekhez kapaszkodva megbuktatni a censurát, és úgy buktatni meg, hogy a korlátlanság fékezésére még sajtótörvények se létezzenek.

Nagy zavarban voltak tehát.

Választaniok kellett, vagy Wesselényi pártolásával az országgyűlést bezáratni, vagy Wesselényi fölhagyásával az ellenzéket két pártra szakítani, s magokat a hőbb vérűek előtt, kik mindent, mi igaznak látszik, rögtön létesíthetőnek hisznek, népszerűtlenné sőt gyanussá tenni.

Az utolsóra határozták el magokat.

Szász conferentiát tartott a módokról, melyekkel ily visszavonulás mellett is a törvényhozó test tekintélye megóvassék.

Wesselényinél a szélső baloldal szintén összegyűlt.

A meg hasonlós kikerülhetetlen vala.

A mérsékelt ellenzék többségre számított, de a kormánypárttal — melytől a régi torzsalkodások szintén távol tartották — a napló kérdésére nézve sem hozta magát érintkezésbe.

Három párt tanácskozáék külön, alig sejtve egymás taktikáját.

Babeli zavar volt a czélok és eljárás iránt.

Az ingatagság és végletek közti hullámvás e pillanatokban szokatlan mozgás támad az utcán.

A főherczeg Ferdinand palotája előtt, bár korán reggel van, hintók állanak.

A szárnysegédek és a melléje rendelt polgári tanácsadók titokteljes gyorsasággal járnak föl és le.

Néha katonacsapatok vonulnak el a főtéren és nagyobb utcákon.

A nép beszél, hogy egész töltés-öszlet osztaték ki a legénység közt.

A czélt nem gyaníták.

Csak az látszott, hogy e nap különbözni fog a többiektől.

Nyolcz óra körül az utczaszögletekre föl volt ragasztva, hogy 11 órakor országos ülés fog tartatni.

Tömegben gyűlt a nép a kormánysház udvarára s elfoglalá a terem tornáczát, lépcsőit, bejáratait.

A királyi hivatalosoknak és képviselőknek alig lehetett ülőhelyeikhez érkezni.

Egy harsány «éljen» Wesselényi jövetelét jelentette, ki az előlegesen tartott nemzeti gyűlés alatt szállására távozott volt.

Kevéssel utána megérkezett az elnök is, látható zavarral arczán a gyűlést kinyitotta.

Ekkor kezdtek különböző és csodálatos hírek terjedni egy Bécsből jött leirat felől.

Wesselényi szót kért.

A könyomda elzárolását, a nemzet ebből támadt sérelmét, az országgyűlés megaláztatását rajzoló.

Beszéde, a személye iránt nyilvánult rokonszenv mellett is figyelmet nem gerjesztett.

Minden elme a közalgó eseményekkel vala foglalatlos.

A kedélyizgalmak közt jelenteték a főherczegnek, estei Ferdinánd országgyűlési cs. k. biztosnak érkezése.

Wesselényi félbe lön szakítva.

Katonaság állíttatott föl az országgyűléshez közel eső utcákra.

A nép sora megnyílt.

A tanácskozó terem szárnyajtói föltárattak.

A főherczeg, kísértetve a kormánysház, a melléje rendelt hivatalnokok és katonai segédek által, megjelenék s a trónra lépven elolvasta ő felsége leiratát, melyben az országgyűlés szelleme szigorúan kárhoztatva van, az alkotmány fölfüggesztetik, minden polgári és katonai hatalom a főherczeg kezébe összpontosíttatik, és az országgyűlés fölosztatottnak nyilváníttván, a törvényhozás tagjai komolyan intetnek, hogy tüstént haza távozva, minden rendzavarástól óvakodjanak.

így végződék az 1834-ki országgyűlés.

Wesselényi, kinek elfogatásáról szó volt, délután az utczákon végig ment, hogy a közönség láthassa, hogy az események nem zavarták meg: de estve néhány barátaitól elbúcsuzott és lóra ülven Magyarországra sietett, Pozsonyba, mint felsőházi tag a *salvus conductus* védelme alá szándékozván magát helyezni.

Bethlen János, ki estvére egy párttanácskozmányt hirdetett volt, ismerősei intéseinek ellenére, azt a kitűzött időben megtartá, s a jelenlevők a rendkívüli körülményekben követendő politika felől értekeztek.

A pártfegyelemre vonatkozó viszonyok lassanként megint régi medreikbe mentek vissza.

Ismét Bethlen János körül gyűltek össze az ellenzék tekintélyesebb egyénei. Az ő eszélyétől és tiszta combinatióitól vártak a bonyodalmak közt irányfonalat.

Megint Bethlennek lőn egyedül központi hatása.

X.

Ferdinánd főherczeg átvevén az országgyűlés elosztásakor az ideiglenes, de teljhatalmu kormányzást, mind azon nagyobb hivatalnokok, kik e tényben az alkotmány fölforgatását látták, állomásaikról lemondottak.

A főkormányzók tanácsosai közül b. Kemény Ferencz és Zeyk Dániel kezdték meg a visszavonulást a magánéletbe.

Példájukat követték több megyei főispánok és administratorok: jelesen gróf Degenfeld Ottó, báró Bánffy László, gróf Haller és Ugron István.

Általában a hivatalnokoknál szembetűnő ellenhatást okozott a dolgok véletlen fordulata.

De a főherczeg, bár ideiglenes kormányzása alatt az ország politikai irányainak megváltoztatására befolyni igyekezett, a megyei gyűlések, és az egyházi főigazgatótancs nagy gyűléseinek tartását nem tiltván

be, a közélet régi organumai tovább folytatták működéseiket.

Azonban e működés többnyire csak jegyzőkönyvi tiltakozásokból, a «vis inertia»-nek gyakorlatba vételéből, vagy a mikor az alkotmányos tétlenség erejének fölhasználása veszélylyel járt, azon nyilatkozatból állott: hogy a mit a kivételes kormány követel, a többség teljesíteni ugyan, de nem meggyőződésből, hanem azért, mert az erőnek engedni kénytelen.

A főherczeg kormánya nagyobb politikai pört csupán Wesselényi ellen indított.

Ő az erdélyi királyi tábla elébe a könyomdáért idéztetett, de mellékesen oly csomag botrány hozatott szőnyegre, melyről egy politikai keresetben nem kellett volna említést tenni.

Mivel pedig Wesselényi szintén akkor a magyarországi táblán is, a szathmári közgyűlésen az örökváltságáról tartott beszéde miatt nota pörbe fogatott, természetes volt, hogy Vásárhelyre személyesen, a mint idézve volt, meg nem jelenhetett. Itt tehát a királyi tábla által «in contumaciam» elmarasztatott. De miután a főügyvéd ellene «példás testi büntetést» kért, senki sem tudta, hogy az ítélet oedipusi talánya mi módon fog megoldatni.

A kivételes kormány nem annyira a személyek, mint az elvek ellen intézte szabályait.

Fő törekvése volt, a megyei tisztválasztás kérdését oly mederbe vezetni vissza, hol az a birodalmi központosítás érdekei szerint oldathatik meg.

Ez leginkább a tetteleg becsúszott, de soha nem törvényesített régi állapot alapján történhetett.

A régi állapoton értettek pedig az országgyűlések megszűnése után az ellenzék erősödéséig, tehát 1811 óta 1830-ig némely megyékben divatba jött szokást, melynek támasza és kifejtője: kétséges magyarázatú országgyűlési jegyzőkönyveken kívül, a főispáni önkény és a közvélemény ájultsága volt.

Nem csekély érdekű a történelemre nézve, mely az

eszmék mozgalmait kíséri, a megyei tisztujítás körüli pártviták áttekintése.

Minthogy czélom: mentől kevesebb szóval tisztán és határozottan fejezni ki magamat, röviden szembe fogom állítani a kormány és ellenzék érveit.

Az 1791-ki XII. törvényczikk rendeli, hogy a megyei hivatalokra állomásként megrősítés végett küldeszenek Bécsbe «tria e receptis religionibus idonea individua votorum pluralitate electa».

Ime! a törzskérdés, mely a vitatások sarka volt.

Felöle ekként vélekedtek a pártok:

Kormánypárt. Az 1791-ki törvényczikk értelme, hogy mindenik megyei hivatalra, mindenik vallásból külön, három egyén küldessék föl, tehát, miután lutheranus nincs a megyékben, összesen kilencz egyén.

Ellenzék. Az lehetetlen, mert a törvény világosan csak hármat, tehát minden vallásból egyet, rendel felküldetni. Továbbá azért is lehetetlen, mert a főispán jelöl ki minden vallásból külön hármat, tehát az önök módszere szerint a megyének semmi joga nem maradna, és a választás üres játéknál egyéb nem volna.

Kormánypárt. Mellettünk szól a későbbi országgyűlések jegyzőkönyve, melyben állomásonként kilencz egyén említettik.

Ellenzék. Jegyzőkönyv által egy írott törvényt nem lehet melleselegesen megsemmisíteni. Aztán szintén az országgyűlés jegyzőkönyvében van, hogy ha kilencz küldetik fel, abból okvetlenül a legtöbb szavazatot nyert erősíttessék meg. De erre önök nem állanak rá, mert általa a megerősítési jogot tekintenék üres játéknak.

Kormánypárt. Igaz, mi rá nem állanánk, mert a megyei folytonos usus szerint, kilencz küldetett föl, a nélkül, hogy a megerősítési jog valaha ily megszorítást szenvedett volna.

Ellenzék. Tagadhatatlan, hogy valának megyék, melyek így tettek. De egy országos írott törvényt az usus, a szokás megyénként meg nem dönthet. Ekkora

autonomiája a törvényhatóságoknak anarchia volna, melytől önök méltán rettegnek. Mi még a megyei statutarius jognak sem tulajdoníthatunk annyi erőt, hogy kénye szerint szakíthasson egész leveleket ki a törvénykönyvből, annál kevesebbé pedig az egyes municipiumok eljárásába átcsúszott szokásoknak. Azonban a kilencz fölküldése még szokásnak sem nevezhető, mert csak néhol és néha volt gyakorlatban; s mert az önök által pártolt kormány nem tartott országgyűlést, melynek elnézése mellett alakulhasson ily szokás, a kormány elzárta a nyilvánosságot és a vélemény szabadságot, szétszlatá a megyegyűléseket, hol nem a főispáni önkény szerint folytak a dolgok, s midőn minden alkotmányos életet semmivé tett, a visszaéléseket szokásnak keresztelni annyi volna, mint az önkényt a jog kútforrásának hirdetni ki.

Elmondám a pártok eszméjét a megyei választás törzskérdésére nézve.

Lássuk a mellékágakat is.

A Leopoldi kötlevél elősorolja a hivatalokat, melyek felső megerősítés alá tartoznak. Köztök nem említik a főjegyzőt és a pénztárnokot.

E két állomásra nézve így vélekedtek a pártok:

Kormánypárt. A főjegyzőt a megye elnöke állandólag nevezi ki, vagy legalább a többség hosszabb időre választja és megerősítésre felküldi.

Ellenzék. A főispáni kinevezésre ürügyet sem lehet találni, a hosszabb időre választás jogtalan, miután a tisztujításnak a törvény félremagyarázhatatlan szavai szerint évenként kell történni; a megerősítés végetti fölterjesztés pedig a főjegyzőre nézve azért lehetetlen, mert midőn a tényt a Leopoldi kötlevél és semmi későbbi törvény nem kívánja, ezen állomás, mint például a szolgabírói, azok közé soroztatott, melyekre nézve a nemzet régi választási szabadsága épen meghagyaték.

Térjünk a pénztárnokra.

Kormánypárt. A megyei pénztárnokot felső helyen kell kinevezni.

Ellenzék. Sőt inkább az *Approbata* szerint a megyének kell a pénztárnokot választani, s azt, mert a Leopoldi kötlevel nem kívánja, még megerősítés végett sem szükség felküldeni.

Kormánypárt. Az *Approbata* rendeletének ez esetre nézve nincs semmi értelme, mert az 1752-ben kiadott adózási rendszer egészen más pénzügyi viszonyokat idézett elő.

Most a megyék tetteleg a házi pénztárról nem intézkednek. Egy hidat sem igazíthatnak meg a kormánysszék engedelmé és utalványa nélkül. Hogyan képzelhető tehát: hogy ne az tegye a pénztárnokot, kinek megörzeni való pénze van, hanem az, kinek csak eszményileg volna megörzendő pénze, de valóságban egy garasa sincs?

Ellenzék. Igaz, hogy a megye most függetlenül egy fillér sorsa felől sem határoz. Miért? Egy patens által életbe léptetett adózási rendszer miatt, melyet a törvényhozás még soha határozottan magáévá nem tőn, és articulusokba nem foglalt. A kérdés tehát itt az, hogy a jogtalan felső rendelet öszhangzásba hozataláért, az egyes törvények áldoztassanak-e föl, vagy a különböző törvényeknek öszhangzásáért a közéjük tolakodó felső rendelet? A megyei pénztárnok választása nem leendő nevetséges, mihelyt az önök által pártolt kormány, a törvény útjára visszatér.

Még egy tárgy vala, mely a megyékben nagy sűrlődést okozott.

Ez a helyettesítés.

Az ellenzék kárhoztatta azon jogbitorlást, minél fogva a főispánok a helyettesítés ürügye alatt hivatalnokokat teremtenek, kik néha tíz évig is elfoglalva tartják a választás alá eső állomásokat.

A kormánypárt szintén abnormisnak hitte az ily helyzetet, de a viszonyok kényszerűségével menté; mert az ellenzék elv-viták miatt lehetetlenné teszi a tisztujítás végrehajtását.

Miután fölhoztam a pártok érveit a törvény és a

tényleges állapot egyes részleteire nézve, még zárköví egy szempontot kell emlitenem.

A mint a szenvedély első tüze ellobogott — belátni kezdék az eszélyesebb kormánypártiak, hogy az oppositiót a részletekre nézve alig lehet sikerrel ostromolni.

Megvallák tehát, miként a megyei életnek tágabb körben szükséges mozogni.

Megvallák a választások körül szokásba jött módszer gyöngeségeit.

De állíták, hogy az 1791-ki törvény összevetve az országgyűlési jegyzőkönyvek szavaival legalább úgy szól mellettök mint ellenök.

Tehát homályos és magyarázatot igényel.

Fölszólíták ennélfogva az oppositiót, hogy szűnjék meg egyedül magának követelni a törvény-fejtegető szerepet, mely semmi pártnak nem vált kizáró szabaddmává, de a helyett lépjen az országgyűlésen törvényjavaslattal föl, mely üdültebb életet adjon a megye autonomiájának, s megszüntesse a fenszorgó egyenetlenkedéseket.

Az ellenzék világosnak látta az 1791-ki törvényt, s nem akart a sérelmi mezőről lelépni; mert állhatatosan hitte, hogy midön onnan eltávozik, a birodalmi központosítás számára föladta az egész tisztujítás kérdését s a viszonyok kényszerűsége miatt még sokkal szerencsétlenebbül fog codificálni, mint az 1791-ki országgyűlés tagjai, kik a hívogató szó után indulva, posvány és lápok közé jutottak, hol alig volt tér biztos és tiszta.

XI.

Visszavezetem olvasóim figyelmét a kivételes kormány politikájára.

A főherczeg a megyeelnökök kötelességévé tette a gyűléseket rendesen összehívni ugyan; de viszont rögtön eloszlatni, mihelyt a többség akár a helyettesített hivatalnokok hatáskörét megtámadja, akár pedig a

tisztújítást nem a kormánypárt érteelmében szándékozik végrehajtani.

Ily korlát közt rendszerint az összejövetelnek, a szónoklatokon és kölcsönös tiltakozásokon kívül más eredménye nem volt.

Az ellenzék nem vesztett tért, a kormány nem nyert.

De az administratio egészen megbomlott.

A tisztviselő tarthatatlannak hitte a létezőt.

Igyekezett legalább magánkörben kikelni a rendszer ellen; mert ezen az úton remélte magát még el nem viseltnek.

Divatba jött bevallani, hogy csak a szegénység, csak a szorító családviszonyok miatt szolgálják a hatalmat, melynek irányait szivükből kárhoztatják.

A kivételes kormány második célja volt addig tartani a damoclesi kardot a tömeg fölött, míg a követválasztásokra nézve kezessége van a szélsőbb elem háttérbe nyomására, s míg a lecsillapult hangulat miatt lehetségessé válik a kormánytanács tagjainak népszerűtlen részét, az országgyűlési többség szavazata által, a múlt években rájuk halmozott bizodalmatlansági nyilatkozatokért kármentesíteni.

De a cél valósíthatása mindig csak a távoli láthatárban derengett.

A pártok továbbra is bizodalmatlanok valának egymás iránt, s a kormányszék tettei az egész országban az ellenzék régi szemüvegén át bíráltattak.

Azonban a közhangulat mindinkább higgadt lett, mit lanyhultnak tekintettek; a szónoklatok egyes kifejezésekben naponként óvatosabbá váltak, mit kifáradásnak kezdettek hinni; s midőn az ellenzék régi tekintélyei közül egypár visszavonult vagy politikai térről leszorították; elérkezettnek látszott az idő a kivételes állapot törekvéseinek országgyűlési többség általi szentesítésére.

Kihirdettetett az országgyűlés, melylyel azért is kellett sietni, hogy a magyarországgal egyszerre ne tartassék.

Helye Kolozsvárról Szebenbe tétetett át, nem akartván a kormány a hallgatóság befolyása alatt látni a tanácskozmányokat.

A követválasztások eredménye tisztán ellenzéki volt.

Nem jelentek meg ugyan a törvényhozás termében a 1834-ki legtekintélyesebb szónokok: Wesselényi és Szász, de Bethlen János inkább előtérre lépett, Kemény Dénes a lefolyt három év alatt a párt legünnepeltebb egyéniségévé lőn, s a hivatalaikról lemondott főispánok és kormánytanácsosok, kik mind követekké választattak, a réginél gyakorlatibb elemmel szaporították az ellenzék sorait.

Midőn a tanácskozmányok már elkezdődtek, szétterjed a hír, hogy a királyi biztos estei Ferdinánd főherczeg a három év óta követett politika helyeseltetését kívánja az által, hogy szavazattöbbséggel erdélyi kormányzóvá szándékozik magát tétetni.

Eleinte senki sem adott hitelt a kósza hírnek.

Később valósága iránt kezdettek aggodni.

Végre pedig fél-hivatalosan tudtúl adatott, hogy estei Ferdinánd főherczeg hajlandó a kormányzói hivatalt a rendek kezéből elfogadni.

Ezen értesítés határozott a pártok állása iránt.

Ha az öt országgyűlésnek, mely 1834 óta a forradalom kiütéseig tartatott, szellemét összehasonlítjuk, eszély és számítás tekintetében az 1837-ikinek fogjuk a pálmát átnyujtani.

Folyama alatt egyik párt sem győzedelmeskedett föltétlenül a másik fölött; egyik sem tulajdonította az eredményeket kizárólag magának: de bevégződésekor mindenik kényelmesebben érezte magát, kevesebb ingerültséget táplált keblében a múlt miatt, több reményt a jövőndő iránt.

A szebeni országgyűlésnek hatásköre nem vala oly chaotikus, oly sivár, oly beláthatlan, mint az előbbenié, mely hogy gyógyíthasson, minden régi sebet föl akart szaggatni, s melyben a pártok többnyire fék és czél nélkül ragadtattak a szenvedélyek tusaira és rögtön-

zött kérdésekkel emeltek korlátokat széndékaik és a siker közé.

A szebeni országgyűlés kevés tárgy körül mozgott s egy főtörekvésért fölláldozta a mellékesebbeket.

Az ellenzék nem csak párttekintetből, de leginkább a haza iránti aggodalomból kívánta eltávolítani azon kedvetlen helyzetet, midőn évek óta többnyire őszintén és igaz hittel táplált reményei, egy bizodalmi nyilatkozatnak kiadható korteskedési vagy megfélemlítési tény által füstté és párává oszlanak.

Az ellenzék irtózott látni azon pillanatot, melyben a mérleg azon serpenyőjét, hol a törvénykönyvek, az alkotmányos biztosítékok és a hon minden érdekei együtt vannak, föl fogja billenteni a másik serpenyő, hová a rettegés vagy haszonvágy egy szavazati ládát fektetett.

E hangulatot nagy ügyességgel használta Bethlen János a pártok közelítésére.

Ő a kormánypártnál viszont többféle nyugtalanság elemeire talált.

A Ferdinánd ő fenségének kormányzósága, bár titkolák, náluk is visszatetszést okozott.

Mert a főherczeg mindenestre a legmagasabb hivatal, melynek megnyerhetését néhányan már régóta becsszomjaik közé szőtték, magához ragadván, ez nem sziveltetheték.

Mások a múlt évben mellőzést tapasztaltak.

Többen valának, kik belátták, hogy a kivételes igazgatás alatt a hatalom inkább volt egy cotteria mint egy párt kezében.

Sokan, noha haragudtak az ellenzékre, nem voltak az absolutismus barátai.

Bethlen látván a más oldalon is az elégületlenséget, rendre közelebb vonta a pártok főnökeit egymáshoz, alkudozni kezdett a hivatalhelyek iránt és a herczeg kormányzósága ellen szövetekezett azokkal, kik e magas polcz iránt reményt formáltak volt, még mielőtt a pártok közti gyűlölet lángjai kitörtek.

A királyi biztos személye körül levők ily közelítésnél mindent lehetségesebbnak tartottak; gyanú és aggodalom nélkül várták tehát a dolgok kimenetelét.

S a ki az erdélyi volt törvényhozás alkatrészeit ismeri; a ki tudja, hogy a tagoknak legalább két harmada vagy mint hivatalnok vagy mint a kormány által kinevezett regalista foglalt ottan helyet; a ki hallá, hogy a szavazati czédulák a «biztos» egyének közt már ki voltak osztva és a többség, ha a kétségesek vagy a lágyemelegek mind az ellenzékhez állottak volna is, az előleges lajstromok szerint nagynak mutatkozott: — szóval a ki a körülmények iránt tisztában volt, természetesnek fogja találni e túlbizakodást, mely egy jól kiszámított terv megghiúsulását képzelni sem akarja.

Kinek juthatott volna eszébe, hogy a pártok, melyek hosszú évek sora alatt egymás ellen törtek, ledobhassák fegyvereiket, hogy a pihenés óráiban időt nyerjenek közös céljaik létesítésére?

Az ellenzék rá állott, hogy a legmagasabb hivatalra épen azon egyének nevét vigye, kiknek megbuktatását kilencz év óta szeme előtt tartá, a kormánypárt pedig magáévá tenni ígérte az ellenzék szavazati czéduláit. — Hihető vala-e ily együtt munkálás, eszközölve az utolsó momentumokban, a választás előestvéjén, sőt a szavazati ládák előtt?

A főherczeg nem csak legtöbb szavazatot nem nyert, de a kijelöltek sorába utolsónak sem esett be.

Az ország határozottan nyilatkozott a rendszer ellen, mely a herczeg egyéniségével azonosítva volt, s midőn később a meglepő eredmény indító okai világosságra kezdenek derülni, s a magas egyéniség füléhez hatottak, ő ezen értesítést, mint mondják, következő szavakkal fogadá: «Inkább szeretnék Wesselényivel egy szobában, mint Bethlen Jánossal egy országban lakni!»

A kormányszék többi állomásai is két párt közti egyezkedések útján töltettek be. A conservativek szavaztak a kivételes állapot miatt lelépett tanácsnokokra és főispánokra, kik a mérséklett ellenzék sorába tarto-

zának; az ellenzékiek szavaztak a kormánypárt kijelöljeire, hacsak magokat tulzó irányaik miatt rendkívül népszerűtlenné nem tették.

Igy alakult meg a kormányszék, először vétetvén teljesen igénybe azon választási jog, a melynek erélyes visszakövetelése miatt kétszer vették ostromállapot alá az ország, kétszer függesztettek föl az alkotmány garantiai, a személy bátorsága és a nyilvánosság törvényes eszközeinek működései.

A szebeni országgyűlésnek második teendője volt a megyei tisztujítás kérdésének végeldöntése.

Ha e részben is akkora eredményt mutathat vala az országgyűlés, mint a kormányszék törvényesítése körül: akkor a Leopolddali kötlevél lényegesebb pontjai nagyobb mértékben foganatosíttattak volna, mint az 1791-ki törvények keletkezése óta.

De a tisztujításnál már a pártokat személyes érdekek nem inték szövetkezésekre, együttthataásra, áldozati készségre.

Mindenik fél az elvek sorompói mellett maradt; mindenik vezér-szónok a párt történelmi hadpontjairól védelmezte vagy ostromlá a nézeteket.

Az ellenzék hosszas küzdelem után győzött: mert elhatározatát, miként a megyei tisztválasztásról szóló törvényczikknek oly világos értelme van, hogy új törvényalkotásra nincs szükség, és a réginek hű foganatosítása, mit eddig a kormány elmulasztott, nem a kétséges kifejezések, de a mesterkélts félremagyarázások következtében lön hátráltatva. Ily diadal a kérdést nem annyira megoldá, mint hátrább napolta.

1837-ben az általános sérelmek összeszedésére fordított fáradságon kívül, még a «Részek» körüli eljárás igényelt legtöbb figyelmet.

Ennek rövid története következő: 1836-ban szentesítve lön négy törvényhatóságnak Erdélytől elvétele.

De a pozsonyi országgyűlés, midőn a «Részeket» visszacsatolá, az erdélyi közvélemény szerint oly kér-

désben rendelkezett, mely iránt nem volt joga semmit egyoldalulag határozni.

A XXI. cikk által a reincorporatio foganatosítása a végrehajtó hatalom kötelességévé tétetvén, a legsaját-szerűbb bonyodalmak támadtak. Mert a magyarországi kormány a hozott törvényt teljesedésbe akarta venni, az erdélyi kormány ellentállott. Mind a két államban az ellenzék e kérdés iránt egyetértett a kormánypárttal. A birodalmi központban pedig ugyanazon időben adtak igazat mindenik versenyző félnek, s Bécsből a magyarországi helytartó-tanácsához utasítások mentek a reincorporatio végrehajtására, míg szintén Bécsből az erdélyi főkormányshoz a végrehajtás meggátlására buzdítottak. Több évig folyt e különös eljárás, melyet még az is tetőzött, hogy magok a partiumi megyék a legváltozatosabb szeszélyt követve, majd Magyarországhoz csatlakozni, majd Erdélynél akartak maradni. Ezen ingadozás alatt az anarchia köztük mindinkább lábra kapott, a megyék jogai majd a magyarországi majd az erdélyi fogalmak szerint definiáltattak s a függés mentől kevesebb vala.

S valóban a XXI. törvénycikk miatt előidézett állásból a világ legbölcsebb igazgatása nem tudott volna nagy compromissio nélkül menekülni.

1837-ben azonban a kapkodásnak és az egymást átvágó intézkedéseknek még csak kezdete indult meg.

Krasznamegye tudniillik követet küldött a szebeni országgyűlésre, de oly utasítás mellett, hogy a «Részek» visszacsatlásán kívül más ügghöz ne szóljon; ellenben Zaránd megengedte képviselőinek a fölmerülő tárgyak vitatásába vegyülni, s így tetteleg Erdélyhez tartozónak képzelte magát; végre Közép-Szolnok a XXI. cikket kötelező erővel bírónak nem tekinté, sőt — ha jól emlékszem — Magyarországhoz csatoltatni ezentúlra sem kívánt.

A «Részek» ügyének ily stadiumában az erdélyi országgyűlés közmegegyezésből nyilatkoztatá jogtalan-nak és érvénytelennek a XXI. cikket, s a trónhoz

intézett felterjesztésben alaposan kifejtette, hogy az adatok, melyek a magyarországi törvényhozást vezették, egyoldalúak, hiányosak és csonkák valának, a következtetések, melyeket azokból a karok és rendek vontak, a diplomatiiai elveket és az igazság érzetét megtámadják; — kifejtette, hogy Magyarországnak nincs több joga egyoldalú határozat útján a «Részeket» mint magát Erdélyt visszacsatolni, és a felség az alkotmányra tett affidatiójánál fogva kéretett meg, Erdély területi épségének oltalmazására.

E vira, mely most kevés érdekességű, de akkor nagy tüzzel folytatott, sokat szelidült azon nyilatkozat által, hogy Erdély, noha a négy megyét kezei közül ki nem bocsátja, kész egészben a testvérhonnal egyesülni.

Ily alakban mondaték ki az unió iránti rokonszenv. Hogy az még akkor általános óhajtássá nem vált, és csak a nemesebb kedélyek sovárgása vala, melyet a tömeg a «Részek» kérdésének háttérbe nyomásáért tett magáévá: ez, gondolom, kétséget sem szenved.

II. Leopold első indítványától fogva ötvenhét, az erdélyi rendek rokonszenvi nyilatkozatától számítva tizenegy év kelle, míg a Magyarországgal való egyesülés életbe léphetett, hogy egy rövid év alatt megint semmivé tétessék.

De a mi a belső szükség által van indokolva és történeti emlékeken nyugszik, gyakran szövi magát keresztül az idők s viszontagságok rétegein; mint a régi néphit szerint, Arethusa — a nagy gondolatokra lelkesítő folyam, — Görögországban merül a föld alá, hogy a széles tenger ágya alatt végig vonulva, Sicilia virágos völgyében emelje hullámaint ismét napfény elébe.

(1851).

VÖRÖSMARTY MIHÁLY.

Emlékbeszéd a Kisfaludy-Társaság közgyűlésén 1864. febr.

Azon közönségből, mely az 1855-ik év november 22-én a váczai utczában a Kappelház udvarát, lépcsőit, tornáczait előzőnlötte, és omló könnyével vagy a dermesztő fájdalommal, mely kegyetlenül elzárja a könny forrásait, tolmácsolta a határtalan veszteséget, melyet Vörösmarty kimulásával a haza szenvedett; — azon gyászoló közönségből, mely úgy át volt hatva és le-sujtva, mintha családi csapást siratna, kétség kívül számosan jelentek meg e földiszítt és vidám kinézésű teremben, hol a dicsőült költő fölött emlékbeszédet leszek tartandó. S ha most a tömött sorokon szemem végig tekint, minden arczon ama derült önérzetet látja, mely kielégítést, diadalt fejez ki.

Mily különböző e benyomás, és az 1855. november 22-iki, s mégis mennyire ugyanaz!

Akkor az vert le minket, hogy mit veszített a haza Vörösmarty halálával; most az lelkesít föl, hogy mit nyert élete által.

Akkor egy koporsót tettünk a földbe; most azon diadaloszlopot, melyet a nemzet Vörösmarty dicsőségéből állított, s egyik legdrágább kincseként őriz, nekem is, többek és jelesbek után, meg kell koszorúzni.

A virág, melyet én nyujtok, hamar el fog hervadni. Mit sem tesz! hisz az emléknek magában van a dísze, — nem a rá aggatott apró ékítményekben, melyek a hozónak legfőlebb csak szeretetét és hódolatát fejezik ki.

Valóban, nagy a költészet hatalma és a költő hivatása.

«Ha költő nevet csak az érdemel, — mondja Kölcsey, — ki nemesíteit érzelmeket hordoz keblében, ki

a természetre, az emberi szenvedélyekre vizsgáló tekintetet vete, ki a való életet magas szempontból vevé föl, s dalát a szépnak és jónak, s az örök dicsőségnek szentelé, hogy általa minden ifjú kebel szent lángra gyuladjon: valljátok meg, akkor a költő bizonyos joltévője az emberiségnek, s nevét hála és tisztelet érzelmei közt kell neveznünk.»

Kölcsey nem a maga babérjaira gondolt, midőn a költészet elevenítő és nemesítő erejére mutatott, és én, midőn azon nagy mozgalmat, melyet Vörösmarty lángesze az irodalomban s általa a közéletben előidézett, ecsetelni akarom, megfeledekzem néhány perczig róla és a hazáról, hogy általánosan szólhassak a költészet befolyásáról a közerkölcsiségre, a közérzületre, a társadalomra és a világeszmékre, melyeken, mint sarkokon, nyugszik ama viszony, mely az egyént az egyetemiséghez fűzi, s a földet szellemi kapcsolatban tartja a földfelettivel, a végest a végetlenbe olvasztja.

Új irányok csak úgy ömlenek a polgárisodásba, ha a költészet és bölcelem egymást áthatva, vezetik az eszméket és törekvéseket.

A fennálló rend, akár mint állam, akár mint társadalom, válságoktól tarthat, ha a költészetet nem tudja maga iránt lelkesíteni.

Vagy fejletlenség vagy hanyatlás jele, ha a közönség a szépirodalmat nem becsüli s ha a költő önérzete nincs megsértve, midőn szolgálilag vadászsza a tetszést, s hogy hasson, körébe nem tartozó, saját belvilágától idegen eszközökhöz folyamodik.

Az erkölcsi elvek az egyetemi közérzetben gyökeresnek ugyan, s a nemünkben rejlő spiritualis iránynak a bölcelem és hitesszmék által szabályzott tételei; azonban a kor behatásai szerint ostromoltatni szoktak, a mint az anyagiasság irányában vagy igen szigoruaknak vagy igen engedékenyeknek tekintetnek. S nagy rázkodások előjele, ha a bölcelem és a költészet csak a hagyomány nyügének, egy túlszárnnyalt kor előítéletének tartja az anyagiasság benyomulása ellen emelt

korlátok minden nemét, s a szív öntagadási erejéből vesz mértéket az értelem azon együgyűségére, mely itélni fél, hogy előítéleteket ne veszítsen. De még gyökeresebb válságokat sejtet az, ha a költészet frivolibb, mint a társadalom, s viszont ha a társadalom frivolitása kényszeríti a költészetet csak az érzékiesség eszményesítése által hatni a közönségre, mely, saját kedélyének sekélyességével, a költőnek árt legtöbbet, megfosztván őt lelkesedésétől és a babértól.

Vígasztaló ellentét pedig az, hogy ritkán támad nagy költő a nélkül, hogy csakhamar többen ne lépjenek nyomába, és valahányszor a társadalom szerencsétlennek érzi magát, mert idealismusából sokat veszített, a költő már határozottan befolyt ezen érzés kifejtésére, s midőn új formákat és tartalmat adott a költészetnek, s a régi iskolával mást, mely küzd és győz, állított szembe: ugyanakkor már a társadalomba beoltá azon forrongási elemet, mely hasznos visszahatást idézend elé.

Íme a nagy költészeti iskolák összefüggése a közélettel, az állam és társadalom törekvéseivel.

De nem csak az összes költészet hatása rendkívüli, akár gazdagítsa és termékenyítse a fennállót, akár támadja meg azt, és az újat, a jövőt előkészítse.

Vannak példák, midőn csak egy dal is elég arra, hogy egész törekvést fejezzon ki, s hogy általa egy hangulat milliók keblén rezegjen át, egy nemzet hivatását, egy korszak küzdelmei megoldását lássa maga előtt, és a szendergő sejtelem, mely a közérzésben homályosan élt és szőtt, rögtön határozott alakot nyerjen, a vágyakat eltökélléssé érlelje s a küzdelemben a siker kezességeit föltüntesse.

Thomson, kinek szegénysége kortársai előtt ismeretebb volt, mint fényes költői talentuma, midőn a *Rule Brittaniát*, azon tengeri dalt írta, melynek refrainje «Uralkodjál, uralkodjál Brittannia a hullámokon!» álmodhatott volna-e arról, hogy neve az admiralok dicsőségével olvad össze, és rímei annyi árut, annyi drága kincset segítenek a Themse raktáraiba összehalmozni, a

mennyit a legvadabb képzelődés sem hihetett volna létesíthetőnek?

E dal, mely egy színmű végére volt bigyesztve, s a könyvárusi boltokban a félretett művek közt hevert, csak akkor kezdett igazán élni, midőn a hajókra vitétek, s az indulási jelre megcsendült a matrózok ajkain.

Holland, Franciaország és Anglia még csak vetélkedtek és osztoztak volt a tengereken. Egyik sem meré Neptun szigonyát átvenni mint sajátját. S ha a britt államférfiak érezték is, — de a nép a Thomson dalából ismerte meg valódi hivatását. Négy nemzedék óta énekelték a matrózok és éneklik most a világ minden pontján, a hová csak a gőz és vitorla hajókat viszen, a *Rule Brittanniát*. S vajon kicsoda merné állítani, hogy a technika vívmányai, a hadtan újabb pusztító szereje, Anglia tengeri hatalmát a mostani fokra emelték volna — a lelkesítő dal nélkül, mely a britt hajósnépet, akárhol bolyongjon, hivatására emlékezteti, minden partnál eszébe juttatja «Uralkodjál rajta», minden veszélykor, minden merész vállalatkor megcsendül, hogy a védangyalok karával elénekeltesse: a britt nemzet a tengerek ura.

Midőn a francia forradalmat Európa invasióval fenyegette, egy ifju tűzér egyetlen egy dalt költött, s aztán az események árába, melyek fölött orkánként süvöltött a *Marseillaise*, maga is úgy elmerült, hogy nevét nem rég fedezték föl. S bármi közepszerűnek tartásák sokan e dal műbecsét, s még többen bármely gyűlöletesnek irányát, az tény, hogy a francia nemzet érzését kifejezve, a rajongásig fokozá, varázsszóként idézett elő zászlóaljakat, s vezette életmegvetéssel a harczba. S ki merné elhatározni, hogy a valmi-i és jenape-i csatáktól kezdve Dumouriez és a köztársaság többi tábornoka folyt-e inkább be a győzedelemre mint Rouget de Lisle dala?

Azonban az anyagi haladás egyoldalú magasztalói azt hiszik: csökkent a költészet hatása, mert az ismereteké terjedt. Mintha a tudomány maga nem szorulna

a szép izlésre, hogy terjedjen! Mintha a történetíró az előtte fekvő adatok halmazából a kor és a szerepvivő egyének jellemét művészi élethűséggel reprodukálhatná, ugyanazon alkotó képzelődés nélkül, melylyel a költő teremt! Mintha az exact tudományok mezején is alkalmas volna fölfedezésekhez jutni az a hideg értelem, mely egy felőtlt tény észlelésekor nem képes az emberi ész minden tulajdonait élénk mozgásba hozni, s a képzelődés hevélyei által szítani a kutatást, a feltevésektől a megoldásig, az esetlegesnek látszótól a változhatlan törvényig! Mintha a tudomány be nem látná, hogy az osztályozási ügyesség, a kutatási szorgalom és a rostáló kritika mellett még van valami olyasra szüksége, melyet a szörszálhasogatás nem lel meg, az eclecticismus nem fejt ki, s a mely az erős meggyőződést az inspiratióig fokozza, és azon térszínre emeli, melyen a tudós a költővel együtt kénytelen érezni, hogy «Est deus in nobis, agitante calestimus illo!» Mintha a tudomány nem tudná épen azt, hogy eszményiség és lelkesülés nélkül ismét csak oly polgárisodás támadhat, minő az alexandriai műveltség volt, mely az elevenítő erő hiánya miatt rothadásnak indult, s az ó-világ állami és társadalmi rendét a barbár népek berontásai nélkül sem menthette volna meg a szétmállástól.

Aztán eddig semmi okunk sincs attól tartani, hogy a költészet történelmi befolyását elveszítse, holott még a szónoklat is, midőn a meggyőződést szilárdító eszméket elősorolta, többnyire az érzéshez, sőt a szenvedélyekhez is folyamodik, hogy hatása elismertessék.

Igaz, az előre haladott műveltség korában a bölcsелеm osztozik a költészettel s néha ennek jogosultságát bár siker nélkül, tagadja.

S megengedem, hogy a felvilágosodás és csiszoltság századaiban, a költészet veszít naivságából és közvetlenségéből, de nyerhet mélységben, tartalmasságban, s az általános emberi helyett, rendelkezésére áll az egyéninek és jellemzőnek kimeríthetlen kincsű tárháza,

s midőn kezét a tiszta eszményi után többé nem nyujthatja ki, az élet, mint a prizma, minden mozzanattal új meg új szincsoportozatokat fog neki mutatni, és a reál-ideális irány, mely Shakespeare fejére hervadatlan babérokat tűzött, soha sem fog oly fukar lenni, hogy a költők, kielégíttetésért, hozzá ne folyamodhassanak, s nem a kor hibája, de tehetetlenségök jele leend, ha kényteleníttetnek ürességöket elegantiával takarni, s a szertelen, a phantastikus és bizarr által erőszakolni hatást és tapsot.

Az emberiség nem áll se a szabadságnak, se a míveltségnek egyenlő fokán, s valamint az egyének úgy a nemzetek is alárendeltségbe süllyednek, vagy durva függetlenségöket megtartva a polgárisodásnak sem akarnak hódolni; midőn azonban akár a szolgaság, akár a míveletlenség és hátramaradás érzete szégyenpírt kezd terjeszteni az arcokra, s vágyakat a honfi keblekber egy nemesebb átalakulás után, és a csüggedést életremény, az álomkórságot tevékenység váltja föl: meg lehetünk arról győződve, hogy ezen újjászületés előkészítésénél a költészetnek vezérszerepe volt.

S különösen a fejletlen vagy idegen míveltségű népeknél az irodalmi mozgalom destructiv és alkotó egyszersmind. Küzd az idegen műizlés vagy nyelv ellen, s hogy a nemzeti irány diadalát biztosíthassa, a költőt a nyelvujítás által teszi arra képessé, hogy midőn önálló lón, egyszersmind művészi is lehessen, s nem zárva el magát a külbehatásoktól, utánzás helyett átalakítson, és mindenre saját nemzetisége jellemét nyomja.

Rendesen az ily irodalmi mozgalmakat nem előzik meg, hanem követik a politikai reformok.

És általában a nemzeti élet sehol sem lép új korszakba a nélkül, hogy azt a költészet ne készítse elő, s ne ő adja meg a folyamatba indult törekvéseknek a legprægnansabb kifejezést.

Nálunk is így történt!

A költészet ujult meg s a nyelvujítás küzdött a régi

ellen, hosszas ideig és szerencsés sikerrel, mielőtt a politikai reform tere megnyilhatott volna.

Kazinczy előzte meg Széchenyit.

Nem lehet jó és balszerencsében oly gazdag története a magyar nemzetnek, hogy érdekességét elveszítse azon írói csoportozat, mely az eszközök hiányát az erély teljével pótolta, s a csüggedésre csábító előjelek ellenére a győzelem erős hitével küzdött, s midőn megnyerte az ügyet, mely a nemzet élete fölött dönt vala, már a kor alig talált babért számára, mert szónokai közt osztá szét, a kiknek egyébiránt érdemeit csekélyleni nem akarom.

A nyelvharcz és a költészet ujjaszületésének egyik válpontjához fordulok, s hallgatóimnak a benyomásokra engedékeny képzelődése, remélem, el fog engemet oda kísérni.

1822-ben Pest a nagy emlékü nádor védszárnyai alatt mindinkább kezdett csinosodni és épülni, de fővárosi büszkesége és tulajdonai még nem voltak. A magyar nyelv, ha jurátusok nem beszélik, gyéren hangzott utczáin. A boltok és áru-raktárak többnyire bécsi kereskedőkéi voltak, az országos Duna a közlekedésnek és szállítmányoknak igénytelen csatornájaként szerepelt. Pest művészi kevélységének tárgya, a kitünő személyzetű s az európai első ranguakkal nagyságban versenyző német színház volt, melybe a többnyire németül társalgó aristocratia, s a latinul iskolázott, a latin szónoklások és tárgyalásokhoz szokott táblabíró foglalta el az előkelőbb helyeket.

S miért említsem, hogy az a rendkívüli férfiú, ki legtöbbet tön Budapestnek a magyar műveltség központjává emelésére: gróf Széchenyi, még csak harmincz sorral lépett a közönség elébe, panaszolván, hogy a felső-magyarországi Minerva papírja durva, s javasolván, hogy a magyarok nevezzék ezentul a templomot imolának. Megfogható, hogy keveset ígérő debütirozása csak a szerkesztő élczes czillagozásaival vont magára némi figyelmet.

A nyelvújítás az új költői iskolával kézfogva s csaknem abba olvasztva, merészen és diadalok közt haladt nehéz pályáján; de a hirneves költők jelentékeny része még határozottan nem csatlakozott hozzá, s Pesten egy magyar érzelmű, Révai nyomdokain haladó, szépízléssel és tudományos műveltséggel bíró baráti kör szertelen tevékenységet fejtett ki a neologismus mellett; de még csak egyetlen első rangu versíró mutatathatott föl: Kisfaludy Károlyt.

Költőink az ország minden zugába szétszórva laktak, s még csak az sem voná őket Pesthez, hogy kölcsönösen hathatnak egymásra, vagy legalább munkáikra könnyebben találhatnak kiadót.

Kazinczy, a nyelvújítás és az új iskola nagy nevű vezére, Széphalmon, Kis János Sopronban élt.

Virág, a szent öreg, egy eltörölt érdemdús szerzet tagja és Berzsenyinek előde a költészetben, már régóta az olcsó Budára vonult vissza, hogy évenként háromszáz váltó forintot, melyet a vallási alaphól kapott, tessen napjait.

Senkinek sem volt hőbb lelkesedése a hon iránt. Néha azonban elcsüggedt és daloló:

«Czifra bokrétát ne remélj magadnak . . .
Nem magyar földön terem a borostyán.»

Máskor erélyre tüzelé magát, és rivalgá:

«Én majd Budának bérceiről vitéz
Árpád kesergő magzatának magasb
Hagon kiáltom: Jobb szerencsénk
Hajnala kezd pirosodni, bizzunk!

De hasztalanul várta a viradást. Nemzetére dics nem sugárzott, s őt magát a szűkölködés helyett inség fogta körül.

1822-ben már elaggva néha Horatiusból és Zsoltárokat fordíttatott; rendesen pedig a *Magyar Századok* című történeti munkáját folytató, hogy a mohácsi vészig elérkezhessek.

Berzsenyi, a mesterénél nagyobb tanítvány, ki mezeorkint tűnt fel és ragyogott a magyar classikai köl-

tészet egén, ki az 1791-ki lelkesedést felváltó lankadás miatt elkeseredve, még mint serdülő ifju írta e halhatatlan odáját: «Romlásnak indult hajdan erős magyar», évek óta már a méla-kor martaléka volt, s niklai magányában a költészettől is mindinkább idegenkedett. Kedélyhangulatát művészi, de nem szigorú élethűséggel festi e sorokban:

«Már elestveledtem :
Beburult az élet vidám álorczája!
Még két mulatótárs van ébren mellettem :
A szelid szerelem hamvadó szikrája
S bús melancholiám szomorgó nótája.»

Berzsenyi voltaképp nem is tartozott a nyelvújító költői iskolához. Konok izlésnek tartá a mértéket a rimmel együtt használni. Verseiben szokatlan erőben és fényben tűnt föl a nyelv. Kevés új szót csinált, s keveset rövidített meg; de a használt szavaknak gyakran adott sajátos értelmet és szöfüzése a bámulásig merészek voltak. Az ósdiak ezért támadták meg őt Kazinczyval együtt.

Kisfaludy Sándor szintén Pesttől távol, Sümegen és környékén élt, s költészetének is alig volt bármi érintkezési pontja a Kazinczy-féle irodalmi mozgalommal. Avignonban és Vaucluse regényes völgyében írta szerelmi dalai egy részét. Az olasz költők s különösen Petrarca voltak kedvelt tanulmányai. Regéit a közönség a század elején elragadtatással s utóbb kegyelettel olvasta. De az új iskola kritikusai nem bírtak e regék műbecse iránt tisztába jönni. A ballada nemhez sorozván, hibás szempontból fogták föl. Kisfaludy a régi romantikusok szerint verses novellákat írt, tárgyait a magyar történeiből szemelve. A stanza, melyet alkotott, egyhangúsága mellett is kedvelteték: de igazi műértéke nem volt, s minden utánzót tönkre juttatott. Kisfaludy régi szabású táblabíró, derék és lelkes magyar ember volt, de az ujításoktól a nyelvben és politikában egyaránt idegenkedett, s a nemesi fölkelés védelme vala utolsó műve, melyet 1843-ban a demo-

cratikus irányu *Pesti Hírlap* egy pár élczes megjegyzései ellen irt.

Még csak két versirót hagytam említetlen a szerepvivők közül.

Kölcsey, ki Kazinczy és Kisfaludy Károlyon kívül az új irány legjelentékenyebb képviselője volt, Szatmármegyében lakott, s bár a harmincz évet meghaladta, költeményeivel még kevés figyelmet ébresztett. Ellenben bírálataival, az elfogult s tömjénezéshez szoktatott korban, sokak neheztelését vonta magára, s tán ennek is tulajdnítható, hogy másoknál többet kellett küzdenie, míg költői hírnevét megalapíthatta.

Kecskeméten pedig egy rendkívüli hivatásu drámaíró sindevészett, ki még ahhoz sem juthata, hogy nevét városa homok buczkáin túl említsék, s hogy városában is más okból, mint becsületes hivatalkodásáért. A magyar irodalom keletkezése óta Katona volt az első, ki valódi tragédiát irt. *Bánk bán*-ja oly mű, melynek túlszárnyaltatása korszakos diadal fogna lenni. S bár történjék meg mielőbb! Jellemezni, a szenvedélyek nyelvén beszélni, drámai helyzeteket teremteni, a cselekvényt mesterileg szőni és oldani meg, oly tulajdonok, melyek tündökölnék *Bánk bán*-ban, s alig csillámlanak föl a vele egykoru szomorujátékokban. Talánynak fog maradni, hogy *Bánk bán* 1815-ben, mint figyelemre nem méltó, a kolozsvári színpadra nem vitethetett, s 1821-ben Pesten kinyomatván, semmi elismerést nem lelt. Pedig a művészi becs mellett a célzatosság is támogathatta volna. Az arany bulla korszakát hozá azon nemzedéknek emlékezetbe, mely csak az alkotmány holt betűit bírta. Az alattvalói hűséget, az ellenzési kötelességgel együtt szerepeltette, oly években, midőn a honfigond, ha még nem aludt ki, csak ily összeütközéseken viraszthatott. Igaz, Katona nem tartozott e nyelvújítók közé, az ő erődús, bár gyakran nyers kifejezései oly távol estek a sima, keregett, elegans modortól, mint szenvedélyektől zaklatott egyéniségei a színpad tipikus alakjaitól; de még ez

nem magyarázná meg a részvétlenséget, ha a politikai élet sekélyességét a számításból kihagyjuk.

Nemde e rövid körvonalozásból is látszik, mily kevésbé volt még Pest az irodalmi mozgalom gyűlpontja. Kazinczy Ferencz a régi írókhoz és a serdülő tehetségekhez az ország egyik széléről intézett levelezéseivel tartá fönn az összeköttetést, s bár a neologismus nevezetes haladásokat tőn, a csata eldöntve nem volt.

Azonban Kisfaludy Károly 1822-ik évben már megindítá *Aurorá*-ját, s remélhető vala, hogy ezzel közeget alapított az új költői iskola számára, mely a nyelvújításnak hódolt, a rimet mértékkel párosítá s a nyugot-európai, különösen a német költészet nagy mestereihez fordult és lantos verseit ritkábban tarkázá hitregei istenekkel.

De valami hiányzott még. Első rangu költői között egy sem volt, ki túlhaladja azon nagy neveket, kik a nyelvújító párthoz nem tartoztak.

1823-ban egy ismeretlen nevű, egy igénytelen kinézésű és sorsu ifju érkezett Pestre s a királyi táblánál jegyzőnek esküdt fel. Növendékeit hozta magával és hozta költői sugalmait, melyeknek becsét se maga, se a világ nem sejté.

Az ifjut Vörösmarty Mihálynak hívták. Atyja gazdatiszt volt, ő meg ügyvéd szándékozott lenni.

Nem látszott külsején, társalgási modorán s egész magatartásán semmi olyas, mintha mondaná: eljöttem, hogy ismerjetelek, itt vagyok, hogy hódítsak. A ki vele találkozott azon körben, melyben volt, alkalmasint nem őt vette előbb észre. Vörösmarty komoly, hallgatag vala, nem szereté véleményét előtérbe tolni, meggondolta a mit mond, s inkább fősvény a szavakban, mintsem olyat ejtsen ki, mi elhamarkodás és gáncsot érdemel. Biztos baráti körben olykor földerült, s hihetőleg adomákat is mesélt, mint később szokása vala. Megtörtént, hogy vitatkozott; de polemikus hangig nem hevült fel.

Keblében meg-meg rezeghetett egy mélabús húr, melynek horderejét akkor nem sejtették.

A hazai állapotok mélyen fészkeltek szívében s aggódó arczára gyakran vethettek árnyat. Csak húsz éves volt, s boldog Isten! mit nem érezhetett s mit nem bírt eltakarni, ha a közélet minden érlüktetése érinté és áthatá!

Az 1791-iki lelkesülést tudniillik lankadás váltotta föl.

Az európai nagy háborúk cyclusa megnyílt. Áldozatra áldozat halmoztatott, s Magyarországnak is dús részt kellett azokban venni a nélkül, hogy alkotmányát védve vagy legalább kimélve lássa.

A békekötések után nyomban következtek a devaluatio neve alá takart nagy államcsődök.

Országgyűlések ritkán és siker nélkül tartattak.

Az alkotmány a hangadó bécsi körökben avultnak nyilváníttatott, s a nélkül, hogy azon munkálatok tárgyalásaira, melyeket az 1791-iki országos bizottságok készítették, sor engedtetett volna.

Néha a köznép hangulata hozatott fel megdöbbenésül; de az urbéri viszonyoknak törvényes rendezésére alkalom nem nyújtatott.

A magyar nemes, ha magával és az ország állapotaival elégtelen volt, legalább azzal vigasztalódék, hogy ő vitéz és katonai hírért a világ ismeri; mégis 1808-ban, midőn a nemesi fölkelés szóban forgott, ellenzéki követek utaltak azon eshetőségre, hogy a franczia aczéla a nemesség virágát semmisítheti meg — a kormány pedig ígéré, hogy figyelni fog, nehogy a birodalom őrei és védői fölösleges veszélynek tétessenek ki, s jobb lesz — mondá — ha a nemesi fölkelés mentől később indul el, mert annál biztosítottabb a haza jóléte. Gondoskodjanak csak rendes katonaságról.

A többség ily tekintetek szőnyegre hozatala után húsz ezer ujonczot ajánlott meg.

S nem hathatott-e ez leverőleg és nem tűnhetett-e föl a korcsosodás jeleként?

Később más csalálmok is szétfoszlottak.

Az insurrectio, mely Berzsenyit egykor fellengős ódákra tüzelé, az ellennel szemben egy csekély össze-
csapást nem tudott kiállani.

Dicsköre rögtön szétfoszlott.

A kik e balesetet a vezérek mulasztásain kívül a magyar nemesség hősi erénye megcsökkenésének tulajdoníták, a nemzet elpuhulásán könnyeztek.

A kik pedig belátták, hogy a hadtudomány roppant haladásai miatt okvetlenül meg kell veretni oly seregnek, mely nincs rendes katonai fegyelem alatt és csak az ország határának fenyegetésekor pattan lóra s ragad kezébe fegyvert: az alkotmány és vele együtt a magyar uralom megsemmisülésétől rettegték. Mert ha a nemesi fölkelés czéltalan s még hozzá nevetséges is, akkor a nemesség adómentessége és kiváltságai igazságtalanok, akkor politikai befolyása megszűnik — akkor igaz, a mit Bécsben mondtak, hogy a magyar alkotmány elavult.

A kor, melybe a közönséget vezettem, a rendi szabadalmakat még egynek tartá az ország szabadságai-
val s oly megoldásoktól nem volt áthatva, melyek az előjogok elvesztésével biztosították volna az alkotmányt. És hasztalan is lett volna ily remény, mert azon években a birodalmi kormány a legmozdulat-
nabb absolutismuson nyugvék, s ha dicsérni akarta a magyart, érdemül azt hozá fel, hogy ment minden ujítási viszketegtől és az idegen eszméket visszautasítja. Következőleg, midőn Bécsben azt állították, hogy a magyar alkotmány elavult, nem azt értették rajta: hogy kijavítandó, hanem hogy nem használandó.

Az 1811-ki országgyűlésen nyilvánosságra is jött e törekvés, mert a rendek a financerzpatenst visszautasítván, oly választ kaptak, melyből meggyőződhetek, hogy nem egyhamar fognak alkotmányosan kormányoztatni. Utolsó feliratukban tehát nyilváníták, mennyire nem ringatják magokat azon csalálomban, hogy mostanság országgyűlés tartassék. Nyilváníták, hogy nincsenek eszközeik a törvénytelenségek gátlására, s a

rényekkel szemben a szenvedőleges ellentálláshoz fog-
nak folyamodni.

1811 óta 1823-ig, midőn Vörösmarty királyi táblai
jegyzővé lőn és egy nagy hősköitemény tervével fog-
lalkozott, már tizenkét szomorú és tétlen év folyt le.
Iszonyú kor, vésteljes pangás oly nemzetnél, mely a
régí fentarthatása iránt kétkedni kezdett, új eszméktől
nem vala lelkesítve, és jellemét semmi különösebb
nyomás sulya nem aczélozhatá erélyre, visszahatásra.
A magyar történet ürességét, a forrás kiapadásának, a
vég kezdetének tekintheté, saját tétlenségében erőt-
lenséget, elkorcsosodást látott, s e hite könnyen ösz-
hangzásban lehetett volna a valósággal, ha azon kis
irodalmi kör, mely a nyelvujítás zászlóját tűzte ki, a
tapasztalt csekély rokonszenv mellett is ernyedetlenül
nem működik, s ha nem is volt közönsége, folyvást
nem irt s egymás munkáját nem vásárolja és olvassa.

Vörösmarty szívébe e hazai állapotok mélyen fész-
kelték be magokat. Nem nyughatott miattok. Körül-
zsbongák a hon nagyságának és sülyedésének emlékei,
a fényes mult, a borongó jelen. A komoly, csendes
ifjú phantasiája a mértékentül erős és képekben bővel-
kedő. S csoda-e, ha míg Kazinczy a művészi szépet és
szabályost az antik költészetben és Goethében kémlé,
hogy reprodukálhassa s fáradatlanul fordított, mert
csint, elegantiát, szóbőséget és ornata syntaxist akart
megalapítani; csoda-e, ismétlem, hogy addig az ifjú
Vörösmarty Árpádnak, a hon alapítójának s ama daliás
kornak, melyben egy kóbor nép hazát szerzett, nagy
alakjait látta maga előtt, azon fájdalmas benyomás
képeivel vegyítve, melyet a sivár jelen vont szeme
elébe: csoda-e, hogy a feledékeny, a szórakozásban
élő, a hivatását nem ismerő vagy kevésbé érző nemze-
deknek azt akarta elmondani: őseitek, kiknek tanyájok
csak sátoruk és szekerök volt, hazát szereztek magok-
nak, míg ti a hont, mely birtokotokban van, elveszt-
hetitek tunyaságból és tehetetlenségtekkel. Ébredjetek,
küzdjetek. A törekvőké a pálma!!

Ily hangulat közt fogant és lőn megalkotva Vörösmarty nagy hős költeménye: a *Zalán futása*.

Ezért találják fel önök e műben az invocatiónt kezdve, gyakran belé szöve azon elegiai bánatot, mely a mult rajza közt ki-kitör, s a kornak, melyben iratott, szomorú állapotát rajzolja.

«Régi dicsőségünk, hol késel az éji homályban?
Századok ültenek el, s te alattok mélyen enyésző
Fénynyel jársz egyedül!»

A szerző hőskölteményét e szavakkal nyitja meg, s legott a jelenre térve át, így szól:

«A tehetetlen kor jött el, puhaságra serényebb
Gyermekek álltak elő az erősebb jámbor apáktól.
Engem is a nyugalom napján ily év hozza fényre
Már késő unokát!»

Még prægiansabbá válik e hangulat kinyomata, midőn Vörösmarty Zalán táborának Görögországból jött csapatain szemlét tart, fölsohajtván:

«Hősök, tudniillik, mint akkor voltak, eléggé
Jártasok a hadban, de puhák a csendes időben,
És ha nem is bátorságban, — megfogytak erőben...
Mert immár elmúla dicső korod, Epaminonda,
Miltiades, véres Marathonnak hőse, öröklő
Lelkek! Azon kor már elmúlt, mely hireteké volt:
Régi dicsőségték szikrája aluddogal és vész.
Oh mert a hosszú nyugalom henyesége lerontja
A nagy nemzeteket s a sas fia gyáva galamb lesz;
Megfordul a hajdan erős természet egészen,
S mely nép villongó vasakat csördíte örömmel,
Éjjeli mécsseknél zabolátlan vétékeit úzi,
S éltének gyilkos kézzel szaggatja virágát,
Míg végtére kidől s maga lesz temetője nevének!
Romlatlan vala nemzetem is, szilaj, ép erejében
Fél Európának hajdan megrázta határait:
Szűkre szorult most, és kevesét sem bírva hanyatlik,
S a puhaság fertőjében megemészti hatalmát...
... Hova lettünk nemzetem? Ah de
Mely bús útra jövék? Komoly elme ne menj tova, hagyd el
A gyászunkra jelent nagy idő haladásait, és a
Régi dicsőségnek bátran térj vissza nyomára.»

Minő bánat és minő serkentés minden szóban.

Őnök jól tudják, hogy Vörösmarty előtt két rendkívüli elme fektetett nagy költői művébe politikai célzatot.

A *Zrínyiász* halhatatlan írója, midőn nagy hősenek, a szigetvári bajnoknak hős halálát epikai tárgygyá tévé, már a végzet könyvébe volt írva a magyar nemzet pusztulása; de az Isten a darab végén dicsőségének fényében az egen láthatóvá lőn, s kijelenté, hogy meg van mentve e faj, mert voltak, kik érte fölálodozák magokat, s a pogányság elleni küzdelem el fogja hártani régi bűneiért a megtorlást. Zrínyi Miklós, a költő, egy röpirat által is kívánt arra hatni, hogy az egész ország fogjon fegyvert az ozmanok kiűzésére. De a kor, mely a protestantismus szabad fejlődhetése miatt nem volt, — a létező körülmények közt, — az ország egysége számára egészen megnyerhető, hidegen és megoszlott érzéssel fogadta mind a ragyogó hős költeményt, mind az izgató röpiratot. A *Zrínyiász* tehát könnyen elfeledtetett, s ritka költői becse mellett, újabb korunk rehabilitációjára szorult, mire, bár másodrendűleg, nyelvének és verselésének hiányai is befolyhattak.

Katona, a Zrínyi Miklóssal versenyző lángész nagy tragédiájának, mint már említém, politikai célzatát művésziileg tüntette ki az alattvalói hűség és ellenzéki kötelesség küzdelmével, s az «arany bulla» korát varázsolta a csüggedő és hitvesztett nemzedék elébe. Ő nem sokkal azután, hogy az 1811-ki országgyűlés el lőn oszlatva, kezdett művéhez, s 1814-ben a szinpadra küldé.

De a lanyha kor, mely Tacitus szerint, szavával emlékezetét is elvesztette vala, ha oly könnyű volna feledni mint hallgatni, nem hitte figyelemre méltónak a kecskeméti ügyvéd irkáit, s csak az újabb ivadék szolgálatott igazságot a már megholt ismeretlennek.

Vörösmarty, a harmadik, ki nagy költői művébe politikai célzatot fektetett, már szerencsésebb vala.

Zalán futása, mely 1825-ben jelent meg, felvillanyozta a kedélyeket.

Olvasták, bámulták, lelkesültek általa.

A megyéken megkísértett önkényes szabályok után, a hazafiasság térszinének emelkedésével, az országgyűlés összehívásával minden arra munkált, hogy azon költő, ki a közhangulatot keblébe öszpontosítá és művészileg fejezé ki, közelismertetésben részesüljön.

Az ifju versiróból egyszerre első rangu nevezetesség lőn, és az új iskola feltalálta benne azon támaszt, melyre szüksége volt, oly lángészt tudniillik, ki ragyogó képzelődésével túlszárnyalta ama költőket, kik bár hivatásukat befejezék, még éltek, még bámultattak, ellenére annak, hogy a neologismus körén kívül állottak.

A közönségnél nyert teljes siker, természetesen nem zárja ki a fogyatkozásokat, s a kritikus jogosítva van a sajtó által közzétett műveket, széptani céljai szerint akár tárgyilagosan bonczkés alá venni, akár csupán egyoldalulag azoknak csak hibáit kutatni vagy csak szépségeit ragyogtatni.

A *Zalán futása* a magasztalás mellett gáncsolásokban is részesült.

Kazinczy, minthogy a képzelődés merészségét könnyen hivé korlátlanságnak, az erőnél inkább szereté a bájt és az eredetiségnél inkább a széparányosságot, Vörösmartynak egy kis gyermek halálára irt kedves alagyáját — mint mondá — oda nem adta volna *Zalán futásáért*. Neki a classikai iskola szempontjából igaza is lehetett, valamint Voltairenak, midőn Shakespeare-t hóbotos és faragatlan lángésznek tartá.

Megengedem, hogy Zrínyi hőskölteménye a Vörösmartyénál szilárdabb szerkezetű: de ha a nagyszerű és tömegek epikai főkelléknek tekintetik, akkor a hon-szerző nemzet maga kétségkívül a legegrikaibb anyag, s midőn Vörösmarty az Árpád monda-körből ritka történeti és műérzékkel épen azt választotta ki, a mely a hódítások legfontosabb mozzanatát képezi, költeményének tárgyára nézve Zrínyi fölött áll.

Állítják, s nem ok nélkül, hogy Zalán futása episodokkal van halmazva. De ha szigoruan csak azt értjük episodnak, mi a fő cselekvényre, akár mint lendület, akár mint történet, nem hat; akkor e vád szűkebb korlátok közé van szorítva. A mennyiben pedig egészen igaz, a compositio szorosabb egységének hiányát elfeledtetik a gyönyörű s néhol elragadtatásig szép részletek.

Zalán futásának episodjai többnyire egy különvált s Magyarország felsőbb részein működő csapattal és ott lakó teleppel függnek össze. E helyen szerepel Ete, a hősköltemény legregényesebb alakja, kalandjával és vitézségével némileg háttérbe szorítva a hadat intéző Árpádot és a főcselekvényt. Itt szövettek a délszaki tündér és a földdel összeköttetésben álló szellemvilág phantastikus lényeinek élményei a földköz közeledés, és szenvedései az égtől eltávozás miatt. S Vörösmarty képzelő tehetsége mindent megtett, a mi ősmondák nélkül lehetséges, hogy a rendkívüli és természetfeletti, mely a hősköltemények lényegéhez tartozónak állíttatik, érvényt szerezzen magának.

Nézetem szerint a honszerzési mondakör igen szegény hitregékben. A közbeszéd nyomán a magyaroknak külön istenök volt, de az alig lehetett olyas mint az Izraelé. Alkalmasint csak a nemzetnek kedvező szerencsét értették alatta, azt, a mit Zrínyi jelmondatul választott *«Sors bona, nihil aliud.»* Ez pedig oly tapasztalati, oly elvont fogalom, melyről hiteszme alakjában semmit sem tudhatott a hét vezér és csapattja.

Az tény, hogy honszerzőink források mellett lovakat áldoztak; de vajon a korlátlan természeti erőknél-e, melyektől rettegtek, vagy a szabályzó legfelsőbb értelemnek, melynek engedelmeskedtek: ezt döntsék el, ha birják, a szakférfiak.

Honszerzőink a táltosoknak, kik a lovat, szertartások mellett, karddal átszurták, csodás elmenagyságáról, úgy látszik, meg voltak győződve, és mint lovon élő nép, s mint a kik a lovat azzal becsülték meg, hogy a

feláldoztatásra egyedül méltó tárgynak tarták, nem tettek a primitív népek nézetével ellenkezőt, midőn a táltosi tulajdont, tudniillik az értelmet, a jóstehetségeket, a beszéd hatalmát varázslat útján egyes ménékbe is beoltottnak képzeltek.

Őseinknél a végzet utjainak kijelentését gyakran az álmok eszközlék: néha pedig egy karvaly és szarvas volt, mely azon tömkelegeből nyilást lelt, a hol az emberi elme kifáradt vagy eltévedt.

Valóban szegény és a képzelődést kevésbé ingerlő hitregék ezek arra, hogy egy hősköltemény számára követelt rendkívülit és csodást nagy sikerrel képviselhessék.

Vörösmarty saját inspirációiból népesíté meg a mondakörnek tartalmatlan és töredékes hitregéit.

Tündérek röpkedtek az egen, és szennyezék be szárnyaikat, érintve a földet és a földi szenvedélyeket.

A délszaki tündér, a visszautasított szerelem miatt szórakozottságból hanyagolta el kötelességét és atyjától száműzvetve az ég alján naponként föléled és elhal.

A szellem anya gyermeke, egy kis nemtő őrizi a szelid szép Hajnát, midőn a Bodrog hullámitól partra vettetve alszik.

Rémek ferde alakjai röpkedik körül s gátolják azon küzdő bajnokokat, kik a közveszély elhárításáért halálra följárlák magokat.

Szóval, a demonologia bőven vegyül a Zalán futásába.

A mindenség fölött pedig uralkodik Ormuzd, a jó kutfeje, kit Vörösmarty Aranyosrákosi Székely Sándor után Hadurnak nevez, és *Ahriman*, a gonoszság elve, kit *Armálynak* mond.

Tudjuk, hogy ezen zoroasteri hittan Baktria fensikjain hirdetteték, s az *árja* népfajok közt élt és terjedt, kikkel mi semmi rokonságban nem voltunk.

Lehet, hogy Vörösmarty Horvát István őstörténeti kutatásainak ösvényén tévedt e dualistikus hitességhez; de ha a tudományos kritika könnyen be is bizonyíthatja költőnk e botlását, önök szépirodalmi mű-

érzéköknél fogva csak idvezelhetnék őt azért, hogy botlott, s hogy hőskölteményébe olvaszthatá azon spiritualistikus nézet és érzéskört, mely nyilvánulásai-ban a keresztyénihez hasonlít. Hadur a világrendet intézi; Ármány csak a Sátán szerepét játssza, s kacagányos apáink a romantika bűbájos körében sajátságos kellemmel és otthoniassággal mozognak.

Valóban Vörösmarty *Zalán futása*-nak hatásáról semmi sem nyújt biztosabb mértéket, mint az, hogy az egész magyar nemzet rögtön indigenatusi jogot adott Hadurnak és Ármánynak, s nincs költő, ki ha a honszerzési, sőt még ha a húnkorra is áttér, hitregeként ne szőjje be, a természeti erők jelvényei helyett, a jó és a gonosz elvének személyesítését, Hadurban és Ármányban.

1826-tól kezdve 1831-ig Vörösmarty még mindig kiváló előszeretettel viseltetett ama költői nem iránt, melynek dicsőségét köszöni.

Evenként készített kisebb epopöákat, költői beszé-lyeket, melyek többnyire az *Aurora*-ban jelentek meg, s egypár phantastikus és szétfolyó tündérrege, meg allegorikai töredék kivételével, utódaink által is irodalmi kincstárunk legtündöklőbb solitaire-i közé fognak soroltatni.

Melyiket illeti meg közölök az elsőség? Ez iránt a vélemények különbözhetnek.

Cserhalom nagy elragadtatással fogadtatott; ám-bár szervezete oly széteszló, hogy a mi episodnak látszik, voltakép a darab alapeszméjét tartja fön. A kúnok Magyarországra törnek zsákmányolni, földulják Erneyi házát is s elrabolják leányát, «a szöghaju nyá-jas Etelkét.» Az agg apa átkokat szór az ég ellen; azonban csakhamar kétségbeesését erély váltja föl. Megindul, hogy harczra riaszsza Salamon királyt s Béla dicső fiait: Gézát és Lászlót. Bejárta a várakat, a hol csak fölkelésre kész bajnokok laktak.

«S Erneyi kürtétől hangzott szél:ében az ország »

Szóval az, a mi a classikai alaku Helena elrabolatása miatt a görögöknél történt, ismételtetik nálunk a szöghaju nyájas Etelke megmentése végett.

Természetesen a magyarok győztek, s a lovagiasság tükre, a szekercze csapással rettenetes László, a leányrablót, a hős Árboczt megölvén.

«Néma szelidséggel vezeté atyjához Etelkét.»

Ebből áll a ragyogó költői beszély egész meséje a cserhalmi csata folyamának leírása nélkül.

A középkori lovagiasság és a nők iránti gyöngédség alkotják azon varázskört, melyben nem csak a magyar, de a kún tábor alakjai is mozognak.

A pogány hitű ellenség a mi leventéinkkel versenyez a regényes tulajdonokban, mint a spanyol mondákban a mór hős a castiliai bajnokokkal.

De ha Cserhalom egy kies tündérvölgy, virágillattal, ezüst hullámu patakokkal, smaragdzöld gyeppelel, azurkék éggel; akkor a *Két szomszédvár*, Vörösmarty legmegrendítőbb költői beszélye, zord hegyvidék, merev szirtekkel, tátongó mélységekkel, köddel, mely a lélekzést fojtja, sikamos ösvényekkel, melyeken a leggyakorlottabb képzelődés is elbukhatik.

Berzsenyi a *Két szomszédvárt kannibali* műnek nevezi. Az igaz, hogy e remek költői beszély meséje nem idyll, hangja nem alagyai, személyei nem érzelgének, s nem engedik át magukat szelid és széparányu fájdalomnak. A szenvedély, mely a két szomszédvárt, minden élő lényével együtt a föld színéről elsodorta, oly nagyszerű és szabálytalan volt, mint a mily tragikai és borzasztón felséges a költői elégtétel, melynek kiszolgáltatásakor Vörösmarty lángesze saját magát haladta túl.

Különös, hogy a Zalán futásának szerzője, ki nyolcz hős- és regényes költeményt alkotott, midőn e nemben a legtökéletesebbet a *Két szomszédvárt* befejezte, örökre lemondott az epopeákról.

Történetes volt-e e babértermő vidékből kibujdosása; vagy geniusának természete ellenállhatlan erővel ragadta a költészet más tájékaira? Ez igen jellemző kérdés megoldása, mint hiszem, nemzeti életünk peripetiáival szoros összeköttetésben áll.

Az 1825-ki országgyűlésen a király visszavonta a törvényes formákba ütköző rendeleteket s az alkotmányt fejedelmi szavával és szentesített törvények által biztosítá. A nemzet, mely már két évnél tovább a megyei gyűléseken ős jogai védelmében szertelen erélyt fejtett ki, az ország termében is a sérelmek orvoslását oly szívóssággal sürgette, mint bármikor. De a szellem már nem volt egészen az, a minőnek a régi állapotokra történt folytonos hivatkozások szerint gyanítani lehetett. Az európai eszméknek és mozgalmaknak behatásai sűrűbben kezdenek jelentkezni. Voltak, kik sejdíték, hogy «a tehetetlen kor» vádja a mult restaurációja által még el nem hárintható, s nem csak a föntartás, de az alkotás is mellőzhetlen jellemvonása oly kornak, mely a korcsosodástól fél, a tehetlenségért pirul, büszkeségében érzi, hogy «*halál a névtelen élet*», s higgadt fontolással már átlátta, hogy nem csak a *pallerra*, de a *politikusra* is illik: «Rontott, mert építeni akart Palladio», és csak czélszerűen újítva lehet a régít leghűbben védeni.

Az 1830-ki czikkek közül a 8-ik, mely a magyar nyelvnek az országos ügyek vezetésénél figyelemre méltó tért engedett át, már a multtal nevezetes szakítást árult el, és új irányt jelez. A magyar Akadémia igazgatóságának Pozsonyban nov. 17-kén tartott alakító gyűlése a tagok kinevezésével megkezdeté ezen nagy befolyásu intézet működését.

Köz- és magánjogi intézményeinknek hiányai felé fordult a figyelem, hátramaradásaink emlegetését mindig keskenyülőbb kör tartá hazafitlanságnak, a juliusi forradalom az európai eszmék iránt, melyek Canning ministeriuma óta hozzánk már bejáratot nyertek, rokonszenvet ébresztett, és Széchenyi István végzetes

pályáját már megkezdé, sybillai jóslatként kiáltván az igék csodaszerűsége miatt ámuló nemzet fülébe:

«*A magyar nem volt, hanem lesz.*»

Ezerek érezték egyszerre, félve és remélve, hogy új korszakba léptünk, s az ismeretlen kapuja megnyílt s tarkán tódulnak be a kérdések, melyek megoldásra föltéve még nem voltak és az alakulások, melyeknek hordereje eddig alig lőn kémlet alá vetve.

S ugyan ki érezi előbb meg a politikai és társadalmi légkör változásait, mint épen a költő?

Kölcsey is, noha classikai tanulmányai a romantikus behatásoknak képzelődésére kevesebb tért engedtek, most már egy rongált vár előtt visszazengé a jelszavakat, melyekkel Széchenyi a jövő nevében, a multtal le akart számolni:

«Bús düledékeiden, Husztnak romvára, megállék:

Csend vala, felleg alól szállt fel az éjjeli hold.

Szél kele most, mint sír szele két; s a csarnok elontott

Oszlopi közt lebegő rémalak inte felém.

És mond: Honfi! mit ér epedő kebel e romok ormán?

Régi kor árnya felé visszamerengni mit ér?

Messze jövőddel komolyan vess össze jelenkort;

Hass, alkoss, gyarapíts: s a haza fényre derül!»

Ezt éneklé Kölcsey a porló, a máiló mult előtt.

És vajon a régi kor árnya felé miért merengett volna vissza épen Vörösmarty, ki kortársai közt legélénkebben érezé, legmélyebben volt áthatva a hazafi törekvések minden ériüktetésétől?

Ő még megkoszorúzta volt a romokat költészetének örök zöld folyondáraival. Ő már minden szép és tettere bizdító emlékre hivatkozott, hogy nemzetét a tehetlenségből kiragadjá.

S mire használhatta volna a költészet epikai nemét, midőn a jelen törekvései varázserővel magukhoz vonák?

A tragédia, mely a nemes természetűeket, az erkölcsi rendből kilépésökért a Nemesis hatalmába ejti s a tévedésektől a megtorláshoz vezet, és bár a bukott iránt szánakozást gerjeszt, minket a végzettel kibékít:

a költészet e kegyetlen s mégis igazságos neme legjobban talál azon korhoz, mely küzdő, cselekvő, mely a tevékenység météke szerint kell hogy ébren tartsa a felelősség érzetét, élesítse a lelkiismeretet, és győzze meg arról azokat, kik mernek és kockáztatnak, hogy mint Dante írja, a pokol «jó szándékkal van tömve» és a bűn s a tévedés, a kiváló egyeniségeket is oly válságokba sodorhatja, melyek áradatként ragadják magokkal az örvénybe s midőn már az ellenállási erő megtört . . . a tengerpartra veti halottjait.

Ismétlem, a törekvő és vállalkozó kornak a dráma való, és a lyra, mely buzdít, mely a czélt eszményi tisztaságában tűzi a szem elébe, mely megkoszorúzza a bukott bajnokot, erőt lehel a csüggedőbe, a meghiúsult remények naeniáját zengi el, s méltó haragra gyul, ha Patrocles elesett, de Thersites haza jön.

Vörösmarty, ki még *Zalán futása* előtt írta, bár utóbb adá ki *Salamon király* nevű szomorújátékát, s ki 1828-ban egy drámai költeménynyel s egy öt felvonásos színművel lépett föl: a haladási korszak küszöbén kettőzött erélylyel kereste Thalia kegyét. *Vérnász* szomorújátékával akadémiai díjt nyert. Állandó látogatója lőn a budai színháznak. A vígjáték terén is kísérletet tőn, s 1836-ban a pesti színház megnyitására *Arpád ébredése* című előjátékot készített, és a következő években *Marót bán*, *Czillei és a Hunyadiak*, *Az áldozat* és Shakespearenek kitünően fordított *Jullus Caesarja* tesznek tanúságot fáradhatlan buzgalmáról.

Igaza volt, midőn fölismeré a drámai irodalom rendkívüli fontosságát általában s különösen viszonyaink közt, midőn a színpad nálunk nemcsak szépművészeti, — hanem nemzeti intézetnek is, nyelvünk és szellemünk terjesztőjének, tekintetett. De a lángész sem uralkodhatik egyenlő hatalommal a költészet roppant birodalmának egész területén, s a világirodalomban ritkán történt, hogy a ki az elbeszélő költészetben halhatatlan műveket teremtett, azokat a drámában túlhaldja vagy

csak versenyezzen is velök. Különösen pedig nem emlékszem nagy epikusra, ki a színpad első rangú tehetségként ismertetett volna el.

Vörösmarty gyönyörű, gyakran magával ragadó és fellengős leíró modora nem volt előnyös a színpadon, mely előadás helyett cselekvényeket kíván. Fényes dictionja nem talált a tragikai nyelvvél, mely a szenvedélyeké levén, összeszorított, egyenetlen, szaggatott, s néha egy fölkiáltással, egy odavetett szóval, mint a vilám a sötét láthatárt, földeríti a kebelbe rejtett rémítő titkok és küzdelmek egész tartalmát. Vörösmarty nem volt járatlan az egyénítésben; de a színpadon nagy vonásokkal kell jellemzeni, s a finom árnyalások többnyire észre nem vétetnek. A *Két szomszédvár* halhatatlan írója a tragikai megoldást, a költői igazságszolgáltatást, e remek művében túl nem haladható tökélylyel kezelte; de mi egy verses beszélyben vagy regényben művészi és lélektani pontossággal megalkotott tragikai vég, az igen gyakran vagy nem alkalmazható a színpadra, vagy csak a catastroph kezdetének látszanék. S Vörösmarty szomorújékaiban a Nemesist kevesebb sikerrel szerepeltette, mint akár a *Két szomszédvárban*, akár a csekélyebb becsű *Széplak* című beszélyben.

De mily diadallal haladott Vörösmarty a nagy sikerről mindig még nagyobbra, ama másik téren, melyre 1831 óta költői erejének legjavát fordítja.

Ő ugyan már akkor is, midőn az epikai nemre veté a fősúlyt, első rangú lyrikusaink közt foglalt helyet. Voltak oly dalai, melyek magasztaltattak, s oly románcai és balladái, melyek nagy becsűek. Sőt volt egy legendája *Hedvig*, melyet irodalmunkban még eddigelé egy műköltő sem győzött le, s csak a Kriza által kiadott *Székelv* népköltési gyűjteményben találtam olyanra, mely utánoszhatlan gyöngédségében, felséges egyszerűségében és a szent áthatottságban tán Hedviget is túlhaladá. E csodálatos legenda címe *Julia szép leány*, s mint az alkotásból gyanítom, a szom-

batosok ábrándos és üldözött sectájához tartozó egyén írhatta.

De ámbár Vörösmarty már eposzi korszakában is kitünő lyrikus volt, legdöntőbb győzedelmeit később ünnepelte.

Senki sincs lyrikusaink között, ki oly széles körben működött volna. A daltól a dithyrambig és ódáig, a genreképektől és a helyzetek s hangulatok festésétől, a meséken, parabolákon, allegóriákon át a phantastikus rajzokig, a románcztól és a költői beszélykétől kezdve, az énekelhető balladáig és az epopoeai nemhez közeli verses novellettáig, a didaktikus irányú elmélkedésektől az epigrammokig mindenre kiterjedt hatalmas inspirációja.

Az egyszerű dal, melyben az érzések bensőségét nem zavarja semmi idegen elem, melyben a képzelődés úgy beolvadt a kedélyhangba, hogy attól külön nem válhatik, s egyetlen hasonlatosság vagy cziráda által sem árulja el magát: — ez a neme a dálnak volt Vörösmarty geniusával legnehezebben egyeztethető. S mégis, hogy többet ne említsek, *A kis leány baja* kimondhatatlanul kedves és correct.

Vörösmarty pathetikus dalai általában nagy hatásuak, s gyakran művészileg kikerekítettek. A Cs. M. kisasszonyhoz írt a leghőbb szerelemnek áldozása, dithyrambikus szökellésekkel, s benne a forma a tartalommal teljesen egybenőtt.

Szintazon magyar mértékű és metszetű ez, mint a bordalok fejedelme, ama merész és szeszélyes dithyramb, mely a poharazó magyar táblabírónak egész érzés- és nézletkörét átkarolta, hogy művészileg visszaadja. A *Főli dal* értem, melynek előnye és hátránya, hogy valamint 1848 előtt minden kedélyt fölvilványozott, szintúgy csak addig fog rendkívüli varázsszal bírni, míg a szellem, melynek teljes érvű kinyomata, a viszontagságok és az új korirány miatt át nem alakuland.

Nem hagyhatom még említetlenül a *Keserű pobár* című szilaj dalt, melynek alapeszméje:

«Gondolj merészet és nagyot
 És tedd rá éltedet,
 Nincs veszve bármi sors alatt
 Ki el nem csüggedett.»

Vörösmarty e dalban mesterileg fejti a családokzások behatását oly daczos természetre, mely szívét — ha kell — hahoták közt hagyná elvérzeni, s mely az el nem csüggedésre erőt egyedül az élet megverésétől nyer.

Vörösmarty két magasztalt költőnek — Berzsenyi- és Kisfaludy Károlynak — halálát kíséré fellengős ódával: s ha épen az egyik óda tárgya, Berzsenyi, e nemben az ókor remekíróival egyenlő magasságon nem állt volna, önök tán csekélylésnek vennék, ha állítom, hogy egy romantikus költő, a tőle idegen teren, és alcaikus versekkel megtudta közelíteni e nagy mestert.

Ellenben saját elemében mozgott Vörösmarty azon ódában, melyet egy világhírű magyar zenésznek Pesten föllépésekor költött. Több pathoszt, kevesebb dagály bevegységével, alig találunk hasonló emelkedettségű verseiben. Hatalmasan hömpölyögnek a teli medrű strophák, mint egy országos folyam, melynek zugása, a minden felől beleomló áradatok által, végre harsogássá kezd válni. Vörösmarty itt, mint Pindarról mondák, «ruit profundo ore». Ódája a hazafi lelkesedés duzzadó erejével ragadja egymásután fölszínre a mult dicsőséget és gyászát, a jelen reményeit és küzdelmeit. A képek, érzések, hangulatok gyorsan változnak; de a lelkesedés mindig nő, míg nem szertelenné kezdene válni; azonban ekkor egy szerencsés fordulat által féket vet rohamának, s azt művészi ügyességgel fejezi be.

Vörösmarty Kisfaludy Károly példájától buzdítva és Czuczortól követve, jeles népdalokat is írt, melyekben a sajátos hang többször van jól ellesve és reprodukálva. E koszorús költőknek nagy nehézségekkel kelle küzdeniök, miután népdalaink, hogy szellemöket föltárhasák, még nem voltak összegyűjtve.

Költőnk, mint epigrammíró, általában az első rangúak

közé tartozik. A görög anthologia legszebb virágaival vetélkednek a komoly nemben írottak, míg a martialisí modorúakban is elég találó élesség van.

A balladákban három kortárssal: Kisfaludy Károlylyal, Kölcseyvel és Czuczorral versenyzett, mindeniken valami kiválóbb tulajdon által felülemelkedve.

Kisfaludy Károly balladáiból kiérzik a német költészet befolyása; míg Vörösmarty többnyire eredeti, s a hol tán idegen szíkrák hevíték képzelődését, nehéz volna rámutatni a tűzhelyre, mely reá gerjesztőleg hatott.

Kölcseynek kevés valódi balladája van, s bár kortársai a költészet e neméért magasztalják, az ő balladáijobbára csak kecses alakú románczok.

Én legalább nem találtam nála öt oly költeménynél többet, melyet a balladák közé tudnék sorolni, s ezek közt legtisztább szervezetű *Dobozi*, melyet Vörösmartynak *Szilágyi és Hajmási*-a szintazon tulajdonban túlszárnyal.

Czuczor egy pár balladájában a forma szigorú megtartásával sajátos magyar zamat és szellem frigyessül; azonban ez előnyök Vörösmartyban sem hiányzanak a költészet nagyobb erejével együtt. Nincs miért említsem *Salamon királyt*, hisz ki ne ismerné közölünk?

S mennyi és mily jeles költői beszélykéket nem írt ő! Visszaélnék önök türelmével, ha a kitünőbbeket mind elősorolnám. Csak az *Ősz bajnok*-ot említem és a *Szép Ilonkát*, kinek

«Hervadása lilíomhullás volt,
Ártatlanság képe s bánaté.»

És rámutatok a *Tót deák dalára*, azon kipusztíthatlan humorú genreképre, melynél eredetibb és épebb alakot a német-alföldi iskola mesterei sem tettek soha vászonra.

Rámutatok *A sors és a magyar ember* című regére, mely a legszeretetre méltóbb irónia és kedélyesség vegyületéből támadt.

S végre az egyszerűsége által fenséges *Szegény asszony könyvére*, melyben halhatatlan költőnk saját édes anyjának kedves képe lép előnkbe.

*

Hátra van még feladatom legnehezebbjének megkísértése.

Szeretném pontosan kijelölni a helyet, melyet Vörösmarty a szépirodalomban elfoglalt.

És szeretném írói jellemének képét adni.

Hogy pedig ezt tehessem, kénytelen vagyok kortársaira is olykor figyelő tekintetet vetni.

Említettem, hogy Vörösmarty fellépésével a nyelvharczot a neologok részére rögtön eldöntette.

Költői felsősége is nagyszerűen befolyt e diadalra; azonban meg kell vallani, hogy a nyelv, melylyel ő a közönséget meghódítá s az ósdiak ellenhatását lefegyverzé, szorosan véve nem az a szószó, sima, válogatott, csiszolt, feszes, idegen kifejezéseket lefordító, német szófüzéseket átültető és a gyári munkát eláruló nyelv vala, melyet a régivel szakított és a népiest megvető mesterek készítenek. Vörösmarty nyelve hangzatos, merész, színező, erődús, s a hol kellett simulékony, lágy és zengő. Szeretett újítani, de mindig a magyar nyelv szelleme szerint, s óvakodék idegen átültetéstől. A régi írói nyelvkincset kutatá, hogy költészetét gazdagítsa; a népies kifejezéseket s olykor a tájszavakat is igénybe vette, hogy találón, közvetlenséggel, gyermeketeg, s midőn illet, nyersen szólhasson, s ha dictióját a festői epithetonok és a jellemző szófüzések néha tulterhelte és dagályossá tették is, többször kölcsönöztek annak rendkívüli búbájt s ragyogó szint. Vörösmarty Berzsenyi azon sajátágát, mely egy ismert szónak új vagy átvitt értelmet adott, még nagyobb tökélyre vitte és soha sem esett azon hibába, hogy e miatt, mint Berzsenyivel történt, meg ne értessék. Szóval Vörösmarty határozottan neolog volt: de szintűgy használt helyes archaismuskat, mint új szavakat és eredeti szófüzéseket.

Innen magyarázható, hogy a Kazinczy által megkezdett hosszas nyelvcsata Vörösmarty fellépése után hamar be lön végezve.

Továbbá Vörösmarty írói párthelyzetének az a saját-sága vala, hogy a kikkel együtt működött, azoknak, a széptani irányt tekintve, vagy ellentéte volt vagy legalább antagonistája; nem polemiák által, hanem saját geniusának természeténél fogva.

Kazinczy és társai — Kisfaludy Károlyon kívül — a *classicismus* emlőin nevedtek. Vörösmarty romantikus vala.

Ime a nagy különbség! Kazinczy a latin költőkön kívül a görög irodalmat is tanulmányozta. Ismeré Francziaország remekíróit, de kiváló előszeretettel a német költészet s különösen Goethe iránt viselteték.

Tudjuk, hogy Goethe csodálatos tárgyilagossága az ellentéteket is egyesítette és saját költői természetébe olvasztá.

Ő romantikus volt Faustban, antik Iphigeniában; szilajul zúzta szét — mielőtt Hugo Viktor született volna — az aristotelesi egységeket és Shakespeareként egyénített Götz von Berlichingenben, míg a szabálynak, a széparányúságnak és a dictio öszhangjának hódolt Tassóban s más színműveiben. Balladáit többnyire romantikusok voltak. Verseinek egy része a szelid szenvedély és az ugynevezett *szép ideal* formáihoz simult, míg más része a képzelet szabadságát vívta ki, s az erős érzelmeket, sőt a lüktető indulatokat is saját alakjokban tünteté föl.

S vajon Kazinczy mit bámult Goethében?

Iphigeniát, s általában az antikot.

S miket sajátított el tőle, néha az utánzásig?

A mik a *szép ideal* rovatába tartoztak. A mik a mérsekelt érzéseket válogatott szavakkal és csinos szervezetben léptették föl. A min a ráspoly és csiszolás kiérezhető volt. A miből az *esprit* csillámlott, a finom élcz és a szeretetre méltó gunyor kacshintott ki.

Kölcssey distingvál, érzelmes és tisztaságot szerető

költői egyénisége birt pathoszszal, emelkedettséggel és szónoki meghatottsággal. A görög remekírókon s a német nagy szellemi műveken művelte ki széptani izlését. Ő is a képzelődés merészebb követeléseit és a *szép ideal* formáiba férkezni nem akaró szenvedélyeket a Parnaszról eltiltá, s erre neki egy joggal többje vala, mint Kazinczynak. Mert Kölcsey, a német költők után és saját természetének igényeinél fogva, sentimentalis volt, s ezen merengő, búsongó hangulat, az életben és a művészetben, leginkább szokott irtózni attól, mit zajosnak, nyersnek, korlátatlannak tart.

Mindketten — Kazinczy és Kölcsey — az erődúst, a közvetlent, a népiest könnyen félreérthették, durvának, leplezetlennek és póriasnak képzelvén.

Vörösmarty a tanulmányokat illetőleg, e kitűnő férfiaknál hátrább állott, s műizlésben lényegesen különbözött tőlök.

A latin költőkön kívül, fiatal kórában Tassot, Ariostot és általában az olasz írókat, és a spanyolok közül Calderont olvasá. Később az angol nyelvet megtanulván, Shakespearet bámulta; de Ossián ködös alakjai is érdeklék. Az arab regék, a tündéri és kalandos, szintén megnépesíték képzelődését. A francia claszszikusokból keveset s csak fordításban ismerhetett. A német költészet — bár méltányoltaték általa — nem birt rá vonzerőt gyakorolni. Klopstock olvasását, mert főfájdalmat okozott, félbehagyta. Szeretett azon magyar történetbe merülni, melyről Kölcsey állítá, hogy nem nyujt elég költői és drámai tárgyat. A közéletnek — mint már említém — minden lüktetését keblében fölfogá, s folyvást sugalmaztaték általa. Egyedül e pontban találkozott Kölcseyvel, ki hazafiságának emlékét művészi szónoklatok- és nagy hatásu dalokban hagyta reánk.

Vörösmarty az Olympt minden isteneivel és egész mondakörével együtt kiküszöbölte költészetünkéből. A képzelet szabadságát reklamálván a «szép ideal», «a szelid fájdalom», «a rhythmus, széparányos és

meglégített» szenvedélyek barátja nem lehetett. Erős phantasiája ragadta a nagyszerű s néha a szertelen felé. Bele nem férhetvén a classikai formákba, tágított rajtok s a conventio szabályai alól fölmenté magát, ha azok kényelmetlenek voltak. A költészeti közép fajokat szintén művelés alá vette, s nem tekinté a népiest művészietlennek.

Kölcsönzött-e ő valamit a franczia romantikából?

Alig hiszem.

Hugo Viktor nála két évvel volt fiatalabb.

A franczia új iskola 1825 körül kezdett derekasabban működni, midőn már Vörösmarty *Zalán futását* megírta s költői jelleme ki volt fejlődve. Neki nem is voltak oly sajátságai, melyek ne volnának az általános romantika tulajdonai, hanem csak a franczia új iskoláéi. Nem vadászsza az ellentételeket, s ha a bizarrt és szertelent nem is óvakodik kerülni, a grotesket nem ismerte, a szörny és dissonancz iránt nem törekvék költői részvétet ébreszteni, a bűnök apologiáját kedélyének nemes egyszerűsége visszautasítá, s az aljasságért és vétkekért nem sietett a társadalmat felelőssé tenni.

Aztán a franczia romanticismus nálunk a juliusi forradalom után kezdett terjedni, a lantos költészetben aránylag kevés helyet foglalt el, befolyása tetemes csak a regények, a tragédiák s a színpadon meghonosult melodrámai hatásu, népies és czélzatos színművek által volt.

Emlékbeszédem vége felé sietvén, különösen ki kell még emelnem, mit helyenként feltüntetni el nem mulasztottam, hogy Vörösmarty költészetének főjellemvonása a hazafiasság, mely nála 1830-tól kezdve haladási ügyfolyamunktól nyert lelkesülést vagy árasztott arra vissza.

Ma, mint Tyrtæus, bátorított a küzdelemre, holnap mint Pindar megkoszorúzá a diadalt; most sugalmazásai előzték meg az eseményeket, majd pedig azoknak adtak költői kifejezést.

Néha gúnyolt, mert szeretett, néha tűnődve remélt,
s biztatásai hasonlítottak a csüggedéshez.

«Ki mondja meg, mit ad az ég?
Gyűlöttünk mint kurucz, tatár,
Bánkódtunk, mint a pusztá vár,
Ügünk azért
Sikert nem ért.
Pedig neked virulnod kell, oh hon,
Lelkünk kihalna hervadásodon.»

Olykor sötét színben látott mindent, s geniusa a
lehangoló eszmék tömkelegéből csak alig bontakozott
ki, s bágyadtan mondá:

«És mégis, mégis fáradozni kell.
Egy újabb szellem kezd felküzdeni,
Egy új irány tör át a lelkeken:
A nyers fajokba tisztább érzeményt
S gyümölcsözőbb eszméket oltani,
Hogy végre egymást szívben átkarolják . . .
Ez az, miért csüggedni nem szabad.»

Azonban volt pillanat, midőn egészen elcsüggedett
s fölkiálta:

«Mi dús a föld s emberkezek még
Dusabbá teszik azt,
És mégis szerte dúl az inség
S rút szolgaság nyomaszt.
Igy kell-e lenni? vagy ha nem
Mért oly idős a gyötremelem?
Mi a kevés? erő vagy erény?
Nincsen remény.»

Csodálatos, hogy Széchenyi, ki azon büszke jel-
szóval tűzte ki a reform zászlóját, hogy a *magyar nem*
volt, hanem lesz, s tehát a Nagy Lajos és Corvin korá-
nál is fényesebbet tudott számunkra képzelni: néha
vagy a fejleményektől, vagy a gátló akadályok miatt
megdöbbenve azon töprenkedék: nem lett volna-e
jobb a magyar nemzetet föl nem rázni álomkórságá-
ból? Rettegett az átalakulás végeredményeitől, félt,
hogy eszméink, melyeket harczba vezetünk, magunk
ellen fordulnak. Mondá: Napjaink meg lehetnek szám-

lálva! Indítványozá: állítsunk Udvleldét, hová nagy halottainkat egy nemzeti areopag helyezze be. Hadd tartsa fön a gránitba vésett felirat a neveket... Mintha élő történetünkben nem bizott volna.

A jövőnkbe vetett hitet és jövőnk iránt néha folyamatba hozott csüggedést, ezt a hányatást a lelkesülés és levertség közt, a reform korszaka alatt nem egyszer feltaláljuk pártfönökeinknél és a közhangulatban.

Nem lehet tagadni, hogy a meghasonlott érzés szintén költői motivum, s hogy a kétes megoldást teljesen jobbra vagy balra: a szenvedély dialectikájához tartozik.

Ez magyarázza meg Vörösmarty egyik nagyhatásu költeményét, melynek műbecse — bár jelentékeny — túlszárnyalva van az által, hogy a nemzet hangulatának adott költői kifejezést.

A *Szózatot* értem, mely mind addig, míg az ellentétek egy óhajtott öszhangba fel nem olvadnak, a maga nemében azon kivételes dalok sorában foglal helyet, a hová a közérzés emelte a «Rule britanniát» és Rouget de L'isle stanzait, melyek nemcsak műbecsük szerint kegyeltetnek.

Minden nagy elme, ha mívelt nép tagja, nem lehet hazafi költővé a nélkül, hogy az emberiség és a polgárisodás általános érdekei sugalmazólag ne hassanak rá.

Ezért nevezé Vörösmarty a világot: «népek hazájának», mélyen érezvén, hogy valamint a szentírás szerint, mint egyének, mindnyájan testvérek vagyunk: a tökéletesedés eszményképe az volna, ha minden nemzet testvérisége érzéseinkbe oltott törekvésnéként ismertetnék el.

De bár a végcélzt tudta, rokonszenveiben concret volt, az európai koreszmék esetenként csak egy-egy hűrt pendítettek meg keblében, s inkább a szerencsétlen népek szenvedései izgatták, mint a cosmopolitikus elvek csatározásai.

Igy tünt fel képzelődésében a lengyel nemzet élő

szoborként, mely a merev mozdulatlansággal, a tetsz-halállal küzd, míg végre a megkövült tagok engednek az érzés erejének, s a márvány-kebelből kitör ez intő és megrendítő hang:

«Kevés, de nagy mit szólni akarok:
Ember, világ, természet, nemzetek!
Ha van jog földön, égben irgalom:
Reám és kínaimra nézzetek!»

Minden költő foglalkozik a halállal — s mert szereti a dicsőséget — a földi halhatatlanság eszméivel is. Jól esnék, ha neve fönmaradna, bár büszkén nem is vallja be, mint Horatius, hogy ércznél erősebb emléket emelt magának.

A költő műveiben rendszerint valahová be van szöve: hogyan kívánna meghalni s mi áron barátkoznék meg az elfeledtetéssel. Vörösmarty munkáiban is találunk ily helyre.

Cserhalom című hőskölteményének tulajdonított nagy becset s később ahhoz egy utóhangot is írt.

Ebben a csata helyéről mondja:

«Még te soká harczolsz ezután is enyészeted ellen,
Még sokszor tavasz új diszeit elhinti meződen.»

Ekkor a költőre, tudniillik magára, tér át, ki a cserhalmi győzelmet megénekelte, s így szól:

«Őt hamar a sor erős vas karja levonja magával
És benővik sírját a vadfák ágai, akkor
Még ki fog emlékezni felőle, ki tudja, hogy ott is
Elfáradt ember hamvára nehezkedik a domb,
A ki sebes pályát futván a szárnyas idővel,
Eljőve és az eget s a földnek zsenge virágít, —
Mert mi az élet idő, — megnéze s elvesze köztök?
Nem tudják és ne is tudják, csak az ősi dicsőség
Híre maradjon fenn, *unokánk tettekre bevüljön.*

Igen, Vörösmarty csak a haza dicsősége árán fogadja el a feledtetést.

Ellenben Petőfinek, a rendkívüli lángésznek, korlátlan kedélyét csak a *világsszabadság* tudta egészen betölteni.

«Ott essem el én», — szolt,
 «A harcz mezején,
 Ott folyjon az ifjúi vér ki szivemből
 S ha ajkam örömteli végszava zendül,
 Hadd nyelje el azt az aczéli zörej,
 A trombita hangja, az ágyu dörej,
 S holt testemen át
 Fújó paripák
 Száguldjanak a kivívott diadalra;
 S ott hagyjanak engem összetiporva.»

Igy válik el két korszak, két törekvés vezérköltőjének nézete a dicsőségről és halálról.

Még csak néhány szavam van önökhöz és Vörösmarty árnyához.

A romantikus képzelődés a kísértetes órákon a halottak árnyait felkölti sirjaikból s azok lebegnek, de nem oly helyeken, hol a boldogság mosolygott; a fájdalom, a kétségbeesés emlékeit keresik föl.

Ha a mély, de vigasztalan szerelem hatalmának lehetséges volna a természet törvényei által kitűzött határokat széttörni, vajon nem lehet-e üldözőbb szerencsétlenség, mint szivünknek, mely vonzalmát egyetlen lényhez köté, csalatkozása vagy kielégítetlensége? nyugodhatnának-e csendesen azon porok, melyek míg léteggel és lélekkel birtak, szenvedélyesen ragaszkodtak egy nagy eszméhez, egy nagy törekvéshez; de midőn a földi vándorlás végéhez értek, azon hittel roskadtak a kereszt alá, hogy reményeiknek nem volt vagy elenyészett az alapja?

Különösen nem lehetne egy nagy költőre nézve kétségbeejtőbb, mintha az időjelekből éreznie volna kénytelen, hogy ő zárja be a hivatott egyéniségek cyclosát, s utána csak *epigónok* következhetnek.

Vörösmarty, ki ereje teljében találkozott a szintén erőben duzzadozó ifjú Petőfivel, s ki újabb irodalmi mozgalmainkat elfogulatlan kedélylyel ítélte meg, nem félt azon iszonyu csapástól, hogy a maradék az *Ultima*

Tbulera emeli föl az ő emlékét, melyen túl csak egy sivár tenger beláthatlan egyformasága hullámozik, és a szem semmi emelkedett ponton nem pihenhet meg.

Ő hitt irodalmunk folyvást tartó virágzásában. Látta, hogy ellentétes törekvések közt foly és egyenlítettet ki a politikai és irodalmi élet.

Érzé, hogy a mi süllyedésnek látszik, gyakran az emelkedés alapja.

Különösen a költészet olykor Anteushoz hasonlít, ki a légbe emelve életveszélyben forog s erejét tüstént visszanyeri, ha az anyaföldhez sujtatik. A népies a bágyadt idealismusba erőt lövel, s viszont az idealis irány vonzereje megneemesíti, a mit a népiesből felölt.

E körben forog az irodalom; de e forgásban az éles szem a haladás törvényeit észreveszi.

A mi költő fejedelmeink képcsarnoka nem hasonlít a frankfurti «Rómaiak terméhez», melyben a magas halottak képei számára szánt falak utolsó helye is el van már foglalva.

Íróink pantheonában még alig őrzünk néhány feledhetlen emléket; a többi a jövődtől várjuk, s ha hitünk erős, be is fog töltetni.

S addig csüggedni nincs okunk, míg a közönség nem fog csekélyléssel tekinteni az irodalomra, s míg az írók a részvétlenség miatt nem veszítik el bizalmukat hivatásuk iránt.

Midőn pedig ez megtörténnék — de mért szóljak a lehetetlenségről — igen, midőn ez megtörténnék, akkor a nemzetet semmi kéz nem tarthatná vissza a süllyedéstől.

Én hiszek hazám áldásdús jövőjében.

TARTALOM.

	Lap
<i>Bevezetés, írta GYULAI PÁL</i> ~ ~ ~ ~ ~	5—20
<i>Kemény Zsigmond tanulmányai :</i>	
A két Wesselényi Miklós, 1851 ~ ~ ~ ~ ~	21—128
Eszmék a regény és dráma körül, 1853 ~ ~ ~ ~ ~	129—151
Arany Toldija, 1854 ~ ~ ~ ~ ~	152—185
Erdély közléte 1791—1848, 1851 ~ ~ ~ ~ ~	186—264
Vörösmarty Mihály, emlékbeszéd, 1864 ~ ~ ~ ~ ~	265—301

PH
3132
M3
köt.32

Magyar remekirók

PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY

LESZKÉ. KÖNYVTÁR. BUDAPEST